

60 kop.

RIHO LAHI VÄRDI

RIHO LAHI **VÄRDI**

RIHO LAHI

VÄRDI

Tallinn
Kirjastus «Eesti Raamat»
1984

E
LII
IV—VI

Teine trükk
Kujundanud Asta Vender

Pisipoisipõlv

L $\frac{4803010200-347}{901(15)-84}$ TL-11-19-83

© Kirjastus «Eesti Raamat», 1984

*Nõukad Nõugastel, kanged Kangustel.
Kivikatkul kivid jäid katku.
Klaoksel elasid kunagi sepad,
tagusid talbu, mõõku ja atru.*

*Ennemuiste Kotkamäelt Kotkale
korkaste seljas lapsi veeti.
Siis ei teatud, et laste toomine
ei kuulu korkaste spetsialiteeti.*

*Kabeli ümbrus on kõigile tuntud,
Ilumäe külas on ilu ja mäge.
Allikad on seal nõiutud veega,
annavad jookjale joni ja väge.*

Pärja Kruusimäe

Hädaristsed

Seal ta seisis ääsi ees ja põrnitses mornilt sõnumitooja poole.
«Jälle poiss! Juba viies järjest,» sülitas ta südamehälega ja virutas rusikaga vastu alasit. Nagu oleks see milleski süüdi. Nõuka sepp oli tugev mehemürakas, käed nagu rauast. Eluaeg mõisasepp olnud, vahepeal Aseri vabrikus lukksepaametit pidanud. Kuid süda ihkas oma kae peale. Nüüd oli ta siis külasepp. Tõtt öelda pidas ta sepaametit küll rohkem sularaha hankimiseks. Tegelikult oli ta pisikese Nõuka talu rentnik. Sepaamet poleks suurt peret jõudnud toita. Paljudest väikese Võhma küla pere-meestel sepatööd siis ikka oli. Sellest kogunes sepa kukrusse kopikaid kasinalt. Seepärast kippuski ostuleib suus ringi käima. Pärileib kasvas põllul. Ja Nõuka pisike põld pidi aitama üheksat suud toita.

Neid oli tõepoolest üheksa. Ants ise, tema naine Mai, Antsu ema Ann ja Maie isa Juhan. Siis tulid poisid nagu oreliviled: Rudolf Johannes, August Eduard, Aleksander Friedrich, Karl Voldeemar ja nüüd siis veel see viimane, viies. Sel ei olnudki veel nime. Ei olnud nimele mõeldudki, sest oodati tütart. Tüdrukute nimesid oli küllalt varuks. Ilusad nimed, nagu Katariina, Eliisabet, Rosaalie, Sarlotte, Jolanta jne. Et kui tuleb lõpuks ometi tüdruk, siis saab kohe hakata nimepidi hüüdma. Aga sündis jälle poiss.

Selle poistekarjaga oli mõnikord päris häda. Nende sünniaastad ei seisnud kuidagi meeles. Küll nõuti neid kirikus, küll vallamajas ja koolis. Alati pidi kõige viimase järgi rehkendama. Kõigil oli peaaegu kolm aastat vahet ja sünnipäevad ikka kas oktoobris või novembris. Kõik olid sügisesed äbarikud, nagu ema Mai ise ütles.

«Oleks nüüd see viieski ometi tüdruk olnud, siis oleks võinud loole kriipsu alla tõmmata,» arutas sepp endamisi ja pistis rauatüki tulle. «Oleks tüdruk, oleksin praegu põlle nurka visanud ja koju jooksnud. Vaatama, kas sündis ka ilus. Tüdruk peab ilus olema. Kui ta emasse oleks läinud, siis oleks ta küll ilus tulnud. Aga mis ma sest poisipõnnist vahin, neid mul ennegi jalus küllalt.» Ja raske sepavasari alustas alasil uuesti oma lautsu.

Kui Ants õhtul sepikoja uksele omatehtud taba ette riputas ja kodu poole astuma hakkas, kratsis ta kukalt:

«Jälle varrud! Ega neid niisama leiva ja kaljaga saa ära pidada. Eks ma tea. Iga poisi varrude ajal mitukümmend inimest sööta ja joota olnud. Tõsi küll — igaüks toob ikka natuke kaasa ka. Kas peenleivapätsi, kantsaka liha või pudeli riigiviina. Aga mis

see suure hulga juures mõikab. Oleks veel, et ühe söögiga jääks. Kaugelt sõidavad sugulased kokku. Ega neid saa kohe tagasi ajada. Mõni jääb veel teisekski päevaks. Ikka kulu kui palju.»

Sepp ohkas ja hakkas sõrmede peal kokku rehkendama, kui palju tal nüüd sügisel sepatööga õnnestuks kokku kraapida. Kevadel oleks teine asi. Siis on tööd rohkem. Vankrid vajavad rautamist, adrad-äkked parandamist, saharauad teritamist. Aga nüüd pole muud, kui mõni hobusesetukas talverauda panna või mõni kopsik tinutada. Regesid tuuakse sepikotta vähe. Rautatud jalastega reega sõidavad ainult üksikud jõukamad. Enamik laseb niisama. Puu isegi libe. Ja kui puujalased kuluvadki läbi, asi see uued painutada. Igas õues oma paindepakk räästa all ja ümberringi jalasepuid kasvamas küllalt.

Ja mida see mõni dessatiin paepealset põldugi annab. Rent kõrge. Nii palju teri kokku ei kogu, et oma leivaga uudseni välja tuleks. Ikka peab kusagilt lisa saama. Talvel, kui sepikojas tööd vähe, on puutöö abiks. Igamees taburetti, kaljaastjat, lüpsikut või seinakappi valmis ei tee. Aga Ants teeb. Häda on õpetanud. Praegugi juba hoovelpink köögis töö ootel.

Peab ütlema, et Antsul olid kuldsed käed, terane mõistus ja hea pealehakkamine. Aseris oli ta ajaviiteks õppinud isegi kellasid parandama. See oli siis, kui talle pöörangu parandamisel vagun otsa sõitis ja mõlemad jalaluud murdusid. Siis oli ta sunnitud pikka aega kodus nokitsema. Aga paljudest inimestel sellal kellasid oli. Väsimus sundis õhtul voodisse, kukk karjus hommikul üles. Kuid vahel tuli ikka mõni perenaine, rätikusse mässitud seinakell süles, ja palus vaadata, kas tollest veel asja saab. Ja mõni peremees tõi oma kahe kapsliga hõbeuuri sepa kätte parandada. See oli omaette lõbu, kui pühapäevahommikul said musta toruluubi silmauku suruda ja sihtida, kus selles völliide ja hammasrataste rägastikus tõbine koht peaks olema.

Suurt tulu sellest ametist ei tulnud. Oli rohkem meelepärane nokitsemine ja alateadlik tahtmine näidata, et tema niisugusest keerulisest masinavärgist jagu saab. Aga siiski — kuigi Ants kellasepatöö eest raha ei võtnud, tasumata ei jäetud kunagi. Igamees püüdis ikka kuidagi tasuda. Kes tõi kotikese tangu, tüki pekki, villu, mõne lambanaha või muud, mis suures peres ikka oma koha leidis. Nii arutas sepp endamisi, kui õhtul aegamööda kodu poole astus.

Kodus tuli kõigepealt köögis näolt ja kätelt nõgi maha pesta. Alles siis, kui silmnägu puhas ja habe kammiga läbi tõmmatud, astus Ants tagatuppa Maie juurde.

Kui Mai Antsu nägi, pööras ta pea kõrvale ja hakkas tasakesi

tihkuma. Nagu oleks see ainuüksi tema süü, et viies jälle poiss oli. Ants tõstis tekiserva üles ja uuris hoolega kätkis lamajat. Laps nagu vastsündinu ikka, näost punane ja krimpsus. Endal silmad kinni, ninake nohiseb ja suu muudkui otsib tissi.

«Noh, küllap seegi meheks kasvab, kuhu ta pääseb. Ära selle pärast vesista,» ütles Ants, pigistades õrnalt Maie õlga ja läks kööki sööma. Olukorraga tuli leppida ja toimetustes edasi minna. «Ega laps ole rauatükk, et viska tulle tagasi ja tao ümber,» mui-gas ta ise kausist tangupudrule hapupiima peale lüripides. «Kasvab suureks, pagan teab, kui kangeks meheks saab. Alles ma lugesin, et esimeste hulgast tuleb harva kuulsaid mehi. Need tulevad ikka viimaste seast.»

Mõni päev hiljem keset kõige kibedamat tööaega jooksis Augustist poiss sepikoja uksest sisse ja löötsutas:

«Ema käskis kohe koju tulla. Viies on haige.»

«Hm! Mis tohter mina seal olen,» mõmises Ants, kuid viskas siiski põlle alasile, tõmbas ääsil sõed laiali ja astus toa poole. Ju seal ikka asi tõsine oli, iga tühja asja pärast poleks Mai sõna saatma hakanud.

Mai oli juba jalul. Tuli köögiuksel vastu, endal ehmunud nägu peas.

«Ei tea, mis tal viga on. Palav kui tuletükk, hingab sedasi ime-likult. Ei taha tissi ega kedagi. Mis sa arvad, kui kutsuks Vöslut tohtri?»

«Tohtri? Millega?» ehmus Ants. «Praegu pole hinge taga rublatki, millega teda kutsuda? Tohter nõuab niisuguse sõidu eest vaata et kesiku hinna. Ei see vähesega ennast liiguta.»

«Jumal, jumal, mis me siis küll teeme?» ahastas Mai. «Sinna villa teda ka ei kannata, hulk maad ja külm ilm. Maimuke viskab tee peal hinge välja.»

Ants ja Mai astusid käsikäes kätki juurde. Laps hingas tõepoo-lest raskelt. Nagu õhust oleks puudus tulnud. Ants pani oma suure kämbla lapse pisikese pea peale.

«Soe teine jah. Kui kutsuks midagi sisse anda?»

«Kuidas sa niisugusele kübemele annad? Proovisin lusikaot-saga kummeliteed anda. Ei võta. Välja ajab.»

Istusid siis isa ja ema nõutult haige lapse kätki juures ja kumbki mõlgutas omi mõtteid. Lõpuks ütles Ants:

«Täna ei jõua enam midagi ette võtta. Kui hommikuks asi ei parane, peame seakesiku või elumullika ära müüma.»

«Kui ei parane?» karjatas Mai ja vaatas Antsule otsa, endal kukkusid suured pisarad pots ja pots põllele. «Juhtub öösel midagi, siis minu hinge peale see küll ei mahu, et laps paganaks jääb. Seda ei tule siis kõstergi matma, õpetajast rääkimata. Kutsume

täna õhtul veel koolmeistri ja teeme hädaristsed. Ristida ta ju tuleb kas varem või hiljem.»

Antsul läks suu nagu naerule. Kui hädaristsed, siis pole ju suuri varrusid vaja. Hulk kulu jääb tegemata. Ta tõusis.

«Seda me teemegi. Aga — kas sul nimi on valmis mõeldud?»

«Nimi? Seda pole suure murega meeldegi tulnud. Aga eks seal ristirahva tähtraamatus neid nimesid jätkub.»

Mai tõi kummutisahtlist tähtraamatu. Kahekesi hakati haigele lapsele nime otsima. Kuigi kalendris oli iga päeva taga kaks või kolm nime, ei olnud ilusa poisi nime leidmine sugugi nii lihtne. Kui mõni nimi Antsule meeldis, siis kirtsutas Mai nina. Kui Maie sõrm mõnele poisinimele peatuma jäi, ei olnud see jälle Antsule meeltemööda. Pealegi olid paremad nimed vanematele poistele juba ära pandud. Kui oktoobrikuu lehekülg käsil oli, ütles Mai äkki:

«Näh, mängi siin asjata lolli, otse tänase päeva taga on Heinrich. See on ilus nimi. Niisukese maheda kõlaga.»

«Mis ta selle kõlaga peale hakkab, kui elama jääb? Näe, Kandle mõisas oli üks Heinrich. Rahvas kutsus «heina riha». Aga näe, siin edasi on Ferdinand. See on alles mehe nimi. Kui sedasi aegamööda jämeda häälega ütled — Fer-di-nant —, siis kohe tunned, et turja peal tõusevad karvad püsti.»

«Siis jälle hakatakse Värdis hääldama.»

«Mis sest! Kuidagi peab ju inimeselast hääldama. Mis see Värdis halvem on kui Ruudi, Kusti, Karla või Sass? Paneme Ferdinand ja asi antsi!»

«Paneme ikka Heinrich! Sihuke ilus nimi.»

Nii vaidlesid nad tükk aega. Alles siis, kui asjaosaline ise kätkis ennast meelde tuletas, leiti lihtne lahendus, nagu kõikide keerulisena näivate küsimuste puhul ikka.

«Paneme siis Heinrich Ferdinand!» ütles Mai kätki poole tõtates.

«Siis juba Ferdinand Heinrich!» ütles Ants.

Nii jäigi, sest Maiel oli lapse kuivakspanemisega nii palju tegemist, et ei olnud enam aega edasi vaielda.

«Olgu siis pealegi sinu tahtmine. Sinu poiss ta on. Aga mine nüüd kähku koolmeistri järele. Pisike on näost üsna sinine.»

Kui koolmeister poole tunni pärast kohale jõudis ja küünlad süüdati, niheles isa valmistatud kätkis inimlaps, kel oli juba nimi. Kuigi veel mitte ametlikult.

«Värdil! Värdiskenel!» sosistas Mai ja tõstis poja kätele.

Lühike palvus, veel lühem piiblisõna koolmeistri palveraamatust, ja juba kastiski koolmeister sõrmeotstega lapse otsaesise märjaks.

«Ferdinand Heinrich, mina ristin sind isa, poja ja püha vaimu nimel...»

Oli see nüüd jahe vesi või koolmeistri pastorit järeleaimav kõnetoon, kuid laps tegi äkki silmad lahti ja vedas suu viltu, nagu naeraks ta viimaste sõnade peale. Sel ajal, kui perekond püüdis koos koolmeistriga laulda «Mu nimi taevas kirja pandud, ma olen lapseks arvatud...», jäi Ferdinand Heinrich ema kätel rahulikult magama.

Koolmeister istus õhtusööki ootama. Ega ta niisugusel puhul muud tasu oodanudki. Kui keegi raha pakkus, võttis ta selle tänuga vastu, kuid harilikult juhtus seda harva.

Ants aga võttis taldriku ristimisveega ja läks õue, poisid neljakesi nagu auvahtkond järel.

«Käigu su elutee niisama kõrgelt kui see ristimisvesil!» hõikas Ants, võttis hoogu ja virutas ristimisvee kaares katusele. Niisugune oli komme.

«Isa, muist läks üle, muist läks üle!» keksis Rudolf Johannes ühelt jalalt teisele. Paljajalu oli ju jäätunud maal külm seista. Tuli tihti jalga vahetada. Kiiruga ei olnud enam aega kottasid otsida. Toas oldi kogu aeg paljajalu, olgugi et olid ristsed.

«Seda parem, siis on kindel, et Värdis jääb elama ja lendab veel kõrgele.»

«Ida, kad tema daab ninnuke?» nämmutas Karl Voldemar.

«Häh! Kust sa seda oled kuulnud, et mõnest poisist linnuke kasvab?» porises isa.

Kui meestevägi tuppa tagasi jõudis, magas Värdis kätkeis õiglase ristiinimese und, nii et ninake nohises.

Järgmisel õhtul, kui Ants sepikojast tuli, naeratas Mai talle kõõgiuksel vastu.

«Tead, taat! Värdis saab vist terveks. Ei õheta enam ja tissi võttis ka juba.»

Rõuged

Raske oli selles kõhnas habemessekasvanud mehes ära tunda Sepa Antsu. Endisest õlakast rõõmsameelsest mehest oli järel ainult vari.

Täna töötas Ants sepikojas ihuüksi, ei olnud seal külamehi tööjärke ootamas ega oma poisse ringi sebimas. Ants tõstis raske raudlati ääsi, tõmbas lõotsa, ja kui raud heledalt hõõguma hakkas, asus seda alasil taguma. Sepp valmistas risti. See oli raske

ja keerukas töö. Raudlatist risti väljakoolutamise oli lihtne, kuid väänlevate ornamentide ja rauast rosettide meisterdamine, nende kokkuneetamine ja keevitamine nõudis oskust. Pidi ju sellest saama tõeline meistriteos, sest Sepa Ants tagus risti oma poja Karli kalmule.

Aeg-ajalt viskas Ants vasara alasile, torkas ääsitulle notiota, et leek ei kustuks, istus raskelt pakule ja pühkis käisega higi. Jõud oli otsas. Läbipõetud ränk haigus andis veel tunda. Ants istus, puhkas ja tuletas meelde, kuidas see kõik oli alanud.

Kivikatkul suri pisike poiss. Keegi ei teadnud, mis tal õieti viga oli. Muudkui virises, jäi kuidagi uniseks ja ei võtnud toiduivagi suhu. Nõudis ainult juua. Paari päeva pärast tõusis kõrge palavik ja laps hakkas sonima. Arsti toomise peale ei osatud mõeldagi. Arvati, et eks Jaan ole külmetanud, nagu lapsed vahel ikka külmetavad. Küll ta paraneb, kui kuum piima ja paakspuukoore teed anda. Kes siis iga pisikese palaviku pärast kohe jõuab arsti tuua. Kust see raha võetakse.

Kuid väike Jaan ei pidanud palavikule vastu. Ta suri. Ja kui teised Ilumäele Jaani mulda panema sõitsid, kaebas vanem poiss peavalu ja jäi koju. Paari päeva pärast oli ka Jüri kõrges palavikus. Nüüd ei olnud enam parata, peremees sõitis Vösule ja tõi arsti. See avastas poisi reitel ja kõhul punaka lööbe.

«Need on rõuged,» nentis arst.

Hirm haaras kogu küla enda võimusesse. Pesti ja tuulutati tube, tehti kadakasuitsu ja ei mindud oma talu piiridest kaugemale. Igasugune läbikäimine naabritega lõppes. Kuid sellele vaatamata rõuged levisid. Mitte ükski Vöhmas, vaid ka naaberkülades. Taud ei teinud laste ja vanade vahel vahet. Paljud surid.

Ka Sepa pere ei pääsenud. Kõigepealt jäid peaaegu ühel ajal haigeks August, Ruudi ja Karl. Siis aga juhtus kõige halvem, haigestus ka pereisa Ants ise ja temaga üheaegselt seni veel jalul püsinud Värdis ja Sass. Otse imetlusväärse kangelaslikkusega talitas pereema Mai haigeid ja ootas, kuni tema kord on voodisse heita. Hambad risti ja pisarad silmis, käis ta voodi juurest voodi juurde, kohendas ühe aset, andis teisele juua ja vahetas märgi rätikuid haigete kuumadel otsaesistel. Kõige selle kõrval tuli tal ka hädavajalikud majatalitused ära teha. Loomi ei saanud ju nälga jätta ega lehma lüpsmata pidada. Mai sai selle kõigega hakkama. Pidi saama. Ja Mai pidas vastu, ei jäänud haigeks, kuigi ta lausa suples nakkuspesas. Ta võidis laste sügelevaid mädaville ja püüdis nende olukorda kergendada, kuidas aga vähegi oskas. Kui nüüd olekski olnud jõudu arsti tuua, siis poleks olnud kedagi, kes seda oleks teinud. Mai oma haigete ja loomade juurest ära ei pääsenud ja vaevalt arst oleks tulnudki. Taudi esimestel nädalatel

oli ta paaril korral külas käinud, siis aga kuulutati Võhma koos naaberküladega taudihiirkonnaks, kust keegi ei tohtinud välja sõita ja kuhu juurdepääs oli surma ähvardusel keelatud. Rõuge-taudine küla jäeti iseenda hooleks. Kes suri, see maeti peiedeta sinnasamasse Ilumäe kalmistule. Kel hing sisse jäi, see tänas taevaseid. Inetutest armidest kehal ja näol polnud enam lugu.

Ema Mai aga põetas ennastsalgavalt oma haigeid. Ta oli väsinud, sest ööselgi polnud õiget puhkust. Ta suigatas tunni või teise voodiäärel, et vajaduse korral kohe mõnele hädalisele appi karata. Aovalgel algasid päevarahmeldused jälle otsast peale. Kuid hoolitsusest oli abi. Paari nädala pärast näis raskem möödas olevat. Kõigepealt küsis süüa August, siis ajas enda jalule ka pereisa ise, ja vaatamata tõvejärgsele nõrkusele asus ta naisele appi.

Siis tõusis tõvevoodist Ruudi. Aga kolm poissi põdesid.

Karluga oli asi halb. Kui teised hakkasid juba pead tõstma, siis tema vaevles raskelt. Meelemärkusele tulemata ta lõpuks ikkagi suri. See oli Maiele raske hoop. Oli ju Karl tema armsaim laps. Veel vanuigi rõõkis Mai:

«Nii ilusat last pole ma ilmas näinudki. Tal oli ümarik roosa nägu ja heledad pikad lokkis juuksed. Just nagu ingel. Küllap ta sellepärast ära kutsutigi ja järelejäänud lastele rõugearmid näole pandi.»

Karl viidi Ilumäele ja maeti igasuguse pidulikkuseta. Kuigi teised pereliikmed ringi liikusid, valitses peres raske lein. Ema nuttis tihti, isa istus mõrnil. Tema käes ei tahtnud enam ükski töö edeneda. Kõige vähem nukrutsesid poisid, kuid nende mängulust summutati vanemate poolt mõne karmima sõnaga.

Nüüd valmistas siis sepp Ants oma poja kalmule risti. Aega tal oli, sest rõugete tõttu polnud kellelgi sepa juurde asja. Seda enam, et kogu Antsu pere oli haige olnud.

Kui keeruliste raudornamentidega rist valmis sai, värvis Ants selle raualakiga mustaks. Ornamendid aga värviti hõbedavärvilisteks. Siis pani Ants hobuse vankri ette ja kutsus paar vanemat poissi kaasa. Koplit ümbritsevast kiviaiast kangutati varem valmisvaadatud graniidirahn. Ohisel jõul veeretati see vankrile ja sõideti Ilumäele. Sinna ei olnud kodust täit verstagi. Kalmistul kaevati Karli haua päitsisse lohk, veeretati kivi vankrilt maha ja passitati paika. Isa vaatas hoolega, missugune kant kõige paremini tee poole vaatama sobib. Kivi pidi ju ka möödujatele hea mulje jätma.

Nüüd võttis isa rauapuuri ja raske vašara ja täksis kivisse augu. Graniidi sisse augu raiumine ei olnud kerge töö. Pealegi pärast rasket haigust, kus sepa jõud veel tagasi polnud tulnud.

Seepärast istus ta iga natukese aja takka haua kõrvale valgele pingile ja pühkis higi. Sel ajal püüdsid poisid auku sügavamaks raiuda. Algul ei läinud see töö kuidagi. Vasar oli raske ja kippus ikka puuriotsast mööda lipsama. Kuid Ruudil hakkas see töö ikka paremini laabuma. Poisid koksidsid isa puhkamise ajal augu tükk maad sügavamaks. Kusti oli karme rohukõrrega möötma. Kui isa uuesti kivi juurde astus, näitas Kusti talle kõrt:

«Näe, veerand tolli tagusime sügavamaks!»

Varsti näitas möötmine, et auk oli paraja sügavuse kätte saanud. Rist tõsteti kohale, kuid ta jäi auku lahtiselt loksuma. Isa tegi kivi kõrvale lõkke ja tõi vankrilt raudkulbi. Sellega pani isa helekollase väävli tükke tulele, kus väävel varsti sulama ja vängget haisu levitama hakkas.

Sellal kui Kusti väävlikulpi tulel hoidis, seadis isa Ruudiga risti paari puukiilu abil kiviauku püstloodi. Siis valas isa vedela väävli kiviauku ristiotsa ümber, kus ta peaaegu silmapilkselt kõvaks hangus. Ristiotsa ümber jäi nüüd helekollane väävlirant. Isa puhus igaks juhaks veel väävlirandile peale, kuid seda polnud vajagi. Natukese aja pärast oli rist kiviaugus nii kõvasti kinni, et võta või kõige kiviga selga ja vii ära, kui jaksu on.

Nüüd rehitseti hauaplats puhtaks. Kusti tõi mäeveerult mõned ädalalilled ja torkas need hauale mulla sisse püsti. Ants aga vaatas rahuloleva näoga kalmistul ringi. Ruudi taipas otsekohe:

«Teist nii ilusat risti siin surnuaial ei olegi. Eks?»

«Aga need suured mustad seal?» hüüdis Kusti.

«Need ei loe, pojake. Need rasked malmristid on rikaste mõisnikkude omad. Meie nende hauadu omadega segi ei aja,» ütles isa vaiksel.

«Jah, Karli rist on küll väiksem, aga nende suurte hulgas pole ühtki niisuguste ilustustega,» lisas Ruudi.

Koduski seletasid poisid emale, et Karli rist on Ilumäe kalmistul «üle prahi». Ema silistas poiste pead ja hakkas jälle nutma. Siis võttis ta kätkest väikese Värvi süle ja ütles läbi pisarate:

«Nüüd jääd sina mulle Karli asemele. Võib-olla karistatigi mind selle eest, et ma Karli nii kangesti hoidsin ja sinu, pisikese, unarusse jätsin.»

Mõisad põlevad

Sepa ema talitas pliidi juures. Varsti oli peret sööma oodata. Ta kuulis, et selja taga kõõgiuks avanes, kuid sisse ei astunud keegi. Ema pöördus ja kangestus ehmatuselt: uksepiida najale toetus Ruudi, silmad kinni, ise näost valge nagu lumi ta riietel. Puukulp, millega Mai parajasti jahukõrti segas, kukkus kolksti kuumale pliidile ja hakkas tasa süsisema.

«Issand! Ruudi! Mis sul viga on? Miks sa nii vara koolist koju tulid?» pääsesid viimaks küsimused nagu paisu tagant valla. Mai jooksis poja juurde ja võttis ta õlgade ümbert kinni, sest poiss värises üleni ja oli lausa ümber kukkumas.

«Õ-õ-õpetaja... viidi... va-va-vangi... so-soldatid pü-pü-püsidega...»

Kaugemale Ruudi ei jõudnud. Ta hakkas kiljudes nutma ja ema käte vahel rabelema, nagu tahaks kusagile põgeneda. Mai rahustas poega, kuidas vähegi oskas. Ta talutas Ruudi voodisse ja tegi kähku kruusitäie suhkruvett. See oli Sepa peres ainuke ravim ehmatusel puhul.

Kui Ruudi suhkruvee ära jõi ja veidi rahunes, sai ema poisi nutusegusest seletusest nii palju teada, et kooliõpetaja Eduard Linnamaa oli vahistatud. Oppetundide ajal sõitnud koolimaja õue reetäis soldateid, ohvitseriga. Opetajal kästud riidesse panna. Nii ta püsside vahel ära viidudki.

Lapsed ehmatanud hirmsasti. Kui regi püssimeeste vahele istuma pandud õpetajaga koolimaja õuest välja sõitnud, jooksnud lapsed nuttes ja karjades reele järele, kuni jaks otsa saanud. Siis heitnud lapsed tee kõrvale lumme ja nutnud valjusti. Ruudi nutnud koos teistega, kuni lumes külm hakanud. Siis tulnud koju.

See, ühel 1906. aasta jaanuarikuu päeval toimunud sündmus pani kogu Võhma küla kihama. Opetaja Linnamaa oli mitte üks oma õpilaste lemmik, vaid armastatud ja lugupeetud mees kogu ümbruskonnas. Kardeti kõige hullemat, sest siia kaugesse maa-nurkagi ulatusid jutud karistussalkade julmusest, inimeste massilistest peksmistest ja mahalaskmistest. 1905. aasta revolutsioon oli Võhmast nagu mööda läinud. Üheks põhjuseks oli muidugi külas möllav rōugetaud, mille tõttu ühendus välismaailmaga oli puudulik. Teisest küljest ei olnud rahva vahekord mõisaga siin kandis kunagi eriti terav olnud. Palmse mõisa omanikke von Pahleneid peeti headeks mõisnikeks. Juba möödunud sajandist peale, kui mõisaomanik nälja ajal kogu ümbruskonna rahvale mõisa aitadest vilja jagas. Muidugi ei olnud see päris omakasupüüdmatu abi. Rahvas pidi vastutasuks mõisa põldudelt kive korjama.

Neid jääaja tummi tunnistajaid oli kogu ümbruskonnas lohutut hulgal. Suure näljaaja mälestuseks jäid Palmse mõisa põldudele hiiglasuured kivikangrud. Selle «hea paruni» kuulsuse paistel soojendasid ennast ka hilisemad mõisaomanikud. Peale selle liikus rahvasuus jutt ühest Palmse Pahlenist, kes kunagi ise tsaarivastase tegevuse pärast oli Siberisse asumisele saadetud.

Muidugi oli ka Palmes mässuliselt meelestatud mõisatöölisi, kuid nende tegevus ei ulatunud suupruukimisest kaugemale. Mõned moonamehed olevat kutsunud teisi kaasa mõisaomanikult orjuse kergendamist nõudma ja oma eesmärgi saavutamiseks tarbe korral vägivalda kasutama, nagu seda mujal kuuldi tehtavat. Kuid Palmes sõnadest kaugemale ei jõutud.

Ega seepärast karistussalk Palmessesgi tulemata jäänud. Kulgi Palmse Pahlen pidas ennast liberaaliks, kartis ta siiski rahvast ja kutsus mõisa rühma soldateid ühe ohvitseri juhtimisel. Alustati rahva ülekuulamist ja mässumeelsete väljaselgitamist. Samal päeval, kui väesalk mõisa jõudis, saatis viinameister Johann Karro kiiresti viinavoori Riiga. Voori aga määras ta kõik need, kes uurimisel kahtlaste nimekirja oleksid võinud sattuda. Riia voor kestis mitu nädalat. Karro arvestas täiesti õigesti, et meeste tagasisijõudmise ajaks on karistussalk Palmsest juba ära viidud, sest selle pikemaks jäämiseks ei olnud kohapeal küllalt mõjuvat põhjust. Rahvas oli rahulik ja mingeid ulatuslikumaid surveabinõusid ei olnud vaja rakendada.

Kuid rahvale tuli ometi näidata, kelle käes võim on. Nimelt selgus uurimisel, et mõisa sepp Joosep Margit ja sepapoiss olid kahekesi sepikojas töötades tihti laulnud sel ajal kogu maal laialt levinud laulu «Mõisad põlevad, suksad surevad...».

Sellist üleastumist ei võinud karistamata jätta. Sepp ja tema õpilpoiss võeti kinni ja kummalegi määrati 50 vitsahoopi. Karistust peeti nii tühiseks, et mõisapere ja karistussalga ülem ei vae-vunudki talis juures karistuse täideviimist jälgima. Peksjateks määratud soldatid olevat salamahti karistusallustele soovitanud sargi alla panna lambanahatükk ja peksu ajal kõvasti karjuda, nii et mõisas kuulda oleks. Nii tehtudki. Mehed karjunud kui ratta peal. Hiljem, kui karistussalk mõisast ära viidud, kelkinud sepp ja sepapoiss, et neil pole muud häda, kui kõri on, koledasti karjumisest kibe. Mõne kahtleja ees keeratud sargisaba tagant üles. Seljal pole tööpoolest olnud ühtki vorpi ega vitsakriimu.

Kuid kõik ei olnud nii arusaajad kui karistussalga soldatid. Paar jõukamat taluperemeest käinud karistussalga ülema juures kaebamas, et Võhma kooliõpetaja Eduard Linnamaa on mässaja. Ta korraldanud koolimajas ässituskoosolekuid, kus kutsunud rah-

vast üles mõisat põletama ja jõukamate taluperemeeste maid kehvikute vahel ära jagama.

Otsekohe saadeti soldatid Võhmasse. Linnamaa vangistati ja viidi Rakveresse.

Kuid Võhmas oli hakkajaid mehi. Jakob Meikar, Juljus Einholm ja mõned teised koostasid palvekirjad, kus selgitati, et koolimajas toimunud koosolekutel ei olnud midagi ühist ülestõusuga. Muidugi ei räägitud kinjades sõnagi sellest, et õpetaja Linnamaa käis tõepoolest Tartus kuulsal aulakoosolekul. Paaril koolimajas korraldatud rahvakoosolekul andis Linnamaa edasi kõik, mis ta Tartus nägi ja kuulis. Muidugi kritiseeriti siin ka mõisnikke ja tsaarivalitsust. Kuid ettenägelikult koostati koosolekute kohta protokollid, kus neid kirjeldati kui rahva haridustaseme tõstmise üritusi. Nende koosolekute protokollid lisati nüüd kui asitõendid juurde ja palvekirjad, millele koguti üle 300 allkirja, saadeti ringkonnakohtule, Riia õppekonna kuraatorile ja Peterburi haridusministeeriumile. Et post käis Palmse mõisa kaudu, siis kardeti, et kirjad mõisast kaugemale ei jõua. Seepärast sõitis üks mees Tapale ja pani kirjad seal posti. Peterburi saadetud kirja aga viinud vennad Uukaredad koguni Jõhvi, et selle kohalejõudmist kindlustada.

Sel üritusel oli tulemusi. Paar nädalat pärast palvekirjade ära saatmist ilmus õpetaja Linnamaa ühel pühapäevahommikul koju. Paari tunni pärast teadis seda juba kogu küla. Päev läbi käis inimesi koolimajas vabakslastule oma rõõmu ja poolehoidu avaldamas.

Sepa Ruudi aga sellele rõõmule enam kaasa elada ei saanud. Pärast armastatud õpetaja vangistamist jäi Ruudi voodisse. Ta oksendas ja tõusis palavik. Ei aidanud siin ema hoolitsus ega ravikunst. Poiss närbus silmanähtavalt.

Ühel õhtul, kui isa ja ema käsikäes pooleldi meelemärkuseta poja haigevoodi juures seisis, ütles Mai:

«Saagu kuidas saab, aga nüüd peab arsti tooma. Muu abi siin enam ei aita.»

Järgmisel hommikul sõitiski sepp Vösule ja tõi kohale saklasest jaoskonnaarsti. See luges haige pulssi, kuulas ja koputas poisi läbi ja ütles:

«Tämal see kopsupoletamine olema. Peab need konfektid imetama.»

Kui Ants arsti Vösule tagasi viis, tõi ta ka need «konfektid» kaasa. Kuid Ruudist ei olnud enam nende «imetajat». Ta lamas meelemärkuseta ja ei liigutanud. Nagu halvatu. Nii oli ta ka järgmisel päeval. Ema nuttis ja ei osanud muud teha, kui vahetas

haige lapse tulikuumal otsaesisel külmavee lappe, et kõrget palavikku natukenegi alla suruda.

Veel kord sõitis Ants Vösule arsti järele. Algul see tõrkus, kuid kui Ants lubas tema peale kaevata, istus ta siiski Allika perest laenatud vedruvankrile.

Kui isa arstiga õue sõitis, oli juba hilja. Ruudi ei hinganud enam. Arst tuli küll sisse ja uuris, kuidas haigus viimastel päevadel oli kulgenud, ja ütles siis:

«Mina arvama, et tämal hoopis see peaju poletamine olema. Täie peate see jumal tänama, et ta täie poja ära kutsus. Tämast äi oleks änam mitte üks täie moistusega mees saanud.»

Sepa pere viiest toredast poisist oli nüüd veel ainult kolm järele jäänud. Kusti, Sass ja Värđi.

Lend

Kaugelt näib, nagu sibaks leisikane saiajahukott jalgrada mööda üles veski poole. Lähemalt vaataja aga tunneks sibajas ära väikese Värđi, kuigi ta ka lähedalt vaadates näib pisikese püülijahukotina. See tuleb sellest, et Värđil pole seljas muud kui pleegitamata linasest riidest särk, mis ulatub tublisti allapoole põlvi. Nii-sugune hame on hea, sest kui paljastel jalgadel külm hakkab, võib lihtsalt maha kükitada ja paljad punetavad jalad särkisabasse mässida. Nii hakkab varsti soe.

Selles ürbis elab Värđi hommikust õhtuni ja õhtust hommikuni. Sellega heidab ta õhtul voodisse, kepsab hommikul põrandale ja ongi kogu päevaks «mundris». Aga püksid? Kes siis kaheaastasele pükse teeb! Pükstega võib õnnetus juhtuda. Siis peaks ju vahetuspaar ka olema nii kauaks jalga panna, kui teised kuivavad. Ja siis peab ju ka inimene olema, kes neid pükse õigel ajal vahetab. Ei. Püksid fehakse Värđile alles siis, kui ta ise on suuteline oma asju teiste abita õiendama. Siis peab mehel ikka rohkem aastaid turjal olema.

Kui Värđi täna hommikul voodist põrandale kalpsas, oli ta esimene sõna: «Ema!» Olgu silmade pesemise juures abistamisega kuidas ta nüüd on, keegi peab ju teda ometi sööma kamandama. Silmade pesemine võib homsekski jääda, kuid mees söömata ei kasva. Seda on ema igal hommikul meelde tuletanud, kui jahupuder kausis kuidagi väheneda ei taha.

«Ema!»

Keegi ei vasta. Värđi tatsab kööki, vaatab tagatuppa, heidab

pilgu sahvrissegi, kuid kusagil pole hingelistki. Mõlemad poisid läksid muidugi hommikul karjaga metsa, niipalju kui seda nelja lammast, lehmakonti ja mullikat karjaks nimetada sobis. Kuid ema peaks ju ometi kodus olema. Igal hommikul on olnud. Värdis tõukab välisukse lahti, vaatab peenramaale, ja kui ema ka seal ei näi olevat, karjatab ta veel kord nutuga pooleks:

«Ema! Kus sa ometi oled?»

Kuid ka nüüd ei mingisugust vastust. Nutuvõru suu ümber süveneb. Kuid äkki tuleb Värdisle uus mõte:

«Ema läks vist veskisse isale süüa viima. Ta teeb seda alati, kui isa veski juures kiire on. Siis seisab ema jahusalve najal ja ootab, kuni isa supi ära sööb. Sepikojas nad ei ole. Siis oleks tagumist kuulda. Pealegi on ju sepikoda siinsamas. Isa tuleb siit alati tuppa sööma, olgu nii kiire kui tahes. Sepikojas ukseksel on taba ees. Värdis näeb seda selgesti.»

«Muidugi veskis,» otsustab Värdis, ja juba vudibki püülijahukoti moodi poisihakatis nõlvakust üles veski poole.

Värdis isa on nüüd mölder. Nõuka rendikoha pidamisest ei tulnud midagi välja. Paepealne põld andis vähe teri, kuid rent oli kõrge. Suur osa sepatööga teenitud rahast tuli rendiks maksta. Ja ega põllutöögi Antsule kerge olnud. Poistest polnud ühestki veel õiget abilist. Ruudist ehk oleks juba asja saanud, kui ta oleks elanud. Päevade viisi adra või äkke järel lõntsimine pani isa halvasti kokkukasvanud jalaluud valutama. Eriti raske oli halbade vihmaste ilmadega. Siis ei saanud mõnikord toastki välja. Aga kui põllumees tahab maast midagi saada, peab ta hommikust õhtuni jalul olema. Pere tahab ju iga päev süüa ja muld ei anna midagi, kui seda välja ei meelita. Ants unistas kogu aja niisugusest ametist, kus rohkem sissetulekut ja vähem astumist oleks.

Ühel pühapäeval, kui jutt läks uue koha otsimisele, ütles Mai:

«Ma ei tahaks siin enam päevagi elada. Iga nurk ja põõsas tuletab mulle kogu aja mu kadunud lapsi meelde.»

Vanaisa ütles:

«Siin lähedal on üks sepikoda koos veskiga ära anda. Kui katsumise selle kätte saada. Veskest saab rohkem leiba kui siit põllult. Ise olid noorest peast paar aastat veskipoiss. Nii et möldri amet peaks sul selge olema. See istmealuse laiune põllulapp siin ei tasu jändamist.»

Asi hakkas Antsu huvitama. Järgmisel päeval sõitiski ta vanaisaga koos maad kuulama. Karivärava möldril oli ilus elamine. Väike värvitud maja kohe maantee ääres. Maja juures oli väike sepikoda, tiinu võrra kartuli- ja aiamaad, ja künkal korras tuuleveski. Nagu väike paradiis. Karivärava mölder ostis endale linna maja ja kolis kogu perega peenema põlve peale. Pidi linnas vürts-

poodi hakkama pidama. Koht Antsule meeldis. Ainuke viga oli see, et mölder tahtis kogu seda kupatust müüa, aga Antsust ei olnud ostjat. Millega ta olekski ostnud, kui mõnikord tuli kopika otsimiseks kõik taskud pahupidi pöörata.

«Mölder mu hea tuttav, lähme räägime, ehk annab rendile,» arvas vanaisa.

Ohtul pisteti sorokovka tasku ja mindi möldri jutule. Hea lahke mees oli. Kui Ants oma olukorra tõemeeli ära oli rääkinud ja asja igapidi kaalutud, jõuti kokkuleppele. Ants võtab möldri koha paariks aastaks rendile, ja kui seal tööpoolest veidi «liha luudele koguneb», siis tehakse ostuleping ära. Võimatu see ju pole, sest endine mölder oli siit nii palju «liha luudele kogunud», et võis endale linnas pisikese maja osta.

Kevadel laduski Nõuka sepp oma tünnid-tännid ja järelejäänud lapseraatsikud vankrile ja kolis Kariväravale.

Tuli välja, et koht oli hästi sisse töötatud. Sepikojas oli ikka midagi teha, ja kui polnudki, siis veskis oli tööd veel rohkem. Umbruskonnas olid ilusad tasased põllud ja peremeestel jahvatust jätkus. Eriti sügisel, kui sepikojas vähem tööd oli. Kevadel oli jälle ümberpöördukt: jahvatus vähenes, sepatööd aga tuli juurde.

Nõlvakust üles vudides nägi Värdis, et veski uks on ristiseliti lahti. Küllap siis isa ja ema seal on.

Värdis ronib üle künnise. Kuid veskis pole kedagi näha.

«Ema!» hüüab Värdis jälle. Kuid vastust ei tule.

«Ema ja isa on vist ülal. Seal, kus need suured raudvitstega tõrred on. Nad on seal ennegi kahekesi istunud. Hästi vaikselt.»

Värdis ronib trepist käpuli üles. Nagisevad laudastmed on tema jaoks veel liiga kõrged, et jalga mehe moodi ühelt astmelt teisele tõsta.

Kui Värdis lõpuks üles jõuab, on tal äkki isa ja ema meelest läinud. Ta ei näe nüüd enam midagi muud kui seda salapärast maailma oma rataste ja völliidega. Alati kui isa veskis oli, pidi Värdis seda imevärki eemalt vaatama. Aga praegu pole keegi keelamas ega šabast hoidmas. Nüüd võib ta päris üksinda kõike seda katsuda ja uurida.

Tema ees pörandas avaneb suur neljakandiline auk. Selle kohal ripub kusagilt kõrgelt alla tugeva konksuga raudahel. Värdis teab seda ahelat ja auku. Alt vaadates on auk laes. Harilikult on sel luugid peal. Nüüd on aga luugid kahele poole lahti. «Nagu lauda väravad,» mõtleb Värdis. Ükskord tõmbas isa selle raudahela otsa alla päris veski ukse juurde. Sinna kandis üks külaonu parajasti vankrilt viljakotte. Isa köitis keti ümber koti ja tõmbas mingisugust kangi. Nagu nõiaväel kerkis kott maast ja hakkas aegamööda ülespoole liikuma. Ülal surus kott luugid kahele poole

lahti, litsus enda nende vahelt läbi ja kolinal langesid luugid uuesti kokku. Kotti polnud enam näha. Siis käis ülal veel üks kolksatus. Need olid teised luugid. Veel kõrgemal. Kott oli jõudnud veski kolmandale korrusele, kus olid kolud. Nii see isa just ütles: «Kolud.» Need olid just niisamasugused kui ema kohvimasinal. Ainult päratu suured. Ema kohvimasina kolusse kallati kõrvetatud terad. Nendesse koludesse siin kallati kuldkollased terad. Isa oli mitu korda seletanud.

Kolust vajusid terad teisel korral asuvasse «kinga». See oli nagu puust kühvel. Kui veski käis, siis «king» liikus edasi-tagasi, ikka nokk-nokk! nokk-nokk! nokk-nokk! Niimoodi raputas ta teri vähehaaval alla hiiglasuurde tõrde. Niisugusesse suurde tõrde, kus olid raudvitsad peal. Neid tõrsi oli seal kaks, ja kui üks neist oleks õues, siis kuluks Värtil ikka tükk aega, enne kui selle ümber jõuaks ringi ära vudida. Siin aga ümber joosta ei saanud, iga-sugused rattad ja vöölid olid igal pool ees.

Värtil teadis, et nende tõrte sees on veskikivid. Alles hiljuti käis ta isaga siin ülal. Siis oli üks suur tõrs kõrvale tõstetud. Nüüd oli näha, et selle all oli igavene pirakas kõverate soontega ümmargune kivi. Just samasugune kui toa juures aias posti otsas. Ainult see aias oli hulga õhem. Teine niisamasugune kivi oli suurte raudtangide vahel ja rippus kõrval. Isa aga istus selle ääre peal, võttis imeliku terava otsaga haamri kätte ja ütles:

«Poiss, hoia silmad!»

Ise hakkas selle haamriga vastu kivi taguma. Ikka kõks-kõks-kõks! kõks-kõks-kõks! Iga löögi ajal lendas kivist tuliseid säde-meid. Nagu vanaisa tulerauast. Isa ütles, et tema teritab kivi. Ega ta kaua lasknudki Värtil vaadata.

«Mine nüüd koju ema juurde! Mõni kild võib silma lennata, vaat siis!» ütles isa.

«Ei tea, kui teravaks isa need kivid tagus? Kas tegi nii teravaks kui kirve?» juurdles Värtil. Ta astus ettevaatlikult lahtijäetud luugist mööda ja küünitas ülespoole. Käed ulatusid parajasti selle suure tunni ülemise ääreni. Ta hakkas keha ülespoole upitama, et vaadata, kuidas need teravad kivid seal tõrres on.

Kuid siis juhtus õnnetus — jahutolmusel puul libisesid Värtil sõrmekesed lahti ja ta lendas tagurpidi lahtiste luukide vahelt alla. Ta karjatas hirmsa häälega. Käsi koksas veel valusasti vastu rippuvat ketti... Siis oligi ta all...

Värtil tundis, et ta külg käis matsti vastu mingisugust pehmet asja ja äkki ei näinud ta enam midagi. Kukkudes oli ta silmad kinni pigistanud ja nüüd ei saanud ta neid enam lahti. Kui ta lõpuks neid veidi praotada sai, ei näinud ta enda ümber muud kui valget tolmu. Nagu udu suvehommikul. See hõljus nii pak-

sult tema ümber, et ei olnud midagi näha. Värtil oli sadanud otse lahtisesse jahukotti.

Harilikult tõstis isa täis jahukotid seina äärde ukse kõrvale. Et kui järele tullakse, siis pole muud, kui vaata, kelle nimi koti suu küljes lipikul on, ja lase peremees tõstab peale. Aga otse kivi alt tulev jahu oli kotis kohev ja kott sai alati nii täis, et ei olnud võimalik kinni sidudagi. Hoolimata sellest, et mölder oli juba kotist oma jahvatamise tasu või «mati» ära võtnud. Enne tuli jahu kotis tihedaks «toukida». Isal oli selle jaoks niisugune ümmargune puu nagu ema vaalikaigas, ainult pikem, ja teine ots oli ära teritatud. Selle terava otsa surus isa jahukotti, sakutas ja kangutas nii kaua, kuni jahu tihedaks läks ja allapoole vajus. Tükk aega andis «toukida», enne kui kotisuu kinni sai siduda. Need toukimata kotid seisid harilikult suure luugi all, kuni isal oli aega need korda teha. Ühte niisugusesse Värtilkene nüüd lendaski.

Värtil ronis jahukotist põrandale ja kraaksatas suust suurema jahu välja. Siis oli kisal rohkem ruumi välja pääseda. Ta tormas veskest välja, jahutolmupilv järel. Naabruses olevatest majadest jooksid inimesed välja vaatama, et keda seal nüüd tapetakse. Aga ainult üks väike valge kera veeres veskimäest alla ja karjus nii hirmsa häälega, et kanad põgenesid kaagutades rehe alla ja Räämarahva Pontu tõmbas saba jalge vahele ning ronis niutsudes kuuti.

Möldri õues aga ootas ema, käed põlde all, ja naeris:

«No oled aga sina nüüd see päris jahumölder!»

Saapad

Sel päeval jäeti Värtil üksi koju. Ema läks linna. Seep oli otsakorral. Ainult paar pruuniks kuivanud kuubikut paistis veel ahjuotsal. Aga pesemist oli pea iga päev. Seebirasvad hapnesid juba jõulust peale tünninurgas, aga seepi keetma ei saanud hakata. Seebikivi puudus. Iga kord, kui isa linna läks, tuletas ema meelde, et toogu seebikivi, aga toomata oli see tänase päevani. Üks kord ei olnud isal meeles, teine kord unustas nõu koju, kolmas kord ei jätkunud raha.

Nüüd läks ema ise. Poest oli muudki tuua, nagu niiti, nõöpe ja silmakivi. Isa tahtis kolmetolliseid naelu. Ega seda kõike poest

muidu antud. Raha pidi olema. Seepärast tuli turul enne võivitsik ja paari nädala jooksul kogutud munakümned ära müüa.

Isal ei olnud nüüd aega linna minna, tema oli veskis. Ilmad olid tuulised, seda tuli ära kasutada. Enne kevadiste põllutööde algust oli jahvatamist rohkesti. Vahel jahvatas isa hilisööni, liikudes veskis taitnina valgel nagu tont. Sass ja Kusti olid koolis. Väike Värdis pidi ihuüksinda koduhoidjaks olema. Ega selle külmaga olnudki tal kusagile minna.

Talv ei meeldinud Värdisle üldse. Aknad olid ilmast-ilmast jäänud. Välja ei näe, enne kui oled jäälillede vahele hingeauruga augu sulatanud. Ja ega talvel kuigi palju vahtida olnudki. Aina hanged igal pool. Öhtupoolikul oleks teine asi. Siis tulevad vennad koolist, pargivad kere soojustatust suppi täis ja kaovad. Värdis kuuleb, kui kojast kelk võetakse. Teadagi! Nad lähevad veskimäele liugu laskma. Kui rada pole täis tuisanud, jookseb kelk sealt peaaegu toa taha sõstrapõõsasteni välja. Värdisil pole aga muud teha kui tagumisest aknast välja vaadata ja teiste lõbudele kaasa elada. Küllap ta oleks ise ka hea meelega teistega koos väljas mütanud, aga tal ei olnud midagi selga ega jalga panna peale mingisuguste pooletoobiste pükste. See tähendab, et püksitorud ulatusid vaevast poolde sääride. Needki püksid polnud Värdisle õmmeldud, ema kohendas need Sassi vanadest, muidu oleks poiss päris paljareisi jäänud. Ega siis Värdis-taolisele «röövlile» saanud uut rõivast selga teha. Ema kootud kangas kulus alati vanematele ära, enne kui järg Värdis kätte jõudis. Ega siis riidet ostetud, kõik kooti kodus. Särkiriiet oli linane, tööriivad takused, ülikonnad poolvillased. Täisvillastest tehti ülikond ainult pulmadeks ja leeripäevaks. See käis siis ka eluaja.

Üks poiste vana palitööbi oli Värdisil hädakorral selga ajada, kuigi selle varrukad olid liiga pikad. Külma oli küll hea käed käsesse sooja tõmmata, kuid joosta ei saanud üldse. Hõlmad jäid jalgu ja siis olid maoli lumes.

Kõige rumalam oli aga see, et Värdisil polnud saapaid. Ühed ema vanad kotad olid, mis jala otsa sai torgata, kui oli vaja välja asjale minna. Aga pikemaks väljas mütamiseks need ei kõlvanud. Lumi tuli talle vahelt sisse. Ja pealt ka, sest nõõbid olid peaaegu viimsest eest ära. Enamik neist oli küll alles, kummuti peal ema plekk karbis. Ümmargused nagu mustad herned, traadist kannad taga. Vahel Värdis mängis nendega, kui aeg igavaks läks. Aga vanade saapakottade külge ei ajanud, neid enam keegi. Mis eest ära tuli, see eest ära jäi.

Ühel öhtul, kui Värdis väljast peenramaal kükitamast tuppa hakkas tulema, jäi üks saapakott lumehange. Sel talvel oli üldse hästi palju lund. Peenramaalgi ulatus põlvini. Toa taga olid han-

ged peaaegu räästas kinni. Sel õhtul oli aga lisaks kõigele kõva pakane. Nii külm oli, et teibad paukusid ja hingates oli rinnus valu.

Värdi sobras hanges, kuid kotta ei leidnud. Käed hakkasid külmetama ja nutt kippus peale. Kui kota leidmiseks viimanegi lootus kadunud oli, tõmbas ta ka teise kota jalast ära, et viimaks kaob seegi hange ja ühe kotaga on paha joosta. Kott näpu otsas, lippas Värdi tõinates tuppa.

Isa vaatas tükk aega, kui Värdi pliidisuu ees oma külmetavaid käsi ja jalgu soojendas. Siis ütles:

«August! (Isa ei ütelnud kunagi Kusti, vaid ikka August.) Pane tuli laternasse ja mine vaata, ehk leiad lapse «prunelli» hängest üles!» Ises tuli ta Värdi juurde, istus järile ja hakkas oma kahe suure kämblaga poisi punetavaid jalgu hõõruda.

«Need polegi enam mehe jalad. Need on vähi sõrad. Sedasi, sedasi, sedasi! Noh, kas hakkavad soojaks minema?»

«Hakkavad küll!» pinises Värdi ja pühkis käeseljaga silmi. Sõrmed ja jalad valutasi, nii et hakka või karjuma. Aga Värdi teadis, et mehel ei passi iga tühja asja pärast piriseda. Teised hakkavad narrima.

Isa võttis Värdi jalad pihku, vaatas neid muigamisi ja ütles:

«Mulle paistab, et neist saab veel korralikud käimise jalad, enne kui noore naise võtad. Ainult neid tuleb nii kõvasti hõõruda, et hakkaksid nagu tuld välja ajama. Noh, kuidas on? Kas juba hakkavad?»

«Ei hakka,» nuuksus Värdi. «Käed ja jalad ajavad ainult tulesid pinde.»

«Kui sõrmed või varbad päris jäässe jäävad, siis aitab ainult lumega hõõrumine,» seletas isa edasi. «Ninaotsa ja kõrvaodega on sama lugu, aga neid tuleb ettevaatlikult hõõruda, muidu võib kõrvaalesta või ninaotsa ära murda. Krõpsti! Ja ongi ära. Paljas auk jääb järele. Mis sa ise arvad, kas toome tunniga lund tuppa ja hõõrume sinu sõrad ka soojaks?»

«Ei ole vaja, isa, mul jalad juba päris soojad. Ja sõrmed on ka juba soojad.»

«Mis sa, memme, arvad, kui teeks sellele mehele siin saapad jalga? Päris oma saapad. Muidu ühel ilusal õhtul kaotab jalle kotad lumehange, aga üles enam ei leia. Otsib ja otsib, siis järsku märkab, et tal polegi enam jalgu all. Sel ajal kui tema lumehangest oma kottasid otsib, võtab külm jalad ära. Mis mees see ilma jalgadeta enam on? Kuidas sa käid, kui jalgu all ei ole? Rooma, kõht vastu maad, nagu nastik. Mis sa ise arvad, kas teeme sulle saapad?»

Värdi lõi silmad häbelikult maha. Mis siin enam küsida! Vane-

matel poistel olid oma saapad. Isa ise tegi. Pani poisi jala paksu paberi peale ja tõmbas lapiku puusepapliitsiga joone ümber labajala. Selle «sabluni» järgi meisterdas ta siis kasepakust liistud. Siis tõi linnast Viiderkommi poest nahka ja õhtuti õmbles pisikese «tattnina» valgel pigitraadiga pealsed kokku. Pigitraadi valmistamiseks pidi ema vahetevahel linadest traadilõnga ketrama. Siis võttis isa lõngaotsa ja keeras selle vasaku käe pöidla ümber, nii et see enam järele ei jooksnud. Nüüd ajas isa vasaku käe sõrmed hästi laiaks ja haspeldas lõnga sõrmede vahelt ja küünarnuki tagant läbi. Kui vajalik arv kordi käes, lõi isa lõngad pöidla juurest läbi ja harutas lahti pikaks verukaks. Selle mõlemasse otsa kinnitati isemoodi nipiga seaharjas. Traat keerutati parajaks laugeks ja pigitati või vahutati. Kui pealsed olid kokku õmmeldud, tõmmati need liistudele. Selleks pandi kõige alla pinsolid, mille peale venitati ja naelutati pealsenahad. Siis löödi tallad vahtrapuust tikkudega alla. Naeltega ei löödud, need roostetavad ruttu läbi. Kõõgis akna all oli järg või taburet, mille all oli kast. Selles olid isa kingsepatarbed, nagu nahatükid, naasklid, haamer, tangid, tikud, naelad jne.

Laks aega mis läks selle meisterdamisega, kuid saapad said kõvad. Tõtt öelda, väljanägemise poolest neid just näitusele välja panna ei oleks sobinud, kuid nad olid tugevad, ei lagunenenud nii ruttu kui poesaapad.

Nüüd siis pidi ka Värdi isa tehtud saapad saama.

«Kui järgmine kord linna lähen, toon nahka ja teen sulle niisugused vikstiiflid jalga, et kõik imestavad ja vaatavad, et ei tea, kust see Palmse paruni poeg siia patseerima sai?»

«Sel talvel veel ei tee,» ütles ema vaikselt.

«Soo! Ei tea miks?» imestas isa.

«Isa tead küll, et Värdil on nõrgad kopsud. Kui sellele saapad jalga teha, ei see siis enam toas püsi. Külmetab väljas, ei tea, kui raskesti haigeks jääb. Ühe surma juba läbi teinud...»

Ema mõtles siin Värdi raskelt läbipõetud rõugehaigust.

Isa jäi vait. Ta polnud harjunud naisele vastu vaidlema. Pealegi veel siis, kui Maiel näis õigus olevat.

Sinna see saabaste jutt seekord jäigi. Kuid Värdi ei tahtnud saabastest kuidagi ilma jääda.

«Ei külmeta. Ausõnal Tulen kohe tuppa, kui natu-natukenegi külm hakkab. Tee ikka saapad, isa!»

Kuid isa oli juba muu töö juures ja ei pannud Värdi palumist täheleegi. Kui Värdi veel kord selle jutuga isa juurde tuli, lõi see käega:

«Lase nüüd praegu olla pealegi. Varsti on kevad käes, siis lased õues ringi aadamasaabastega. Eks sügisel näe!»

Arstimised

Järgmisel hommikul Värdis köhis. Päril hobuse kombel. Öhtune külmetamine oli siiski möjunud. Kurk oli valus ja hääli kärisel nagu isa meisterdatud pirdudest käristi, millega poisid suvel sõst-rapõsastest linde eemale peletasid — muidu oleks viimane kui marjalva kinni pistetud.

Ena käis mureliku näoga ringi ja katsus vahetevahel poisi pead. Ei, kuum see just ei olnud. Kuid pea see palavik ei tõuse, kui haigusevimm sees. Ena otsis kummutisahtlist oma hallid vil-lased sukad Värdisle jalga. Mõnus ja soe oli küll. Tavaliselt tatsa-sid poisid taas paljajalu ringi. Ega laudpõrandat talvel just soo-jaks kiita saanud, aga kes siis täis sukki kulutada.

Siis tõi ena sahvrist kruusitäre rõõska piima ning pani selle tulisele pliidi rauale. Kui piim kuum, ulatas ena kruusi Värdisle ja käsutas:

«Joo see ära! Nii tuliselt, kui suu vähegi kannatab. Küll siis kurk paraneb.»

Kuuma piima abil oli Sepa rahvas varemgi kõhast võitu saanud. Kusti ja Sass köhisid sagedasti. Mis seal imestada, kogu valge aja müttasid poisid väljas. Ajasid enda higiseks, ja kui siis tuul läbi tõmbas, oligi kõha käes. Kõige sagedamini tuli kõha aga lume söömisest, jääpurikate imemisest või higise nahaga külma kaevuvee joomisest. Väike kõha oli nii tavaline asi, et sellest ei tehtud väljagi. Aja jooksul kadus see iseenesest. Kui aga mõni poistest juba «paugutama» hakkas, mässiti talle villane sall kaela ümber ja anti kruusitäre tulikuuma piima. Teisel hommikul oli kurk hoopis parem ja kõha ei tikkunud enam nii hullusti peale. Mõnikord tuli seda protseduuri korrata, kuid abi oli lõpuks sellest ikkagi.

Värdisga olid seekord asjad halvemad. Joo piima kas või kõht punni ja käi päevad läbi, vana sall kaela ümber, kõha ei kadu-nud. Ennemini läks hullemaks. Pärast polnud enam hoo ega hoobi vahet.

«Noh, sa ei jätagi oma paugutamist,» hurjutas isa, kui poiss oli juba nädal aega kõhaga hädas olnud. Nagu oleks Värdis enda võimuses köhimisest vabatahtlikult loobuda. Ta tahtis seda isale öelda, kuid kurgust ei tulnud enam muud hääli kui «kösh-kösh-kösh». Isa aga ei saanud niisugusest jutust mõhkugi aru. Ta talu-tas poisi söömüüri juurde.

«Võta sokid jalast ja pane päkad vastu kuuma müüri! Niimoodil Hoia, hoia! Las kõrvetab, see on hea. Hoia kohe nii, kuidas aga vähegi kannatad!»

Müür oli tõesti tuline. Mis seal imestada, peaaegu päev läbi tuli pliidi all. Perele oli vaja sööki vaaritada, loomadele kartuleid keeta ja pepri hautada. Sarapuuahagu oli valusa tulega. Ajas pli-i-dimüüri nii tuliseks, et ära pane kätt külge. Vastu seda kuuma müüri nüüd Värdis oma päkki kuumutaski, nii et tallaalused küp-sesid punaseks ja higipiisad tulid otsaette. Heameelega oleks poiss jalga lasknud, kuid isa seisis juures nagu vangivalvur. Värdis nihe-les, haaras vahetevahel labajala pihku ja kähises midagi. Isa muudkui muheles:

«Ikka hea ka, et sul hääli ei ole. Kannata väljal! Ega me sellest hullust kõhast muidu võitu saa. Kaua sa ikka kähised nagu uss aia all. Sa tahad ju jälle inimese moodi rääkima hakata. Kas tahad?»

Värdis noogutas.

Poiss ei pääsenudki sellest põrgupiinast enne, kui kuumus väl-jakannatamatuks muutus ja ta nutma hakkas.

«Nüüd ehk aitab ka, lase poiss tulema!» ütles ena pehmelt.

«Pane siis kähku sokid jalga! Ega ena käsu vastu tohi hakata. Ja ära ämbri külma vett joo, võta trumlist leiget!» õpetas isa.

Seda oli Värdisle varemgi öeldud. Aga kui kedagi nägemas ei olnud, võttis Värdis ikkagi ämbri külma. Soe vesi oli tema mee-lest läila ega ajanud janu ära.

Järgmisel hommikul pärast päkkade kuumutamist oleks kõha nagu natu-natukene kergem olnud, kuid kinnine oli ta ikkagi.

«Vähe sai,» arvas isa, ja nüüd istus Värdis ka päeval paaril kor-ral söömüüri ääres, paljad päkad vastu kuumi kive.

Teine nädal möödus, kuid kõha ei kadunud. Ja hääli ei tulnud ka tagasi. Ühel öhtul tõi isa väljast üleni härmas telliskivi ja pis-tis pliidi alla. Värdis vaatas ja imestas. Mis nali see nüüd on? Tel-liskividega pole senini keegi pliiti kütnud. Ta oleks tahtnud selle imeliku asja kohta isalt seletust küsida, aga kuidas sa küsid, kui hääli ei ole. «Kähised oma teada päris selgesti, aga teised naagu-vad ikka:

«Mis sa tahtsid ütelda?»

Kui kivi pliidi all juba päris tuline, pani isa selle taburetile plekitüki peale. Siis tõi tagatoast kapist tärpentinipudeli, tõmbas voodilt vaiba ja käsutas:

«Tule nüüd siia! Kui tärgestiin ka ei aita, siis ei aita enam miski. Jääd surmani kõhima nagu puuslakis hobune. Kummarda nüüd siia kivi kohale, ma laotan sulle teki üle pea. Ära nüüd tem-buta, ega sind keegi tapma hakka! Sedasi!»

Isa kallas sortsukese tärpentini kuumale kivile. See sisises ja kivilt paiskus üles valget auru.

«Hinga nüüd seda auru sisse! Ei, ei lase tekk olla üle pea!

Tekialune peab auru täis olema. Ei see tee mehele midagi! Hinga nüüd hästi sügavasti, täie rinnaga!»

Kui aur hakkas ära kaduma, tilgutab isa kivile veel tärpentini ja valvas, et vaiba ääred kenasti üle tabureti ripuksid. Kallis aur ei tohtinud ju kuskilt välja pääseda.

Värdi hingas. Vastik ja lämmitav oli see aur. Teki all oli kuum nagu saunalaval. Ta läks üleni higiseks. Halvem ei saanudki enam olla. «Nagu põrgus,» mõtles Värdi. Nüüd oleks parema meelega püssirohtu söönud. See polnud pooltki nii hull, kuigi ka püssirohu neelamine oli Värdi arvates maailma kõige vastikum asi. Vahel, kui Värdil oli «seest veninud», käsutas isa Värdi käed risti üle rinna, nii et sõrmeotsad ulatusid teise kaenla alla. Siis võttis isa kätest kinni, toetas põlve vastu poisi selga ja tõmbas, nii et kõik kohad ragisesid. Mõnikord see tõesti aitas. Aga kui nii kõvasti «veninud» oli, et kõrvetised käima hakkasid, ei aidanud enam kätest sikutamine. Siis kallab isa sarvest Värdi peopessa hunnikukese püssirohtu ja käskis selle ära süüa. Oli see alles vastik söömaaeg. Püssirohu terakesed krõgisesid hammaste all, keelealune läks vastikut putru täis ja kriimustas igemeid. Pärast jõid küll pool toobitält vett peale, aga vastik maitse ei kadunud suust mitmel päeval. Isa käskis küll, et ära näri! Neela tervelt alla. Siis pole paha. Aga Värdi nii ei saanud. Püssirohuterad tervena alla ei läinud, ikka tuli «veski» enne jahvatama panna. Nüüd oleks Värdi kas või peotäie püssirohtu läbi närinud, et siit tärpentini-aurus higistamisest pääseda.

Kui poiss lõpuks teki alt välja lubati, kuivatas ema ta näo higist ja pisaratest kuivaks ja käsutas voodisse teki alla. Enne aga tilgutati tärpentini veel padja peale kah.

Järgmisel hommikul oli Värdil «rõga lahti», nagu isa ütles. Kõhahood ikka veel käisid, kuid need ei olnud kaugeltki enam nii piinavad. Auru enam ei tehtud, aga tärpentini tilgutati igal õhtul padjale. Mõne päeva pärast oligi kõha peaaegu kadunud, kuid vastik tärpentinilõhn mitte. Värdil oli kogu aeg tunne, nagu istuks ta ikka veel peadpidi teki all ja hingaks sisse kuuma tärpentiniauru. Oli see siis tagatoas, kus alati oli tunda mingisugust seebilõhna, või karjamaal, kus ometi pidi õhk puhas olema. Isegi veskis, kus kõik kohad olid läbi imbunud omapärase jahulõhnaga, ei tundnud Värdi muud kui tärpentiniauru lõhna.

Jah, kõha oli kadunud ja kõhimisest kurnatud nägu hakkas jälle rõõmsamat ilmet võtma. Kuid hääl tagasi ei tulnud. Küll jõi ta iga päev kuuma piima ja ema tõi Jaagu rahvalt isegi «linnumagusat», nagu mett sealkandis kutsuti. Kuid ka see ei toonud häält tagasi.

Nädalad möödusid, Värdi ei kraaksunud ega kähisenud enam.

Ta oli õppinud sosistades rääkima. Kord kuulis Värdi pealt, kui ema ja isa teises toas vaikselt omavahel arutasid.

Ema: «Issand! Ma olen lausa meeleheitel. Viimaks poiss jääbki tummaks. Ukski rohi ei aita. Suur suvi juba väljas, igal pool soe, et lase või särgiväel õues ringi, aga poiss muudkui kõhiseb. See käib juba üle mõistuse.»

Isa: «Kas raudrohuteed oled proovinud?»

Ema: «Kõik on proovitud. Raudrohtu ja köömneteed, lagritsat ja vehvermentsi. Ei oskagi enam midagi teha.»

Isa: «Kui asi ikka ei parane, katsume teda kuidagi ehmatada.»

Ema: «Mine oma lolli jutuga! Ega laps ole hobune, et lase kõhu alt püssi läbi, kui tiirud üleval. Värdi võib tea mis külge ehmatada. Kõhutõve või roosi. Ära siisugust plaani küll peal! Katsume ikka veel millegagi.»

Isa: «Millega?»

Ema: «Ma arvan, et ootame veel mõne päeva. Kui asi paremuse poole ei lähe, siis peame poisi linna arsti juurde viima. Hirmus kulu küll on, aga eks selle raha pea ka kusagilt leidma...»

Kevadine aeg — tööd oli igal pool lausa kuhjaga. Maalapike tuli üles harida, kartulid maha panna. Isal oli sepikojas siisugune kiirus peal, et ei saanud aega ninagi nuusata. Vahepeal oli isa juba nii lüdinud, et ähvardas haamri nurka visata ja sepikoja ukseid hoopis lukku panna. Siis mehed nurusid:

«Ole nüüd täitsamees, tõmba vankrirattale uus rehvi peale! Ma äestan niikaua su põllulapi üle.»

Või jälle:

«Ole ikka inimene, löö hobusele rauad alla! Ma ajan õhtul su kartulivood kinni.»

Nõusuguse kiiruga ei olnud kellelgi aega sosistava Vårdiga tohtinud rääkida. Põrs kohas kodu ümber ses ringi. Ainult paljajalu teda enamus ei lubanud. Ikka pidid mingisugused kotad jalas olema. Ja villased sakad. Vårdile see küll ei meeldinud. Igal kevadel oli tore paljajalu võsaaluses lumesulamise vees paterdada. Omamoodi mõnu oli, kui jääkülma vesi varbavahedest läbi lirtsus. Kui pajukasse läksid tooma, siis ulatus vesi pajupõõsaste vahel poolde säärede. Siis iga kord kõha ei saanudki. Külmas vees sumamisest tulid kuresaapad. Jalad punctasid kui pardi lestad ja hakkasid lõhenema. Jalapealsed olid nagu terava noaga ära täkitud ja valutasiid vahel nii, et karju või appi. Kui asi juba päris hull oli, tõi ema õhtul sahvrist purgi hanerasvaga. Seda pidi majapidamises alati varuks olema. See oli mitme haiguse puhul hea. Jäi isal kotitõstmisega selg haigeks, määrati selga tulepaistel hanerasvaga. Kui see ei aidanud, heitis isa kõhuli voodi peale ja käsutas Vårdit:

«Tule talle mu selga!»

Värdi ronis siis isa seljale ja hakkas neljakäpakil põlvedega isa selga tallama. Ikka ülalt alla püksivärvlini ja sealt jälle üles abaluude vahele. Isa muudkui ägises:

«Oh-oh-hoo! Oh-oh-ai-ai-aal! Vat-vat-vat! Mine veel kord ülespoole, niimoodi... natuke seina poole, vat-vat-vat, nii... Noh, hea küll, tänaseks aitab.»

Isa tõusis, läks pliidi ette tule paistele ja võttis selja paljaks. Ema tõi kampripiirituse pudeli, kallaski sealt sortsukese peopessa ja määris isa selja sellega kokku.

Kui isa järgmisel hommikul üles tõusis, painutas ta ennast ette ja taha, nagu oleks ta sellal alles tundmatut hommikuvõimlemist harrastanud. Ise ütles muheldes:

«Näh, mis ma ütlesin! Kohe nagu uus inimenel!»

Teinekord, kui seljasooned ainult veidi tursunud olid, aitas harilikult hanerasvaga määrimisest. Aga kuresaabaste vastu paremat rohtu ei olnudki. Määrimise ajal olid lõhenenud kohad eriti valusad. Teki allgi veel kipitasid ja ajasid kuuma välja. Aga teisel hommikul olid jalad head pehmed. Kuskil ei olnud enam valus. Värdi liigutas siis labajalgu suure mõnuga üles-alla, tegi niisuguse näo nagu isagi ja ütles vanainimeslikult:

«Näh, kohe nagu uus inimenel!»

Aga sel kevadel jäid kõik need mõnud ära. Isegi kuresaapad. Välja minnes oli Värdil ikka Sassi vana kuetöbi seljas ja ema vanad nõõpideta kotad jalas. Aga kottadega vette solistama minck ei tulnud kõne allagi. Kõige hullem oli muidugi see, et õuest väljaminek oli ka keelatud. Võsa ääres oleks hoopis huvitavam olnud. Seal võis jälgida, kuidas lombis konnakudu mustad täpid iga päevaga ikka piklikumaks paisusid, kuni ühel hommikul ei olnudki enam muud järel kui rohekad limatombukesed. Selgema vees aga liputasid oma laiade sabadega tibatillukesed kullesed. Võsas kasvavas päikesepoolsel küljel rohkesti sinililli. Need hakkasid juba siis õitsema, kui põõsaste vahel veel lund oli. Kui hoolega otsida, võis sinilillede hulgas leida lillasid ja isegi lumivalgeid õisi. Need kohad olid Värdil kõik märgile pandud. Põõsaste all oli aga kevaditi palju kottaseid, triibulisi ja pruunikirjalisi tühje teokarpe. Uksikutes karpides olid ka teod sees, kuid enamik olid tühjad. Värdil oli ühe põõsa alla samblale kogutud terve kollektsoon tühje teokarpe, kus igaüks oli isesugune. Ta täiendas seda kogu pidevalt. Tänavu jäid aga kõik need tööd ja toimetused ära, sest õueaiast välja minna oli rangelt keelatud.

Ühel hommikul ütles ema:

«Mine täna vanaema juurde! Vii talle see lõngakera. Ta pidi

hakkama poistele kapukaid kuduma. Ära sa jälle lompidesse mine ja tule ikka söögiajaks tagasi!»

Vanaema saunani oli ainult paras kirbu kukerpall, nagu isa ütles.

Värdi võttis jalad selga ja hakkas astuma. Sai ometi oma väratist kaugemale. Ega see tee tal esimest korda käia olnud. Varem, kui ta veel omatahtsi ringi jooksis, oli ta vanaema juures sagedane külaline. Vanaisa käis tavaliselt talus tööl. Vanaema oli alati kodus. Vardi jaoks oli tal alati midagi varuks, kas lusikatäis pohlamoosi leivatükile või tükike odrakaraskit. Eriti hea oli odrakarask siis, kui ta alles ahjust võeti. Kuid ka paar-kolm päeva vana odrakarask oli hea. Veidi mõrkjas mekk tal ju oli, aga ahjus pruuniks tõmbunud koorik krõgises kenasti hamba all, ja kui pala hästi läbi närisid, jäi suhu päris magus mekk.

Vanaema tuli parajasti laudaosmikust lehma lüpsmast. Värdi ulatas talle lõngakera ja kähises midagi, millest vanaema aru ei saanud.

«Kulla poiss, sa pole ikka veel oma häält tagasi saanud. Taevas hoidku, see on nüüd juba... oot-oot! veebruar, märts, aprill, mai... neljas kuu. Ja miski asi ei aita?»

Värdi raputas pead.

«No mis sa tahad ära teha? Niimoodi jäädkki kähisema nagu hundikutsikas. Oota nüüd vähe, ma panen piima jahtuma. Siis proovime veel üht abinõu.»

Vanaema riputas piimapleki keti otsa ja lasi ettevaatlikult üle lakke kaevu. Siis astusid nad tarre. Vanaema sättis poisi laua ääres istuma ja läks ise sahvrisse. Ta tuli tuppa tagasi, kannu muna vahel. Ettevaatlikult toksis vanaema kahvliotsaga muna otse se augud.

«Sool! Vota see muna ilusti kätte. Niimoodi! Nüüd ime siit otsast kõvasti! Ei, ei, järele ei tohi jätta, ime päris tühjaks. Tõmba veel! Kõvasti!»

Värdi imes ja imes. Iga tõmbega tuli suhu venivat munasisu. Rebune lõpuots oli aga kõige vastikum. Paks ja soolakas. Öökma ajas, kuid vanaema kiitis:

«Nah! Sa oled päris mehine mees. Vanaisagi ei oska muna nii hästi tühjaks imeda. Noh, kas oli paha?»

«Oli küll!» kähises Värdi. «Nagu konnakudu neela.»

«Kas sa oled konnakudu neelanud?»

«Ei ole, aga kätte võtnud olen. Libe nagu tatt.»

«Ole nüüd niikaua toas, kui ma loomad ära talitan. Vaata seda pildiraamatut!»

Vanaema võttis seinariiuult õhukese värviliste piltidega raamatu. Värdi oli seda varem ka vaadanud. Selles kujutati kaht

poissi, kes ikka ja alati koerustükke tegid. Kuid iga kord said nad selle eest ka oma karistuse. Kas jäid nad siis tigea isahane kätte või nõelasid mesilased neid poolsurnuks. Need olid Maks ja Moorits, nagu vanaema ütles. Tema oskas lugeda, Värdis mitte.

Vanaema oli kaja ära. Värdis vaatas pilte juba kolmandat korda. Akki ta kõnatas. Ta tundis, et kurgus oleks nagu midagi teistmoodi, nagu lahendamaks oleks läinud. Ta proovis häält teha:

«Aa-aa!»

Ja ennäe imet! See polnudki enam kähin, vaid oleks nagu natuke häält ka hulgas olnud.

Kui vanaema tappa tuli, hüppas Värdis püsti ja hüüdis omaarust valjusti:

«Vanaema, ma saan juba natuke rääkida.»

«Näed nüüd! Ma ütlesin, et muna aitab. Ei nüüd ole muud midagi, kui joome teise muna veel ära.»

Värdis ei hakanudki vastu vaidlema. Rõõm hääle tagasisaamise üle oli nii suur, et ta oleks kas või terve korvitaie mune tühjaks joonud. Vastik ja libe ta ju oli, aga vanaema ütles, et see ei tähenda midagi. Peaasi, et abi saab.

Vanaema tõlgi sahvrist teise muna, koksas augud otstes ja Värdis imes ka selle tühjaks.

«Ole nüüd natuke aega vaikselt,» õpetas vanaema. «Ära nüüd kohe karjama pista, siis rikud kurgu uuesti ära.»

Kui Värdis lõuna paiku koju hakkas minema, sai ta juba päris korralikult häält teha. Tee peal katsus ta omaette rääkida. Päris hästi tuli välja. Ta oleks tahtnud heameelega karjudagi, aga vanaema hoiatus püsis mees. Aga laulmist vanaema ei keelanud. Värdis keksis siis teed mööda ringi ja ümises omal viisil:

«Poiss saab jälle rääkida, poiss saab jälle rääkida...»

Kui Värdis koju jõudis, istus pere lauas ja sõi piimaga kartulisuppi. Kartulisupp oli sepa peres üldse sagedane toit. Tavaliselt keedeti seda ikka piimaga. Sügisel ja talvel, kui liha rohkem käes, keedeti ka lihaga. See oli hoopis parem.

Värdis tegi kavala näo pähe ja istus vaikselt voodi äärel.

«Mis sa siis passid? Tule sööma!» käsutas ema

«Ma vanaema juures juba sõin. Kartulit ja sousti,» vastas Värdis selge häälega. Kõigil jäi imestusest lusikas poolele teele pidama.

«Issand! Poiss on haal tagasi,» sai kõigepealt ema oma hääle lahti ja Värdis nägi, kuidas ema silmanurgast veeres suur-suur pisar põske mööda lõuale ja jäi sinna nagu vihmaveetilk katuse- räästasse.

Paari päeva pärast oli Värdis hääli nii korras, nagu poleks seda neljakuulist tummapõlve olnudki.

«Pudlusadu»

Pühade-ajad päevad olid alati põnevad. Inimestel olid käed-jalad hommikust õhtuni töös täis. Kõigil oli kole kiire. Laudas lisandati loomade asemeid ja laotati neile värske põhk alla, varuti lugu ja küttepuid leivaahju jaoks, mida neil päevil kulus mitmelordne norm. Veeti metsaküünist heinu koju, tapeti siga...

Lapsed olid eriti ärevil. Kuigi neil ei olnud midagi teha ega kusagile kiiret, ärkasid nad ikkagi hommikul vara ja tilpsesid vanemate inimeste jalus. Arvutati sõrmede peal päevi pühadeni ja oodati neid nagu imet, kuigi pühade ajal mingit imet ei sündinud. Isegi jõuluvana oma kingitustekotiga ei olnud sellal veel moes. Oli ainult küünaldes särav jõulupuu, pühalikud laulud, haras meeleolu ja erilised toidud. Sepa peres oli traditsiooniliseks pühaderoaks rasvas pruuniks praetud ahjukartulid ja hautatud seapea. Vorstid ja rosinasai muidugi peale selle. Ei olnud ühtki jõuluõhtu-söömaaega, kus isa poleks rasvast leemetavat seapealäkki ette tõstes ütelnud:

«Kuningas sööb suurte pühade ajal ainult sularasva ja magab kahe kasuka vahel.»

Arvatavasti oli see ütlemine rahvasuus sel ajal tekkinud, kus liha ja rasv ning see magamisase olid mõisaorjadele unistuseks.

Ema oli neil päevil varahommikust hilisõhtuni ametis. Tal oli päev otsa jahune põll ees ja käised küünarnukini üles kääritud. Kui Värdis hommikul teki alt välja piilus, põles ahjukonksus tatt-nina, pliidi all lõõmas tuli ja ema liikus vilkalt köögi, sahvri ja aida vahet. Ta sõtkus leiba, kloppis peenleivatainast, keetis sütti, küpselas rosinasai, tegi vorsti...

Vorstiga see lugu juhtuski. Sepa peres tehti vorsti ainult suurteks pühadeks ja ikka ainult tavalist tangu- või kruubivorsti. Verivorsti ei tehtud. Ema ütles alati, et tema pisike pea ei võta kinni, kuidas inimesed niisugust asja söövad. Verest võib teha verileiba või küpsutada verikooki, kuid tanguvorstipudrule vere lisamine pole muud kui inimese toidu solkimine.

Kuid ema oskas veretagi imehead vorsti teha. Tal oli oma «kunts». Pere ei teadnudki, mida ta kõik sinna suurde patta hautatud kruubipudrule hulka segas, aga hea vorst sest sai. Sassi ja Värdis tööks oli vorstitikkude voolimine. Need viie-kuue sentimeetri pikkused orgikesed vesteti kuivast kuusepuust. Hea vorstitikk pidi olema sile, ühest otsast terav nagu isa lõõtsalappimise naaskel. Sass aga vedas seanahka: lippas tikkude voolimise juurest mujale, jättes selle töö tervenisti Värdis hooleks. Ema kiitis siis alati, et teised ei oskagi nii siledaid ja häid vorstitikke voolida kui Värdis.

Poiss tegi siis ka, mis vähegi oskas, voolides iga tikku erilise hoolega. Vorstitikk ei tontinud ju karedaks ega kisuhseks jääda.

Vorstid pandi pannile koos tikkudega. Ema ütles, et mõnel pool võetakse tikud enne vorstide ahjupanemist ära, aga see pole õige tegu, sest puder nakkab ahjus paisudes vorsti otsast välja punnitama. Ega sellest polenudki midagi, et vorstid koos tikkudega ära praeti. Vorst oli kõige maitsvam just pruuniks korbenud tiku ümber. Ema ütles veel, et mõnel pool ei viitsita tikke voolida, seotakse vorstrotsad nööriga kokku.

Kui vorstipuder oli jahtunud, tõi ema sahvrist vannikese puhastatud soolikatega. Siis võttis ta leetri ja jämeda pulga, mis parajasti leetri torust läbi mahtus, ning pesi need hoolikalt kuuma veega puhtaks. Sooltest lõigati paraja pikkusega jupid. Soolejupi üks ots sulleti erilise võtte abil vorstitükuga, nii et see ots enam vorstiputru läbi ei lasknud. Lehter tõsteti paika kohal putru tais, leetri toru torgati soole lahtisesse otsa ja hakati pulgaga lupsutama ning putru soolikaske ajama. Kui sooletükk oli putru täis, torkas ema ka teise otsa tikuga kinni ja üks mauk oligi valmis. Kui aga sooletükk oli pikk, siis pöörati mõlemad otsad ühe tiku alla ja nii saadi rõngas. Soole putrugaga täitmine oli vorstivalmistamisel kõige aegaviitvam töö, kuid keegi teine siin aidata ei saanud. Ainult ema oskas vorstivalmistamise kunsti.

Isa harilik jutt enne vorstitegemist oli:

«Ei tea, kust me tänavu vorstipaindepaku saame? Mineval aastal tõime Siimalt. Aga oli kuulda, et nende paindepakk oli niiskuse käes kaardu tõmbunud. Oli aida räästa all kogu suve, mis siin muud oodata oligi. Mis vorste sa niisuguse kõverikuga painutad. Mis sa, Värdis arvad, kui läneksid tänavu õige Möldrile vaatama, ehk saavad nemad anda. Neil oli vanasti väga hea paindepakk, vasklukkudega. See ei kisu kaardu ega kedagi.»

Aga ega Värdis enam loll olnud. Ta teadis ammugi, et isa ajab naljajuttu. Mingit vorstipaindepakku ei ole olemaski. Aga isa ajas iga aasta seda juttu sellepärast, et kui ta veel võõras talus karjapoiseks oli, saadeti ta kord naabertalusse vorstipaindepakku laenama. Ta oli seal ennegi mõnda asja laenamas käinud, näiteks kangasuga või kapsarivi. Muidugi saadeti poiss naabertalust suure pilamise saatel tagasi või anti talle pinumaalt mõni kõver roigas pihku, et see ongi vajalik riistapuu.

Täidetud maugud ja rõngad pandi suurde patta ja keedeti läbi, kuigi puder juba kord keedetud oli. Ega nad nüüdki veel päris valmis olnud. Enne lauale andmist tuli neid pannil praadida, siis said nad alles oma õige maitse. Kuid ka ilma praadimata maitseid keedupajast võetud soojad vorstid suurepäraselt.

Kui vorstipada juba sedavõrd jahtunud oli, et vorstijupi vois

nappu võtta, lõikas ema igaale jupikese. Ega seda proovijappi ainult lapsed oodanud. Isegi isa passis peale, mil paras aeg kaes, ja tegi siis nagu muuseas kööki asja.

Seekord oli pere jälle köögis koos ja ootas. Suhu valguvat sülge neelates vaadati, kuidas ema vorste proovijuppideks jaotas. Igaüks sai oma osa, kuid emal oli nende juppide lõikamisega päris tegu, sest lapsed passisid kadedalt, et keegi küünevõrdki pikemat juppi ei saaks. Ainult vanaisa Juhan magas rahulikult köögi seina ääres laial pingil.

Vanaisa Juhan oli oma vanusele vaatamata käbe vanamees. Ta ei püsinud kunagi tegevuseta. Tema peamine töö oli haotegemine. Karjamaal kasvas tihedat lepa- ja sarapuuvõsa. Kui ilm vähegi lubas, müttas vanaisa võsas. Tavaliselt võttis ta noorest saledast lepast vasaku kaega kinni, vaatas sellele alt üles otsa ja rääkis kova ning selge häälega:

«Siin sa mul nüüd oled, noor lepavibalik, Ega sinust õiget puud saakski. Mis puud saab ühest valgelepa võsust? Iseasi, kui sa oleksid sanglepp. Nüüd muudkui varjad siin valgust ega lase rohel kasvada. Kust need loomad süüa saavad? Ega sust tühjust plüdi allgi õiget asja ole. Põled nagu õlg. Ei ole sul seda särtsu mis kasel või sarapuul. Siia ma sind enam ei jäta maad raiskama. Sellepärast ma nüüd sulle selle matsu annan...»

Ja vanaisa lõi lepa ühe ropsuga jalalt maha, tükeldas umbes meetri või poolteise pikkuseks juppideks, pani koosse, tõmbas pajuvaadiga kokku ja tõstis koo pinusse kuivama.

Sisimas vanaisa järgmise puukese juurde, takseeris seda just samuti, pidas sellele oma kõne ja lõpuks «andis matsu». Ega vanaisa ikka olnud. Hugu jõudis ta alati nii palju teha, et vahel võeti neid puukeseid müüki. Hinnarahvale plüdi alla pükimiseks. Ja kui sa kaks koo või kaks head sarapuuhagu ahjus ära poletasid, siis laks ahju külge soojaks, nii et ara pane kättki kätte. Puud olid sealal kole kallid, igaüks ei jõudnud neid osta, ja hagu oli odav.

Talvel sügava lumega metsas hagu ei tehtud. Nüüd pidi vanaisa plüdi kutma. Enne pühi oli tuli varahommikust hülisõhtuni koldel. Vahel oli suurest kütmisest plüdiraud päris punane. Taat lõi pannaalt külmast õhkuva haokoo, viskas selle prauhti müüri alla maha, nii et peenikesed lumekübemed köögis laiali lendasid. Siis hakkis ta haod parajateks juppideks ja pistis plüdi alla või pani ahju kõrvale riita, kust ema võis neid soovi korral võtta.

Praegu oli kütmise vaheaeg ja vanaisa oli sirutanud enda pingile pikali. Vanainimese asi, polegi suurt midagi teinud, kuid visimus on ikka kontides. Ja niipea kui pikali heidad, vajuvad silmad kinni. Vanaisa magas. Ta käsi oli jäänud üle pingi ääre

pikale, peopesa ülespoole, nagu ootaks, et talle midagi pihku pistetaks. Ema arvaski, et taat on niisama siruli ja ootab ka oma proovijuppi. Ta naeris:

«Magaja kassi suhu küll hiired ei jookse, aga olgu pealegi! Pühade puhul võivad ju joosta kah.»

Ema pistis veel päris sooja vorstitüki vanaisale pihku. Kui taat läbi une tundis, et midagi kuuma ta pihku pistetakse, virutas ta vorstijupi vägeva hooga vastu seinu. Vorst plaksatas lõhki ja puder lendas köögis laiali.

«Pudlusadul Pudlusadul!» kiljus väike õde Liide ja keksis ühelt jalalt teisele. Keegi ei saanud tõsiseks jääda, kõik pahvatasid naerma. Taat krapsas istuli ja vihastas:

«Mis tembutamine see on. Ei saa enam silma ka kinni lasta, kone hakatakse vanainimest torkima...»

Nüüd oli vihastamise kord ema käes:

«Kes sind torgib? Kui magad, siis maga. Mis sa ajad oma käppa õieli, kui sinust sööjat ei ole. Nüüd kogu kõik rokka täis...»

Unesegane taat hakkas alles nüüd taipama, et talle ei tahetudki vingerpussi mängida. Ta pomises lepitavalt:

«No kuhu ma selle käe siis pean panema, kui ta mulle külge on loodud. Ära, tütreke, siis sellepärast vihastat!»

Ema võttis luua ja hakkas laialilennanud vorstiputru torisedes kokku pühkima. Taat aga keeras enda uuesti mornilt pingile pikali ega lausunud sõnagi.

Alles lõunasöögi ajal, kui Sass taadi «käsigranaadi» uuesti jutuks võttis, naersid ka ema ja vanaisa teistega muhedalt kaasa.

Rüblükupõlv

*Nii kui memm mu põllest pani,
jooksin alla allikani.*

*Jätsin sõnakuulamise,
las ma isel las ma isel!
Kas on soe ja märg see vesi
nagu siis, kui memm mind pesi?*

*Kas on iga kivi libe,
kukkumine ikka kibe?
Nagu kanda jõudsin kaela,
möötsin valget maanteepaela.
Kuhu lõpeb metsarada?
Mida räägib naiste vada?*

*Kõik mis nägin, sõnaks seadsin,
kirja panin kõik, mis teadsin.*

Lehte Hainsalu

Raudtee

Sepa maja lähedalt läks raudtee mööda. Nii lähedalt, et kõva poiss oleks saanud kõigest paar korda kiviga visata. Raudteel vurasid rongid Rakvere ja Tallinna vahel. Algul, kui alles Kari-väravale koliti, poisid muud ei teinudki, kui seisis õues nagu kured, kaelad õieli, ja vaatasid, kuidas rongid mööda kihutasid. Alati enne metsatuka tagant väljailmumist andis vedur vilet. Siis kõik mõistatasid, kas tuleb punaste vagunitega «tavarna» või roheliste vagunitega «passasser». Pärastpoole polnudki enam vaja vaadata. Võisid seljaga raudtee poole seista ja kohe öelda, kas tuleb «tavarna» või «passasser». «Tavarna» ehk kaubarong vilistas alati pikalt «tuuuuut!» ning tuli ühtlaselt ja raskelt ähkides. Ikka «pahh pahh-pahh-pahh!». Aga «passasser» ehk reisirong lasi mitmehaalset vilet nagu harmoonium Rääma pere tagatoas, kui sellele mitme sõrmega vajutasid. «Passasser» sõitis ka kiiremini. Temal ei olnud aega ühtlaselt ahkida. Tema lasi ikka ülejala «pahadi-pahadi-pahadi-pahadi!».

Värdis oleks heameelega päris raudtee äärde läinud, vaadanud rongi kohe lähedalt ja uurinud, kuidas raudtee tehtud on. Et kas on ikka üleni rauast? Nisugusest, nagu isal sepikoja nurgas. Aga see oli kõvasti keelatud. Isegi kraavi äärde ei lubatud minna. Aga see ei olnud, hiilis Värdis raudteele päris lähedale. Ta pugus kraavi äärde pajuvõsasse ja vaatas sealt. Rong polnud siin. Värdis tundis, et maa põrus jalgade all. Õues vaadates nägi ta, et suur ja hirmsa näoga vedur tormas otse tema poole. Värdis andis kätt, dele valu. Surmahirmas tormas ta kodu poole, nagu pajuvõsast. Kui tal oleks aega olnud tagasi vaadata, oleks ta näinud, et rong vuras vallil oma teed ja oli juba Värdist möödas. Kuid Värdis oli tunne, et see must elukas on tal kogu aeg kinnul. Ilingeldades jõudis ta kodaõues jalgväravast sisse lipsata ja värava hirmsa ropsuga enda taga kinni lüüa. Alles siis sõandas ta kergemalt hinge tõmmata. Oli ta ju ikkagi kodaõues värava taga varjul. Nüüd nägi ta oma suureks pettumuseks, et rongi enam polnudki kusagil näha. Ainult Hälja männikust kostis veel üks pikk ja hele «tuut!».

Kuid pääsomisrõõm oli üürrike. Äkki tundis Värdis, et keegi asis tal turjast kinni. See oli ema.

«Kas sulle rajakale pole küllalt öeldud, et sinna ei tohi minna? Kas on öeldud, ah?»

«O-on küll!» pigistas Värdis läbi hammaste. Ta oli seekord tõesti süüdi. Mis siin enam röökida. Iseasi, kui oleks nüpeldama

hakatud, siis oleks muidugi tulnud häält välja ajada. Nii palju kui kõri vähegi võtab. Ulekohtu vastu tuleb ju alati protestida.

Veidi kaugemal ristus raudteega maantee. Seda mööda sõideti linna, mis polnud kaugel. Tavaliselt käidi see maa jalgsi, kui just midagi suuremat turule viia ei olnud. Paarikümne kanamuna ja mõne naela või pärast ei olnud vaja hobust väsitada.

Seal, kus maantee üle raudtee käis, oli tilluke punane majake, suur valge number seina küljes. Isa ütles, et see on putka ja selles elab raudteevaht. Koduõuest ei olnud putkat hästi näha. Võsatuuk oli ees. Aga veskimäelt paistis ära, et enne kui rong metsa vahel vilistas, tuli putkavaht välja ja hakkas suurt vänta keerama. Siis vajusid aegamööda kahele poole raudteed ette pikad musta-valgekirjud tõkkepuud. Kui nüüd mõni tahtis üle raudtee sõita, pidi ta tõkkepuu taga nii kaua ootama, kui rong on möödunud ja putkamees puud uuesti üles vändanud.

Kui rong putkast mööda sõitis, seisis putkamees raudtee ääres ja näitas vedurile kollast lippu. Ja peaaegu alati, kui vedur ülesõidukohast mööda sai, tegi ta: «Ähh-ähh-ähh!» ja lasi rataste vahelt pahmaku valget auru välja. Ükskord, kui Värdis isaga veskitrepi «mehejuttu» ajas, küsis Värdis:

«Isa, kas seal on mõni kraav või muidu mudane koht, et paravoss seal alati sedasi ähleb? Nagu meie Võik, kui heinakoorimat soonikust välja tõmbab?»

Isa naeratas:

«Paravossijuht tervitab sedasi putkavahti.»

Kui nüüd Sass või Kusti Värdis vastu tuli, siis Värdis tegi alati: «Pahn-pahn-pahn!»

«Mis sul viga on, et sa puhid?» küsisid poisid.

«Ään! Tele ei saa ka aru. Ma tervitan teid sedasi.»

Ükskord hakkasid Sass ja naabri karjapoiss arutama, et mis jõud see ometi on, mis rongi edasi veab? Nead ajasid alati karjad üle raudtee astuvale karjamaale kokku. Et siis on hea koos mängida ja «tempu teha». Vahel võeti Värdis ka kaasa. Lehma kokku ajama. Karjakoera polnud kummalgi. Aga Värdis oli väle jooksuma. Värdis ise tahtis minna kah. Mis sa üksi seal koduski teed. Ja teiste poistega koos võis Värdis üle raudtee minna. Muidugi ainult karjaga koos, ülesõidukohast. Seal oli ka huvitav vaadata, mismoodi need vändad ja hammasrattad välja näevad, millega puud teele ette vändatakse. Ja sealt oli tore vaadata, kuidas kaks raudset rööbast kaugemal ikka koomale ja koomale jooksid ja lõpuks Hulja männiku vahel päris kokku läksid. Värdis vahtis ja mõtles, et kas siis seal veduri rattad ka kokku jooksevad. Ja kuidas see rong seal ühe rööpa peal sõita saab?

Kui karjamaale jõuti ja loomad rahulikult sööma hakkasid, ütles naabripoiss:

«Suits veab. Vaata, kui rongil on hästi raske vedu taga, siis pahvib suitsu välja mis hirmus. Hullemini kui reheahi. Aga kui Karivärava mäest alla lippab, pole suitsu ollagi. Vagunid veerevad allamäge ise. Nagu käru. Pane nii raske koorem peale kui tahad, ikka läheb allamäge mis ludinal. Pole muud, kui hoia, et kraavi ei sõida.»

Sass hakkas vastu:

«Loll! Misjooks see paravoss siis on? Paravoss veab. Reltsid on karedad ja rattad on ka karedad. Paravossi peal on aurumassin. See paneb rattad ringi käima ja tõmbab sedasi vagunid ka edasi. Ükskord isa rääkis, et kui määraks reltsid vankrimäärdega või mõne muu libeda asjaga kokku, jääks rong sussti seisma.»

«Kas rasvaga ei jää? See on ka libe,» uuris naabripoiss.

«Miks ei jää. Jääb küll,» arvas Sass.

«Kas pekiga ka?»

«Ikka.»

Naabripoiss tõi kähku lepaoksalt märsi ja võttis oma lõunaleiva vahelt praetud pekiviiluka.

«Proovime!»

«Ei tea nüüd... See on ikka praetud. Rasv juba puha väljas,» kahtles Sass.

«Kus ta väljas on, katsu kui libe!» pistis naabripoiss pekituki Sassi nina alla ja hõõrus seda näpuga.

«Eks või proovida,» jäi Sass lõpuks nõusse.

Poisid ronisid vallist üles raudteele ja määrisid rööpad paari vaka pikkuselt pekiga kokku. Rohkem sellest ei jätkunud. Sassil ja Värdisil aga ei olnudki lõunaleiba kaasas. Nead elasid ligidal ja kartsid lõuna ajal kodus.

Sus jooksid poisid vallilt alla, ajasid lehma raudteest kaugemale ja heitsid poosaste taha pikali. Priluma, et mis siis rongijuht teeb, kui rong sussti seisma jääb.

Värdis hakkas kartma. Viimati on vedurijuht kuri mees. Hüppab seisma ja annab veduri pealt maha ja naeb kohe, et poisid on rööpad pekiga kokku määrinud. Tuleb võtab poistel kraest kinni ja annab kõigile kere peale. Värdisle muidugi ka. Ega siis vedurijuht tea, et Värdis ei määrinud.

Värdis kiskus suu nutule ja virises:

«Koju tahan! Ema juurde.»

«Oled ikka va emavasikas,» vihastas Sass. «Pole sul häda midagi. Tule siia meie vahele pikali ja ole kuss!»

Seal poiste vahel pikali oli hoopis julgem. Ja põnev kah. Kas rong jääb ikka seisma või ei jää?

Varsti rong vilistaski ja tuli käänu tagant välja. «Tavarna» oli. Punaste vagunitega. Poisid hoidsid hinge kinni. Nüüd..., kohe jõuab vedur määratud kohale... Nüüd! Kuid ei juhtunud midagi. Rong lidus edasi, nagu poleks rööbaste peal rasva ja põõsaste taga poisse ollagi.

«Ma ütlesin, et suitsuga sõidab,» kargas naabri karjapoiss püsti ja hakkas keksima. Sass vihastas.

«Sa ise sõidad suitsuga. Pikemalt peab määrima. Uks ratas laseb küll liuhka, aga teised veavad edasi. Sellepärast tal neid rattaid nii palju ongi.»

«Määrime siis pikemalt,» jäi naabripoiss mõttesse.

«Millega?»

Jah. Määriks küll. Kohe hästi pikalt. Aga pekitükk sai otsa ja uut pole siin karja juures kuskilt võtta. Oleks kas või vankri-määretkil!

Akki lõi naabripoisi nagu särama:

«Tead, las Värdis toob kodust pekki. Teil ju kodus on pekki? Eks? Ma tooks ise, aga kaugel maa ja eit on kodus. See passib alati peale, kui ma sahvrisse lähen.»

«Mine jah, Värdis!» hakkas nüüd Sass kah naabripoisi nõusse. «Mis sul viga minna. Ema ja Kusti läksid linna, isa on veskis.»

«Miks sa ise ei lähe?» punnis Värdis vastu.

«Mina? Ma ei tohi ju karja juurest ära minna. Ega sina kere peale saa, kui loomad paha peale lähevad. Kui sa ei lähe, siis ei võta me sind enam mängima kah. Aga kui tood, siis teen sulle patseertoki.»

«Kas triibuliše?»

«Triibulise jah.»

See otsustas asja. Niisugune «patseertokk» oli Värdis ammune unistus. Vanemad poisid uhkeldasid alati oma patseertokkidega. Jalutasid mööda õue ja viibutasid keppi nagu onu August, kes linnas tiseriks oli ja tihtipeale neil külas käis. Värdis tahtis endale ka niisugust keppi, aga kumbki poistest ei teinud väikese Värdis palvetest väljagi. Harilikult vastati:

«Eks sa ise tee!»

Ei tea, millega see Värdis pidi tegema, kui tal ei olnud nugagi. Kustile ja Sassile laadalt toodi, aga temale ei toodud. Oeldi, et kasva veel! Ükskord ta proovis lauanoaga endale keppi teha, aga sellest ei tulnud midagi välja. Nuga oli nürri. Ainult koort kratsis vähe. Ja ega lauanoagi tohtinud võtta. Kohe sai riielda. Nüüd aga oli kindel võimalus endale «patseertokki» saada. Sass oskas ilusaid kirjasid peale löigata. Palju ilusamaid kui Kusti.

«Ära putka kaudu mine!» õpetas Sass. «Isa võib veski juurest ära näha. Tule, ma aitan su siitsamast üle raudtee. Kui tagasi

tuled, siis ära ise hakka raudtee peale ronima. Ma tulen vastu. Passi aga peale, et keegi ei näe!»

See oli põnev. Värdis ronis Sassi järel kruusasele raudteevallile ja sealt üle roobaste teisele poole alla pajuvõsasse. Nüüd oli koju juba kiviga visata.

Värdis lükkas lahti ukse, mida ei lukustatud kunagi. See oli juba seadus. Kui mõni tuligi sellal, kui kedagi kodus ei olnud, siis läks ta niisama minema. Ei seal hakanud keegi sorima ega midagi võtma. Ainult siis, kui vahel kaugemale või pikemaks ajaks kodust ära mindi, pandi väike tabalukk ukse ette.

Värdis vaatas tupp ja kööki. Seal ei olnud kedagi. Siis hiilis ta sahvrisse ja hakkas lihatünni kaant pealt ära kangutama. Aga too oli nii kõvasti kinni, et Värdis oma väikese jõuga ei saanud seda praokilegi. Ta oli ahastuses. Mis nüüd teha? Kas ta ka seekord peab ilma «patseertokita» jääma?

Akki märkas Värdis riulil sulatatud rasva purki. Sellest võttis ema alati noa otsaga natuke pannile, kui sousti tegema hakkas. Värdis haaras purgi. Veidi raske see ju oli, aga kui särgisaba üles tõsta ja purk sinna sisse panna, siis oli see nagu kotis. Mis sest, et kõht paljaks jäi. Värdis hoidis kahe käega särgisaba ülal ja lidus tuldud teed tagasi.

«Sa, Värdis, oled täitsamees!» kiitis naabripoiss. «Rasv on ju palju parem kui pekk.»

Värdis punastas ja vaatas maha. Ta oli alati niisugune häbelik, kui teda kiideti. Nüüd aga kujutas ta ette, kuidas ta õhtul õues oma kirju «patseertokiga» edasi-tagasi jalutab ja kepi alumist otsa ülespoole pillub. Täpselt nagu onu August.

Poisid ronisid raudteele ja määrisid nüüd mõlemad rööpad ligi kümne sammuga pikkuselt rasvaga kokku. Purk oli ju peaaegu täis. Siis heitsid nad uuesti põõsa taha rongi ootama. Värdis võeti jälle kahe vahele.

Varsti kostiski vile ja rong tuli suure mürinaga, nii et maa poiste kõhu all põrus. Poisid vahtisid pinevalt. Kui vedur rasvatatud kohale jõudis, löid rattad korraka viuhki ringi. Rataste juurest virutas pahmak auru välja ja vedur tegi: «Oh-oh-ohh!» Just nagu ülesõidukohas. Poisid hoidsid hinge kinni. Nüüd ta seisma jääb. Nad olid valmis kohe jooksu pistma, kui vedurijuht peaks maha tulema. Aga rong lippas poiste suureks pettumuseks edasi. Rattad tegid muudkui «ra-ta-taa» ja «ra-ta-taa», nagu poleks midagi juhtunud.

Poisid tõusid püsti ja vahtisid üksteisele otsa.

«Aga ikka takistas juba,» ütles Sass lõpuks.

«Rasva oleks pidanud veel rohkem olema,» kinnitas naabripoiss.

«Aga sina hoia oma nokk kinni, kui mõni hakkab rasvapurgist juttu tegema!» hoiatas Sass Värdis.

Õhtul marssis Värdis oma uue kirju «patseertokiga» õues, kui ema rasvapurki otsima hakkas. Muidugi — keegi ei teadnud sellest midagi. Sass kõige vähem.

«Ega ma siis ometi unes näinud, et mul oli sahvris peaaegu täis purk rasva. Keegi võõras seda siia võtma ei tulnud. Siit oleks parematki võtta olnud kui see rasvapurk,» arutas ema. «Kui kass oleks kallale pääsnud, siis oleks vähemalt purk alles.»

Värdis teadis küll, kus purk oli. Poisid kraapisid sambla alla augu ja panid tühja purgi sinna sisse.

Asi hakkas alles siis selguma, kui ka isa rasvapurgi otsimise tõsiselt käsile võttis. Poisid käisid järgemööda pihil ja lõpuks ei pidanud Värdis närv enam vastu.

Värdis on hiljem alati rääkinud, et kui tema nüüdki veel raudteejaamas rongi ootab ja mõni manöövrivedur «oh-oh-ohh!» teeb, siis käib tal kuskil tagapool mingi valujutt läbi kere. See pidi mingi kompleks või refleks olema.

Kaev

«Teeme kaupa: mina rautan sinu vankri ära, aga sina tule mulle paariks päevaks appi maja ehitama,» ütles Sepa Ants Siimu Joosepile.

Joosep oli kaubaga nõus. Kaardi Ruudile ütles Ants:

«Rautame su Miira ära, kui ta enam sugugi paljajalu ei taha käia. Aga pärast aita mul paar palki seina panna.»

«Sa oled juba nagu Kaval-Ants,» naersid külamehed. Nad said aru küll, et Ants kasutas nende häda ära. Tõukas oleks ju minna viie kilomeetri kaugusele Sepa Priidiku juurde Levalasse. Sepa Priidiku sepikoda asus suure maantee ääres. Tihedasti asustatud ümbruse tõttu oli Priidikul alati palju tööd, nii et ree rautamisega või sahkade teritamisega tuli teinekord mitu nädalat järjekorda oodata. Aga Ants tegi kohe. Siis võis ju teda ka veidi aidata. Seda enam, et ega Sepa Ants siis neilt enam töötasu võtnud. Raha jäi talle ja see kulus mujale marjaks ära.

Nüüdis — Sepa Ants ehitas endale maja. Ta oli selleks pooleldi suunitud Karivärava veski omanik tuli ühel õhtul ootamatult veskisse ja ütles pikema sissejuhatusega:

«Jüripäeval saab kontrahiaeg täis. Mina seda enam pikendada

ei saa. Mul on linnas hädasti sularaha vaja. Kas ostad ise ära, või müün mõnele teisele?»

See oli Antsule nagu ämbritäis külma vett krae vahele. Ta oli siin juba harjunud. Veski ja sepikoda töid mõlemad kenasti sisse, kui ainult tööd viitsisid teha. Peremees ka just nahanülgija ei olnud, nii et rendirahast jäi ikka üle kah, seinakappi kompveki-toosi sisse. Kuid sellest poleks veskikoha äraostmisel esialgseks sissemaksukski jätkunud. Seda enam, et omaniku tingimuseks oli, et vähemalt pool ostusummast tuleb kohe sularahas lauale laduda. Neid, kel see võimalik, leidsid. Ja Ants oma perega oli jälle «ratastel».

Nüüd koliti Järnile. Juhtus nii, et Saksi talu peremees Jüri tah-tis ammugi kahte talust eraldi asuvat karjamaatükki ära müüa. Keegi ei tahtnud neid osta, sest seal polnud muud kui peaaegu läbipääsmatu võsa ja kuigipalju kuusejändrikke. Paremad palgid oli Saksi Jüri juba ammugi rahaks teinud. Kuid Sepa Ants lõi kõhklemata Jüriga käed kokku, sest nii odavalt poleks ta «oma talu» kusagilt osta saanud. Muidugi tuli viimane kui kopik seinakapist Jüri peo peale laduda ja maatükile obligatsioon (kinnis-varaga kindlustatud võlakohustus) peale teha. Ei saa öelda, et see summa just väike oleks olnud, kuid obligatsiooni võis aastaid tasuda. Värdis isa ei kahelnud hetkegi. Täitus ju tema eluaegne unistus — ta oli oma peremees ja ta jalg astus oma maa peal. Kui ta sulasena peremehi orjas, töötas ta, et sulaseks ta surmani ei jää. Nüüd oli siis see aeg käes.

Esialgu leidis Sepa pere ajutise eluaseme vanas koolimajas. Oieti ei oleks seda ümberkukkumisel olevat palgihunnikut võinudki majaks nimetada. Seal oli kunagi asunud vallakool. Kui see seesviibijaile eluohtlikuks muutus, ehitas vald samasse lähedale uue koolimaja. Sepa Ants aga tagus mädanenud taladele postid alla, ehitas endise klassitoa nurka ajutise pliidi, tihendas ja toppis sammalt pragudesse nii palju kui vähegi mahtus. Lõpuks oli perel mingisugane peavari, mis pidi nii kaua vastu pidama, kuni oma katuse alla saadi.

Ants asus Kustiga oma krundilt hagu raiuma ja põllumaad rajama. Elumaja ehitamiseks võeti hulk kuuski maha. Kõigepealt ehitas Ants oma «talu» külapoolsesse otsa liivakünkale vanadest nottidest ja leparoigastest sepikojade. Järnil seni seppa ei olnud. Nüüd sai uus, kaheteistkümmne hektari suurune võsatalu endale uhke nime «Sepa talu».

Samal kevadel läks aga kohe ka ehitamiseks lahti. See oli Vär-dile huvitav aeg. Uusehitus ei olnud ju vanast koolitoast kaugel-mal kui paar-kolmsada meetrit. Värdis käis pea iga päev vaatamas, kuidas isa, Kusti ning vahel ka mõni külamehest abiline vaiguseid

prusse tahusid, pukkidele veeretatud palkidest laudu saagisid ja kuis need lauad siis kahe mehe jõul härghöövliga siledaks hõo-veldati.

Esialgu ei lubanud ema Värdis üksi ehituse juurde minna. Kui Sass karjas ei olnud, võttis ta Värdis käekõrvale ja viis ehituse juurde. Seal jäi ta terveks päevaks isa ja Kusti järelevalve alla. Ega nelja-aastast «meest» ju veel omapead saanud jätta. Paks võsa ja mets ümberringi. Poiss võiks ära eksida või soomülkasse sattuda. Üks niisugune soonik asus kohe uue elumaja külje all. Selle äärde oli kunagi loomade jootmiseks kaev kaevatud. Nüüd oli kaev maha jäetud, raketeta ja ääreni vett täis.

Vanast koolitarest ehituse juurde viis rada sellest kaevust mööda. Kuna kaevu kaldad olid porised ja libedad, hoidis Sass Värdis käest kinni. Kui kaevu kaldale loomadest mudale tallatud riba juurde jõuti, lükkas Sass Värdis narritamisi kaevu poole. Kuid samas tõmbas ta poisi ägedalt kaevust kaugemale. Ise seletas:

«Sinna mudase koha peale ei tohi astuda. Kaevus elab näkk, see võtab kohe jalast kinni ja tõmbab su kaevu.»

Ühel ilusal kevadhommikul oli koolitäre tühjaks jäänud. Sass oli karjas, isa ja Kusti sõitsid haakoormaga linna turule. Ema aga ladus korvi lõngavilte ja läks külasse kedrust ära viima. Uksel õpetas ta Värdis:

«Mängi nüüd ilusti, ära kusagile minel! Ma tulen varsti tagasi.»

Värdis otsis endale ametit, kuid ükski töö ei passinud. Üksinda mustas ja poolpimedas toas tuli hirm peale. Väljas oli aga ilus kevadine ilm. Värdis läkski õue. Käis paar korda ümber koolitäre, mille teine ots oli sisse langenud ja kus nüüd kasvasid vägevad nõgesepuhmad. Ta rapsis kopiga nõgeseid, kuid see töö ei pakku-nud mingisugust meelelahutust. Ta vaatas korra koolmeisteri lauda uksest sisse. Seal ei olnud hingelistki. Ainult soe sõnniku-hais lõi uksest ninna. Ringi lonkides jäi Värdis pilk peatuma üle põllutüki nurga paistval uusehitusel. Seal oli õige mängukoht. Seal ei olnud kunagi igav. Seal oli kõikjal mitmesuguses suuruses klotse, pakuotsi ja lauadükke. Neist võis soovi korral ehitada kas sepikojade, tuuleveski või elumaja. Seal oli külluses pehmet sae-puru, keerdutõmbunud hõövlilaaste ja otse maja otsas sarapuude all kirjused teokarpe, igauks isesuguse kirjaga. Enamasti olid need tühjad. Teod olid oma maja millegipärast maha jätanud. Neid aga, kus tigu sees, võis Värdis lõpmatuseni vaadata. Ta jälgis, kuidas tigu ettevaatlikult oma majast nina välja pistis, siis vähehaaval ühe sarve välja tõukas, tüki aja pärast ka teise, ja kui püsivust oli vaadata, võis sedagi näha, kuidas kahele pikale sar-vele veel kaks lühikest lisaks tuli. Siis hakkas tigu minema. Aga

niipea kui Värdis teda näpuotsaga või vitsaraoga puudutas, tõmbus tigu välkkiirelt oma majakesse tagasi.

Värdis otsustas minna oma igapäevasele mängumaale. Ta astus soonikuäärset jalgrada mööda ning vaatas, kuidas konnad tema jalgade eest volks ja volks vette kargasid, kuidas konnakapsad lombi kaldal laiutasid ja kuidas veidi kaugemal pääsusilmad parajasti oma silmakesi päikesele vastu sirutasid. Siis imetles ta, kui keerulisi jälgi vihmaussid öösel niiskele jalgrajale olid jätnud. Vaadata oli palju. Ja siis märkas Värdis, et ta oligi kaevu juurde jõudnud. See oli ääretasa vett täis. Ja kaevu kaldal, otse vee piiril oli see salapärase mudane ribake, millele Sass teda kunagi astuda ei lubanud.

«Kas Sass poleks mind jõudnud enne ära tõmmata, kui näkk minu jalast oleks jõudnud kinni haarata? Mismoodi see näkk on? Vanaema ütles, et ta pidi olema inimese moodi. Ainult üleni hall,» mõlgutas Värdis. Nagu lummuses ei saanud ta silmi kaevukaldalt lahti. Ta küünitask vette vaatama.

«Miks siis näkki näha pole, kui ta kaevus on? Põhi ju peaaegu paistab.»

Värdis vaatas ringi. Kogu ümbruses ei olnud hingelistki näha. Ja vaikne oli. Ainult kaugelt Juhani pere karjamaalt kostis karjakellasid. Värdis sirutas jala ettevaatlikult kaevukaldale lähemale ja puudutas varbaotsaga porist ribakest. Ta lootis, et niipea kui varvas seda puudutab, pistab näkk pea veest välja ja haarab ta jala järele. Küllap ta jõuab jala enne ära tõmmata, kui näkk sellest kinni haarab. Värdis on ju nobe. Kuid näkk ei tulnud. Värdis proovis veel kord. Nüüd juba natuke julgemini. Ikkagi ei midagi. Peab ikka vist päris kalda peale astuma, arvas poiss. «Ma jooksen kiiresti üle selle riba. Nii kiiresti, et näkk ei jõuagi minu jalast kinni võtta. Selle ajaga jõuab ta ainult pea veest välja pista, aga siis olen ma juba tükk maad eemal,» otsustas Värdis. Ta astus veidi eemale, et hoogu võtta.

«Peab sedasi jooksuma, et üks jalg päris kaevu äärele astub, muidu näkk ei kõssagi.»

Värdis sihtis silmaga, et jalg just õige koha peale satuks ja pistis jooksu. Kuid niipea, kui jalg poriribale astus, kadus maa jalge alt. Poiss sumistas üle pea kaevu...

Kõik käis nii kähku, et Värdis ei olnud aega midagi mõelda. Ta tundis ainult, et külm vesi vajub üle pea kokku ja ta ei saa enam hingata. Ta tahtis karjuda, kuid suu tuli vett täis. Isegi näkki ei tulnud tal hirmuga meelde.

Siis märkas Värdis pea kohal sinist taevast ja päikest. Ta palitubrik oli vette kukkumisel alt laiali lõõnud nagu kelluke ja tõstis nüüd poisi pinnale. Instinktiivselt toetas Värdis käed kaevukaldale,

et ta enam põhja ei vajuks. Kuid välja ronida tal ei õnnestunud. Ta laskas vee suust ja hakkas karjuma. Meeleheitlikult ja kõvasti. Ta lausa röökis. Vähehaaval hakkas ta pisike aju jälle tööle. Värdis liigutas veel jalgu.

«Pole siin mingisugust näkki. Ei see oleks mu jalga lahti lasknud. Oleks vedanud mu oma veealusesse kuningriiki. Ega minu jõud oleks talle suutnud vastu panna.» See näki kuningriik meenus talle ühest vanaema jutustusest.

Poiss toetas küünarnukid kõvasti kaldale ja püüdis ennast veest välja upitada. Kuid ta ei jaksanud. Ikka ja jälle libises keha kaevu tagasi. Siis haaras ta kahe pisikese peoga kaevukaldal kasvavast rohust. Kuid rohi katkes või jäi kõige juurtega poisi pihku. Maa kaevukaldal oli pehme. Värdis katkus ja katkus, kuni kogu käeulatusele oli rohi üles kistud. Kuid tulemusteta.

Nähes oma pingutuste mõttetust, hakkas ta appi hüüdma:

«Ema! Ma upun! Ema! Appi!»

Vaistlikult tundis ta, et kaua ta ennast enam vee peal hoida ei suuda. Jalad ja keha muutusid külmas vees aegamööda tuimaks ja käed väsisid. Ta toetas küünarnukid kõvemini kaldapealsele ja puhkas. Ümber vaadates märkas ta äkki peaaegu selja taga kaevu kaldal kasvavat pajuvõsukest. See ei olnud küll ema sukavardast kuigi palju jämedam, kuid Värdis arvas kohe, et sel pidid olema suuremad juured kui rohulibledel. Kui selle pihku saaks, siis ehk jõuaks ta ennast kaldale tõmmata. Ta pöördus ja sirutas käe välja. See ei ulatunud võsukeseni. Poiss sirutas ennast viimase võimaluseni kalda vastu. Nüüd puudutasid sõrmeotsad võsukest, kuid selle pihkusaamiseks ei näinud olevat mingisugust võimalust. Mitmekordse üritamise peale Värdis puhkas, et siis veel kord uuesti proovida. Ei olnud ju kuigi palju puudu. Iga kord puudutasid sõrmeotsad vitsakest. Ta unustas isegi karjumise ja kogus jõudu. Ta proovis uuesti. Nüüd puudutasid sõrmed vitsakest juba rohkem, kuid kätte haarata seda ei õnnestunud. Kõik lootus näis olevat kadunud. Ta nuttis tükk aega meeleheitlikult, hüüdis vahetevahel ema appi ja tegi siis surmahirmus veel ühe meeleheitliku ponnistuse. Ta pressis rinnaga ja küünarnukiga enda viimase võimaluseni vastu kaevukallast ja tegi midagi hüppetaolist. Ja nüüd see õnnestus. Ta sai pajuvitsakese otsa pihku...

Värdis hoidis vitsakest peos ja puhkas. Ta sai aru, et see vitsaraoke annab kõigepealt võimaluse ennast vee peal hoida, kuni abi kohale jõuab. Kui seda ainult kusagilt tulemas oleks! Ta ei hakanud sikutama, kartes, et ka see võsuke tuleb kõige juurtega üles. Siis ei oleks enam millelegi loota. Natukese aja pärast hakkas ta sõrmi vitsaraokest mööda ettevaatlikult allapoole nihutama. Vaistlikult taipas ta, et juure lähedalt hoides on vitsaraokese katkemise

oht väiksem ja juured ei tule nii kergesti üles. Kogu ta tähelepanu kulus nüüd selleks, et välja mõelda, kuidas ennast pajuviitsakese abil veest välja tõmmata. Ettevaatlikult sikutas ta viitsakest. See pidas. Värdis tõmbas veidi tugevamini. Viitsake pidas vastu. Nüüd oli viitsakesest saanud juba mingisugune tugipunkt, millele võis loota. Hoides viitsakesest kramplikult kinni, nihutas Värdis keha ikka rohkem ja rohkem kaldapealsele. Lõpuks tegi ta äkilise ponnistuse. Tal õnnestus üks põlv kaldapealsele tõsta. Nüüd oli võit Värdis päralt. Ettevaatlikult viitsakest kinni hoides ronis poiss lõpuks kaldale.

Algul roomas ta mitu sammu kaldast eemale. Siis püüdis ta püsti tõusta, kuid jalad ei kuulanud sõna. Need olid vees kangeks jäänud. Kuid püsti ta lõpuks sai ja hakkas vaevaliselt kodu poole komberdama, vältimusest armetu nagu iseliikuv pörandakalts, märg ja porine.

Värdis pistis uuesti karjuma. Vahepeal enda päästmisega ametis olles ei tulnud tal seda meeldegi. Aga nüüd polnud see enam surmahirmus karjumine, vaid abivajaja nutt, milles oli ka terake pääsemisrõõmu. Aeglaselt loivas ta kodu poole. Ta vees kange-
stunud jalad ei lubanud jooksu pista, kuigi ta oleks meeleldi kodu kaitsvate seinte vahele varjule pugenud.

Värdis ei jõudnud kaugele. Koolitäre poolt tormas talle vastu surmani hirmunud ema.

«Taevas hoidku, mis sinuga ometi on?»

Ema haaras poisi jooksult sülele nagu märja räbalapundi ja hakkas jooksujalu kodu poole astuma. Ema süles püüdis poiss hammaste lõgisedes seletada, mis temaga juhtus. Ema oli külasse kuulnud poisi kisa ja kohe aru saanud, et Värdis on midagi juhtunud. Ta jättis oma lõngad Juhani pere kööki lauale ja pistis jooksu. Aga külast koolitäre juurde oli ligi kilomeeter maad...

Kuigi ema oli jooksust ümberkukkumiseni väsinud, võttis ta kõigepealt Värdis märjad riided seljast ja vahetas pesu. Siis viis ta poisi voodisse, mattis ta vatitekkide alla, keetis kuuma teed ja lisas tassi kaks lusikatäit vaarikamoosi. Alles siis, kui Värdis oli tee kuumalt alla neelanud, istus ema pingile ja toetas selja vastu seina. Värdis aga piilus tekivirna alt nagu siil oma käsukast ja ütles:

«Ema, Sass valetas, et seal kaevus on näkk. Ei ole ju?»

Ema noogutas, tõstis põllenurga silmade juurde ja kuivatas salakesi pisaraid.

Rada

Otse lauda tagant algas tihe padrik. Kõrgete saledate leppade ja suurte sarapuupõõsaste vahel kasvas hallikoorelisi kuslapuupõõsaid ja valgeõielisi lodjapuid. Nende all oli hämar ja salapärane maailm, kuhu päike ainult läbi hõredamate kohtade sisse piiluma ulatus.

Sügiseti oli seal all palju lillasid lepaseeni ja halle sarapuuriisikaid. Kui sarapuuriisika ära murdsid, siis voolas murrukohast nii palju valget seenepiima, et Värdis tihti mõtles, kuidas ühe seene sisse nii palju piima ära mahub. Ja kibe oli see piim. Pagana kibe. Kui seenepiimase käega pähkli suhu pistsid, siis see nagu põletas keelt. Ei aidanud veega loputamine ega midagi. Kratsi või küüntega. Alles järgmisel hommikul oli kipitamine lakanud ja keel nagu inimese keel ikka. Nii kange oli sarapuuriisika piim.

Ja pähkleid! Neid oli seal kõrgete sarapuude otsas mõnel sügisel nii palju, et ei olnud enam kusagile panna. Ühel sügisel oli pähkleid eriti palju. Isa ja Kusti laotasid põõsaste alla lina, vanad vaibad ja saaniteki. Siis raputati põõsas kõvasti läbi. Kõpseid pruune pähkleid rabises alla nagu suvel jämedat rahet. Väiksemad lapsed hoidusid kaugemale. Ei ole ju kuigi mugav, kui sulle kõvu pähkleid pähe sajab. Kui pärast linanurgad kokku võeti, oli iga lina peal mitu kamalutäit pähkleid. Peale selle veel need, mis kaugemale koltunud lehtedele ja nende vahele olid langenud. Laste ülesandeks oli need sealt ükskord üles noppida.

Sel sügisel sai laudatagusest padrikust mitu kartulikotitäit pähkleid. Isa viis need Tallinna turule. Seal maksti täisküpsetest pähklitest peaaegu poole rohkem kui Rakvere turul. Palju siis pisikeses Rakveres neid pähkliostjaid oli. Ümber linna igal pool pähklimees. Tammikus, Ussimäel ja Pagusoos. Üks suur kotitäis pähkleid pandi palju peale kuivama. Kui need sealt ükskord alla võeti ja lina peale välja valati, siis oli lina peal palju ümmarguse auguga pähkleid. Auk oli nagu pisikese puuriga lastud. Sealt oli pähkliuss välja roninud. Ussid ise olid sealsamas. Kõveraks ja pruuniks kuivanud. Auguga pähklid sorditi välja. Aga terved müüdi enne jõulusid. Küll nendel oli alles magus maitse. Need olid nüüd mitu korda kallimad kui sügisel.

Värdis julges laudatagusesse padrikusse minna ainult nii kaugele, et madalalt põõsaste vahelt piiludes leparontidest üleslaotud laudsein veel paistis. Kaugemal oli ta käinud ainult mõned korrad isa või Sassiiga koos.

Ei tea, kuidas see ometi juhtus, et suures pähklikorjamise hoos

unustas Värdis seekord ettevaatuse. Sel sügisel oli pähkleid vähe. Põõsaste küljes oli neid ainult üksikuid. Neid tuli hoolega otsida. Kuid Värdis oli sellegipärast juba püksitasku punnis. Ei olnudki enam kohta, kuhu neid veel oleks saanud korjata. Ta otsustas koju tagasi minna. Siis aga avastas ta äkki, et ei tea, kuhupoole minna. Otse lauda taga tundis Värdis iga põõsast. Teadis, missugune kasvatab piklikke, missugune ümarikke pähkleid, teadis, missugune kuslapuupõõsas kõige rohkem topeltmarju kasvatab, ja tundis iga loomade tallatud rada. Kuid siin oli kõik võõras. Värdis tegi väikese ringi ümber lähemate põõsaste, kuid ei märganud ühtegi tuttavat kohta. Võõrad põõsad, võõrad rajad, võõras hall päikeseta taevast kõrgete latvade vahel.

Värdis väike süda tõmbus hirmust kokku. Talle meenusid jutud metsas elavatest huntidest ja karudest. Meenus isegi rebane, kes alles möödunud nädalal oli õuelt kana näpanud. Sulehunnik leiti teisel päeval laudatagusest padrikust.

Tükk aega seisis Värdis ühel kohal nagu naelutatult. Ta kuulatas. Ümberringi oli väga vaikne. Isegi linnulaulu ei olnud kuulla, kuigi need muidu kogu päeva siristasid. Nüüd hakkas hoolsast kuulamisest ainult kõrvus kohisema. Värdisle meenusid kõik metsahaldjad ja näkid, kes inimesi, eriti aga lapsi eksitavad. Meenusid tondid ja muud vaimud. Ja nüüd oli ümberringi just niisugune tondivaikus, tihe tundmatu mets ja tema, Värdis, üksinda ja pisike vägevate salapärase vaenlaste vastu. Oleks ometi taskunugagi, millega end kaitsta! Aga Värdis kätte nuga veel ei usaldatud.

«Ma olen kogemata kole kaugele läinud,» mõtles Värdis. Seal tagapool, nii kaugel kui ta vennaga käinud on, pole muud kui samasugune võsa. Vahepeal on küll veidi märga soonikut, kuid ta on sellest vist märkamatuks mööda tulnud. Värdis teab, et seal kusagil võsa taga on üksik Tulimäe talu ning selle taga jälle võsa ja põline mets. Tihe ja süngene. Seda metsa hüüti Kalmulepikuks ja see olevat nii suur, et kui inimene tahab sellest otse läbi minna, siis ei jõua ta mitte kunagi päralt. Selles metsas elavad surnute vaimud. Need eksitavad ära. Inimene hakkab tihedas metsas mööda nõiaringi käima. Käib ja käib. Nii kaua, kuni sureb nälga ja janusse. Sellepärast ei tohigi Kalmulepikusse minna. Eriti öösel. Ka päevavalges peab lepiku äärt mööda kulgevate teed mööda minema, kui tahad naaberkülasse või Olli tallu mett tooma minna. Vaimud päeval metsa äärde välja ei tule. Seda teadis kogu küla. Kõik kartsid Kalmulepikut.

Kunagi olevat sealt üks mees siiski pääsenud. Ekselnud kolm ööd-päeva metsas ringi, siis pääsenud välja. Aga mehe juuksed olnud hallid ja ta pole osanud enam sõnagi rääkida. Kui keegi

küsinud, mis temaga Kalmulepikus juhtus, siis mees ainult inisenud läbi nina ja moonutanud nägu, nagu oleks tal kole hirm.

Värdis hakkas hirmu pärast värisema. Ta ei julgenud enam kõvasti hingata, et haldjad ja tondid tema asukohta ei avastaks. Talle meenus, kuidas vanaema palus, kui midagi pahasti oli. Värdis laskus põlvili märjale samblale, pani käed kokku ja sosis-
tas nagu vanaemagi:

«Issand, issand, issand! Aita oma tallekest!»

Pisarad hakkasid niredena mööda põski alla voolama.

«Viimati ma olengi juba Kalmulepikus ega pääse enam kunagi koju tagasi.»

Seda oli jube mõelda. See oli nii hirmus, et hingaminegi jäi seisma. Värdis hüppas üles ja tormas pimesi edasi, oksid kahe käega näo eest kõrvale tõrjudes. Süda seisma jäämas koletumast hirmust, trügis ta visalt läbi võsa, kuni ümbrus ootamatult veidi heledamaks muutus. Põõsad hõrenesid ja otse Värdis jalgade ees lookles tallatud rada. See polnud mingi karjarada, mida ka kõige kaugemast karjamaasopist leida võib. Ei. See oli inimeste tallatud, sest niiskel mullal ei olnud näha ühtegi lehma või lamba teravatipulist sõrajälge.

«Kuhu see viib? Kummale poole peab minema? Niisugust rada pole ma kunagi varem näinud,» arutas Värdis ja jäi kõheldes seisma. «See peab ju ometi inimeste juurde välja viima. Vaimud rada ei talla. Nemad hõljuvad ja lendavad ja lähevad tarbe korral kas või läbi puude. Aga kummale poole minna?»

See oli tõsine probleem. Ühtepidi pääseb kindlasti inimeste juurde. Aga kes ütleb, millega lõpeb rada teisel pool? Huupi hakkas Värdis rada mööda edasi astuma. Kõheldes uuris ta kogu aja ümbrust. Et kui mets hakkab paksemaks minema, siis pöörab ta ümber ja proovib teisele poole minna.

«Ei, Kalmulepik see ei ole. Kaugelt paistab, et Kalmulepikus on palju kuuski. Aga siin ei ole ühtki kuuske näha. See siin on hoopis isemoodi mets. Niisuguses metsas pole ma veel kunagi olnud,» arutas Värdis. Ka siin kasvasid sarapuud, lepad ja kuslapuud, kuid nad olid hulga suuremad ja vaenulikumad kui kodulauda taga. Uuesti hakkas Värdis ettevaatlikult edasi minema.

Ta ei saanudki kuigi palju minna. Võib-olla kõigest sadakond sammu. Äkki oli eespool näha värav ja mingisuguse hoone nurk. Värdis jäi seisma. Kogu hirm oli nagu käega pühitud. Seal peab ju inimesi olema. Kuid siis hakkas tal süda uuesti valjusti peksma.

«Mis koht see niisugune on? Tulimäe talu see ei ole, seal on kollaseks värvitud seinad. Ja õunapuud ümber maja. Aga niisugune madal maja metsa sees? Viimaks on see mõni metshaldjate kodu, kuhu lapsi meelitatakse ja siis ära süüakse?»

Värdile meenus värviline pilt nõiast ja nõiamajakesest, kuhu Hansuke ja Greeteke eksisid ja kust nad alles suure tegemise peale eluga pääsesid. Ta tundis, et turjal hakkas nahk imelikult võbisema ja põlved läksid nõrgaks.

Samm-sammult hiilis ta väravale lähemale. No täiesti võõras värav. Niisugust pole ta kunagi kuskil näinud. Nüüd jõudis ta päris värava juurde ja katsus seda. Väike kooritud kaskedest värav oli traadist hingedega ja tugeva kasevitsast väänatud võruga, mis väravat kinni hoidis.

«Just nagu meil kodus,» imestas nüüd Värdi. Kes seda oleks võinud arvata, et ka mujal niisuguseid väravaid tehakse. Ta piilus läbi väravapalkade. Seal oli maja ots. Jämedad palgid ja kuueruuduline aken. Maja otsas kasvas üksik õunapuu... ja laut... leparontidest üleslaotud lehmalaud...

Akki kiskus Värdi värava lahti, viskus õunapuu alla murule ja hakkas kahe pisikese rusikaga vastu maad taguma:

«Kuladi kulati! Küll ma ikka olen loll! See on ju kodu. Minu oma kodu!»

Kirbud

Õhtul viidi poiste voodi välja. See oli lutikaid nii täis, et seal oli võimatu magada. Isa ütles:

«Tirige voodi õue! Öösel tuleb krõbe külm, das need punasevati-mehed lõdisevad öö otsa pakase käes. Hommikul kõrvetan voodi pürrutulega üle. Siis saavad need ka otsa, kes öösel elama jäävad.»

Nii tehtigi. Sass heitis selleks ööks põrandale põhukotile, Värdile tehti ase soemüüri äärde toolidele. Seal oli ka lutikaid, kuid neid polnud kaugeltki nii palju kui vana puuvoodi pragude vahel. Need ei jõudnud ühe väsinud mohe und segada.

Sepa pere elas nüüd oma uues majas. Kui sisse koliti, nähti juba järgmisel nädalal ahjul üksikuid lutikaid. Küllap need toodi eelmisest elukohast kaasa, kuigi enne uude majja kolimist oli iga mööblitükk piinliku hoolega läbi vaadatud ja puhastatud. Algul, kui lutikaid vähe näha oli, kõrvetati neid pürrutulega. Aga söödikuid tuli järjest juurde. Siis hakati nende kogunemispaike keeva vee ja petrooliga üle valama. Mõne aja võis siis kergemini elada.

Ühel õhtul, kui pere parajasti õhtulist võttis, kostis kusagilt hele: kriiks-kriiks-kriiks!

«Kilk!» imestas isa. «Kust see siia sai?»

Lapsed jäid imelikku hääletsust kuulama. Kilki kuulsid lapsed esimest korda.

«Isa, missugune see kilk on?»

«Nagu rohutirts. Eks sa kuule, saeb ka peaaegu samuti kui tirts, ainult heledamalt. Kilk on arglik loom, sõandab välja tulla ainult siis, kui pimedaks läheb. Vahel juhtub teda nägema kah, kui just ahjupragudest otsima hakata.»

Kuid poistel ei olnud tarviski hakata kilke ahjupragudest otsima. Varsti oli neid kriiksujaid juba sooja pliidiraua peal oma pikki katsesarvi üles-alla liigutamas näha.

Esialgu ei tehtud neist väljagi. Las kriiksuvad, see nende amet, ütles isa. Kuid peagi läks asi hulluks. Kilgid siginesid tohutul hulgal ja Sepa rahvas ei olnud veel poolt aastatki uues majas elanud, kui seal tekkis lausa kilvide nuhtlus. Neid oli nii palju, ja nad ei oodanudki enam pimedust. Hüppasid lausa päeva ajal viihinal ühest kohast teise. Öösiti kriiksusid kilgid nii kõvasti, et isa hakkas vanduma:

«Kuradid, ei lase enam magada. Kui on prussakad majas, siis on see nuhtlus hoopis kergem ära kannatada, nad hoiavad suu kinni ega karju sind unest üles.»

«Noh, need meil veel puuduvad!» nähvas ema selle peale.

«Ahi ja pliit on valesti tehtud. Sigitavad putukaid. Küllap on tellised noore kuu ajal kaevatud savist tehtud. Nüüd pole muud, kui sooja ajani vastu pidada. Siis lõhun ahju ja pliidi maha. Üks tark teadis, et kui vees, millega ahjutegemise savi segada, leotada haarakliha, siis ei teki lutikaid ega prussakaid, kilginärudest rääkimata,» arutas pereisa.

«Mis see haarakliha on?» päris Värdi.

«Sa oled küll näinud, et ma hobuste rautamisel lõikan hobuse kabja alt kahelt poolt niisuguseid halle liistakuid. See on kabja all niisugune kõrgem koht. Seda nimetataksegi haaraklihaks. Kabja värkimisel tuleb haarakliha vähemaks lõigata, muidu see kasvab kõrgemaks ja hobusel on paha käia,» seletas isa.

Kevadel koliti majast välja. Kogu pere magas aidas, ja kui ööd veidi soojemaks läksid, kolisid poisid laskka. Isa ja Kusti lõhkusid pliidi ja ahju maha. Kõök ja toad puhastati põhjalikult, lubjati üle ja kindluse mõttes tehti paaril päeval sees kadakasuitsu. Siis algas ahju tegemine. Suurde lamedasse kasti tõsteti sinist savi. Seda leidis Sepa karjamaal mitmes kohas lausa maapinnal. Kast lisati ka liiva, et savi ei hakkaks lõhenema. Siis kallati suurest tünnist haarakliha leotist peale. Poisid ronisid kasti ja hakkasid jalgadega savi sõtkuma. See oli omaette lõbus töö. Tore tunne oli, kui poolvedel savi varvaste vahelt lüriks läbi pressis. Raske oli jalgu sitkest savist välja kiskuda. Sellepärast Värdi ei jaksanudki kuigi kaua sõtkuda. Tema võttis siis kastist savi ja hakkas

sellest igasuguseid asju ja loomi voolima. Pärast viis ta need maja otsa päikesepaistele kuivama.

Isa oli ise ahjumeister, nagu ta kõik armastas ise teha, oli see siis mõni mööblitükk või saabas. Ainult rätsepatööd ta ei teinud. Uus ahi ja pliit said hoopis uhkemad kui endised. Ahju seina sisse müüriti konksud riiete kuivatamiseks, lõõride puhastamiseks pandi soemüüri sisse tillukesed plekist uksekese, mis isa ise sepikojas valmis meisterdas. Pliidil kohale kinnitati vaskvarras kulpide riputamiseks ja lappide kuivatamiseks.

Enne tuppaviimist puhastati kõik mööblitükid põhjalikult. Poiste vana voodi ja mõned taburetid, mis lutikaid lootusetult täis olid, põletati hoopis ära. Isa ise tegi uued asemele. Isa-ema suurt puust kokkulükatav voodi, lauad ja toolid tõmmati peale põhjalikku kõrvetamist ja puhastamist värnitsaga üle.

«Lutikamunad värnitsa all enam ei sigine,» seletas isa.

«Eks me näe,» arvas Kusti. Tema oli juba peaaegu täiskasvanu, tema võis isa kuuldes oma arvamist avaldada ja mõnele asjale isegi vastu vaielda.

Tõtt öelda, Kusti väljaõeldud kahtlus oli üldine. Kõik ootasid, millal ahjuküljel esimest lutikat nähakse või kust tuttav kriiks-kriiks kostma hakkab. Kuid aeg läks ja majas ei nähtud enam lutikaid ega kuulnud kilki.

«Näe imet! Juba see haarakliha leotis aitas,» ütles ema rõõmsalt. «Kui nüüd oleks veel niisugune leotis, mis need neetud kirbud ära kaotaks!»

Ahju ümbertegemine kirpudele ei mõjunud. Neid oli ikka endiselt palju. Kui Värdis ennast juba väga usinasti kratsima hakkas, käskis ema sargi seljast maha ajada. See oli vahel kirbumustast päris kirju. Nüüd algas kirbujahut. Ema püüdis neid suus märjaks tehtud sõrmeotsaga tabada, ise huikas sealjuures heleda häälega: «Uihh!». «Uihh!». Värdis ajas see naeru peale.

«Ema, sa kilkad nagu jahikoer, kes jänest taga ajab,» ütles ta süütult. Ema sai niisuguse ütlemise peale harilikult pahaseks ja jättis kilkamise natukeseks ajaks järele. Aga kui järjekordne kirp tema näpuotsa alt minema kargas, kilkas ta jälle: «Uihh!»

Ega kirbud Värdis üksi kiusanud. Kogu pere oli nendega hädas. Saunapäevadel riputati aluspesu leiliruumi lae alla. Värdis arvas, et seal nii kuum, et ükski elusolend ei saanud seal edasi elada. Mõnikord tõi ema metsast mingisuguse taimet, mille nime Värdis ei teadnud, kuivatas ära ja hõõrus, siis pulbriks, mille puitas pesu vahele. Kas sellest abi oli, kes seda teadis, sest pulbrit pandi puhta pesu vahele. Seal ju kirpe ei olnud. Mõni päev peale puhta pesu selga ajamist oli kergem, kuid varsti algas nihveldamine uuesti.

Kord, kui jälle kirpudest juttu tuli, ütles ema:

«Neist ei saa lahti saamagi. Koer on neid paksult täis ja muudkui sigitab uusi juurde. Siis tuleb tuppa ja kraabib igale poole laiali.»

«Koera kirpudest saab sedasi lahti, et koera sabasse seotakse takutuust,» seletas isa. «Siis visatakse koer vette. Takutuust on kerge, jääb vee peale. Kirbud aga kardavad vett. Nad hüppavad koera seljast takutuustile. Siis löigatakse nõõr äkki katki. Koer ujub veest välja, takutuust koos kirpudega vajutatakse tokiga vee alla ja hoitakse seal nii kaua, kuni kõik kirbud on ära uppunud.»

«Aga isa, kust kirbud tulevad?» uuris Värdis.

«Eks nad sigine põrandapragudes liivast ja saepurust.»

Liiva ja saepuru oli põrandapragudes külluses. Eriti köögis. Oli ju isa hõõvelpink kööginurgas, kus meisterdamisel saepuru maha pudenes. Ja liiva toodi väljast jalgadega sisse, kuigi ukse all olid kuuseoksad jalgade pühkimiseks.

Et kirbud tekivad liivast ja saepurust, oli Värdis suureks uudiseks. Ta murdis kaua aega pead, kuidas need kirbud põrandapragudes sünnivad. Ta lesis mõnikord hulk aega põrandal kõhuli ja pidas põrandapragusid silmas, et näeks, kuidas noored kirbud sealt volksti välja hüppavad. Kuid kunagi ta seda ei näinud. Põrandal lesimine aga hakkas tüütama. Muias oli palju igasugust huvitavat tegevust. Kõik oli vaja linnupesade üle vaadata. Kirsimäel uurida, missugused lilled seal sarapuupõõsaste all juba on õitsema hakanud ja karjamaal vulisevale ojale tuli vesirattaid meisterdada.

«Mina vahin siin nagu loll, aga võib-olla sünnivad kirbud hoopis öösel, kui ma magan,» arutas Värdis.

Siis tuli tal hiilgav mõte. Ta otsis sahvrinurgast tühja pudeli. Korjas hõõvelpingi juurest pudelisse saepuru, õues lisas ta sellele liiva ja loksutas kõik hoolega segi. Siis pistis pudelile kõvasti korgi peale ja peitis pudeli pimedasse trepialusesse.

«Kui te pudelis sünnite, siis ei pääse te siit kuskile,» rõõmustas Värdis.

Algas põnev aeg. Värdis kujutas ette, kuidas ühel ilusal päeval, kui ta oma kirbupudeli trepi alt välja toob, on see üleni täis rabelevaid kirpe. Mis ta nendega peale hakkab? Kõigepealt näitab ta pudelit teistele. Korki ta muidugi pealt ära ei võta ega luba seda ka teistele teha. Kus see hirmus kirbuvägi, mis siis välja pääseks! Vahva ju oleks vaadata küll, kui kirbud nagu mustad välgud igas suunas laiali kargavad. Aga eks see ole teada, et ega nad mujale karga, kui ikka inimeste kallale. Ei, korki ta ära ei võta. Vaatab niisama natuke aega, kuidas kirbud pudelis transvaali lõövad. Siis matab pudeli kõige kirpudega maa sisse. Võib-olla kaevab ta

selle sealt kunagi välja ja vaatab, mis on kirpudest saanud. Kas ikka on kõik korralikult surnud. Mis neil seal kinnises pudelis muud üle jääb. Nad surevad ju nälga.

Juba järgmisel päeval koukis Värdis oma kirbupudeli trepi alt välja, kuid seal ei olnud ühtegi kirpu. Ainult liiv ja saepuru.

«Vara veel!» otsustas Värdis ja peitis pudeli uuesti trepi alla.

Ta käis pudelit iga paari päeva takka vaatamas, kuid midagi ei muutunud. Kui umbes kuu aja pärast pudelisse ikka ühtki kirpu ei tekkinud, tüdines Värdis alalisest trepi alla ronimisest ära ja ühel ilusal päeval viskas ta pudeli koos kirbumaterjaliga koplisse linaleoauku.

«Taat ajas jälle oma vigurijuttu,» otsustas Värdis ja läks vaatama, kas metsa all juba jänese kapsaid on.

Orav

Valdi oli tore koer. Suur, kollaka karvaga ja hästi tarkade silmadega.

«Vahib sulle otsa nagu teine inimene,» ütles ema, kui Valdi talle toitu oodates anuvalt otsa vaatas ja saba väntsutas.

Valdi oskas mitmet moodi haukuda. Ikka nii, nagu olukord parajasti nõudis. Kohe võis aru saada, kas koer küsib juua, kutsub kuhugi kaasa, teatab mõnest ringihulkuvast metsloomast, hirmutab harakaid kanapesade juurest eemale või ajab karja. Kui Valdi toas urisema või haukuma hakkas, võis kohe aru saada, kas õues liigub tuttav või võõras.

Ükskord hakkas Valdi õues haukuma. Kiiresti ja karedalt, nagu kutsuks kedagi appi.

«Mis seal õues nüüd lahti on?» imestas ema. «Inimest ta niimoodi ei haugi.»

Pere istus parajasti lõunalauas. Ema, kes alles pliidi juures talitas, pühkis käed põllenurka kuivaks ja läks õue.

Varsti kostis õuest ema kisa:

«Poisid, tulge ruttu! Orav on väljas!»

Sass ja Värdis kargasid püsti. Nad taipasid kohe, et nende orav on kastist välja pääsnud. Eelmisel nädalal nägid poisid heinamaal ühe peenikese lepa otsas oravat. Kohe algas jaht. Poisid hakkasid leppa raputama, kuni orav ei suutnud okstest enam kinni hoida. Ta hüppas maha ja lidus järgmise lepa juurde ning ronis kibekähku selle otsa. Lepad kasvasid heinamaal hõredalt, nii et orav otse ühelt puult teisele ei ulatanud hüppama. Poisid raputa-

sid puid, kuni orav ronimisest ja hüppamisest nii ära väsis, et kui Sass järjekordset leppa raputas, ei teinud orav enam katsetki põgeneda. Ta hoidis õõtsuvast puuladvast meeleheitlikult küüntega kinni. Sass aga raputas puud nii ägedalt, et orav lõpuks maha kukkus. Ta tegi paar vinderdi-vänderi sammu, toppis siis nina samblasse ning lõõtsutas, nagu oleks tahtnud ütelda: mina enam ei jaksa, tehke minuga mis tahatel. Poisid võtsid oraval ettevaatlikult turjast kinni, et ta hammustada ei saaks, ja tõid kuuehõlmas koju. Värdis otsis rehe alt tühja naelakasti. Sinna pandi veidi rohtu ja mõned kuusekäbid. Orav pisteti kasti, kast kaeti pealt lauajuppidega ja tõsteti aidatrepile päikese kätte. Isa ütles, et oravad armastavad sooja, nad woorderdavad pesa samblaga ja puu otsas istuvad nad ikka päikesepoolsel oksal. Kast oli mõeldud oravale ajutiseks koduks, sest Sass lubas teha traadist uhke oravamaja, joogikünaga ja jooksurattaga.

Valdi ei olnud oma uue naabriga kuidagi rahul. Ta urises ja haukus, lõrises ja kargles kasti ümber. Alles paari päeva pärast jäi ta rahulikumaks, sest nägi, et tema protestile vaatamata jäi kõik endist viisi. Ainult iga kord, kui orav kastis krõbistas, kiikas ta ühe silmaga kasti poole ja urises vaikselt.

Poisid käisid mitu korda päevas läbi kastilaudade piilumas, mis nende vang teeb, tõid talle joogivett ja uusi käbisid ning pähk-leid. Siis oli alati ka Valdi kohal vaatamas, kas vast ehk lõpuks ometi viiakse see orava lehka levitav krõbistaja tema valdustest minema. Kuid seda ei tehtud. Alati, kui oravat vaatama tuldi, kükitas ta himmunult kastinurgas, silmad peas säramas nagu mustad saapanõbid.

Seesama orav oligi nüüd kastist välja pääsenud ja õuel laudavundamendi ehitamisest üle jäänud raudkivide hunnikusse varjule pugenud. Nähtavasti ei lasknud Valdi teda kaugemale lipata.

Kivihunnik piirati sisse. Ema, Sass, Värdis ja Valdi, igaüks hakkas ise kandist uurima, kas põgenikku kusagilt ei paista. Akki pistis ema käe kivide vahele ja karjatas heleda häälega. Ta tõmbas käe välja, sõrme otsas rippus orav. Ema ei osanud teda ähmiga kuklast haarata ning orav lõi surmahirmus oma pikad hambad ema nimetissõrme ega lasknud enam lahti. Rebi või raputa, sikuta või pigista, orav rippus sõrme otsas, kuigi veri ema sõrmest tal mööda pead alla jooksis. Lõpuks pani ema käe koos oravaga maha, et vast laseb ta siis sõrme lahti, kui kindlat maad jalge all tunneb. Kuid orav oli nagu krambis, pikad hambapõitlid otsapidi ema sõrmes kinni.

Alles siis, kui Sass orava kõri kõvasti kinni surus, nii et see oli õhupuudusel sunnitud lõuad laiali ajama, saadi sõrm orava hammaste vahelt kätte. Ema läks kiiresti tuppa oma ärapuretud

sõrme kinni siduma. Orav pisteti kasti tagasi ja seati lauadükid uuesti kaaneks peale. Lauadükidele aga tõsteti seekord raskuseks kivi.

Kuid Valdi, kes kogu aeg ringi kargles ja meeletult haukus, ei saanud ega saanud rahu. Ta oleks kasti koos oravaga hambusse haaranud, kui ainult lõuad nii laiadi oleks andnud. Kui ta lõpuks aru sai, et oravat kastist niisama lihtsalt kätte ei saa, hüppas ta hooga vastu kasti. See läks ümber, lauadükid kukkusid pealt ja poisid nägid, kuidas orav nagu punane välgukera ees ja Valdi kisaga järel, õuest välja võsasse tormasid...

Ka poisid lippasid põgenejat taga ajama, kuid taipasid varsti oma teo mõttetust. Valdi käratses juba Laskja kuusikus. Sinna po. n. n. d. mõtet minna, sest suurte kuuskede vahel poleks nad enam orava sabaotsagi näinud. Või kui nad olekski Valdi haukumise järgi õige puu üles leidnud, siis oleksid nad ehk võinud ainult seda näha, kuidas orav kõrgel kuuseladvas istub ja nende üle naerab. Kätte poleks teda sealt ükski võim saanud. Vähemalt elu- salt mitte. Püssiga oleks saanud teda küll maha lasta, aga poisid surnud oravat ei tahtnud. Pealegi polnud poistel püssi. Isa tagant- laetav tulnui rippus kambri voodi kohal, aga seda ei tohtinud ükski hing puudutada. See oli nii kõvasti keelatud, et isegi ema ei julgenud püssilt tolmu pühkida.

Poisid lonkisid koju tagasi. Neil oli oma oravast hirmsasti kahju. Seda enam, et Sassil oleks kulunud ainult paar päeva, siis oleks suur traadist oravapuur valmis saanud. Sellest orav juba minema poleks pääsenud, kui mõni just kogemata puuriust lahti poleks unustanud. Teel otsustasid poisid, et puur tuleb siiski val- mis teha. Küllap nad varsti uue orava püüavad. Tänavu oli neid palju, nii et mõnikord tulid nad lausa toa akna alla õunapuu otsa lusti lööma.

Sellal oli ema kodus oma sõrmeotsa kange kampripiiritusega üle kallanud ning puhta linase lapiga kinni sidunud. Kuid haav veritses ikka veel nii kõvasti, et lapp oli pealt päris roosa. Ega sellepärast koduseid töid saanud tegemata jätta. Verine sõrm sirgu, püüdis ema ülejäänud nelja terve sõrmega ka haige sõrme töö ära teha, kuigi see sugugi libedasti ei läinud. Haiget sõrme ei võinud ju märjaks teha.

Poisid tundsid ennast selles oravaloos kuigipalju süüdlasena, sest ema oli ütelnud, et mis te töite talt siia piinlema. Parema lask- nud loom metsas elada, seal on ju tema kodu. Poisid tegid emale selgeks, et kui kord suur puur valmis saab, siis on oraval seal parem elu kui metsas. Metsas peab ta kogu aeg vaenlaste ees hirmul olema ja ise endale toitu hankima. Aga nemad, poisid, too- vad puuri igasugust toitu nii palju, et orav ei jõua kõike ära

süüa. Ja ükski vaenlane, olgu see kass või nugi, ei pääse talle puuri kallale. Aga kui kena on koduõues orava askeldusi vaadata. Eriti veel siis, kui ta rattas ringi lippab. Teist nii ilusat ja vilgast looma polegi.

Nüüd püüdsid poisid ema aidata kus vähegi said. Nad tõid hagu pliidi alla, raiusid sigadele kapsalehti peeneks, koorisid kar- tuleid ja pesid nõusid.

Valdi tuli alles õhtu eel lõõtsutades koju, ila tilkuv keel pikalt suust väljas. Ta heitis kohe aidatrepi alla oma asemele, pani pea käppadele ja uinus. Küllap nägi oravatest und, sest vahetevahel ta niuksus ja tõmbles jalgadega.

Silga saun

Silga saun asus küla ja koolimaja vahel. Ta ei sarnanenud tava- liste saunadega. Need olid ikka madalad maadliki onnid, luitu- nud ja ümber kukkumas. Silga saun oli aga kena majake, kunagi ammu vooderdatud ja kollaseks värvitud. Tal oli isegi korsten peal ja kuue ruuduga aknake otsas. Pealegi polnud sel saunal õlgkatus, nagu külas pea kõigil hoonetel, vaid laastukatus. See oli küll luitunud. Loodus oli sinna omalt poolt dekoratsiooniks puistanud rohelisi samblatutte.

Imestust äratas, et selles saunas ei elatud. Külas oli päris ümberkukkumisel olevaid überikke, milles ometi elati. Silga sauna aga ei tahtnud keegi elama asuda, kuigi hoone selleks veel suure- päraselt oleks sobinud. Räägiti, et kunagi ammu elanud seal Silga talu vabadik, halli habemega vanataat, ja tema ümarik eit. Mõle- mad virgad ja puhtad inimesed. Taat olnudki see, kes tegi sau- nale laastukatuse, ostis laudu, hõõveldas need siledaks, lõi seinad üle ja värvis ookerkollaseks. Sauna teepoolsesse otsa istutanud taat vahtravõsu, mõned kreegipuud ja metsast toodud sõstrapõõ- said. Eit aga teinud akna alla lillepeenrad, kuhu külvanud kassi- naereid ja murtudsüdameid. Piinlikult puhtaks puhitud õuemurul lõhnas kummelivaip. Praegu olid isegi teerajad kummelit täis kasvanud, vaher oli suureks puuks sirgunud ja kogu majakese ots oli täis kreegi- ja sõstravõsa.

Ükskord märgatud, et eite-taati pole enam mitmel päeval näha olnud. Mindud vaatama. Leitud toad segi paisatuna, eit ja taat põrandalt surnuna. Tapetud. Külas räägiti, et eide-taadi olnud raha. Kuna nad omaette ja kasinalt elasid, võis sel jutul tõepõhi

all olla. Küll otsitud ja uuritud, kuid mõrtsukaid pole kätte saadud.

Sellest ajast jäänudki Silga saun tühjaks. Keegi pole tahtnud sinna elama asuda. Seda enam, et saunas hakanud kummitama. Ja kummitas praegugi, kuigi see lugu eide ja taadiga oli toimunud hulk aastaid enne, kui Sepa pere Järnile elama asus. Öösiti olevat saunast kuulnud kummalisi hääli. Nagu keegi oleks oianud ja appi hüüdnud. Vahel nähtud, et sauna aknad helendavad, nagu oleks seal suuri lampe põletatud. Südapäevalgi kuulnud sealt salapärast koputamist ja nagingat. Värdigi nägi kord hilja õhtul väljas asjal käies, kuidas Laskja kuusiku poolt lendas mingi tuline jutt madalalt üle taeva ja kadus Silga sauna kohal ära. Vanaema ütles, et mis see muud oli kui puuk. Et kust need Silga omad muidu oma jõukuse said.

Kõige hullem oli aga see, et Sepa pere ainuke jäuredepääsutee viis Silga saunast mööda. Just sauna kohal oli tee mingi allika tõttu peaaegu aasta ringi vee all. Jalakäijate jaoks oli tee äärde veetud suuri raudkive, mida mööda märjast kohast üle pääses. Kes aga pimedal ajal püüdis kive mööda üle lombi tulla, see sadas tingimata Silga sauna värava kohal vette. Tondid tõukasid. Mõned püüdsid küll seletada, et vist oli enne seda keegi labi lombi sõitnud. Vankrirattad pritsisid kividele vett, mis kuivast peastki tuhandetest astumistest libedaks olid kulunud. Või oli vettekukkuja purjus, kelle jalad tasasel maalgi sõlme kipuvad.

Vardi kartis saunast südapäevalgi üksinda mööda käia. Kui ta just paratamatult pidi külla minema, siis läks ta ikka suure jooksupätsaga, et tondid ega kummitused teda kätte ei saaks.

Kord õhtu eel külast tulles nägi Vardi sauna õuel pikka mustas maani ulatuvat seerikus naisterahvast. See seisis ukse ees ja vaatas üksiküksi tee poole. Vardi meelest ei olnudki see inimene, vaid koolja kollane ja kõhn naine. Vardi pistis jooksu, nagu oleks teda tulnat kuradit taga ajanud. Ta lõdises veel hulk aega hirmu pärast, kuigi ema talle tassitäre suhkruvett andis.

Hiljem selgus, et see oli siiski päris tavaline inimene. Silga sauna oli naabervallast üksik lesknaie elama asunud. Ta kaubelnud enda Silgale päeviliseks ja saanud eluasemeks sauna koos kõigi nende tontide ja kummitustega, kes seal elutsesid. Kuid mõne nädala pärast kolis ta ära linna.

«Seda võis arvata, ega ristiinimene niisuguses kohas elada saa,» räägiti külas. Vardi aga käis nüüd külla hoopis Siimu kopli kaudu, kuigi sealt oli kolm korda pikem tee ja kahes kohas tuli üle äia ronida.

Ühel pimedal sügisööl äratati Sepa pere hirmsa prõmmimisega ukse pihta üles.

«Keegi oleks nagu surmahädas,» sosistas ema.

Isa ajas püksid jalga, süttas tattina põlema ja läks esikuukse juurde. Sellele taoti vahet pidamata.

«Kes seal on?» küsis isa. Kuid väljast kostis prõmmimise sekka ainult mõminal ja segaseid kanjatusi.

«Isa, ära tee ust lahti, ära tee ust lahti!» hakkasid lapsed uluma.

«Aga mõnel võib tõsine häda olla,» ütles isa ja tõstis puu ukse tagant ära. Sellal kasutati luku asemel käsivarrejämedust puud, mille ots toetati vastu ust, et seda väljastpoolt lahti lükata ei saaks.

Uksest vaatas sisse üleni porine Sauna Kristjan. Ta oli näost valge, märjad vurrud sorakil, ja tema suust käis kaugele välja viinalõhna. Kusti, kes oli vahepeal ka püksid jalga ajanud, et vajaduse korral isale appi karata, aitas Kristjani seina äärde pingile istuma.

Kristjan aga ei saanud enam sõnagi suust. Ta oli endast täiesti valge, lõug värises ja pärani silmil valitis ta aina ukse poole.

«Pange uksele puu taha! Pange uksele puu taha! Nad ajavad mind taga!»

Kõik jäid jahmunult Kristjanit vahtima.

«Kes sind taga ajab?» küsis isa rahulikult.

«Kuradid! Silga sauna kuradid.»

«Kuradid on su peas,» ütles ema põlastavalt ja keeras uuesti voodisse pikali. «Tõmbab nosu täis, siis tuleb siia tsinkust tegema.»

Isa andis Kristjanile toobiga külma vett. Kristjan jõi ahnelt, tõus tõuk aega nagu ja mõlles midagi pingutatult. Akki hakkas päris kaine inimese juttu rääkima. Vahetevahel ikka vilksamisi.

«Tulin linnast. Eks ma olin jah natuke võtnud, aga ega ma nii päris ka ei olnud, et midagi ei märganud. Lasin heast meelest vilet, et varsti jõuan koju koti peale. Akki jäin seisma nagu naelaga maa külge kinni löödud. Silga sauna aknas vilkus tuli...»

«Meie Vardi on seal mitu korda tuld näinud ja hirmuga püksid talle teinud. Aga iga kord tuli välja, et Vardi nägi akendes ehakuma peegeldust,» irvitas Sass. Tema oli kooliskäija inimene ja püüdis kõiki maailma asju mõistusega ära seletada.

«Ise sa oled oma püksid täis teinud ja lidud alati Silga saunast mööda nagu jännes,» vihastas Vardi ja hakkas oma asemel tihkuma.

«Mis ehakuma seal öösel sai olla, küllap mõni tegi tuld,» arvas isa.

«Seda arvasin minagi,» jätkas Kristjan. «Viinajulgus oli peas. Mõtlesin, et vaatan, kes seal kolab. Hiilisin vaikselt akna taha, et piilun, kes ta on. Et kas ongi üleüldse naisugune mees, kellega minusagusel passib juttu ajada. Surusin näo vastu ruutu ja vaatasin sisse. Kõigepealt hakkas silma pingile pandud latern. See oli isevärki, pole sihukest kuskil enne näinud. Nagu toop, kõrv küljes. Klaas oli ainult ühe külje peal ja seegi oli alt nurgast katki.

Siis märkasin pingil pikali lamabanahkses kasukas meest, kellel kaks kuradit parajasti pead maha lõikasid. Mõlemal olid pikad noad käes. Veri jooksis sirinal põrandale. Ausõna, kohe nagu solises, kui põrandale lompi jooksis. Ma ehmun sin nii kõvasti, et jalad ei kuulnud enam sõna. Jooksu panna ei saanud. Nii palju ma ikka vist liigutasin, et käsi käis kolksti vastu aknaraami. Kuradid vaatasid üles. Nad olid süsimusta näoga, ainult silmavalged läikisid peas. Siis võttis teine kurat pussi tugevamini pihku ja hakkas ukse poole astuma. Alles nüüd tulid mu jalad maast lahti. Hüppasin teele ja kukkusin käpuli porilompi. Aga ei siin olnud enam aega mõelda, kuhu astuda. Rabelesin sealt välja ja pistsin jooksu nii et rinnus hakkas valus. Joostes mõtlesin, et koju on veel tükk maad. Kuradid jõuavad mulle järele. Sellepärast ma hakkasingi teie uksele taguma ja appi hüüdma. Siin ma siis nüüd olen.»

Kristjan lõpetas oma jutu ja vaatas jälle hirmunud näoga ukse poole. Kõik olid tükk aega vait. Keegi ei osanud midagi öelda. Kõigepealt sai sõnad suhu Sass:

«Ma olen kuulnud, et mõni purjus mees pole mitte ainult kuradeid näinud, vaid nendega süütsi koos maadelnudki.»

«Ära lõmpsil!» ütles isa. «Midagi pidi seal ikka olema, kui inimene oma silmaga nägi. Ma ise nägin ükskord, kuidas neli meest istusid Silga saunas ümber laua ja lõid küünlavalgel kaarte, nii et laud laksus.»

«Ega sinagi targom ole kui Kristjan. Vahel tuled linnast, ei tunne oma õuevaravatki,» torises ema ja tõusis. Ta võttis varnast vanu riideid ja seadis need seina äärde pingile:

«Eks sa viska siia pikali!» käsutas ta Kristjanit. «Ega sul enne valget ole vaja kuskile minna, viimaks on jälle kuradid kallal.»

«Ma ikka katsun koju pääseda. Mis see paarsada sammu enam... Madli ootab,» pobises Kristjan, kuid ukse poole heidetud pilgust võis järeldada, et see ütlemine oli rohkem küll viisakuse pärast.

«Nüüd on sul jah Madli meeles. Kui ta siiani on oodanud, küll siis ootab hommikuni kah. Pole sul vaja öösel minna teist hirmutama.»

Kristjan kiskuski porised saapad jalast ja keeras enda pingile

pikali. Isa käis veel kord esikus ja katsus, kas uks on ikka hästi kinni. Kõik kobisid oma asemele, isa kustutas tule, kuid ega see pärast keegi veel magama jäänud.

«Missugused need kuradid olid?» päris Sass. «Suured või väikesed?»

«Hästi suured ja üleni mustad,» vastas Kristjan. «Pikad sabad püsti seljas.»

«Kas olid sirged või kõverad sarved?»

«Või mul selle hirmuga veel nende sõrgu ja sarvi oli aega takseerida. Aga nagu kõverad oleks olnud.»

«Aitab nüüd jutust!» keelas isa. «Homme teil aega arutada. Nund on vaja puhata.»

Kõik jäid vait, kuid vaevalt keegi sõba silmale sai. Aeg-ajalt oli kuulda, kuidas üks või teine oma asemel vähkres. Küllap igaüks pandis kuulnud omamoodi läbi seedida.

Värdi tõmbas enda voodis kerra ja lõdises nagu külma käes. Ta kujutles, mis siis oleks juhtunud, kui need pussidega kuradid Kristjani kannul siia ukse taha või koguni tuppa oleksid pääsenud. Olgugi et Värdis teki üle pea tõmbas ja lõualuud tugevasti kokku surus, plagisesid ta hambad tasakesi kogu aja. See oli kogu ta elus üks pikemaid öid. Hommikul hiilis ta kambrisse ja vaatas kummul peal olevasse peeglis, et kas juuksed on ka hallid, nagu niisuguste inimeste kohta räägiti, kes mõne õudse öö olid läbi elanud või muldu hirmsasti ehmatanud. Kuid juuksed olid endist värvi.

Vaevalt oli Kristjan hommikul koju läinud, kui Sepale tulid Siimu Joosep ja Laskja Johannes. Mehed rääkisid, et öösel oli linnas lumbalanda üks lahti murtud ja kõige priskem olnas ära vadinud. Nad kutsusid Sepa Antsu kaasa, et siis koos külavannemaga minna Tõntsu pooleteramehe juurde läbi otsima. Oli ju Tõntsult varemgi varastatud kraami katte saadud.

Isa jai mõttesse. Siis ütles:

«Kuule, Johannes, sinu lamba viisid ära kuradid. Küllap nad praegu seda parajasti põrgutulel praevad, kui nad veel seda kinni pistnud ei ole.»

«Meie räägime asjalikku juttu, aga sina hakkad mingisugust lori ajama,» vihastas Joosep.

«Lähme Silga sauna juurde! Ma arvan, et seal näeme, kas ma ajan lori või ei.» Ja isa seletas meestele Kristjani öise seikluse üksikasjalikult ära.

Mehed läksid. Silga sauna põrandalt leiti vereloik ja tapetud lamba sisikond...

Kuid Tõntsu pooleteramehe juurest ei leitud seekord mingisuguseid jälgi vargusest.

Umbes paar nädalat hiljem kutsuti Kristjan urjadniku juurde. Seal näidati talle üht laternat ja küsiti:

«Kas see oli niisugune latern, mille valgel kuradid lambanahk-
ses kasukas meest tapsid?»

Kristjan sai aru küll, et teda natuke tõgati. Tal oli piinlik, kuid ta vastas kõhkluseta:

«See on täpselt sama latern, mis sel ööl Silga saunas pingiotsa peal oli, kui vargad Laskja Johannese lambalt hinge võtsid. Just niisugune toobi moodi kõrvaga, ja klaas oli täpselt sellest kohast katki kah.»

Selgus, et seesama iseäralik latern saigi lambavarastele saatus-
likuks. Kristjani jutu peale hakati vaikselt kuulama, kas keegi on
kusagil näinud niisugust laternat. Selgus, et naaberkülas on
Tõnnu Peetril niisugune latern. Kui urjandnik külavanemaga Tõn-
nule läks, oli Peeter maruvihane. Lubas kohtusse kaevata, et teda
kui küla jõukamat peremeest juletakse lambavarguses süüdistada.
Aga lakast leiti puule kuivama tõmmatud lambanahk, mille Laskja
peremees oma oina nahaks tunnistas. Kui siis veel sahvrist vere-
pripsmetega säärikud leiti, tunnistas Peeter üles, et nad olid ven-
naga kahekesi selle tembaga hakkama saanud. Silga sauna olid
nad valinud tapmispaigaks just seepärast, et öösel kartsid inime-
sed sinna lähedale tulla. Igaks juhuks olid nad näod nõega kokku
määrinud, et keegi neid ära ei tunneks.

Nii saadi kaks kuradi kätte ja Silga sauna salapärasus hakkas
vähehaaval hajuma.

Silk

«Ema, ema, silgukaupmees on Siimul. Joosep võttis terve veeran-
diku. Ja tead, suitsusilka on ka. Tädi võttis neid ka,» jooksis
Värdi lõõtsutades kõõgiuksest sisse.

«Olga pealegi!» vastas ema rahulikult ja rõpsis seakartuleid
kapsarauaga peeneks. «Eelmisel suvel rukis ikaldus. Meil ei jätku
vilja oma perelegi. Millega sa, hing, neid silke lunastad.»

«Aga suitsusilku ikka võtad? Eks? Rannamees ei tahagi küm-
nest rohkem kui kaks kanamuna.»

«Eks see ole ka üks röövimine. Mõtte, mis munad turul maksa-
vad.»

«Sinna see jutt jäigi. Kuid Värtil oli ikka väike lootus, et kui
rannamees Sepa õuele jõuab, võtab ema suitsusilku ka. Alati on
võtnud.

See oli kohe kombeks, et kevadtalvel sõitsid rannamehed talust
tallu, koormaks silguveerandikud ja tünn «lahtisi» margapuuga
müümiseks neile, kel jaksu polnud tervet veerandikku võtta.

Silguveerandik oli pütitaoline puust nõu. Nagu nimetuski ütleb,
oli see neljandik tünni ja sinna mahtus paarikümne kilo ümber
kõvas soolvees kõveraks kooldunud räimi.

Ega rannamees oma kaupa raha eest tahtnudki müüa. Ranna-
rahval ei olnud leiba. Pisikestelt liivakutele rajatud põllulappi-
delt ei saadud kunagi nii palju vilja kui perele vaja. Seepärast
vahetati sisemaa taludes silkude vastu rukist. Ikka veerandik
silku ja kaks või vahel isegi kolm veerandikutäit teri.

Sel talvel jäigi Sepal silguveerandik võtmata. Kui rannamees
õue sõitis, oli jutt lühike: ei ole raha, ei ole rukist. Paari kilo soo-
lasilkude ostmiseks siiski kopikaid kokku koguti. Ema tõi sahvrist
nell kanamuna ja sai selle eest kakskümmend kullakarva suitsu-
silku. Need jaotati pereliikmete vahel ära, nii et lapsed said silgu
või paar rohkem. Ega siis suitsusilk polnud toiduks mõeldud, see
oli mainisala ja seda mekiti vähehaaval suure mõnuga. Kusti ei
raatsinud isegi silgupäid ära visata. Ütles, et ega kallist kraami
voi raisata. Mis sest, et kõva ja krõbiseb, hea mekk on tal ikka.

Ega suvel siiski soolasilkudeta läbi saanud. Kevadel tuli ikka
Korjati majast kõik kopikad kokku, viidi turule
mõne nädala jooksul kogutud munad, kuid ikka jäi raha silgu-
veerandiku tarvis väheks. Kusti viis siis turule koorma talvel
varutud ahjupuid. Alles nüüd võis isa sõita Toolse randa silku
looma. Muidu poleks suvel kibedal tööajal kartuli kõrvale midagi
anda olnud. Pere aga tahtis süüa ja soolaseta jäi süda vesiseks.
Niisugusest vesise südamega inimesest pole töötegitjat. Soolane
silk ajas jooma, ja kui pärast sööki toobitäre kalja ära jõid, siis
oli mõnus täiskõhu tunne ja tööle võis pihta anda, ilma et kõht
oleks nurisema hakanud.

Tõsi küll. Sepa Maie lihaastja põhjas ujus soolvees ka veel
mõni pekitükk. Kuid soustitegemisel pannimäärimiseks mihkli-
päevani sellest vaevalt jätkus. Alles siis tapeti siga, kelle lihaga
tuli perel aasta aega läbi saada. Murekorts laubal, loendas Mai
iga kord pekitükke ja rehkendas mõttes, kui palju ja kui tihti
võib liha lõigata. Kui nädala sees kokkuhoidlikult läbi aeti, siis
praadis ema pühapäeva hommikul sousti ja kartulite kõrvale iga-
uhele killukese pekki. Küll see oli hea, lausa sulas suus.

Ohel pühapäeval lõikas ema jälle sahvris lihaastja kaanel peki-
tükkist seitse viilu, sest iga kord asus söögilaua taha seitse näljast
suud. Igaüks sai tükkese praetud pekki, mitte killukestki rohkem,
kuigi igaüks oleks heameelega söönud mitugi pannil pisikeseks
küpsenud pekikribulat. Seda üht tükkest tuli osata süüa, et jät-

kuks kogu söögiajaks. Pekiraasuke lõigati nii väikesteks tükikes-
teks kui vähegi võimalik, ja neid siis pisteti vahetevahel kartuli
kõrvale suhu.

Kui mõni poistest kõigepealt pekribula suhu pistis ja alles siis
leiba või kartulit peale haukas, õpetas isa:

«Kuidas sa sööd! Kõigepealt hammusta ikka leiba või kartulit,
alles siis pista lihatükk suhu!»

Söögiaeg hakkas lõpale jõudma. Igaüks oli keset söögilauda
asuvast alustassilt oma pekiportsu võtnud ja äragi söönud, kui
ema korraga ütles:

«Vanaks hakkam jääma. Näe, täna olen rehknuga sassi läinud
ja ühe pekitüki rohkem lõiganud.»

Nüüd märkasid ka teised, et alustassil oli üks pekitükk alles.
Ema võttis noa ja kahvli:

«Selle pekitüki jaotame seitsmeks, nii et igaüks saab veel suu
seks. Siis ei tule kellelgi ütlemist.»

Ema hakkaski pekiraasukest tükkideks lõikama. Aga Kusti ütles
valkselt:

«Täna tehakse minu pekitükk jaoks, mulle endale ei jäägi.»

Ema silmad läksid suureks:

«Miks see sinu pekitükk siis nii kaua siin tassil vedeleb?»

«Ma mõtlesin, et söön enne kõhu täis ja mekin selle killukese
peale. Siis oleks nagu kogu aja praetud pekki söönud.»

Ema vihastas. Viskas kahvli ja noa kõlkesti lauale:

«Teine kord söö inimese moodi, ära mekuta toidu juures!»

Silvel oli kõigil kiire. Emagi pidi heinakaarele või rukkipõllule
teiste sekka tööle minema. Polnud tal siis aega perele suuremat
sööki valmistada. Tavaline suvine toit oli ikka silk, silgusoolvesi,
koorega keedetud kartulid, kivikõvaks kuivanud leib ja veega poo-
leks segatud piim. Kui vahel taheti raha saamise eesmärgil mõni
nael võid turule viia, siis ei täinud perele puhast piima anda.

Mõnikord tõi ema lauale suure kausitaie hapupiimapudi. Piim
hapnes sahvris puust püttides. Enne lauale andmist riibuti koor
pealt ära. Sellest tehti võid. Pütti jaanud hapupiim oli kooretagi
hea. See oli nii paks, et võisid lusika sisse püsti pista. Nusuguse
kooritud hapupiima sisse lõikas ema leivatükkidest parajad kuu-
bikud, lisas raasuke soola, andis silku kõrvale — ja söök selleks
lõunaks oli valmis. Poisid lõid siis vikatid heinakaarele püsti ja
laulsid:

«Ai tuidi-ludi, hapupiimapudi,
silgusaba suhu, jälle heina vihu...»

Hapupiimapudi kõrval pidi ikka silku olema. Muidu jäi süda
vesiseks. Silgud toodi hernamaale väikeses vitsikus. Seal nad uju-
sid soolvees. Vitsikust võeti silk sabapidi näpu vahele, lõõdi vastu

vitsikuäärt jäme sool ja suur soolvesi küljest ära, väänati pea
otsast ja visati üle öla põõsasse või anti koerale, kui see juhtus
söögi ajal pealt vahtima. Silku hammustati siis hapupiimapudi
kõrvale. Leiba enam vaja ei olnud, leib oli ju pudi sees.

Ükskord tegi ema heinalistele üllatuse. Supi või hapupiimapudi
asemel oli panges mingi valge vedelik. See oli lihtsalt keema aetud
vesi, millele lisatud piima, jahu ja soola. Poisid sorisid lusikaga
kaussis — põhjas polnud ka midagi paksemat.

«Mis lurr see sihuke on?» küsis Kusti.

«Larbi aga hoolega, ära sola!» kostis ema.

«Ah see ongi see kuulus larp,» irvitas Sass. «Larbi» see jahu-
supp jaigi, kui seda vahel kiirel ajal jälle lõunaks ette anti. «See
on paras silgu allaloputamise vedelik,» norisid poisid. Kuid söö-
miseks oli ta mõeldud ja selle otstarbe ta ka täitis.

«Larbi» kõrvale anti ikka silku. Ega neidki volildasa antud.
Tavaliselt arvestati kolm kuni neli silku nina peale.

«Silgusöömisel peab piiri pidama. Muidu ei suuda pärast janu
ära kannatada,» seletas isa. «Näe, kui mina alles noor mees olin,
siis üks joodik vedas pudeli viina peale kihla, et sööb jutiga kaks
naela silku ilma leivata ära. Sõigi, aga varsti algas mehikesel
hirmus janu. Jõi ja jõi, kere ei võtnud enam vett vastu, aga janu
muudkui kasvas. Pärast hakkas mees valu pärast vingerdama ja
karjuma. Siis keegi õpetas, et nüüd ei aita muud, kui mees tuleb
ülele vette panna, siis vesi imeb soola naha kaudu välja.»

«Noh, kas siis pandi?» olid poisid uudishimulikud.

«Muidugi. Lähedal jõge ega järve ei olnud. Kõrtsi räästa all oli
sunn vihmaveelünn. Mees kisti alasti ja tõsteti tunni. Tast endast
ei oleks enam ronjat olnud. Seal ta siis kükitas kaelani vees. Ligi
tund aega laks mööda, enne kui valud üle jäid ja mees enam juua
ei karjunud. Elama jäi. Aga kui vette liikku poleks pandud, oleks
kindla peale ära sumnud. Vaata siis, mis silgud teevad!»

«He-hee! Sellepärast siis Juhani peres antaksegi neid silke nii
ettevaatlikult,» itsitas Sass.

«Mismoodi ettevaatlikult?» küsisid teised.

«Vähe, noh!»

«Kui vähe?» kikitask ema kõrvu. Küllap ta arvas, et Sass jutt
on sihitud ka tema poolt kehtestatud silgunormi pihta. Ega ema
lauale tuues silke kunagi üle lugenud, alati oskas ta veerandikust
võtta parajasti niipalju kui vaja. Aga silgukaussi lauale pannes
oli ta mõnikord ütelnud:

«Lapsed üle kolme silgu korraga ei söö!»

«Juhani peres antakse üksainus silk,» tõstis Sass sõrme püsti.
«Üksainus ja seegi terve pere peale. Mõnikord süüakse sedagi
mitu söögiaega»

«Poiss, mis lora see on! Kust sina neid Juhani pere söögikordi tead?» pöörutas nüüd isa Sassile peale. «Räägi, mis on jutt, aga ära aja külanaiste pläraveskit ringi!»

«Pole ma seda küskalt külanaiste suust kuulnud. Juhani pere sulane Peeter ise rääkis, et perenaine olevat nii ihne, et laskvat saurde soolveekaussi ainult ühe silgu ujuma, aga sööjaid on laua taga viis. Siis ei saa ometi ütelda, et perenaine annab ainult silgusoolvett. Sikk on ju ka ometi laual. Igaüks kastab oma kartuli või leivatüki silgusoolvette ja sööb. Kui moni aga tahab kausist seda ainukest silku kätte saada, saskab noaga. Kanylid paneb perenaine lauale ainult siis, kui külalisi on. Harilik söömine käib ikka noaga. Uurib siis silgumaias sööja soolveekaussi ja markab, et silgu nina kumab läbi pruuni vedeliku. Nagu kalamees ahinguga, ropsab sööja noaga silgu pihita. Kuid see lipsab hoopis kausi teise serva. Nüüd saskab mõni teisel pool lauda — silk jalle eest ära. Peeter rääkis, et nii püütavat Juhani peres üht ja sama silku mitu söögikorda järjest.»

«No nii hull see asi ikka ei ole,» arvas ema ja lõi silgu latsti vastu kausiläärt puhtaks. «Sulane ajab pererahva peale kiusujuttu.»

«Ei aja,» tõendas nüüd ka Kusti. «Velli ise rääkis, et ema annab pühade ajal igaühale kaks silku. Aga needki tuleb soolveekaussist enne kinni püüda.»

«Ah nii!» sagritses nüüd isa oma halliks tõmbuvat habet. «Sellepärast siis Peeter käiski sepikojas ja käias oma taskunõu tera otsast teravaks. Ise ütles, et hakkab pastlanahka tärkeid lõikama. Aga minu teada teeb vana Juhan ise perele pastlad jalga. Ja-ahl Või siis sellepärast!»

«Ema, lase sina ka silgud soolveekaussi ujuma! Siis hakkame võidu püüdma,» hüüdis Vardi ja saskas silgu napu vahelt soolveekaussi. Samas sai ta aga isalt võmmu kuklasse:

«Toiduga ei mängital! Kui enam süüa ei taha, siis ütle aitäh ja kerilaua äärest minema!»

Rääkimise masin

«Siimu Kustav oli eile õhtul koju tulnud. Toonud kodustele Peterburist uhkeid kingitusi ja mingisuguse rääkimise masina. Joosep ütles. Kutsus vaatama,» seletas ema, kui pere põllult koju lõunale tuli.

Poisid püüdsid välja uurida, mis kingitusi Kustav tõi ja mis-

moodi see rääkimise masin välja näeb ja mis sellega tehakse. Kas Kustav hakkab nüüd kõnesid pidama? Aga ema lõi käega:

«Kust mina tean. Ega Joosepki rohkem rääkinud. Oli teisel kiire. Läks külasse Kustavile mett otsima. Eks õhtul minge ise vaadake!»

Arutati siis omavahel, et ju siis Kustavil on kurk haige, kui mett vaja. Sepa peres arstiti haiget kurku ikka mee ja sooja piimaga. Kusti jälle arvas, et ega tal siis seda kurku nii väga vaja olegi, kui tal rääkimise masin on.

Kustav oli Sepa poiste tädipoeg. Juba noorest east oli ta üks püsimatut hing. Pea oli tal hea, et lõika või saelaudu, kuid koolis käia ta ei tahtnud. Isa ajas teda nii kaua taga, kuni Kustav lõpetas kolm klassi vallakooli ära. Siis ei olnud enam võimu, mis oleks Kustavi kihelkonnakooli sundinud minema. Mingisuguse haiguse, arvatavasti luutiisikuse tõttu oli tal juba poisieas üks jalg lühemaks jäänud. Ta lonkas. Seepärast otsustati kodus, et Kustav peab rätsepaks õppima. Sel ajal arvati, et vigaste jalgadega võis ainult rätsepaks saada. See ju istumise amet. Peaasi, et käed terved, millega nõela välgutada.

Kustav pandigi rätsepa juurde õpipoisiks. Varsti olid tal nõelakuninga nipid selged, kuid ometi oli midagi, mis ei lasknud Kustavist head rätsepat saada. Tema valmistatud ülikonnad ei istunud hästi. Kui talle seda korduvalt ette heideti, vihastas Kustav ja lõi rätsepaameti peale käega. Nüüd läks ta hollenderiks õppima. Hollenderiks kutsuti sellal meierit arvatavasti seepärast, et esimesed meierid olevat meie maale tulnud Hollandist. Üks Kustavi kaugelt sugulane oli meier ja kutsus Kustavi endale käealuseks.

Kui palju Kustav või- ja juustutegemise saladusi selgeks sai, pole teada. Igatahes jättis ta varsti kodukandiga hüvasti ja läks Peipsi taha ühte suuremasse mõisa hollenderiks.

Kuid ka seal ei püsinud ta kuigi kaua. Peagi saabus kodukanti uudis, et Kustav polegi enam hollender. Jätanud selle ameti maha ja läinud Peterburi lähedale kellegi kindrali mõisa valitsejaks. Et ta seal tõesti härra oli ja jõukal järjel elas, seda võis näha koju saadetud fotodest. Siimu perenaine aga hoolitses selle eest, et neid fotosid näeks kogu küla ja kuuleks, kui suureks isandaks Kustav on saanud.

«Noh, Venemaal on ikka teised võimalused,» ütles ka Kustavi isa Joosep. «Meil ela siin nagu täi kärnakoore vahel. Kes natuke kõrgemale hakkab püüdma, sellele panevad parunid kohe käpa kõri peale, nii et enam hingata ka ei saa.»

Nüüd oli siis Kustav üle mitme aasta koju käima tulnud ja kaasa toonud imemasina, mis rääkivat päris inimese moodi. See uudis levis külas nagu kulutuli. Küllap Kustavi kodakondsed selle

eest hoolt kandsid. Igatahes kui Sepa poisid õhtul Siimule läksid seda imemasinat vaatama, oli õuepealne inimesi täis. Külast oli nii palju rahvast kokku tulnud, et kõik ei mahtunud kambris. Kustav oli peenelt riides: must sabakuub seljas, kõrge kõva krae ulatus kõrvadeni, nii et pea paistis toru otsa torgatud kõrvitsana. Üle kollasetäpilise sametvesti käis jämme kullast (või kassikullast, kes sellest aru sai) uurikett. Jalas olid tal läikivad teravate ninadega saapad. Ühesõnaga härra mis härra! Igatahes tundis külarahvas tema vastu suurt austust, sest nii peent saksa nähti külas siis, kui kreisiüllem ise käis mitu aastat tagasi üht kaebust uurimas. Ainult et kreisiülerna vormikuub oli võidunud, Kustavi sabakuub aga oli just nagu praegu nõelasilmast tulnud.

Kustav juhatas külarahva viisakalt aeda. Siis lükkas ta aiapoolse toakna lahti ja tõstis aknalauale nikerdatud puust kasti. Sellel oli vänt küljes, peal aga vägev lainjast plekist toru, palju suurem ja laiem kui naabervalla pritsimeeste pasunakoori bass-pasun. Siis pani Kustav kastle suure musta ketta, keeras vänta ja — oh sa imede ime! — masin hakkas marssi mängima. Kõvasti ja selgesti nagu päris pasunakoor. Kõigil jäi imestusest suu lahti. Ainult vana Vaabu Kärt ei pidanud vastu. Sülitas ptüil ptüil ptüil kolm korda üle vasaku õla ja ütles:

«See on üks nõidus ja vanakuradi vingerpuss. Loll ka ei usu, et selle pisikese kasti sisse terve pasunakoor ära mahub.»

Teised hakkasid Kärdi peale sisistama, et see vait jääks. Lugu kuulati vahkselt lõpuni, alles siis hakkas igaüks oma arvamist avaldama. Kuid Kustav ei andnud mahti pikalt arutada. Ta vahetas masinale uue musta ketta ja see, mis nüüd sündis, oli koguni nii suur ime, et meie küla ainus õigeusklik Treimanni Natalie hakkas maani kummardama ja risti ette lööma.

See, mis nüüd sellest torust tuli, ei olnud laul ega ka kõne, vaid midagi vahepealset. Masin luges selges eesti keeles:

«Ühes külas lagund koolimaja
seisis viltu tüki aja.
Ta seisis naa, ta seisis nii
ja lõpuks langes küljeli.

Mehed mõisa läksid palvega,
et kool oleks vaja parandada.
Seal kurdeti ja paluti,
kuid mõisast nad välja visati...»

Sepa Ants ostis hiljem poiste pealekäimisel Tallinnast kah grammofoni. See oli teistmoodi, pika sirge toruga. Kasti peal oli pilt, kus valge koerarakats kuulab grammofoni. Selle all oli kiri:

«His Master's Voice». Ostetud plaatide hulgas oli loomulikult ka Paul Pinna kuplee lagunenud koolimajast, sest see lugu meeldis kõigile. Kuid veel rohkem meeldis karjasekauplemise lugu A. Kitzbergi näidendist «Punga Mart ja Uba-Kaarel».

Eks selle plaadiga pahandus tuligi. Sepa poisid hõõrusid üskord Siimu omadele nina alla, et nii toredat plaati neil ei ole. Siis läks üldse ütlemiseks ja ärplemiseks, kummal rohkem plaate, kummal need paremad ja lõpuks muidugi ka, et kummal parem grammofon. Sõna kutsus välja teise ja varsti läks nii kõvaks ütlemiseks, et mine või kohtusse. Lõpuks tuli ikka välja, et Siimu omad olid solvunud, et Sepa omad ka rääkimise masina ostsid. Külarahvas hakkas rohkem Sepa käima. Grammofoni kuulamas. Juba sellepärast, et Siimu talu oli kõrvalisemas kohas ja Sepa Ants tegi sepatööd, parandas külarahva kelli ja oli üldse igas asjas abivalmis. Kui mitte jõuga, siis hea nõuga ikkagi.

Sellest riust peale elati nii, et üks ei tundnud üht ega teine teist, kuigi oldi lähedalt sugulased. Peaaegu terve aasta peeti viha.

Aga ükskord, just enne viljalõikust, tuli Siimu Joosep Sepale. Ema ütles Vårdile:

«Poiss, vaata pliidi alt üks hea söetükk! Nüüd peab küll kusa-gile risti tegema.»

Joosep ütles:

«Sugulaste vahel ei passi tühja grammofoni pärast nii kaua viha pidada. Oleks veel asi, mille pärast tasuks hambaid kiristada. Ma tulin ütlema, et meie ostsime endale kahehobuseviljalõikaja. Kui teil vaja, tuleme hea meelega appi vilja lõikama. Kahe talu villi on niisuguse masinaga naljaasi maha ajada. Ja tera ei raba peaaegu sugugi. Kaua te ikka selle sirbiga nügite!»

Isa tegi juba suu lahti. Küllap tahtis midagi nähvata, aga siis vist mõtles ümber. Pani suu uuesti kinni ja ei lausunud sõnagi. Aga ema ütles:

«Eks sa istu, Joosep!»

Joosep istus laua äärde pingile. Isa küsis:

«Mis firma masin see on?»

««Deering»,» vastas Joosep.

«Siis peaks hea masin olema,» arvas isa.

Sellest ajast peale hakkasid mõlemad pered jälle läbi käima. Grammofonide pärast ei tulnud enam ütlemist. Ehk kui, siis ainult niipalju, et Sepa Ants ütles vahel:

«Teie pillil oleks nagu natuke selgem hääl kui meie omal.»

Joosep ütles siis:

«Ei saa midagi aru. Mõnikord mõni plaat kahiseb rohkem kui teine. Ega sellepärast veel pillil midagi viga ole.»

«Miks ei oska»

Vårdil oli igav. Välja ei saanud minna, tuiskas nii, et köögi aknast ei olnud sepikodagi näha. Ainult kuulda oli, kuidas isa seal rauda tagus. Ikka kill-kõll! kill-kõll! Ja külma oli väljas ka liiga palju.

Vårdi luitas siis ühest kööginurgast teise ja otsis endale tegevust, nii et ema hakkas juba tõrelema:

«Mis sa veered siin jalus nagu värtel! Istu paigal ja mängil!»

Hea öelda, et mängi. Aga millega? Mõned männikäbid, sara-puupõõsaste alt korjatud tühjad teokarbid ja suvel lepapulgast meisterdatud loomad ju olid. Kuid need olid ära tüüdanud. Ikka üks talupidamine ja põlluharimine. Suvel toa taga liivaaugus oleks nende asjadega mängimisel mõte sees. Saaks põldu teha ja kasteheintest vilja kasvama panna. Toas see mäng ei sobi. Vilja kasvatada pole kusagi ja kaua sa neid loomi ikka talitad. Heinugi pole kusagilt võtta.

Vårdi istus akna alla ja vaatas väljas möllavat tuisku. Igav oli. Vaikselt tõi ta Sassi riulist aabitsa ja hakkas seda lehitsema. Pildid selles olid juba nii pähe kulunud, et Vårdi võis silmad kinni panna ja öelda, missugune pilt ühelgi leheküljel on. Nüüd aga tõi Vårdi pliidi eest haakoost peenikese puutiku ja püüdis sellega tähti ajades lugeda. Isa oli nii õpetanud, et lugemisjärge tuleb puutikuga ajada. Sõrmega määrab raamatu ära.

Vårdi oleks lugeda tahtnud küll, kuid ei olnud õpetajat. Isa oli hilisõhtuni sepikojas. Emal oli vaja perele süüa teha ja loomi talitada. Sass oleks võinud juhatada, aga ta ei teinud poisist väljagi. Nüüd siis katsus Vårdi omal jõul lugemisele «päkad silma ajada», nagu isa vahel mõne raskema töö puhul ütles.

Ega lugema õppimine tahtnud kuidagi minna. Vårdi ei tundnud ju kõiki tähtigi veel. Isa oli paaril õhtul näidanud, et «e» täht on kõver nagu kõhuvalus kirp, «h» on nagu tool, «m» on kahe poolega nagu rehealuse värav, «i»-l on pea otsas, «k» on kahupeaga karjapoiss, «p» täht on pamp seljas, «s» on nagu kapsaraud... Aga oli hulk teisi tähti, mis Vårdile nii kergesti meelde ei jäänud.

Aabitsa algul oli tähestik. Selles oli 23 tähte. Vårdi oli need mitu korda üle lugenud ja võis nüüd tähestiku ühe fingetõmbega ette vuristada: «aa, bee, dee, ee, gee, haa, ii, jott, kaa, ell, emm...» Ja nii edasi kuni «üü»-ni välja. Seda oskust hakkas Vårdi nüüd nupukalt ära kasutama. Talle sattus vitsarao ette sõna «siga». Kahte esimest tähte ta tundis, aga kolmandat ei mäletanud. «D» ta ei ole, sel on saba püsti nagu oraval, selle tähe saba on aga

allapoole sorgus. Värđi pistis sõrme järjehoidjaks ja otsis tähestiku aabitsa algusest üles. Sealt leidis ta samasuguse sorgus sabaga tähe ja hakkas tähestiku algusest lugema, tikku iga tähe ütlemise ajas edasi tõstes: «aa, bee, dee, ee, gee». Muidugi, see on ju «g». Nüüd sobis see poolelijäänud sõnasse suurepäraselt ja Värđi ütles poolsalaja «siga». Kõvasti ei võinud öelda, sest siis oleks ema pliidi juures kuulnud ja käsutanud raamatu Sassi riulisse tagasi.

Nagu kiuste asus enamik tundmatuid tähti tähestiku teises pooles. Iga kord tuli otsitava täheni jõudmiseks peaaegu terve tähestik tikuga läbi veerida. Aga see võttis kaua aega. Kuid tulemusteta kannatlikkus ja püsivus ei jäänud — varsti tundis Värđi kõiki tähti. Nüüd ta muudkui veeris ja veeris. Vaiksalt ja omaette. Mõne sõna juures oli pusimist palju, enne kui aru sai, millega tegemist. Kuid visadus viis sihile. Varsti luges Värđi peaaegu niisama hästi nagu Sass. Kuigi Sass käis juba teist aastat koolis.

Aabitsast ei jätkunud Värđile lugemist kuigi kauaks. Kõik lood kulusid pähe. Kalender oli ka läbi loetud. Nüüd tuli salamahti Sassi õpikute kallal käia. Sass küll ei lubanud. Ütles, et Värđi määrab ja lõhub niisama tema raamatuid oma piltide vahetamisega. Ega tema teadnud, et Värđi loeb. Seepärast võttis Värđi Sassi raamatuid ainult siis, kui see toast ära oli.

«Rehknü-raamatust» Värđi ei hoolinudki. Seal oli kole palju numbreid ja lugemise loodki olid niisugused kentsakad. «Jaamast A ja B sõitsid ühel ajal välja kaks rongi...» Või jalle «Basseini pumbati kahe toru kaudu vett...» Värđi ei saanud neist asjadest aru. Lugemise raamat oli palju huvitavam. Seal oli kõik arusaadav. Aga kui mehel lugemine selge ja jutud mitu korda läbi loetud, ei pakkunud need ka enam midagi põnevat. Uut lugemistvara oli hädasti vaja.

Juhus tahtis, et Värđi sai endale varsti päris pikaks ajaks huvitavat lugemist. Ükskord Madli saunas käies avastas ta seal pimedas nurgas riulikese raamatutega. Seal olid piibel, palveraamat, kuldristiga lauluraamat, kalender ja veel üks ilma kaanteta kapsaks loetud raamat. Värđi palus seda raamatut endale lugemiseks. Madli algul ei tahtnud anda:

«Mis sa niisuguse raamatuga teed. Selles ei ole pilte. Opi enne lugema!»

«Ma oskangi lugeda,» ütles Värđi.

Poiss lõi raamatu kusagilt keskelt lahti ja luges valjusti:

«Üks noormees jalutas öhtul üksinda järve kaldal. Ta meel oli ärraäkimata kurb, sest tema annas pruut oli ta maha jätnud. Korruga kuulis noormees vee kahinat ja tema ees seisis üks ütlemata ilus tütarlaps...»

Kui Madli Värđi lugemist kuulis, lõi ta kaht kätt kokku:

«No on see vast imede ime, ise pisike kui parm, aga loeb nagu Kadrina köster. Võta ja loe, aga ära katki tee! Näe, kaaned ongi juba kadunud.»

Värđi pistis raamatu ruttu särgipõue ja lippas koju, enne kui Madli oma kapsaks loetud raamatust kahju hakkab.

Nüüd ei olnud Värđil enam aega. Kodus peitis ta raamatu padja alla, ja kui teisi kedagi toas ei olnud, võttis selle välja ja luges. No olid need vast põnevad jutud. Näkkidest, nõidadest, haldjatest, vetevaimudest, krattidest ja rahapadadest. Seal õpetati ka kratti tegema, kes pidi oma peremehele suure varanduse kokku kandma. Kratt tuli teha vanast saunaviihast noore kuu neljapäeva öösel ristteel. Seal tuli vanapaganale anda nimetissõrmest kolm tilka verd. Kuid selle eest viis vanakuri peremehe peale surma põrgusse, kus teda katlas keetma hakati. Värđi luges ja uskus, sest ka vana Kristjan oli krati tegemist just niisamuti kirjeldanud. Värđi uskus nii hullusti, et hakkas pimedat kartma. Tema arvates oli isegi tagumine tuba pimedas haldjaid, tonte ja viirastusi täis. Ühel öhtul tegi Värđi tagatoa ukse lahti ja kukkus hirmsasti karjuma. Pimeda toa nurgas hiilgas midagi ja ajas saladuslikku jõminat välja. Värđi väris ja karjus kui meeletu, kuni ema tagaluppa läks ja sealt nurgast Sassi kraedpidi valgesse tiris. Sass see tont oligi, mädanenud haavapuutükk hammaste vahel.

Ühel öhtul tuli Sepale külaline. See oli Järni uus koolmeister Kilkson.

«Tulin tuttavaks saama. Oleme ju üleaedsed. Võib-olla saab teilt piima ja kanamune, niikaua kui ma endale lehma ja kanad murõtsen. Praegu nagu asuniku asi.»

Kõik olid kooliõpetaja vastu kangesti viisakad. Isa isegi kummardas kohmakalt, kui koolmeistrile istet pakkus. Värđi meelest oli õpetaja inimene nagu inimene ikka. Ainult et ta ninaaukudest kasvasid välja suured karvapuhmad. Selliseid polnud Värđi veel ühelgi inimesel näinud. Ja kulnud olid tal ka kole paksud — nagu umbrohtu täis kasvanud porgandipeenar.

Aeti juttu ilmast ja inimestest. Kui laste kasvatamisest ja koolitamisest juttu tuli, küsis õpetaja Värđilt naljatamisi:

«Noormees, kas sina ka juba lugeda oskad?»

Värđi jättis ninanäppimise järele ja vastas vapralt:

«Miks ma ei oska.»

Poiss nägi, et isa ja ema tõmbusid tõsiseks. Sass muigas. Peab küll ütleva, et Sass muigas alati, kus aga vähegi sai.

«Või niil Too siis raamat! Vaatame!» ütles õpetaja.

Värđi haaras ähmiga laualt esimese kättejuhtuva. See oli Sassi koolilugemik, C. R. Jakobsoni «Kooli lugemise raamat». Õpetaja

võttis raamatu lahti ja näitas näpuga ühele loole. Värdis luges valju ja selge häälega:

«Meie tuba. Meie toa on neli seina, põrand ja lagi. Seinte sees on ukse ja aknad. Ustest käiakse sisse ja välja, akendest paistab valgus tuppa...»

«Aitab. See lugu on sul siin venna kõrval pähe jäänud. Loeme siit ka!»

• Opetaja avas raamatu hoopis tagant. Värdis luges ka sealt näidatud loo soravalt ette.

«No oled sina vast tubli!» kiitis õpetaja. «Sa võiksid ju varsti kooli tulla.»

«Tuleks küll, aga koolmeister ei võta. Ma olen alles kuueaastane. Ja kooliriideid mul ka veel ei ole.»

«Või nii on lood! Kasvad veel natuke, küll siis tuleb. Näe, mõned tulevad kümneaastaselt kooli, ei tunne veel tähtigi,» selgitas õpetaja.

Sinna see jutt seekord jäigi. Aga kui kooliõpetaja ära läks, hakkas ema Värdis noomima:

«Kuidas sa vastad kooliõpetajale: «Miks ma ei oska.» Kust see õpetaja peab teadma, miks sa ei oska. Aga ise ometi oskaid. Oleksid pidanud viisakalt vastama. «Oskan küll!» Ja oleks pidanud ütleva «koolinärra», aga sina partsad «koolmeister». Nagu mühakas. Teed oma vanematele häbi. Kas sind on niimoodi rääkima õpetatud?»

Isa lisas omalt poolt:

«Teinekord pea suu kinni, kui viisakalt vastata ei oska!»

Värdis suu vajus lahti nagu lakaluuk. Ta ei saanud aru, miks teda noomit. Kodu räägiti ju kogu aja «koolmeister» ja «koolmeister». Ja ikka vastati: «Miks ma ei vii», «Miks ma ei lahe», «Miks ma ei söö» jne. Värdis huuled hakkasid värisema ja põskedele veeresid pisarad.

«Nüüd hakkavad räästad ka veel tilkuma,» ütles ema poolpahaselt ja tõstis kartulipaja tulelt. Oli näha, et sel teemal enam juttu ei tule. Värdis istus ja mõtles. Korraga lippas ta uksest välja ja lidus koolimajja. Ta lükkas õpetaja eutoa ukse lahti. Opetaja istus parajasti kirjutuslaua taga. Värdis hüüdis selge häälega:

«Oskan küll, koolihärra!»

Õpetaja vaatas hämmelduses poisile otsa:

«Mida sa oskad?»

«Lugeda, noh! Miks ma ei oska!»

Nüüd vist hakkas õpetaja taipama, milles asi. Ta naeratas:

«Lugeda sa oskad, nii et pane või kaks viit korraga välja. Aga kuidas sul kirjutamisega lood on?»

Värdis läks näost punaseks ja lõi silmad maha:

«Tähti ikka trein, koolihärra! Mul põle kellegi peale kirjutada.»

«Ütle ikka «millegi peale,» parandas õpetaja. «Kui ütled kellegi peale, siis tähendab see elusaid olendeid, näiteks koeri või kasse või lambaid.»

«Millegi peale, koolihärra!» parandas Värdis kähku. «Isa mulle ohviti ja pliiatsit ei osta. Ütleb, et vara veel ja raha ka vähe. Ja tahvli ka ei ole. Sassil on, aga tema mulle ei luba. Ütleb, et lõhud tahvli ära,» kaebas Värdis.

«Aga sa ütlesid, et tähti ikka treid. Kuidas sa neid siis treid?»

«Vaata, kas sa nägid meil köögis suurt söögilauda? Peale söömist peseb ema laua hästi puhtaks. Aga selle valge laua sees on üks tumepruun oksakoht. Nagu peopesa. Mina võtan tikku, kastan akna peale kogunud veelombikesesse ja siis kirjutangi selle oksakoha peale. Algul on hästi näha, aga kui ära kuivab, on nagu ennegi. Suvel on liiva peale ka kirjutatud.»

«Või nii!» imestas õpetaja. «Annaksin sulle tahvli, aga mul praegu ei ole. Aga oota veidi! Kolimise ajal nägin sahvrituulil katkist tahvli. Võib-olla saab sellest asja. Krihvleid mul on, vahel on mõnel õpilasel vaja. Aga tahvleid tagavaraks ei ole.»

Õpetaja läks sahvrisse. Varsti tuli ta tagasi.

«Sellest tahvlist pole enam peaaegu midagi järel. Kõige suurema tüki annan ma siiski sulle. Eks ta ole ikka parem ja suurem kui oksaauk söögilaul!»

Õpetaja andiski Värdisle tubli peopesa suuruse tumehalli kivitahvli tüki, võttis lauasahtlist krihvli ja ütles:

«Aja sellega läbi, niikaua kui päris tahvli saad.»

Värdis heameelel ei olnud piire. Talle tuli meelde, kuidas teda oli tänama õpetatud. Kohmakalt kaapas ta jalaga mööda põrandat ja hüüdis, ise rõõmust särades:

«Aitäh!»

«Pole tänu väärt! Vaata siis, et varsti kirjutamise selgeks saad. Küll ma tulen ükskord vaatama.»

«Miks ma ei saa, koolihärra!»

Värdis hakkas kodu poole vudima. Teel jäi ta korra seisma, tõmbas krihvliga kriips kraaps üle tahvli tüki. Ilusad valged jooned jäid järele.

Ta tormas kööki, sirutas käed ema poole ja hüüdis:

«Näe, ema, mis ma sain!»

«Kust sa need võtsid?»

«Koolmeister andis.»

«Kus?»

«Koolimajas.»

«Kust sa sinna said?»

«Läksin.»

«Issand küll!» karjatas ema. «Millega sa nüüd jälle hakkama said?»

Kiiruga haaras ema nagist suurräti ümber ja tormas uksest välja. Värdis nägi köögiaknast, et ema vudis jalgrada mööda koolimaja poole. Poisi süda hakkas valutama. Kes teab, mis jutuga ema koolimajast tagasi tuleb. Nende vanemate inimeste asju ja tahtmisi ei oska kunagi ära arvata.

Kui ema tüki aja pärast kööki astus, riputas ta suurräti vaikselt nagisse ja asus kartuleid koorima. See töö oli tal enne poolteli jäänud.

Kui ema ikka sõnagi ei lausunud, läks Värdis akna alla, võttis aabitsa ja hakkas sealt tahvlitükile tähti maalima, nii et krihvel kriuksus.

«Nagu killk ahjupraos,» mõtles Värdis endamisi.

Kui isa järgmisel korral linna läks, tõi ta Sassile uhiuue kollase raamiga tahvli. Sassi vana aga anti Värdisle. Nüüd ei olnud Värdisil enam kunagi igav.

Karjapoisipõlv

*Läksin, tilluke, teole,
väike mõisa välja peale,
ei jõudnud ise kotti kanda,
räimekotti kaela võtta.
Koti panin koera selga,
lassi panin lamba kaela.
Ise aga istsin hiire selga,
jalad panin parmu selga,
sääred seadsin sääse selga.*

Rahvalaul

Kastmine

Kui Värdis änkas, istus ema ta voodi juures.

«Ma olen vist haigeks jäänud,» mõtles Värdis, sest tavaliselt istus ema siis ta voodi juures, kui ta haige oli. Ka nüüd kodus ema sukk. See amet oli tal nii selge, et näpud tegid peale vaatamata oma tööd. Ema oleks nagu iga näpu otsas silm, mõtles Värdis, kui nägi sukavardaid kiiresti ja kindlas rütmis välkuvat, kusjuures ema ise võis hoopis mujale vaadata ja juttu ajada. Nüüd vaatas ema Värdis. Kuid seekord polnud ema silmad naerunud nagu tavaliselt.

«Memme, miks sa nii tõsine oled?» küsis Värdis ja upitas enda istuli.

«Pole ma tõsine midagi,» ütles ema ja tõmbas suu natuke naerule.

«Aga sul on silmadki märjad,» ei jätnud Värdis järele. Tema oma kaheksa eluaastaga oli juba küllalt näinud ja kogenud, et rõõmu kurbusest eraldada.

«Oh, vanainimese silmad,» lausus ema ja älgas käeseljaga üle näo. «Jooksevad niisama vett. Puhka nüüd pealegi veel! Jää kohe päris magama! Aga on. Eks sa homsest peale pea hakkama vara tõusma.»

Värdis oli vahepeal juba pikali laskunud, kuid nüüd kargas ta uuesti istuli. Uni oli paugupealt läinud.

«Miks, ema? Miks ma homsest peale pean hakkama vara tõusma?»

«Sina hakkad nüüd sõraväe kindraliks,»

Värdis teadis küll, et sõraväe kindraliks kutsus isa karjapoissi.

«Mina? Kuhu Sass läheb? Miks tema enam karjas ei käi?»

«Sass hakkab tööpoisiks. Kustist ei ole nüüd pikka aega töötajad. Ta jäi jälle rängalt haigeks,» selgitas ema ja pühkis nüüd juba põllenurgaga silmi. Käeseljaga kuivatamiseks valgus sinna juba liiga palju vett. «Sa tead küll, et isa jalad ei kannata pehmel põllul käimist. Kusti oli meil see põlluharija. Aga nüüd on ainult Sass järele jäänud. Karja pole teisi minemas kui sina. Sa oled juba suur mees. Vahi ise, pikk kui Koljat. Hopa! Näe, ei jaksagi sind enam tõsta.»

Kuid ema jaksas küll. Ta haaras Värdis voodist sülle ja silitas poisi pead. Värdis oli niimoodi hea olla. Ta sulges silmad ja tundis, et nüüd võiks uuesti magama jääda. Aga uudis oli nii põnev,

et enam ei olnud aega magamise peale mõeldagi. Vaimus elas ta juba karjapoisielu.

Ta oli koos Sassiga päris sagedasti karjas käinud ja tal oli selge pilt sõraväekindrali auväärsest ametist. Igal hommikul tuleb tõusta koos paikesega. Ema annab talle tillukese kasetohust märsikese selga. Selles on pudel veega tembitud piima või mõnikord ka sahariiniga magusaks tehtud teed. Ja kaks vastamisi pandud leivakäär, mille vahel praetud pekitükk või õhuke viil cilset kapsasupiliha. Aga vahel on leivakäärudele määratud õhuke kiht sulatatud rasva. Võid — seda anti ainult suurtel pühadel ja siis oli ta ka jämeda soolaga pooleks.

Ema aitab loomad laudast välja ajada. Ega neid Sepal palju olegi — kaks lehmakonti, mullikas, tavaliselt ka vasikas ja viiskuus lammast. Värdis otsib pinamaalt paraja vembli, teeb karja-aia värava lahti ja möögides-määgides sammuvad loomad karjateele, jättes sinna auravaid lehmakooke ja rabinat mullale pudenevaid lambapabulaid.

Kaste on veel maas, kuid sellest pole midagi. Mõnus on paljaid jalgu kastetes ronida taga vedada, nii et lausvesi voolab mööda sääri ja varbavahesid. Vahel on vesi külm, nii et judin jookseb üle selja, kuid sest pole midagi. Niivõisi kaob viimnegi uneraasuke silmist.

Karjamaa pole kuigi kaugel. Varsti hakkavad loomad põõsaste vahel toitu noolima. Karjapoiss peab nüüd ainult peale passima, et kari laiali ei läheks ega paha peale pääseks.

«Ema, kas ma kohe päris üks...?»

«Päris üks, pojake. Sa ju oskad küll. Kogu aeg Sassiga koos karjas käinud. Ega sul seal enam midagi teadmata ole.»

Ega ei olnud küll. Ainult seda, et kui Värdis Sassiga koos karjas käis, siis oli ta rohkem koera eest. Neil ju karjakoera ei olnud. Sass armastas karjas raamatuid lageda. Muudkui istus mättal ja luges. Vahetevahel tõstis silmad ja käsutas:

«Mine löö Punik tagasi! See kipub vilja.»

S siis Värdis lüdis. Jooksis Punikule vastu ja ajas teiste juurde tagasi. Kuid natukese aja pärast kamandas Sass jälle:

«Näe, lambad ronivad läbi aia. Kas sa ise ei näe? Põruta nad tagasi. Ära malakaga selga löö, taod neerud lahti. Keera altkae vastu kintse, küll siis tunnevad.»

Selleaolisi karjapoisitarkusi oli Värdis aja jooksul kogunenud kenake hulk. Ta teadis, kus loomi võib sööta, kus mitte. Ta teadis, missugune loomadest erilist tähelepanu nõudis. Teraselt tuli jälgida, et mõni selline «päitsik» ei pääseks viljapõllule ega läbi lagunenud roigasaia Tamme Mardi heinamaale. Seal polnudki midagi võtta, muud kui noolida raudkõva jussheina seest mõnin-

gaid pehmemaide rohuliblesid. Aga ega siis rumal loom piiridest ja omandiõigusest midagi tea, enne kui karjapoisi roosk seljas tantsima hakkab. Aga ega tal seda teadmist jatku kuigi kauaks. Varsti tõstab ta sarvedega jälle aialatte ja vahib igatsevalt sinna, kuhu teda ei lubata. Kui karjapoisi silm veidi mujale vaatas, näiteks raamatusse, kus parajasti põnev koht käsil oli, siis lipsas Punik ikkagi aiast läbi ja hakkas viletsaid lipu noolima, nina õieli.

Aga mõnikord pääses Tamme Mart ise enne karjapoissi jaoks. Siis ajas ta tema maa peale sattunud loomad «kinni». «Kinniajamine» seisis selles, et Mart ajas looma oma lauta ja pidas seal kas või mitu päeva söömata ja joomata. Ta ei lasknud looma enne välja, kui isa käis «lunastamas», s. t. tasus Mardi tehtud kahjud. Harilikult hindas Mart kahjusid kuhjaga, arvates sinna hulka ka niisugused, mida ei olnud olemaski. Oli neidki kordi, kus küla vanem pidi appi tulema «kahjusid» hindama ja kord ahvardas isa Mardi kohtusse kaevata, sest see oli piimalehma poolteist päeva lüpsmata pidanud.

Kui aga karjane väle oli ja jõudis looma enne Mardi kohale jõudmist oma maa peale tagasi ajada, siis tuli Mart toa taha piiriaia äärde ja hakkas karjuma. Mart needis kogu Sepa suguvõsa põrgu põhja ja veel sügavamalegi. Tema õige sagedasti kasutatud ütlemine oli:

«Vajuge, kuradid, läbi maamuna Ameerikamaale välja otsekohe Nehvjorgi linna soolajärve sisse!» Nagu külarahvas rääkis, oli Mardi kisa kolme kilomeetri taha kuulda. Kõige hirmsam oli see, et kui Mart kord hoo sisse sai, siis ei jätnud ta enne järele, kui koht tühjaks läks või pime peale tuli. Algul tegi see kõigile hirmu, aga hiljem harjuti ja keegi ei teinud Mardi kisast väljagi. Ometi oli see ebameeldiv ja nüüdki, ema süles, tuli Värdis see karjapoispõlve kõige ebameeldivam osa meelde.

«Aga Tamme Mart...?» sosistas Värdis ja haaras ema käsivarrest kõvemini kinni.

«Eks sa pea hoolas olema. Ära lase loomi tema maa peale, siis pole tal põhjust karjuma tulla.»

Ja Värdis tõotas südames, et mitte ükski loom ei pääse tema karjasoleku ajal Tamme Mardi heinamaale.

Järgmisel hommikul oli Värdis hästi vara ülal.

«Näh, meie karjane juba püsti,» lõi ema kaht kätt kokku. «Sina oled õite virk, Sassi tuli iga hommiku mitu korda äratamas käia, enne kui vedu võttis.»

Värdis oli hea meel, et teda kiideti. Ta ütles:

«Ema, homme ma tõusen veel varem.»

Ema naeratas.

Kui Värdis oli kööginurgas puupüti juures silmnäo külma veega üle loputanud, ulatas ema talle märtsikese lõunaootega ja nad astusid õue. Isa juba ootas. Ta patsutas Värdis õlale:

«Lähme siis! Ma näitan sulle karjamaa piirid kätte»

«Ma tean, isa. Ega ma nii rumal ole. Need mul ammugi selged. Sass näitas.»

«Noh, siis on hea. Arvad, et saad kohe üksinda hakkama?»

«Miks ma ei saa. Saan küll.»

«Mulle ongi aega vähe. Silga Joosepi vankrirautamine on pooli. Aga pea meeles, et kuristikuaugu taga on riigi mets, see on hästi suur ja tihe. Sinna ära loomi lase. Võtte nii ära eksida, et ei leia teid kolmel päeval kätte. See mets ulatub Lasilasse välja.»

Värdis oli kuulnud küll, et sellenimeline koht kuskil on. Ta polnud seal kunagi käinud ja tal polnud aimugi, kui kaugel see on. Aga ju sinna oli ikka hästi palju maad, kui isegi kolme päevaga kohale ei jõudnud.

Emal oli seda aega juba loomad laudast välja lasknud. Nüüd tammusid nad ringi, kaelad õieli. Punik aga sattis oma sammud kohe karjamaa taga asuva odrapõlla poole. Värdis laarar pinumaalt paraja sarapuuksa ja jooksis Punikule vastu, nii et märss seljas põntsudes vastu selga tagus. Emal abiga olid loomad peagi jälle koos ja nad astusid karjateed mööda vaikselt edasi. Emal tuli kaasa ja oli Värdisle niikaua abiks, kuni loomad rahulikult sööma hakkasid.

«Noh, ole siis tubli! Lõunaks aja kari koju. Eks sa päikese järgi vaata, mulal paras aeg on.»

«Eks ma vaata,» vastas Värdis ja jooksis lambaid karja juurde ajama. Mis tal vga niisuguse päikesepaistelise ilmaga vaadata. Sassil oli ju Tagametsa põllu äärde kannule paiksekell meisterdatud. Keset kändu oli pikk nael püsti löödud. Ümber aare oli poolringis mita vaiksemat naela. Üks nende halgas oli suurem, kandilise peaga saapakomtsa nael. Värdis teadis, et kui suure naela vari selleni jõudis, oli kell kaksteist ja varsti võiski loomad koju ajada. Aga Värdis oskas ka varju pikkuse järgi aega määrata. Kesksuvel oli Värdis vari viis labajala pikkust, sügise poole kuus ja hiljem koguni seitse. Seda oli talle Sass õpetanud. Vastutasuks karjahoidmise eest.

Emal oli juba rada mööda võsa vahele kadunud. Värdis jäi loomadega üksi. Esialgu oli natuke imelik, et oled üksi ja pead häda korral kõigea toime tulema. Ta kartis natuke. Oli ju metsas hunte ja haldjaid. Kas kodus videvikutundidel neist vähe jutustati. Kuskil oli hunt karja keskele karanud, haaranud siis kõige rasvasema lamba lõugade vahele, visanud turjale ja lidunud metsa, enne kui karjane karjumagi jõudis hakata. Teisel oli hunt

jälle karjapoisi enda metsa vedanud, aga õnneks olid heinalised appi jõudnud. Haldjatest rääkimata. Neid oli igas puuõõnes ja isegi mutimullahunnikus, kui vaja. Ja igasuguseid hulle tempe oskasid nad teha. Kõige sagedamini eksitasid nad väikesi poisse metsa, nii et need enne koduteed ei leidnudki, kui olid juba suureks kasvanud.

Värdis kujutas ette, et ta polegi päris üksi. Seal kuskil põõsaste vahel istub Sass ja loeb raamatut. Nagu ikka. Tema aga hoiab karja, ja kui häda käes, küll ta siis Sassi appi hõikab. Samas tundis ta, et nüüd vastutab kõige eest juba tema üksi. Kui varem midagi juhtus, siis läks see Sassi kraesse. Nüüd aga oli tema karjane ja pidi ise hoolitsema, et kõik oleks nii nagu peab. Ja Värdis oli hoolas. Ta hoidis karjal kogu aja hoolega silma peal. Ei lasknud neid laiali minna ega asjatult seegama hakata. Tal oli rabelemist ja jooksmist küllalt, nii et haldjad ja hundid ei tulnud enam meelde. Ainult siis, kui mõni loom tuli päris pimedast padrikust teiste juurde tagasi ajada, hakkas Värdis kohe. Talle näis, nagu luuraks iga suurema puu taga hunt või astuks otsekohe põõsaste vahelt välja pika halli habemega vanamees ja kutsuks teda endaga kaasa. Seepärast hoidiski Värdis loomi hooliga lagedal, kuigi seal oli söögipoolist napilt. Pealegi — mida kõrgemale päike tõusis, seda rahutumaks loomad muutusid. Nad trügisid päris vägisi põõsastesse varjule. Aga seal võis mõni lammas teab kuhu pugeda ja karja hulgast hoopis ära kaduda. Otsi teda siis pärast kas või terve perega taga. Kus selle häbi ots! Lehmadega oli lugu lihtsam, neil olid isa tehtud kellad kaelas. Igal kellal oli isesugune heli ja Värdis tundis selle järgi kohe ära, kus Punik või Kirjak parajasti asusid.

Kuid mida kõrgemale päike tõusis, seda rahutumaks muutus Värdis. Tõsi küll — parimud talle lausa kallale ei tulnud, kuid sõgelased pinisesid ümberringi ja mõni jultunum hammustas valusasti sääre või kaelale. Lõunaõode oli ammugi söödud ja nad polnudki enam muud muret, kui saaks kuidagi lõunani välja venitada, et siis võiks loomad koju ajada. Emal oli öelnud küll, et kui just päris palavaks läheb ja loomad kipuvad kiini jooksuma, eks aja nad siis vähe varem koju. Eks neile või aiast rohtu või odrapõllult ukuannesid* ette kitkuda. Ega nad palavaga metsas ka midagi söö.

Värdis mõotis jälle varju pikkust. Imelik! Täna ei tahtnud vari kuidagi lähemaks minna. Pea küll maailmatu palju aega vahet, enne kui uuesti möödad, aga ikka on vari peaaegu niisama pikk. Päris «köstri lehma vasikas», nagu enne õiget aega kojujooksja

* rakvere raibe, tõlkjas.

kohta öeldi, Värdis ka olla ei tahtnud. Vahepeal, kui loomad veidi rahulikumad olid, lippas Värdis isegi päikesekella vaatama. Et mine sa tea, viimaks vari valetab. Aga päikesekell ei näidanud ka rohkem kui pool üksteist.

Kui ta tagasi lippas, kuulis ta, et Puniku kell nagu kõlksuks hoopis majal, kuigi nad enne pead põõsas ja sabad noolega karbseid peletamas, rahulikult paigale jäid. Nii oligi. Kari oli oma pead asunud koduteele — Punik kõige ees, teised kõik tipa-tapa järele. Värdis ehmus. Mis kodus öeldakse, kui ta karjaga juba nii vara koju läheb? Ta lippas loomadele vastu, et neid tagasi ajada, kuid Punik tõstis saba selga, hüppas nelja jalaga õhku nagu valatsu talloke ja vudis kodu poole nii et võsa ragises. Mis siis teisedki? Mullikad tõstsid samuti sabad püsti nagu lipud ja lidusid Punikule järele, nii et Värdis ei saanud ligigi. Ta taipas, et kui nad juba nii lähivad, nagu kipuks neile kiin saba alla, siis ei pea neid enam ükski vägi. Ta ajas ka lambad jooksmas, et need teistest loomadest maha ei jääks.

Kui Värdis lammastega karjaaeda jõudis, oli ema lehmad juba lauta lasknud ja seisis nüüd naerdes väraval.

«Kas vägi hakkas kindralile vastu?»

Värdis oli niigi süda täis ja pisarad silmas. Kas seda häbi ja õnnetust just nüüd esimesel karjapäeval vaja oli? Ja nüüd narrib ema ka veel.

«Mis ma neile teha sain, kui see pagana Punik tulema pani?»

«Ei sellest ole midagi. Ega nad selle palavaga väljas nagunii söö. Aja aga nüüd lambad ka lauta ja üks me vaatame neile pärast midagi ette. Söögu siis või olgu söömata.»

Ema oli lehmad juba küttesse pannud. Värdis ajas lambad aedikusse ja läks tuppa. Kuid enne kui ta jala trepikivile jõudis tõsta, läigatati talle esiku ukse vahelt kopsikutäis külma vett otse vastu nägu. See tuli nii äkki ja vesi lõi silmad kinni, nii et ta ei näinudki, kes see veeviskaja oli. Ta kuulis ainult kihistamist. Oleks nagu Sassi naer olnud.

Värdis rapsis näolt ja riidetelt vett. Kui ta jälle märkama hakkas, nägi ta, et kogu pere oli trepi ees tema ümber ja kõik naersid. Värdis närv oli ennegi must, kuid nüüd ta vihastus. Tõsiselt. Nii et ta oleks ükskõik kellele kallale läinud, kui mõni ainult midagi halvustavat oleks piiksatanud. Ta karjus:

«Mis te arvitate? Mina teen rasket tööd ja Sass viskab mulle vett kaela. Mis narr mina teile siin olen. Vaat kui lähen hoopis metsa, ja hoidke siis ise loomi, ää-ää-ää...»

Ema astus tõinava Värdis juurde ja pani talle käe rahustavalt õlale:

«Ära nuta, pojake! See on siisugune komme. Kui mõni inimene

esimest korda mõnda tööd teeb, siis kastetakse teda, et uus töö hästi läheks. Eks sa mäleta isegi, kui sõnnikuveo ajal esimese koorma äraviijaid veega kasteti. Sina olid täna esimest päeva karjas. Sass kastis sinu nüüd meie pere päris karjaseks. Aga siisugune komme on ka veel, et sellele, keda kasteti, kingitakse midagi head.»

Nende sõnadega pistis ema Värdisle keedetud kanamuna pihku. Keedetud kanamuna oli Värdis maiusroog. Seda enam, et pere sai kanamune ainult lihavõttepühade ajal. Muul ajal ei raatsitud ühtki muna süüa, sest nende eest sai turul raha, mida majapidamises kunagi ei jätkunud.

Nüüd tuli ka isa Värdis juurde, võttis püksitaskust pajukoorest põimitud tupes pisikese pussi ja andis selle Värdisle.

Isa oskas suurepäraseid pusse meisterdada. Ta tegi suuri ja väikesi, vasklukkudega ja ilma, vanast saapasäärest, kahest laastust või pajukoorest kunstipäraselt põimitud tupes. Ikka selle järgi, kuidas tellimus oli. Pea kõigil Järni küla poistel tolknes püksirihma küljes Sepa Antsu meisterdatud puss. Kustil ja Sassis olid ammugi siisugused «tuutsid», nagu isa ise neid nimetas. Värdis oli endale ka sellist ihaldanud, kuid iga kord, kui ta sellest juttu tegi, ütles isa:

«Kasva veel! Sa oled veel nii väike, et löikad endal sõrmed otsast ära. Millega sa siis veel nina urgitsed?»

Värdis punastas. Ega ta ise tahtnudki nina näppida, kuid vahel läks näpp nagu iseenesest nina kallale.

Nüüd siis oli see rõõmupäev käes, mil Värdis sai endale pussi. Päris oma pussi ja ta võis sellega teha, mis aga iganes tahtis. Ta tõmbas pussi tupest ja vaatas, kuidas heledaks käiatud tera päikese käes läikis. Kogu veega kastmise tseremooniast nagu poleks olnudki. Värdis oleks heast meelest isale kaela karanud ja kõvasti kallistanud, aga Sepa peres ei olnud liigne õrnutsemine moes.

Sõnagi lausumata jooksis Värdis pinumaale, valis seal sõrmejämeduse oksa ja lõi selle üheainsa ropsuga pooleks. Lõikekoht jäi libe ning läikis. Sepa Antsu valmistatud pussidel oli see hea omadus, et nad kõik lõikasid puud «nagu seepi» ja «pidasid tera», s. t. ei nürinenud kergesti, nagu mõni plekist teraga laadanuga.

«Küll pärast vestad, lähme nüüd vaatame loomadele midagi ette. Muidu ei saa piima,» ütles ema ja hakkas kapsamaa poole astuma.

«Jah, kohel!» hüüdis Värdis ja pistis pussi tuppe. Kui ta seda aga püksitasku hakkas panema, puutus käsi muna, mille ta oli esiti püksitasku pistnud. See oli tal juba ununenud. Värdis põikas

haopinu taha, koksib munakoore katki, kooris muna ettevaatlikult paljaks ja sõi mõnuga ära. Kõvaks keedetud muna oli kuiv, kuid selline just Vårdile meeldiski.

Kui muna söödud, pühkis Vårdi käed vastu pükse puhtaks, võttis taskust pussi, tõmbas selle tupest välja, valgutas tera päikese käes ja pistis siis pussi tasku tagasi. Nüüd oli ta valmis emale appi minema.

«Oisu-oisu, poks!»

Selle jäära välimus ja nimi ei sobinud omavahel kuidagi kokku. Kui ta alles tihuke oli, lõi ema ta süles külmast laudast kööki sooja. Siis olid poisid kobaras koos loomakest uudistamas.

«Pisike nagu pussipea,» arvas Vårdi.

«Nagu mängu saepukk,» ütles Sass, sest oisuke oma peenikese kerega ja nelja harkis jalaga tuletas tõepoolest väikest saepukki meelde.

«Pökats!» ütles Kusti hellitavalt ja sügas jäärahakatist selle koha pealt, kuhu talle kunagi sarved pidid kasvama. Kust Kusti selle sõna võttis ja mis see tähendas, vaevalt ta seda seekord isegi teadis. Kuid jää jäigi Pökatsiks. Kogu eluks.

Nüüd oli Pökats juba suur. Tema selg ulatus teistest lammastest vaksu jagu kõrgemale ja võimas keerusarveline pea vaatas peremehelilguga üle oma hoolealuste.

Aga oma noorpõlves saadud nime kandis ta auga. Kui keegi poistest käe leivatükiga välja sirutas ja hüüdis: «Pökats! Pökats!», siis oli pääs kone platsis ja hakkas imse mõnuga leivatükki muguma. Kui siis sellal veel tema sarvedevahet sugati, näis, et heatahtlikumat ja vaguramat jäära pole kogu kihelkonnas.

Tegelikult polnud Pökats sugugi nii vagur kui ta välja paistis. Seda võis märgata siis, kui moni koertest kippus lammastele luga tegema. Siis ei kartnud Pökats huntidega tonti, nagu poisid ütlesid. Kartmatult kargas ta Pontule vastu ja virutas sarvedega. Vahel oli see kallaletung nii äge, et koer ei jõudnudki eest ära hüpata, sai kõva matsu külje pinda, lendas heleda kisaga käkar-kauti ja lidus siis kanjase kaitse alla.

Poistega sai Pökats hästi läbi. Kui kari lõunale tuli, siis patseris pääs õues poiste läheduses, nügis neid sõbralikult nii kaua, kuni keegi asjast ometi aru sai ja toast tüki leiba tõi. Emaga oli ta samuti heal jalal. Temalt oli ju ikka midagi suupärast oodata.

Aga isast hoidus Pökats eemale. Isa oli teda paaril korral trepi eest ära ajanud:

«Va oinarisu, tolgendab igal pool jalus. Kasi karja juurde!»

Kui isa siis veel oma sõnade ilmekamaks tegemiseks malga järele hakkas ringi vaatama, lidus Pökats tõepoolest karja juurde. Kuid ta ei vaadanud sugugi sõbralikult isa poole ja tõi kuulda-vale: «Mhõ-hõ-höö!» Harilikult sai isa siis veel pahasemaks:

«Ah tänitad veel, kurivaim! Ma sulle näitan!»

Muidugi ei näidanud ta midagi, astus ainult paar ahvardavat sammu Pökatsi suunas. Jäär lippas nüüd juba lammaste selja taha, lõi jalaga kõpsti vastu maad, ajas kaela pikale ja tegi veel kord: «Mhõ-hõ-höö!»

Aga oli neidki kordi, kus isa ja Pökats kenasti läbi said. Eriti pühapäeviti oli isa heas tujus. Ta tõi köögist leivakäärud ja hüüdis: «Oisu-oisu-oisu!»

Pökats oli esialgu umbusklik. Vaatas viiliti leivaviilu isa välja-sirutatud käes ja tõmbas ninaga head leivalõhna. Siis ei suutnud ta vastu pidada ja astus viivitades sammukese lähemale. Kui isa juhtus nüüd veidigi äkilisema liigutuse tegema, kargas Pökats kaugemale. Kuid peagi nihkus ta jälle lähemale. Leivalõhn ei andnud asu. Isa oli nüüd kui hea kanjase kuju kalmistul, ei liigutanud vuntsigi. Alles siis, kui jää leivatüki otsa juba suhu sai, libises isa käsi nagu muuseas Pökatsi sarvedevahet sügama. Nüüd olid sõbralikud suhted jalule seatud. Kuni isa mõnikord suures tööhoos jälle Pökatsile peale pörutas.

Vanaisaga olid aga Pökatsil hoopis isesugused suhted. Need kujunesid välja juba siis, kui ema pisikese Pökatsi kööki sooja tõi. Vanaisa istus alati pliidi ees madalal järil. Tema pidi selle eest hoolitsema, et tuli pliidi all ei kustuks ja parajaks hakitud haohunnik soemuuri ääres ei kaahaneks.

Ka Pökats kippus pliidi paistele sooja. Vanaisa lõi siis mängeldes talle peopesaga vastu pead ja ütles:

«Oisu-oisu, poks!»

Oisu ajaski oma lauba õieli ja võttis vanaisa väikese müksu vastu. Sarvi tal veel ei olnud. Ainult kõvad mügerikud olid juba tunda.

Sedamööda, kuidas Pökatsil sarved kasvasid, õppis ta ka vanaisaga poksima. Taganes mõned sammud ja hüppas siis peaga lakstil vastu vanaisa peopesa. Vahel tõmbas vanaisa peo eest ära. Siis tormas pääsiruks peaga vastu vanaisa puusa või põlve.

Suvel käis Pökats kanjas ja tal olid juba päris suured keerusarved pähe kasvanud. Mäng vanaisaga aga kestis. Vahel võis veel õhtul hilja kuulda, kuidas vanaisa õues õrritas:

«Oisu-oisu, poks!» ja «Oisu-oisu, poks!»

Mõnikord, kui heinatööl või viljakoristamisel poiste abi vaja oli, läks vanaisa karja. Nüüd sai taat isegi sellega hakkama, et laskus käpuli maha, paljas pealagi pässi poole õieli. Ise kaman-
das nagu ikka:

«Oisu-oisu, poksi!»

Pökats märkas, et mäng läheb lahti. Ta taganes veidi ja tormas siis sarved õieli vanaisa helendava pealae poole, et sinna üks vägev mats lajatada. Aga vanaisa ei mänginud ausat mängu. Otsustaval hetkel lasi ta end külili, nii et Pökatsi vägev pörakas rabas tühja õhku ja Pökats ise komistas vanaisa jalgadele pikali. Päss sai vihaseks, kuid vanaisale tegi see nalja. Ta haaras Pökatsi kaelast kinni ja laksutas teise käega vastu selle laupa, et ära jäänud pörakat veidigi komponeerida.

Nii mängiti tihti, kuid vahel ei pidanud Pökatsi närvid vastu. Ta muutus vihaseks ja hakkas vanaisa taga ajama. Vanaisa põikas alati eest ära. Kui ta aga väsima hakkas, siis haaras vembla. Seda keelt Pökats mõistis. Ta taandus oma alamate juurde. Sealt heitis ta veel mõne vihase pilgu vanaisa poole ja tegi: «Mõ-hõ-höö!» Kuid kui ta nägi, et vanaisa juba muu asjaga tegeleb, rahunes ta ja hakkas rohtu näksima.

Kord oli vanaisa jälle karja juures. Loomad sõid rahulikult. Vanaisa leidis, et nüüd on paras aeg oma isiklikke asju ajada. Ta läks põõsa äärde ja laskis püksid alla. Lähikonnas ei olnud ühtki inimest, keda häbeneda. Kuid nägijaid oli siiski. Pökats tõstis pea ja küllap arutles: «Näh, vanaisa jälle käpuli, paljas pealagi õieli. Tahab muidugi poksimat hakata.»

Jäär võttis hoogu, sirutas sarved ette ja tormas tagant nagu välk vanaisa peale...

Seekord sai Pökats täieliku revanši. Käis vägev nätsak ja vanaisa lendas kukitamise kohast meeter maad edasi kõhuli maha. Ta ehmus, kuid taipas kohe, milles asi ega jäänud uut matsu ootama. Nagu välk oli ta püsti, ühe käega hoidis ta pükse, teisega haaras maast esimese kättejuhtuva malaka ja hakkas tulist kurja vandudes Pökatsit taga ajama. Ta ei saanud seda kaua teha, sest komistas pükstesse ja kukkus...

Kui kari õhtul koju tuli, oli vanaisa edasiliikumine õige vaevamine.

«Mis sul viga on, et sedasi komberdad?» küsis ema.

«Tont teab, mis tal hakkas. Nagu elus tuli kõrvetaks,» oigas vanaisa ja triikis tuharat.

«Vaatame järele! Määrime millegagi!»

«Oh, küll see läheb ise üle,» arvas vanaisa ja hakkas toika najal toaukse poole komberdama. Kuid ema ei jätnud enne, kui

vanaisa püksirihma valla päästis ja näitas, kus see haigus täpselt pesitseb.

«Taevast hoidku, kannikas üleni sinine nagu paja põhi. Kust sa ometi niisuguse matsu said?»

«Kust ma ta ikka sain!» urises vanaisa. «Ajasin seda neetud Pökatsit paha pealt ära. Eks ma siis kukkusin.»

«Nii hullusti, et kogu tagumine pool nagu värvipatta kastetud,» imestas ema.

«Nojah, küllap sinna ikka mõni känd või juurikas alla jäi.»

Ema aitas vanaisa tuppa voodisse, määris haiget kohta kamp-ripiiritusega ja kattis sooja kasukaga kinni. Vanaisa ägas natuke aega, pööras siis enda tervele puusale ja hakkas varsti vaikselt norskama.

See traagiline pörakas olekski ajaloo salajastele lehekülgedele jäänud, sest Pökats ei osanud oma vägitegudega inimeste ees kelkida. Ja vanaisa poleks sellest ka vast iitsatanud, kui mitte Sass ühel õhtul õues Pökatsit narrima poleks hakanud. Ajas oma kämbla õieli ja hüüdis:

«Oisu-oisu, poksi!»

Päss tormas ikka ja jälle Sassi peale, kes käe alati eest ära tõmbas. Oli näha, et see mäng talle meeldis. Eriti lustakaks läks lugu siis, kui Sass nagu vanaisagi neljakäpuli laskus ja kui päss peale tormas, teda jalust maha pillata püüdis.

Vanaisa, kes juba süngist väljas oli, vaatas Sassi tembutamist aidatrepilt tükk aega pealt, siis ütles:

«Janda, janda, kuni saad selle eluka käest ka niisuguse matsu et mäletad. Näe, siin ma olin nädal aega selja peal nagu teerulli alla jäänud tünklane.»

«Mis see siia puutub? Sa kukkusid ju kännu otsa,» õiendas Sass.

«Ei ma kukkunud kusagile. Seesama elukas mulle selle põntsu pani.»

Oli nüüd vanaisal igav, et tuli tahumine südant puistata, või ei saanud ta enam kogemata väljalobisetud jutualgust pooleli jätta, igatahes rääkis ta loo ära, nii nagu see seal karjamaal oli juhtunud.

Õhtul, kui pere söögilauas koos oli, ei suutnud Sass kuidagi rahulikult istuda, muudkui pugises omaette naerda ja niheles ühelt näkilt teisele. Isa sai lõpuks juba pahaseks:

«Mis sa veerled siin söögilaua taga nagu kuullaagrite peal! Kui süüa ei taha, mine laua tagant ära!»

«See vanaisa puusaluu ajab mulle naeru peale,» turtus Sass.

«Noh, mis see siis sind nii kangesti köditab?» küsis ema.

Sass nägi küll, et vanaisa läks näost tõsiseks ja tegi käega niisuguse märgi, et jätta, kurivaim, järele!

«Mine tea, mis see poiss siin kokku luuletab,» ütles ta lõpuks, kui nägi, et Sass ei suuda keelt hammaste taga hoida.

Ja Sass rääkiski vanaisa ja Põkatsi poksimise loo ära. Ise turtus kogu aja naerda. See oligi põrgulikult lõbus lugu. Kõik naersid, nii et kõõk kajas. Vanaisa vaatas, vaatas ja kui nägi, et enam midagi parata pole, hakkas lõpuks ka kaasa naerma. Triikis ühe käega ikka veel hella tuharat ja teise käega pühkis silmist naerupisaraid.

Pedagoogika

Sepa Ants oli kerge käega lastele ihunähtlust jagama. Kord, kui Siimu Joosep talle seepärast etteheiteid tegi, ütles Ants:

«Anna mulle kätte võõrad lapsed, ma olen rõus neid sõnadega kasvatama. Aga oma lastest tahan ma korralikud inimesed teha.»

Sepa peres oli varem kombeks, et karistusallane pidi ise viitsa väljast tuppa tooma. Just nagu selle jaoks oli kasvanud värava kõrvale suur pajupuhmas. Seal juba neid kasvatusvahendeid leiuks. Igas mõõdus.

Värdi mäletab hästi üht viitsatoomise lugu. Sass oli siis vist üheteistkümneme aasta ringis. Ta oli salaja käinud isa kapi kallal ja ära joonud kalli «ankur-ekspelleri» nimelise rohu. See oli paks ja magus tumepruunane vedelik papikus pudelis, mida anti lastele teelusikaga kõha, verevaestse, ohmatuse ja ülealdse igasuguste hädade puhul. Sass oli nüüd sellele imerohule põhja peale teinud. Uut aga nii kerge saada ei olnud. Rohtu osteti rändkaupmeeste käest, kes tõid seda Riist. Seepärast maksis ta ka hingeenda.

Ega Sass kõike korraga ära rüübanud. Võttis lonkshaaval, iga päev natuke, ega märganudki, millal pudel tühjaks sai. Oli see ju tumedast klaasist. Tehti kindlaks, et süüdi oli Sass. Siis isa ütleski:

«Nüüd lähed ja tood väljast pajupöösast viitsa!»

Sass mõirgas nutta ja pugus ema selja taha, kuid isa oli järeleandmatu:

«Mul pole niipalju kahju sellest rohest kui sellest, et sa salaja minu kapi kallal käid. Sellepärast saadki keretäie, et sinust ei saaks varas ja lukulõhkuja.»

Ei aidanud andekspalumine ega ema eestkostmine. Tuli minna õue viitsa tooma.

Kui Sass tüki aja pärast õuest viivitamisi tagasi tuli, purskasid kõik olukorra tõsidusele vaatamata naerma. Sass ulatas isale vaevalt paraja rotisaba pikkuse raokese.

«Sellega ei saa kassigi peksta, veel vähem sinusugust mehe-mürakat. Too viits, mis on mehe vääriline! Kui sa jälle mingi võsukesega tagasi tuled, toon ise, ja siis nalja ei ole,» vihasas isa.

«Eks sa jätta nüüd juba järele, teine isegi nagu õnnetuse hunnik,» püüdis ema Sassi kaitsta.

«Sina ära sega vahele, kui mina lapsi kasvatani!» nähvas isa. «Noh, poiss, kas saab juba?»

Sass läks ja oli hästi kaua ära. Teised lapsed ootasid hirmu ja põnevusega, missuguse viitsaga Sass nüüd tuppa tuleb. Kuid Sassi ei tulnud ega tulnud. Isa muutus üha vihasemaks ja pidi juba ise õue minema, kui kõõgliuks lahti lükati. Lävele ilmus nutust ja hirmust moondunud näoga Sass. Ta toetus õlaga uksepiidale, üht jalga hoidis ta ülal. Sellest nirises põrandale verd. Ema hüppas Sassi juurde ja aitas poisi pingile istuma. Siis haaras ta Sassi jala ja hakkas seda uurima. Keset jalapõhja oli suur ja inetu haav. Nii sügav, et «luu paistab», nagu ema teistele nutuse häälega teatavaks tegi.

«Kuidas see juhtus?» küsis isa karmilt.

«Lä-lä-läksin põ-põ-pöösasse viitsa mürdema. Seal oli pu-pudeli põ-põhi pü-püsti. Ei näinud, astusin ko-kogemata peale,» lüksus Sass.

Isa, kes seni vihase näoga eemal seisis, tuli nüüd ka lähemale. Selge, seekord tuli karistamine edasi lükata või koguni ära jätta. Ta vaatas poisi haava üle, tõi kapist kampripiirituse pudeli ja ütles Sassile:

«Ole nüüd kõval!»

Isa valas pudelist kampripiiritust otse haava sisse. Sass rõõgatas ja vingerdas valu pärast. Poisid teadsid, mis tantsu kampripiiritus lööma paneb. Oli ju igaühel ikka juhtunud mõni kukkumisel saadud kriimustus või oli nuga kogemata näppu lõiganud. Kuid nii suurt haava kui Sassil ei olnud kellelgi veel olnud.

Nüüd otsiti haavale ämblikuvörku. Seda leidis kojas ja sahvri-nurkades külluses. Ämblikuvörk pidi vere sulgema. Siis seoti haav vanast särgisabast tõmmatud nartsuga korralikult kiinni ja ema aitas poisi voodisse. Sinna jäi ta paariks nädalaks, enne kui jalale võis toetuma hakata.

Sellest ajast peale kadus Sepa talust viitsatoomise komme. Kuid asemele tuli hoopis hirmsam vahend — püksirihm. Asi oli lihtne ja kiire — isa võttis pükstelt raske metallpandlaga rihma ja igaüks sai, kui palju ta oli ära teeninud. Ema noomis vahel:

«Kui teisiti ei saa, siis löö vitsaga, aga ära lapsi alati selle hirmsa rihmaga tapal»

«Sina vaata oma supipaja järele!» nähvas isa pahaselt vastu.

Värdi ei olnud vitsa ega püksirihma maist saanud. Kui vanel koguneski tema pea peale äikesepilvi, siis oli ema alati selleks piksevardaks, kes laengu enda peale juhtis. Oli ju Vardi pere murclaps, alati haiglane, kõhn ja kahvatu kui silguniisk, nagu Sass ütles.

Kuid kord läks asi siiski liiga tõsiseks. Vardi oli karjas. Loomad sõid rahulikult. Vardi istus kivil ja luges paksu raamatut. See oli «Heinrich Anton Leichtweiss», ääretult põnev raamat. Kui Vardi kord silmad tõstis, nägi ta, et loomad on keset kaerapõldu ja ahmivad suure suuga vilja. Teiselt poolt aga tuli isa...

«Poiss, kurat, kus sa silmad on?»

Harjunud liigutusega hakkas isa pükstelt rihma päästma. Vardil ei olnud enam aega. Ta rüüsis võsasse nii kiiresti kui jalad võtsid. Ta tormas läbi noore kasevõsa, nii et oksad käsi ja silmi kriimustasid, kuid nüüd ei saanud sellest hoolida. Ainult eemale! Kui ta oma arust küllalt kaugel oli jõudnud, jäi ta kuulatama. Lehmakened ja isa hüüded kostsid siia nõrgalt.

Vardi pugus igaks juhuks tinnikasse ja istus maha. Pikkamisi hakkas südamekloppimine järele andma. Mida nüüd teha? Koju minna ei tohi, seal ootab ees kindel keretäis. Mitte üksi sellepärast, et ta loomad vilja laskis, vaid ka sellepärast, et ta isa kasku ei kuulnud ja jooksinu pistis. Ta istus ja mõtles päris põhjalikult maailma asjade üle järele. Miks on see maailm nii seatud, et suured ja tugevamad võivad väiksemaid ja nõrgemaid peksta? Kas ei saaks asja nii seada, et lastel poleks tarvis oma vanemaid karta? Miks isa pole nii hea kui ema? Veel palju selliseid küsimusi jooksis läbi Vardi pisikese pea.

Vardi oli võsas redutanud vist küll juba paar tundi, sest päike oli tublisti madalamale vajunud. Poiss hiilis nüüd oma sünteopäigale tagasi. Seal ei olnud enam kedagi. Nähtavasti ajas isa loomad koju. Peale Vardi teisi karja saata ei olnud ja isa ise ei saanud oma tööd sepikojas pooleli jätta.

Vardi läks kaasikasse, rorkas oksti ja hakkas luudasid tegema. See töö oli tal hästi selge. Ta teeb mitu luuda ja viib koju. Nagu meeleheaks, et siis ehk antakse talle andeks.

Kolm luuda kaenlas, astus poiss kodu poole. Isa on arvatavasti sepikojas. Vardi hiilib tuppa ja räägib emale kõik ära, nagu oli. Ema saab muidugi asjast aru. Ta aitab loomad laudast välja ajada ja Vardi läheb uuesti karja. Kui siis isa õhtul peakski kae püksirihma järele sirutama, ütleb ema:

«Jäta seekord pealegi! Poiss juba palus andeks. Ja näe, mitu luuda tegi metsas valmis.»

Aga kõik läks teisiti. Vaevalt jõudis Vardi karjaala väravast sisse hiilida, kui toauksest astus välja isa. Niipea kui ta poissi märkas, hakkas ta sõna lausumata püksirihma pannalt valla päästma. Vardi viskas oma luuad maha ja põgenes. Ta kuulis veel, et isa teda tagasi hüüdis, kuid Vardil ei olnud enam aega. Ta tormas edasi nagu meeletu, ikka kodust kaugemale, süda hirmust ja kiirest jooksust lõhkemas.

«Koju ma enam tagasi ei lähe. Mitte kunagi. Lähen ükskõik kuhu. Kauplen enda hoopis teise valda mõne peremehe juurde karjaseks. Küll ma ära elan, aga peksta ma ennast ei lase,» otsustas Vardi.

Nüüd hulkus Vardi sihitult mööda metsa, hoidudes oma karjamaast ja põllust ettevaatlikult kaugemale. Varsti hakkas päike loojuma. Vardi läks Sandri soosse ja sõi seal sinikaid ning pooltooreid pohli, kuni näljatunne kadus. Nüüd tundis ta ainult väsimust. Küll oleks hea kodus oma asemele heita ja uinuda! Kuid ta ei lähe enam kunagi koju tagasi.

Vardi nuttis veidi, selg vastu männitüve. Siis otsustas ta pugeda Sandri heinaküüni. See oli lähedal. Ega nende endi heinaküüni kaugel olnud, kuid sinna Vardi ei usaldanud minna. Teda hoiatatakse taga otsima ja võib-olla on just isa see, kes ta heinaküünist leiab. Vaevalt võõrasse heinaküüni niipea otsima tullakse.

Vardi ronis ülemisest luugist küüni, heitis heintele pikali ja uinus silmapilkselt.

Äkki poiss ärkas. Tal oli külm. Hambad plagisesid suus. Polnud ju tal muud ihukatet kui õhuke pluus ja lühikesed püksijupatsid. Ta pugus sügavamale heintesse, kuid hambad plagisesid ikka. Tal oli halb olla.

«Peaksin ma siia ära surema, küll isa siis kahetseb, et ta oma poja surma saatis,» nuuksus ta ja kujutles, kuidas ta lamab taga toas valges puusärgis. Nagu vend Ruudi mõned aastad tagasi. Tal on puhtad riided seljas ja valged villased sokid jalas. Need pole küll tema omad, ema kudus nad Sassi jaoks, kuid nüüd pole teisi kuskilt võtta. Kõik seisavad tema puusärgi ümber ja nutavad. Ainult isa ei nuta. Tema istub eemal laua ääres, pea käte vahel, põrnitseb sinna kusagile Vardikese tühja voodi poole ja ohkab. Ta kahetseb nüüd kogu südamest, et oma viha ei suutnud talitseda. Kuid nüüd on kõik hilja.

Äkki ärkas Vardi mingi krabina peale. Ta ei märganudki, milal oli uuesti magama jäänud. Ikka oli hirmus külm. Krabin aga kestis. Vardi kuulatas hoolega ja tal hakkas kõigele lisaks veel hirm. Siis aga taipas — väljas sajab vihma. See krabises küüni

laastukatusel. Väljas oli juba suur valge. Värdis ronis ülespoole ja piilus luugist välja. Ilm oli ühtlaselt hall. Sadas tugevasti ja lõõtsus kõle tuul. Värdis oli nii külm, et lõualuud löid külmast lausa krampi. Nüüd lõdises ta üle kere ja tal oli väga halb. Süda oli paha.

Sõnagi lausumata ronis Värdis küünist välja. Külm vihm lõi ta õhukese pluusi korrapealt läbimärjaks. Nüüd polnud enam aega sellele mõelda. Ta pistis jooksu. Kodu poole. Sinna oli tubli kilomeeter maad. Kuid Värdis ei peatunud ega tõmmanud hinge tagasi. Ta ei mõelnud enam püksirihmale. Jõuaks ainult rutem koju pliidi ette sooja tule paistele. Saaks sellest hirmsast lõdisemisest lahti. Emal oli kindlasti juba tuli pliidi all ja seakartulid keemas.

Läbimärg, külmast lõdisev poiss praotas köögiukse ja jäi piida najale seisma nagu läbi mitme vihmaveetoru kukkunud kassipoeg. Ema talitas tööpoolest pliidi juures. Teist polnud näha. Kui ema Värdis märkas, kirjutas ta:

«Issand! Laps! Kust sa siis nüüd sedasi tuled? Kogu pere läks sind metsa otsima.»

Värdis hambad lõgisesid nii hullusti, et ta ei saanud sõnagi suust. Ema kuulis ainult mingit arusaamatut üminat. Kuid ta ei oodanudki oma küsimusele selgemat vastust. Värdis haaras emast kahe käega kinni ja nuttis meeletult. Ema aga kamandas:

«Silmapiilk kuivad riided selga ja voodisse!»

Ema tõi kummistist kuiva pesu ja aitas poisile selga. Siis talutas ta poisi voodisse, tõi tagatoast paksu vatiteki, mille peale laotas veel vana kasuka. Varsti tõi ta Värdisle kruusitäie kuuma teed ja mingisugust mõru pulbrit.

Värdis hakkas varsti soe. Nii mõnusat tunnet kui seal teki ja vana kasuka all ei olnud tal elus veel olnud. Ta uinus...

Kui Värdis ärkas, seisis kogu pere ta voodi juures. Ema naeratas talle nõrgalt vastu, isa aga ütles:

«Vaata nüüd, poeg, mis sa oma kangusega said!»

Värdis ei taibanud, mida ta oli nüüd saanud, kuid see oli selge, et keretäis oli seekord siiski ära jäänud, ja tal oli hea meel.

Siis tõi ema kruusitäie kuuma piima:

«Joo see nüüd ära nii kuumalt, kui vähegi kannatad!»

Värdis jõi ja neitis väsinult pikali. Varsti aga oksendas ta kõik välja. Ema katsus ta pead ja ütles teistele vaikselt:

«Nagu tuletukk.»

Värdis uinus. Sellest peale ei märganud ta enam midagi. Kogu aja nõljus ta mingis unenäolises maailmas. Ta ei taibanud midagi, kui temaga räägiti. Ta sonis vanetevahel. Loomadest, kaerapolust, koer Valdist ja vaeste inimeste kaitsjast Heinrich Anton Leichtweissist.

Siis toodi linnast arst. Värdis ei teadnud sellest midagi.

«Äge kopsupoleetik,» nentis arst.

Värdis seda ei kuulnud. Ta oli meelemärkuseta.

Möödus paar nädalat. Värdis oli ikka haige. Kuid ühel hommikul tegi ta akki silmad lahti ja vaatas enda ümber. Kõigepealt märkas ta akent, siis tuld pliidi all ja pliidi juures askeldavat ema.

«Emal!» hüüdis Värdis nõrgalt.

Kuid ema kuulis. Kiirustades viskas ta kulbi käest ja jooksis Värdis voodi juurde:

«Ärkasid ometi, pojake! Mis sa nüüd tahaksid? Vett? Või tahaksid midagi süüa?»

«Tahaksin küll, ema. Hernesuppi!»

Ema silmist hakkas tilkuma pisaraid. Ta naeratas õnnelikult ja libistas pollenurgaga üle silmade.

Poiss

Ta oli must. Ainult laubal oli tiluke valge kolmnurk ja esimesed jalad olid peaaegu põlvini valged. Ema ütles, et Poissil on valged sukad jalas.

Poisiks hakati teda kutsuma kohe pärast sündimist. Oli külm vastlakuuõhtu, kui Sepa isa tuli tuppa, mingi must pamp süles. See oli vastsündinud vasikas. Ema, kes ootas lehmadele järelkasvu, oli undishimulik:

«Noh? Kumb ta on?»

«Poiss kui purakas,» vastas isa. Sellest peale teda enam teistiti ei kutsutudki kui Poiss.

Kööginurka* tehti vanast kuuriuksest ja lauatükkidest midagi vasikaaiataolist, toodi sületäis õlgi sisse ja Poisi korter külmaks ajaks oli valmis. Leparontidest üleslaotud hõredas laudauberikus oleks vasikas kringliks külmunud.

Esimestel päevadel oli tülikas Poissi lauta ema alla imema tassida, kuid isa ei pidanud seda raskeks. Tõstis vasika sülele, ema laotas talle vana saaniteki üle, et Poiss üle õue minnes külma ei saaks, ja Poiss viidi sööma.

Ega seda kaua tehtud, umbes nädal aega. Siis tõi ema lüpsmast tulles kapaga sooja kobrutavat piima kaasa ja pakkus seda vasikale, kuid see ei teinud valagi. Ainult taganes veidi oma harkjalgadel, liigutas korva ja vahtis emale oma vasikasilmadega küsivalt otsa. Nüüd kastis ema sõrme sooja piima sisse ja torkas

piimase sõrme vasikale suhu. Poiss lasigi ennast petta. Pidas sõrme tissiks ja hakkas seda mõnuga lutsima. Kui sõrm kuivaks lakatud, pistis ema sõrme uuesti piimasse. Iga kord viis ta sõrme kibule lähemale, kuni Poiss oli sunnitud sõrme piima seest otsima. Nii see koolitamine käis. Juba paari päeva pärast jõi vasikas kapast, nagu poleks ta ilalgi teisiti toitu võtnudki. Suure mõnuga lakkus ta esiteks kapa uurded, siis oma musta nina piimavahust puhtaks. Kui ta ka ninasõõrmetest enam midagi lakkuda ei leidnud, tostis ta pea üle aia ja hüüdis nagu pasunast:

«Möö-öö!»

Kas see oli nüüd aitäh või nõudis ta toidule lisa, kes sellest vasika keelest aru sai. Aga kasvas ta jõudsasti. Kui märtsi lõpul ilmad soojaks läksid, oli isal päris tegemist, et Poissi lauta oma päriskodusse toimetada.

Värdil ja pisikesel Liidel oli vasika äravilimisest kahju. Nüüd tuli lauta minna, et vasika kõrvataguseid ja sarvemüksukest sügada. Aga kui Poiss kevadel ilusa ilmaga õues ringi kepsutas, sest karja aga meisa teda veel ei lubatud, oli lastel mänguseltsiline aati käepärast. Vasikas pidaski lapsi nagu omasugusteks, kepsutas nendega õues, ajas neid taga ja müksis peaga. Eriti meeldis Poisile see, kui keegi teda sarvemüksude kohalt sügas. Siis ajas ta nina õlgi, pani suu kinni ja nohises.

Järgmisel sügiskul, kui Värdis juba karjapoisiametit pidas, oli Poissist kasvanud suur ja tore loom. Ta karv laikis, peas oli kaks teravat sarve ja karjas oli ta lehmade ja mullikate seas juhiks kujunenud. Nüüd hüüti teda kodus sagedasti Härjaks, vahel ka Pulliks, sest Poiss kippus tihti pallitempe tegema.

Värdil Poisiga enam head läbisaamist ei olnud, sest ta kippus vagisi sinna, kuhu polenud lubatud. Aga kuhu Poiss ees, sinna tormasid teised loomad karjas järele. Tihti peale pidi Värdis pullile pajuvennblaga aru pähe panema. Algul ta kartis vemmalt ning tormas eest ja takka jalgu üles loopides teiste loomade juurde tagasi, kuid sügise poole juhtus sedagi, et Poiss pööras sarved Värdisle vastu, kaapas jalaga maad ja müürgas madala ähvardava häälega. Seejuures kiiskasid ta silmad tigidalt. Värdis hakkas Poissi kartma, ei jalgunud teda enam nüpeldada. Nüüd aitas ainult Valdi.

Valdi oli tark koer. Ta taipas poolelt sõnalt, mida teha ja keda kurja pealt tagasi ajada. Ega ta looma nina ees klähvima hakanudki, nagu hariikult karjakrantsid tegid. Kui Värdisle oli käsk antud mõni omavolitseja korraks kutsuda, tormas ta looma juurde ja näksas teda tagumisest jalast. See oli ilmselt väga valus, sest loomad kartsid Valdit kui tuld, ka Poiss. Algul püüdis ta küll koerale sarved vastu sirutada, kuid Valdi ei hakanud härjaga

pikalt aru pidama. Nagu välk hüppas ta selle tagumise jala juurde ja näksas. Ei Poissil olnud siis enam aega silmi pööritada ega jalaga maad kaabata. Tuli kähku jalga lasta, enne kui Valdi teist korda näksab.

Ükskord olid loomad Kooli künkal sarapuupõõsaste vahel. Palav oli. Kari muutus rahutuks, sest lõunaaeg oli lähedal ja laudas ootas loomi peenarde vahelt kitkutud pehme malts, kraavikaldalt niidetud rohi või sületäis kaerapõllult kitkutud ukuanne-sid. Ikka kippus üks või teine loomadest koduteele asuma. Vardil oli nende vaoshooidmisega päris tegemist. Eriti agar oli Poiss. Juba paar korda oli ta künkalt otsustavalt alla tulnud ja kodu poole hakanud minema. Vardi jooksis talle vemblaga vehkides vastu. Poiss taandus, k'igi ilmse vastumeelsusega. Kui ta järjekordselt karja juurde tagasi oli aetud, võis naha, et Poiss muutus vihaseks. Ta vehkis sabaga ja müürgas vaikselt, kuid ähvardavalt. Natukese aja pärast üritas ta veel kord. Nüüd astus ta põõsaste vahelt välja ja tormas jooksupoole künkalt alla, lehmakari järel, sabad lippudena püsti. Vardi haaras vembla ja hüppas Poissi vastu, kuid see möiratas korraks, tõmbas pea vastu rindu ja tormas otse Vardi poole, kaks teravat sarve nagu piigid ette sirutatud...

Kõik toimus nii kähku, et Vardi taipas alles hiljem, mis juhtus. Pull tormas vemblaviibutamistest hoolimata otse Vardile peale. Too jõudis küll kõrvale põigata, kuid samas tundis, kuidas pulli terav sarv lõikas pintsakuhõlmast ja särgist läbi nagu nuga. Poiss tõstis Vardi õhku, kuid hõlm kärises lõnki ja poiss kukkus rohule istuli. Pull pidurdas täie jooksupoole pealt, pööras äkki ümber, nii et rohutaustid õhus lendasid, ja sarvi ette sirutades tahtis uuesti karjapoole kallale tormata. Vardi oli nii ehmunud, et ei suutnud püstitigi tõusta, jooksupoolest rääkimata. Ta tundis ainult, et nüüd järgneb midagi hirmsat, ja karjus:

«Valdil Võta!»

Ei tea, kust see Valdi nii ruttu välja kargas, kuid juba ta näksas Poissi tagumisest jalast. Pull möiratas ja pöördus välgukii-rusel uue vaenlase vastu. Kuid Valdi oli Poisist kiirem. Ta näksas uuesti ja Poiss pani koos karjaga tuhatnelja kodu poole, nii et keliad lennades kaelas löid hullemat lärmi kui priisitorni kelled Sandri soo põlemise ajal. Neid ei suutnud enam keegi takistada.

Kui Vardi koju jõudis, olid loomad juba laudas ja mätsutasid mõnuga ettetoodud rohtu. Poiss vahtis Vardile üle rohusületäie nii süütu näoga otsa, nagu poleks nende vahel midagi juhtunud.

Kui Vardi koos emaga hamarast laudast välja astus, jäi ema

äkki seisma, vaatas poissi hoolega, katsus selle lõhkikäristatud kuuehõlma ja küsis tõredalt:

«Mis sa seal metsas jälle tegid, et ei saanud loomadest jagu? Lasid lausa keskhommiku ajal neid koju liduda. Ja kus sa oma rõivad nii hullusti lõhki oled rebinud. Ronisid jälle puude otsas ja ajasid oravaid taga?»

Vardi hakkas nuuksuma. Ta seletas, kuidas Poiss talle kallale tormas ja kuidas ta ainult tänu Valdile eluga pääses.

Nüüd jäi ema murelikuks. Ta võttis hellalt Vardi käest kinni ja talutas kõõki. Siis tegi ta pojale kruusitäie suhkruvett. Ehmatuse vastu.

Õhtupoolikul jäeti Poiss lauta. Karja teda ei lastud. Õhtul, kui isa koju tuli, toimus köögis suurem nõupidamine. Ema nõudis, et Poiss müüdaiks hommepäev linna lihunikule. Isa ja Kusti olid selle vastu:

«Praegu ei saa tast midagi. Väljas enda lahjaks jooksnud. Las käib karjas ja kasvab veel. Sügisel paneme ta nuumale. Siis saab tast poole rohkem.»

Ema hakkas nuuma:

«Kes temaga karja läheb? Niikaua käib, kui tapab lapse ära. Eks siisuguseid asju ole ennegi juhtunud. Minagi ei julge talle enam ligi minna. Muudkui vahib veripunaste silmadega otsa ja kaapab jalaga.»

«Ära muretsel!» trööstis isa. «Sellele leiame rohtu.»

Järgmisel hommikul sidusid isa ja Kusti härja pea kõvasti väravatulba külge ja isa saagis Poisi sarvede otsast tükid maha. Nudiks jäänud sarveotsad raspeldas ta kenasti ümmarguseks. Isa naeris ja müksas Poisi külge:

«Noh, torka nüüd veel teise mehe pulmaülikond hõlmast sarvedega läbi!»

Kuid see polnud veel kõik. Isa tõi laia lauatuiki, mille äärde oli kaks auku puuritud. Aukudest tõmmati nõör läbi ja laud kinnitati Poisi sarvede külge, nii et see jäi rippu just pulli silmade ette. Nüüd võis ta ainult allapoole näha või silmi kõõritades ka veidi kahele poole kõrvale.

«Soo! Nüüd ei näe sa enam inimestele otsa tormata. Toitu oma nina ees näed sa küll ja muud pole sulle vajagi. Ainult söö ja kasva!» ütles isa ja päästis Poisi tulba küljest lahti.

Poiss kargas õhku ja möiratas. Ta tormas karjaaias ringi, loopis lauda kahele poole, hõõrus laupa vastu laudseina ja oleks olnud valmis kas või kukerpalli laskma, kui ta ainult sellest neetud lauatuikist oleks lahti saanud.

Aegamööda pidi Poiss uue olukorraga leppima ja hakkas jälle karjaga koos metsas käima. Näis, et Poiss on õppust võtnud. Ta

sõi rahulikult karja juures ja ei kippunud enam omatahtsi kusa-
gile, kuigi ta vahetevahel maad kaapis ja madala summutatud
häälega mõrises. Värdis ei kartnud teda enam nii hullusti. Ümmar-
guseks viilitud sarveotsad ei olnud hirmuäratavad ja laud silmade
ees takistas Poissi lausa ootamatult otsa tormamast.

Ühel päeval märkas Värdis, et Poisi silmalaud oli üle sarvede
läänud ja lebas nüüd kuklal. Pull sõi rahulikult, nagu poleks tal
kunagi tüütut lauda silmade ees olnudki. Värdis lahenes Poisile
käljelt. Pull tõstis pea ja vaatas lahenejale otsa. See oli rahulik
vaade. Värdis sai sellest julgust ja tõstis välkkiire liigutusega laua
sarvede tagant silmade ette tagasi.

Poiss hüppas emale. Hüppe peal tegi ta peaga äkilise nõksu ja
nõõridel rippuv laud lendas ilusas kaares üle sarvede pulli laiale
kuklale tagasi. Pilgus, millega Poiss nüüd Värdisle otsa vaatas,
oli nagu võidurõõmu ja pisut irvitamistki. Et kas nüüd näed, sinu
silmalauast ei ole tuhkagi abi.

Kui Poiss uuesti sööma asus, hüüis Värdis veel kord pullile ligi
ja paiskas laua üle sarvede silmade ette tagasi. Kuid samas len-
das laud jälle kuklale ja Poiss pööras mõrises sarved Värdis
poole. See pilk, millega ta nüüd karjapoissi vaatas, ei olnud enam
sugugi rahumeelne. Värdis ehmus ja hüppas lahema sarapuupöõsa
taha. Ta kutsus Valdi, kes tavaliselt pöõsa varjus oma koeraune-
nägusid nägi, enda juurde. Kuid sellegipärast oli Värdis hirm ja
ta hoidus pullist aupaklikult kaugemale.

Kui Värdis karja lõunaks koju ajas, jooksis ta kohe sepikotta:

«Isa, Poiss viskab laua üle sarvede.»

«Mis ta tühi viskab. Kogemata ehk juhtus,» arvas isa.

«Ei, ei, ta kohe oskab.»

«Küll me seda oskamist veel vaatame,» ütles isa ja viskas nahk-
põlle alasile. Ta tuli koos Värdisga toa juurde.

Loomad olid parajasti joogiküna juures. Poisi silmalaud lebas
kuklal. Isa läks Poisi juurde, sügas teda veidi kõrva tagant, sea-
dis nõõre veidi lähemaks ja laskis siis laua uuesti pulli silmade
ette. Aga enne kui isa jõudis ümber pöörata, lõi Poiss peaga
nõksti silmalaua uuesti üle sarvede. Isa tõstis selle veel kord
õigesse kohta, kuid samas lõi Poiss selle jälle üles, tõmbas pea
esialgade vahele, kaapas jalaga kaevuäärset märga maad, nii et
mudalatakad lendasid. Seejuures müürgas ta kõvasti ja ähvarda-
valt.

«Ah nii!» vihastas isa. «Kusti, tule appi! Paneme selle eluka
lauta kinni. Niikauaks kui ta aru pähe võtab.»

«Ei see enam võta,» pomises Kusti ja haaras aja äärest roika.
Isa asus teisele poole ja kahe mehe jõul aeti üha vihasemaks

muutuv Poiss lauta, kus ta kahe kettlõa abil latiposti külge kin-
nitati.

«See on selge, et karja me teda enam lasta ei saa,» otsustas
isa. «Niitke talle rohtu ette ja anname kord päevas jahurokka.
Peame teda kas või kuu aegagi nuumal, enne kui lihunikule ära
anname.»

Aga Poisi laudaspidamisest ei tulnud midagi välja: ta müttas
lõa oislas kui meeletu, eriti siis, kui teised loomad karja aeti. Hil-
jem aga pidas müürgamisel ainult nii palju vahet, kui söömisele
ja mäletsemisele kulus. Naabertaludes hakati juba nurisema, et
Poiss ei lase neid magada, muudkui röögib õudse häälega. Kodus
oli seda härjakontserti veel raskem taluda.

«Minu närv ei pea kauem vastu,» kaebas ema ühel õhtul, kui
pull laudas jälle järelejätmatult pasundas.

«Magada ei lase, kurivaim,» kinnitas nüüd ka isa.

Paari päeva pärast kinnitati Poiss tugevasti vankripärasse ja
viidi ära linna, lihuniku juurde.

Sinep

Kooliõpetaja käis tihti Sepal. Kas siis majapidamise kohta nõu
küsis, mõnda tarberiista laenamas või niisama juttu ajamas,
kui kodus aeg üksinda igavaks läks. Oli ju Sepa õuest kooli-
majani üle odrapõllu nurga ainult kiviga visata.

Ega neid kohti palju olnudki, kuhu õpetaja võis juttu ajama ja
aega viilma minna. Koolimaja oli omal ajal ohitatud küla ääre-
maile. Küllap sellegipärast, et mõis oli sealt kooli krundi jaoks
leidnud tükikese võssa kasvanud liivast maad. Talud olid koon-
dunud koolimajast ligi poole versta kaugusele. Sinna mindi siis,
kui rohkem aega oli, või kui just pidi minema mõne tungiva asja
pärast.

Möldri omad elasid küll päris üle tee, kuid mölder oli kogu aja
veskis ametis. Möldri naine oli aga kartlik vanainimene, alati
tõbine ja kuulis halvasti. Teda polnudki hea tihti segamas käia.
Seepärast käis koolmeister ikka Sepal.

Ühel kevadisel õhtul tuli Killson jälle. Istus koduselt pliidi ette
madalale järile ja hakkas vitsaraoga pliidiialust sonkima.

«Mul oli ikka seekord asja ka, aga ei tea, kas maksabki sellega
lagedale tulla,» alustas õpetaja kuidagi kõhklevalt.

«Mis keeruline asi see siis oli, et sellega ei passi välja tulla?»
küsis isa julgustavalt. «Nisugust asja ei olegi, mida arutada ei
maksa.»

«Eks mul ole see kooli talu pidamine harjumata ja võõras. Elame siin külg külje kõrval nagu head naabrid kunagi. Mis oleks, kui võtaksite minu loomad oma karja sekka. Ega mul neid rohkem ole kui üks lehm, vasikas ja Manni kolm lammast. Mõtlesin siis, et nende jaoks eraldi karjast palgata oleks kurjast.»

Kõik jäid vaht. Ettepanek tuli liiga ootamatult. Esimesena sai suu lahti ema:

«Ei tea nüüd..., meil ju see karjamaalapp nii pisike, et lehm ei saa oma maa peal õieti ümbergi pöörata. Toidust tuleb nappus kätte.»

«Kooli karjamaa on suurem kui teie oma. Kui loomad ühte paneme, eks siis jääks see ju ka teie karjale sööta. Ja peale heina koristamist heinamaa samuti. Toidupuudust nüüd küll ei tohiks tulla.»

«Nojah, siis on teine asi,» rõõmustas ema. See oleks ju kasulik kaup. Sepal oli kaks lehma, mullikas ja seitse lammast. Nendele jätkuks siis ju toitu märksa rohkem kui soni.

«Ega meil selle vastu midagi olekski,» lisas ema juurde ja vaatas vilksamisi isa poole, «ainult et see karjane on meil alles pisikesevõitu. Ei tea, kas saab hakkama. Mis sa ise arvad, Värdis?»

Nüüd polnud parata, tuli nurgast välja tulla.

«Miks ma ei saal Üks lehm ees või teine taga!»

Selline jutt lipsas suust täiesti kogemata. Alles siis, kui öeldud, tuli meelde, et kord oli ta juba niisuguse vastamise pärast võtta saanud. Aga nüüd ei tehtud tahumatust vastusest väljagi.

Igatahes — kaubad tohti kindlaks ja Värdis oli sellest kevadest peale ka koolitalu karjapoiss. Ega ta töö tõepoolest raskemaks muutunudki. Üks lehm ees või teine taga! Aga huvitavamaks muutus Värdis elu küll. Kooli karjamaa külge kuulus ka nõmmetükk liivaukudega. Seal oli tore mängida, kui loomad magasid ja mäletsesid. Kooli karjamaasse ulatus ka sooserv, kus suvel kasvas jämedaid sinikaid, sügisel aga pohli ja jõhvikaidki. Neile võis Värdis nüüd vaadata kui omandile, mille üle teistel õigust ei ole. Sepa oma karjamaal polnud muud kui lepavõsa ja sarapuupõõsad. Sealt sai küll pähkleid, aga ei midagi muud suhupistevavat.

Kõige rohkem meeldis Värdisle see, et Kooli Mann oli hea inimene ja hoidis Värdis Peaaegu alati, kui Värdis läks hommikul õpetaja lehma laudast välja ajama, pistis Mann talle ikka midagi pihku, oli see siis õun, kompvek või võileib. See oli ikka tõeline võileib, kus võid paksult peal ja praeliha, praetud muna või tükk suitsusinki vahel.

Pühapäevadel, kui koolmeistri lehm oli lauta lõõga pandud, võttis Mann Värdis käest kinni ja viis ta koolmeistri kööki. Seal

pani ta poisi laua taha istuma. Siis sai Värdis selliseid toite, mida ta polnud uneski näinud. Roogade nimedki olid talle tundmata. Kodus oli tavaliseks söögiks soust ja kartul, või mingi supp, mille juurde anti ka killuke liha. Aga lihasuppi keedeti harva. Ikka keedeti supid piimaga. Siin aga anti korraga suppi ja praadi. Ja peale selle veel midagi magusat. Kas kisselli või rosinatega riisiputru. Need olid kõik nii peened toidud, et Värdis ei julenud enne sööma hakatagi, kui Mann ära seletas, kuidas ja millega neid süüakse.

Ühel pühapäeval viis Mann Värdis jälle kööki ja andis talle süüa. Seekord oli seapraad. Kodus sai niisugust maitsvat tailiha-toitu ainult mõned päevad peale sea tapmist. Siin aga oli liha tihti laual. Seekord tõi Mann lauale ka väikese klaaspurgikese, võttis sellest pool teelusikatäit mingit kollast putru ja pani selle Värdis praetaldriku äärele. Ise ütles:

«See on sinap. Määri siit õige natuke igale lihasuutäiele, siis on maitavam. Söö nüüd ilusti kõht täis, ma lähen lüpsan lehma ära. Kui ma laudast enne tagasi ei jõua, eks mine siis ilusti koju!»

Värdis hakkas sööma. Ise aga mõtles, et küll see sinap peab ikka hea toit olema, et teda nii väheke antakse. Mann oleks võinud seda rohkemgi anda. Purgis oli seda ju veel küllalt. Ega see Manni oma olnud, puha koolmeistri kraam. Mis sellest nokatäiest veel igale suutäiele jagada saab?

Värdis sõi niisama, ei raatsinudki sinepit võtta. «Eks ma määri pärast kogu selle portsu viimasele suutäiele, siis jääb hea toidu maitse pikemaks ajaks suhu.»

Värdis sõi toidu ära, aga viimasele lihasuutäiele kaapis ta taldrikult noaga kogu sinepi peale ning pistis suhu.

Algul ei taibanud Värdis muud, kui lihatükk tundus vihana. Ta närts ruttu pala sinepiga segi, et selle maitse välja tuleks. Siis aga kraaksatas ta hirmsa häälega. Kogu suu oli äkki nagu elusalt tulnud täis. Silmist jooksis sirinal vett. Hing jäi kinni. Suure pingutusega neelas Värdis suutäie kähku alla, sest välja sülitada polnud siin puhtas köögis heleda vakstuga kaetud laua taga kusa-gile. Kurku oleks nagu tuline ora pistetud. Kuid allaneelamisest oli vähe abi, keel nagu põles. Kui see võimalik oleks olnud, siis sülitatuks Värdis keele koos selle neetud sinepi maitsega suust välja.

Värdis rüüpas klaasist piima peale, kuid see ei teinud asja põrmugi paremaks. Ruttu haaras ta oma mütsiloti ja jooksis köögist välja. Ta ei läinud otse koju, sest siis oles tulnud kooli laudast mööda minna. Praegu ta aga Manni kohata ei tahtnud. Ta sai aru küll, et kogu äpardus tuli sellest, et ta ei teinud Manni õpetust mööda. Ta lippas kuuri tagant võssa, et sealt ringiga koju

minna, jäi võsas seisma ja ajas kipitava keele pikalt suust välja tuulduma. Otsekohe hakkas parem. Aga niipea kui ta keele suhu tagasi tõmbas, hakkas keel uuesti kipitama. Ta püüdis keelt küüntega kratsida, ka see ei aidanud. Nii ta siis seisis sarapuupõõsaste vahel, keel suust väljas, ja lõõtsutas nagu koer palavaga. Nii hakkas kipitus pikkamööda järele andma ja Värdis võis koju minna.

Kodus ei lausunud Värdis oma sinepisöömisest sõnagi, kuigi keel veel magama minneski kipitas.

Ükskord hiljem ütles Kusti söögilauas:

«Linnas süüakse ikka seda sinepit. Peaks ka ükskord tooma.»

«Mina niisugust jõledust oma suhu ei pista,» ütles Värdis ägedalt.

«Kust sina tead, mis see sinep on? Meie majas pole seda kunagi pruugitud,» muutus ema uudishimulikuks.

«Oh, ma olen seda koolmeistri juures mitu korda saanud. Enam ei taha.»

Lõunavaheaeg

Mida kõrgemale päike tõusis, seda rahutumaks loomad muutusid. Kärbsed, kesajassid*, kiinid ja musttuhad muud sumisevat mutukat ei andnud neile enam rahu. Ei aidanud sabaga vehkimine ega peaga koogutamine. Viimases hädas tormas mõni lehm või mullikas põõsastesse, nii et võsa ragises. Teine aga tõstis saba lipuna püsti ja tormas kodu poole, et pääseda jahedasse lauta varjule. Värdis oli tihedalt tegemist, et selliseid üritajaid karja juurde tagasi ajada.

Akki leidsid kõik loomad korruga, et viimane aeg on otsustavalt siit putukate piinast ära minna. Värdis vihane kisa ja koera klähvimine näisid asja veel hullemaks tegevad. Loomad tormasid sabad seljas kodu poole, nii et mullakamakad sõrgade alt lendasid. Ega tumbadki maha jäänud, need vudisid troppis suurematele loomadele järele. Kari peatus lõõtsutades alles kodus karjaaias, või kui laudauks juhtus lahti olema, tormati kas või üksteisest üle robinal lauta.

Seekord oli kell üksteist. Aga oli ka neid tulikuumi päevi, kus loomad juba kella üheksa paiku rahutuks muutusid. Kella kümne ajal ei suutnud neid enam ükski vägi karjamaal kinni pidada.

* sõgelased, parmud.

Sellega oldi harjunud ja loomade kojukippumise kihku suurendas omalt poolt ka see, et neid ootas laudas sõimes sületais kraavi-

Idalt või lodu äärest niidetud mahlakat rohtu. Aga kui koju jõuti liiga vara, siis olid sõimed alles tühjad ning laudas algas vägev ammumine ja määgimine, nii et topi või kõrvad kinni. Nii tuli Värdis kähku peenramaalt maltsa kirkuda või minna põllukultuuri ukuannesid tooma.

See oli raske töö. Kasvasid ju kollaseõielised ukuanne ehk rakvere raibe puhmad peaaegu karjapoisi kõrguseks. Nende varred olid sitked ja tugev juur ulatus sügavale. Isa ütles, et vähemalt poolteist sülda. Sellepärast võis Värdis sikutada, nii et silmad punnis. Lõpuks tuli juur maapinna juurest äkki katki ja poiss prantsatas pikali. Paari nädala pärast kasvas aga sama koha peal uus ukuannepuhmas. Ukuanne tohtu kasvujõu tõttu ei saadud põllulappe neist kunagi päris puhtaks.

Isa rääkis, et kord pannud Palmse parun moonamehed ukuanne juurikaid välja kaevama. Mehed kaevanud iga puhma kohal poole sülla sügavuseni, kuid juur läinud ikka sügavamale. Siis lasknud parun juureotstele tühjad õllepudelid peale panna, põhjad ülespoole. Siis olnud põllud mitu aastat puhtad. Kuid varsti hakanud ukuanne jälle võimust võtma. Küllap linnud kandsid naabrusest seemneid või oli neid juba mahakülvatud viljas. Ega siis sellal sarjaga tuulates viljast iga umbrohu-seemet kätte saadud.

Nii kange taim oli see vänge lõhnaga rakvere raibe, mida Värdis pidi lõunavaheaegadel loomadele ette kitkuma. Poiss heameelega seda tööd ei tahtnud teha. Pihud võttis roheliseks ja kibedaks ning seljasooned jäid sikutamise haigeks. Aga polnud parata. Kui loomi karjamaal ei suutnud hoida, tuli neid kodus sööta.

Hiljem läks kitkumine kergemaks. Isa meisterdas sepikojas pisikese varrega labidakese. See käiati hästi teravaks. Esialgu oli see mõeldud ohakate põllust väljatorkimiseks. Värdis aga leidis, et niisama hästi võib sellega ka ukuanne juure katki torgata. Mis sest, et juur ise maasse jäi ja uuesti võrsuma hakkas. Selle võis ju siis jälle labidakesega katki torgata.

Teinekord pidi Värdis lõuna ajal kapsastelt kanadele usse korjama või suuremaid kapsalehti murdma ning kapsarauaga peeneks raiuma. Ema riputas kapsalehtedele peoga jahu, kallas sooja vett peale ja see lobi kallati sigade ette künasse. Pörsas sellest roast küll suuremat ei hoolinud, tema lirtsutas parema meelega piima või puhast jahurokka.

Kuuma ilmaga ei saanud loomi enne kella nelja karjamaale ajada. Karjapoisi jäi siis tööst ja toimetustest aega üle. Peale sööki kogunesid ümbruskonna karjapoisi ja jõude jõmpsikad

Madli sauna taha. Seal oli lage plats. Siin mängiti katskiid, «Kas kingsepp kodus?» või laptuud. Viimast sai harva mängida, sest pisike must pall kadus tihti ara. Juhtus löök hästi välja tulema, lendas pall üle püüdjate võssa. Sealt teda enam nii kergesti kätte ei leitud. Otsiti küll vahel mitu lõunaaega järjest, aga pall jäi kadunuks. Uut aga ei olnud nii kerge saada. Linnas neid ju müüdi, aga kes siis heinaajal linnas käis. Või kui mõni läkski, kes siis raatsis poiste palli peale raha raisata. Mõnel poisil läks siiski korda pall välja kaubelda. Muidugi tuli selle eest ikka millegagi tasuda. Kas heinu kaarutada, vihke kokku kanda või metsas luudi teha. Kõige rohkem raha sai ikka õlgkübarate valmistamisest, korvipunumisest ja maasikatest. Neid võis karjas olles korjata ja mõne linnaminejaga turule saata.

Oli mäng missugune tahes, ikka jaotati poisid kahte leeri. Ega see nii lihtne olnudki. Kõik tahtsid ikka kangemate poolel kaasa lüüa. Tavaliselt asuti ritta ja loeti: esimene, teine, esimene, teine... Esimesed numbrid moodustasid siis ühe meeskonna, teised teise. Kuid siin ei saanud kunagi nagelemiseta läbi. Tugevamad mängijad seadsid end kavalalt vaheldumisi. Kui siis rivi pooleks loetud, selgus, et ühte meeskonda olid kokku «sattunud» kõik kõvemad mängijad. Nõrgemad tõstsid siis muidugi kisa. Tükk aega tuli kaubelda ja tingida, kuni kõik enam või vähem rahule jäid.

Kui tülid ja näaklemised hakkasid niigi lühikesest lõunavahc ajast liiga palju aega ära võtma, hakati meeskondi moodustama teisiti. Kõigepealt nimetati kaks kaptenit. Need olid tavaliselt paremad mängijad. Siis visati kepp õhku ja üks kaptenitest püüdis selle kinni. Nüüd haarasid kaptenid kordamööda, ikka ühe pihu teise oma peale kuni kepi ülemise otsani. Kelle käsi viimasena kepiotsa haaras, see sai esimese valimise õiguse.

Vahel jäi kepiotsa nii palju üle, et peoga sellest enam kinni ei saanud võtta. Kuid esmavalimise õigust võis sellegi otsakesega endale taotleda. Tuli ainult sellest otsakesest kas või küüntega kinni haarata ja kolm korda ümber pea keerutada. Kui kepp selle juures maha ei kukkunud, võis keerutaja esimesena valida. Ta vaatas poiste rea üle ja torkas sellele, keda ta oma meeskonda soovis, näpuga vastu rinda:

«Sinal»

Nüüd oli teise kapteni kord. Nii valiti kordamööda, kuni kõik poisid oma kaptenite selja taha asusid. Viimaseks jäänul oli küll väga halb olla. Teda ju ei valitud, peeti viletsakeseks. Aga eks see kohustas mängus rohkem püüdma, et edaspidi häbiväärsest positsioonist ettepoole pääseda. Kui Värdis veel väiksem oli, siis

jäeti ta tihti viimaseks. Aga nüüd olid tal juba mitme aasta kogemused ja teda valiti tihti kapteniks.

Ei tea kust või kelle kaudu levis poiste seas uus mäng, mis varsti nii populaarseks sai, et pühapäevadel ka «peigmehed» kaasa lööma tulid. Karjapoised kutsusid peigmeesteks suuremaid poisse, kes juba tüdrukutega käisid. See mäng oli kettalöömine.

Jämeda paku otsast saeti 3—4 cm paksune ketas. See pidi tingimata olema kask, vaher või mõni muu sitkem puu. Okaspuuketas läks kergesti lõhki.

Nüüd asusid meeskonnad külavahetele vastakuti. Igal mängijal oli käes tubli kaigas. Kui ühe meeskonna kapten ketta suure hooga vastaste poole heitis, pidid need ketta kaigastega tagasi lööma või vähemalt peatama. Ega see nii kerge olnudki. Hooga heidetud ketas hüppas tihti üle kaika ja veeres edasi, kus nüüd järgmised mängijad omakorda ketast peatada püüdsid. Tingimuseks oli, et meeskond asus sellest kohast, kuhu ketas maha langes, tahapoole. Osav mängija ei püüdnudki ketast maha lüüa, vaid nii lüüa, et see tagasi veerema hakkas. Mängija võis kettale järele joosta ja seda kaikaga edasi veeretada nii kaugele kui suutis. Kuhu ketas lõpuks lapiti maha langes, sinna asus meeskond uuele positsioonile. Vastane pidi taganema.

Mäng kujunes eriti põnevaks, kui ka vanemad poisid kaasa löid. Mõnel pühapäeval aeti teineteist ühest küla otsast teise ja sealt tagasi. Aga Järni külavahetee oli Madli saunast Harakapajuni ligi kaks versta pikk.

Ainuke häda oli selles, et kettad ei pidanud vastu. Kui mõni tugevam poiss veerevale kettale kaikaga pihta põrutas, siis olid kettal tükid taga. Tuli minna uut saagima. Kui oli, kust saagida. Ega siis talumeestele meeldinud, et nende tarbepuude otsast kettaid saetakse.

Ükskord teadis Sandri sulane rääkida, et saarepuust ketas on kõige vintskem. Aga jämedaid saarepuid ümbruskonnas ei teatud olevat. Ainult Saksi Jüri rohuaia ääres kasvas üksik saar, mille tüvi alt vähemalt kümme tolli läbi mööta.

«Oi pagan, küll sellest saaks seljataie vägevaid kettaid,» arvas Juhani-rahva karjapoiss Fred. «Poisid, toome sae ja tõmbame maha!»

Fred oli linnast ja üldse ettevõtlik meesterahvas.

«Tahad, et Saksi Jüri su kere kuumaks kütab ja Juhani-rahva peremees su linna tagasi kupatab?» arvasid teised.

«Teeme hästi salajal»

«Ega puu saagimine ole pussulaskmine, et teed salaja.»

«Silga Kusti passib peale, millal Saksi omad kodust ära lähivad. Kusti elab siinsamas üle tee,» soovitas Fred.

Uhel õhtul said poisid vaevalt Madli sauna taha künkale koguneda, kui Kusti tuli, endal salapärane nägu peas:

«Poisid, õhk on puhas. Jüri ja Juuli sõitsid Kihleveresse pulma, sulane Volli läks Lepna särudele.»

Kui videvikuks kiskus, lõpetati mäng.

«Värdi, too saag! Kusti toob kirvel Aga nii, et kodus keegi ei näe,» kamandas Fred.

Värdi hiilis koju ja tõi rehe alt kahemehesae. Siis mindi Sandri õunaia taha. Varsti hakkas saag sahisema. Niisuguse puu langetamine pole võsast vitsa lõikamine. See vajab oskust. Kuid Laskja karjane ja Tulimäe Martin olid talvel isaga koos käinud metsas puid lõikamas. Neil oli amet selge.

Saag käis sahinat läbi puu. Kuigi karta polnud kedagi, rääkisid poisid sosinal. Ainult Saksi Polla mõirgas õues kui meeletu. Poisid teadsid, et Pollat pole vaja karta, ta on õues ketis.

Varsti hüppasid poisid eemale. Puu langes raginal maha. Poisid olid tükk aega vait kui hiirepojad ja kuulatasid, kõrv kikkis, kas kuskil on midagi selle prantsatuse peale kuulda. Ei olnud. Ainult Polla käratsemise peale hakkas ka Silga Sulla klähvima.

Poisid toibusid. Kõigepealt lõigati tüvest mitu ketast.

«No on vägev värk!» takseerisid poisid kettaid. Siis laasiti oksad, tüvi lõigati juppideks, et neist edaspidi kettaid saagida. Oksad tassiti kaugemale karjamaale ja peideti põõsastesse. Tüvejupid viidi ühisel jõul Silga rehe taha haopinu alla. Känd kaeti pealt samblaga, nagu poleks selle koha peal kunagi puud kasvanudki. Seda kunsti õpetas Laskja karjapoiss. Tema oli isaga käinud mõisa metsas puid varastamas. Eks ta siis nägi, kuidas isa kännud ära peitis.

Puu kadumist ei märganud niipea keegi. Isegi Saksi Jüri ise pidi õunaia tara parandamas käes peaaegu kannu otsa komis-tama, kuid ei pannud tähele, et suur saarepuu aia tagant kadunud.

Asi tuli avalikuks alles mitu nädalat hiljem, kui perenaine käis aia tagant köömneid korjamas. Õhtul küsis ta Jürilt:

«Millal sa selle saare maha võtsid?»

Jüri jäi suu lahti vahtima:

«Mis saare?»

«Noh, sealt õunaia tagant.»

Jüri ei lausunud sõnagi, astus toast välja ja käis õunaia taga vaatamas. Puud ei olnud. Ainult kannu leidis ta sambla alt üles. Sülitades läks ta tuppa tagasi:

«Kes kurat selle tembuga hakkama on saanud?»

«Kes muu, kui Laskja Mats. Tema on ju õppind metsavaras.

Küllap nüüd passis peale, kui meie kodunt ära olime. Siit hea ligi viia.»

Jüri kuulas küll ümbruskonnas ringi, et vast mõni nägi või kuulis midagi. Kuid keegi ei teadnud Jüri puu kadumisest midagi. Need aga, kes teadsid ja nägid, olid vaiksed kui Kutsari Kaarli labakindad. Jüri käis isegi Matsi ennast usutlemas, aga Mats käskis Jüril prii küüdiga põrgu taha lagedale minna sigu karjatama. Kui Jüri Matsi pinumaal tahtis veidi ringi vaadata, ässitas Mats talle koera kallale.

«Kindel, et Matsi töö, ega ta muidu mind pinumaale keelanud. Ju seal ikka midagi näha oleks olnud. Suur puu, ega ta seda nii ruttu jõudnud ahju ajada, suvine aeg,» kurtis Jüri koju jõudes. «Aga mine võta sa kinni, kaevata pole kusagile, tõendada ei saa.»

«Kahju ilusast puust! Nii hea oli iga hommiku vaadata, kui ta nagu oleks sulle tuulise ilmaga vastu noogutanud,» kurtis Liisa.

«Ega ma seda asja nii ei jäta, küll ma selle puuvarga välja uurin,» ähvardas Jüri igal pool.

Kuigi poisid ei osanud keegi kahtlustada, puged neile Jüri ähvardust kuuldes hirm nahka. Uhel pimedal õhtul tassisid poisid saarenõid Silga haopinu alt Saksi karjamaale ja peideti seal oksa alla.

«Kui Jüri need siit ükskord leiab, annab tal kukalt kratsida ja puu mahasaagijat otsida,» arvasid poisid.

Ka head saarepuukettad hävitati ära. Jüri oleks võinud juhuslikult saarepuu ära tunda. Nüüd tuli hakata jälle kettaid mõne juhusliku noti otsast lõikama. Kuigi need ei pidanud kuigi kaua vastu. Eriti siis, kui vanemad poisid oma käsivarrejämeduste kaigastega kettale pihta pörutasid.

Uhel pühapäeval, kui järjekordne ketas tükkideks lendas, tõstis Sass sõrme tähendusrikkalt püsti ja hüüdis:

«Oodake, poisid!»

Ise lidus ta ummisjalu kodu poole. Varsti tuligi ta joostes ja viskas jubä kaugelt poiste poole veerema rauast rõnga.

«See on vana rattarummu võru. Meil sepikoja nurgas neid vedelemas küllalt,» lisas Sass seletuseks. «Varem ei tulnud selle pealegi.»

Nüüd alles läks mänguks lahti. Tõsi ta ju oli, et väiksemad poisid ei suutnud raudrõngale kõva hoogu sisse saada. Oli see ju puust kettast palju raskem. Kui ta aga kord hoo sisse sai, siis veeres ta hoopis kaugemale ja teda oli palju raskem tagasi lüüa. Ikka kippus ta üle kaika hüppama ja edasi veerema. Tagumised poisid pidasid ta küll kinni, kuid nendest ei olnud tagasiveeretajat. Olid ju taga pisikesed ja kogemusteta mängumehed.

Aga sellega oli mõnus mängida. Palju huvitavam. Raudvõru

veeres kõlinal mööda kruusateed ikka Madli saunast Harakapajuni ja tagasi. Perenaistel oli siis pahandamist palju, et kari ei saa õigel ajal välja. Poisse ei saa teisest küla otsast kätte, karju kas või hää ära.

Värdi ei saanud oma hlinemist kunagi välja vabandada, sest kui poissi kodus vaja oli, pistis Sepa Ants neli sõrme suhu ja vilistas nii valjusti, et see oli paari versta taha vabalt kuulda. Nüüd ei olnud Vårdil enam aega. Ta võttis oma äraproovitud toomingapuust kaika õlale ja lidus koju. Ema oli karja juba laudast välja lasknud. Nüüd polnud enam muud, kui kaigas aida alla torgata ja loomade taga karjamaale vantsida. Päike oli juba hulga leebem ja loomad rahulikumad. Asusid kohe põõsaste vahelt rohtu nilpsima. Lõunavaheaeg oli läbi.

Jalgratas

Ei tea, kumb poistest selle peale tuli, et hakata puust jalgratast meisterdama. Arvatavasti oli see Sass, sest tema leidis põõningult koli hulgast vana lagunenud voki. Küllap see oli veel vanemast sinna jäänud. Kedrata temaga enam ei saanud, kuid ratas oli päris kõva. Ju see jalgrattategemise mõte seal põõningul idanema hakkaski, kuigi esialgu teist ratas silmapiiril ei olnud.

Nüüd kulus kogu vaba aeg jalgratta tegemiseks. Lauajuppidest löödi kokku raam. Teise rattana kasutasid poisid vana seebikeetmise paja kaant. See oli küll rohmakas ja raske, kui ta aga sepi-kojas meisterdatud poldi abil hargi vahele kinnitati ja veerema lükati, polnud väga vigagi. Läks edasi küll. Ainult et kaane põõn jäi tihti hargi taha ja uljas rattur vajus kogu kaadervärgiga küljeli.

Ühel päeval tuli Sass võidurõõmsalt koju, teine vokiratas õlal. Ta oli selle leidnud vabadik Vaabu kuuri alt.

«Eks sa võta pealegi, pojaket!» oli Vaabu ütelnud, kui Sass ratas endale palus. «Mis mina temaga teen, eit ammu mulla all. Ei mul ole seda vokirisu kellelegi jätta.»

Nii said poisid oma jalgrattale ka teise korraliku ratta. Jalgratas ehitati põhjalikult ümber. Nartsupuntrast õmmeldi sadul ja uuel rattal oli võimalik ka esimest ratas pöörata. Mis sest, et lenkstang oli sirge nagu harkadra käepuu. Suur viga oli muidugi sellest, et tasasel maal jooksuhooga kuigi kaugele sõita ei saanud. Polnud ju väntasid. Kuid allamäge veeres ratas kenasti ja kaua, kuni hoogu ja kallakut jätkus. Oust kaevurada mööda oli tore alla sõita. Mis sest, et hoog kippus vahel liiga suureks, nii

et hädaga tuli kähku kaevuraketest mööda lausa soonikusse kihutada. Kuid sellest polnud midagi. Vette maandumine polnud mingi probleem. Poistel ju polnud saapaid jalas, mis märjakssaamist oleks kartnud.

Värdit selle rattaga sõita ei lubatud. Teda peeti liiga nooreks. Aga kui vanemad poisid lõunavaheajal põllul või heinamaal tööl olid, talutas Vårdi ratta rehetoast välja ja sõitis. Algul ta kukkus tihti ja mõnikord päris rängalt, kuid mis see mõni muhk või kriimustus mehele tegi. Ema ütles sel puhul ikka:

«Küll see paha paraneb, enne kui noore naise saad!»

Peagi oli Vårdil kaevuteed mööda allasõitmine niisama hästi käes kui teistelgi. Ühel pühapäeval juhtusid vanemad poisid heas tujus olema ja nad lubasid ka Vårdil sõitu proovida. Neil polnud ju aimugi, et Vårdil sõiduoskus käes. Poisid lootsid nalja saada, neil mõlemil oli kohe niisugune nagu peas. Kui aga Vårdi teiste üllatuseks toredasti mäest alla vuras ja kaevu juures korralikult ratta seljast õigel ajal maha hüppas, imestas Sass:

«Sul on pagana hea tasakaalutunne.»

Kui kõik ümbruse mäeveerud ja künkakesed läbi olid proovitud, kippus see alaline mäest allasõitmine igavaks minema. Hakati nuputama, kuidas saaks selle jalgrattaga ka tasast teed mööda sõita. Tehti igasuguseid plaane. Üks poistest lippas ees ja vedas ratas nõõrist. Kuid see polnud ikka õige lahendus. Lõpuks leiti, et teist teed ei ole, tuleb sepikojas meisterdada rauast vändad. Puust treiti ülekanderattad. Ketil asemel kasutati tugevat nõõri. Rataste soonikutesse löödi teravad vikid, et ülekandenõõr libisema ei hakkaks. Kõik oli hästi mõeldud ja hoolega tehtud, kuid seda ei osatud arvestada, et nõõr venib. Natuke maad sai sõita, siis hakkas nõõr liuhka laskma. See tuli maha võtta ja lühemaks plessida. Kuid nõõr venis jälle, ei aidanud kampil ega soonikusse valatud pigi. Edasivedajat sellisest nõõrist ei olnud.

«Nõõril on ju hirmus vedu peal. Kui ratas veereks kergemini, küllap siis nõõr vastu peaks,» arvas Kusti.

«See võib õige olla,» kinnitas Sass. «Päris jalgrattal on kummirehvid, need veerevad tee peal nii kergelt, et ei tunnegi.»

Nüüd tõmbasid poisid rattapöidadele kummide asemel jämeda kolmekordselt kokkukeerutatud köie. See tõrvati ära, et ta venima ei hakkaks ning nii ruttu ära ei laguneks.

Tõepoolest — ratas veeres nüüd hoopis kergemini, sest tee ja põia puutepind vähenes mitmekordselt. Ülekandenõõr ei veninud tõesti enam nii tihti välja ja puust jalgrattal sai ka tasasel teel tükk maad edasi sõita, kuigi logisevate pedaalide tallamine nõudis tublisti jõudu ja ülekandenõõri tuli ikkagi kaunis tihti pingutada.

Siis aga juhtus, et Sepa isa muretses päris jalgratta. Oieti sai ta selle omanikuks puht juhusega. Kord oli Sandri Eedi Sepa Antsule ütelnud:

«Poisid vänderdavad sul küla vahel mingisuguse puust kobakaga ringi. Osta neile ometi jalgratas!»

«Millega ma ostan? Hea et peret jõuan toita,» vastas Ants.

«Teeme kaup!» oli siis Eedi ütelnud. «Mul seisab aidas vana jalgratas. Tal on küll vänt katki ja kahvlil mõra sees. Minust sellega sõitjat ei ole. Rauta mulle saraban ära, saad ratta omale. Paranda ratas ärat Sinu käes pole see kuigi suur kunst. Las poisid sõidavad inimese moodi ega aja oma kaadervärgiga tee ääres hobuseid lõhkuma.»

Ants oli tükk aega kõrvatagust kratsinud, kuid lõpuks jäi ta kaubaga nõusse. Ta rautas Sandri Eedile sarabani ja sai töötasuks katkise jalgratta.

Selle keevitamiseks ja kordascadmiseks kulus kõigest paar päeva. Nüüd oli Sepa perel oma jalgratas ja isegi isa töötas sõitma õppida.

Uhel pühapäeval, kui loomad laudas etteniidetud rohtu sõid, oli kogu meespere jalgratta juures ametis. Pumbati kummidesse õhku, õlitati laagreid ja kinnitati rattakoonuseid. Siis aga mindi põlluvahetele. See oli küllalt sile ja väikese langusega, nii et esialgu polnud vaja tallamisega nii palju vaeva näha.

See oli tore rongkäik. Isa astus ees ja talutas jalgratast kõrval. Siis tulid poisid vanuse järjekorras: Kusti, Sass ja tagatipus Värdis.

Jõuti kohale. Kõigepealt proovisid Kusti ja Sass. Neil läks sõit paari proovi järel kenasti korda. Puust jalgrattaga sõitmisest oli abi. Aga isa ei olnud varem jalgrattaga sõitnud. Ta rääkis küll, et oli kunagi sedagi kunsti õppinud. Kuid see jalgratas oli hoopis teist moodi olnud. Esimene ratas oli olnud mehekõrgune, tagumine aga hästi tilluke. Sõitja istunud suure ratta kohal sadulas ja tallanud otse suure ratta külge kinnitatud väntasid.

«Raske oli tallata, aga kui kord hoo sisse said, läks ratas kiiresti edasi küll. Aga kui sealt ülalt juhtusid kukkuma, siis said teinekord niisuguse kabelimatsu, et sõitmise isu kadus,» seletas isa. «Mis viga sellelt rattalt kukkuda, siin oled kogu aeg maa ligi.»

Isa kukkuski tihti. Algu oli tal tasakaalu hoidmisega raskusi. Siis asus Kusti ühele ja Sass teisele poole toetama. Kahe mehe jõul hoiti ratas ja sõitja nii kaua püsti, kuni hoog sisse saadi. Toetajad ei jõudnud enam järele joosta ja isa vänderdas vähemalt sadakond sammu edasi. Siis prantsatas ta koos rattaga külili maha. Kuid ega sellest olnud midagi. Ega täitsamees tühise

kukkumise pärast alustatud ettevõtmist pooleli jätta. Ratas talutati lähtekohta tagasi ja alustati uuesti. Vahepeal sõitsid poisid, kuni isa puhkas. Siis hakkas ta jalle proovima. Jannati mis jannati, kuid varsti sai isa selle paarisajameetrise teelõiguga ka omal jõul kuidagi hakkama.

Lõpuks lubati ka Värdis sõitmist proovida. Poiss tõsteti rattale ja toetati kahelt poolt. Kuid seda polnud vajagi. Tänu puust jalgrattale oli Värdis «pagana hea tasakaalutunne». Häda oli selles, et Värdis jalad ei ulatunud pedaalidele. Isa ütles küll, et õige rattasõitja tallabki pedaalile varbaotsaga, aga Värdis varbaotsad ulatusid vaevalt pedaalile puudutama, kui need ülemises asendis olid. Mis siis veel tallamisest raakida. Kuid Värdis sõitis siiski. Ajas jalad kahele poole laiali ja veeres kallakust alla, kuni hoogu jätkus. Siis tuli kuidagi kukkumata rattalt maha saada.

«Kui tunned, et hakkad kukkuma, karga ratta seljast eemale! Siis ei saa haiget,» õpetas isa. Aga ise kukkus ta ikka nii, et jalg jäi ratta alla. Muidugi ei hakanud Värdis seda talle nina alla hõõruma. Siis poleks teda enam rattale istuda lubatud.

Nüüd oli Sepa perel oma harrastus. Kui vähegi vaba aega oli, mindi jalgrattaga sõitma. Varsti usaldati isegi küla vahelt läbi kiutada.

Poiste puust jalgratas jäi unarusse. Ainult Värdis kantseldas vahel sellega kaevuteel või Kooli künkal, kui loomad lõunale aeti.

Kivitäks

Isa tõusis lauast, haaras naelast mütsiloti ja vaatas üle öla tagasi:

«Kivitäks, mitu puuri ma sulle õhtupoolikuks teritan?»

«Kolm. Nagu ikka,» vastas Värdis.

Tavaliselt luges Värdis karjas raamatuid, kuid sellest ajast peale, kui loomad kesale lasti, anti Värdisle töö.

«Tänavu on kesal hea rohi. Ega loomad sealt kusagile kipugi. Lase ainult silm vahetevahel üle. Hakka ajaviiteks kividesse auke täksima!» ütles isa.

Sealt jäigi Värdisle Kivitäksi nimi külge.

Esimesel päeval aitas isa ise loomad põllule ajada, ja kui need ahnelt mahlakat kesarohtu neelama hakkasid, näitas isa, kuidas kividesse auke raiuda.

Sepa talu põllul oli palju suuri raudkive. Need lõutasid nagu magavad lambad põldu mööda laiali. Kusti vandus alati kündest tulles:

«See kurask polegi põld, vaid käputäis mullaseid auke kivi-mürakate vahel»

«Kas sa arvad, et Saksi Jüri oleks raatsinud head põllumaad ära müüa,» vastas isa selle peale.

Väiksemad kivid, millele kahe mehe ja kangi abil tuule alla sai teha, olid põllult ammugi ära veetud. Kodus aia ääres oli neid juba suur lade. Kui järgmisel aastal hakatakse uut lauta ehitama, on kivid käepärast. Kuid põllul oli palju kive, mida tükkideks lõhkumata koristada ei saanud.

Kivide probleem oli kodus sagedaseks arutlusaineks. Sass tuli oma koolitarkusega välja, et kui kivile suur tuli peale teha, hästi tuliseks ajada ja siis äkki külma vett peale visata, puruneb kivi tükkideks. Otsustati proovida.

Esimeste katsete tulemuseks oli — soss! Küll uurisid Sass ja Kusti kõhuli soojal kivil, kas selle sisina ja susina peale tekkis kusagile mõni pragu. Kuid kivi oli terve ja kõva nagu ennegi.

«Vähe sa! Kauem peab kõrvetama,» arvas Sass.

«Nüüd «kõrvetati» kivi juba põhjalikult. Kui hagu veeti kohale kubude viisi. Sepa karjamaal pinusid jätkus. Vanaisa hoolitses selle eest, et haost kunagi puudus ei tuleks. Poisid arvasid, et ühe päevaga ei jõuagi suur kivi «läbi küpseda». Oldi ööselgi kor-damööda tulevalves.

Teise päeva lõuna paiku arvas Sass:

«Kusti, ael! Mulle näib, et kivi on juba punane. Kas proovime?»

Kusti oli nõus. Luuaga pühiti tuhk ja söed kivi pealt ära. Vesi oli juba ämbritega kohale toodud. Värdis käsutati kaugemale ja Kusti kamandas:

«Üks, kaks, korragal!»

Kaks ämbritäit külma vett lendas laias kaares kuumale kivile. Käis kõva lajatus. Poisid kargasid eemale. Kivi praksus ja sihi-ses vihaselt. Pisikesi kivikilde lendas priginal laiali.

Poisid viskasid kumbki veel ühe ämbritäie vett, kuid nüüd kivi ainult sohises vaikselt. Kui siis lähemalt uurima hakati, selgus, et kivi oli terve. Ainult mõne sentimeetri paksune pealmine kiht oli lahti koorunud. Kivist läbi ulatuvat pragu ei leitud.

«Ei sest sussitamisest tule midagi. Vaja ikka kividele augud sisse raiuda ja püssirohuga lõhki pörutada,» arvas Kusti.

Värdis pandigi siis kividesse auke toksima. Isa andis sepikojast kolm-neli teritatud puuri ja käepärase haamri, ning kui loomad rahulikult sõid, istus Värdis kivil ja täksis auke. Vahetevahel kal-las ta puuriauku plekktopsikust vett. Siis edenes puurimine jõud-samini.

Kodus aga läks lahi püssirohu keetmine. Linnast toodi salpeet-rit, kollast väävlit ja kiindrust. Isa ütles küll, et kiindrust poleks

vaja olnud tuua ega selle peale raha raisata. Oleks võinud võtta ahjust kasepuusütt ja see uhmris peeneks tampida. Neist aineist keedeti must vastikult lõhnav kõrt, mida siis kuivatati ja pee-neks pulbriks murendati. See oligi kivilõhkumise rohi.

Samal ajal valmistati ka süütekõrred ja salpeetripaber, mis kokku pidid asendama kallist süütenööri. Süütekõrteks võeti paa-rikümne sentimeetri pikkused jämedad õlekõrred. Need lõhestati pikuti pooleks. Öönes pool täideti poolvedela püssirohuseguga ja lasti ära kuivada.

Süütepaberiks võeti mingi paksem pakkimispaber. Seda leotati salpeetrilahuses. Kui paber ära kuivas, siis ei põlenud see enam leegiga nagu tavaline paber, vaid hõõgus vähehaaval.

Värdis oli juba paarkümmend suurt kivi «ära täksitud», igale kivile oli selle suurusele vastav auk sisse raiutud. Suurematele sügavam, väiksematele madalam.

«Auk peab ulatuma kivi südamesse,» seletas isa. Aga kus see kivi süda asub, seda ei osanud ta Värdisle kuidagi selgeks teha. Ulatus ju mõni kivi sügavale maa sisse.

Nüüd algas kivilõhkumine. Kogu Sepa meespere sammus ühel lõunavaheajal kesapõllule. Esimeseks prooviks valiti mõned väik-semad kivid. Auku puistati peaaegu pooleni rohtu. Augu ühte äärde seati püsti peenike vaskvarras. Jämeda vaskpulgaga hakati nüüd laengut paekivitükkidega kinni taguma. Värdis pärimise peale vastas isa, et kivilõhkumise rüüstad peavad vasest olema. Raud annab kivi vastu sädet ja võib püssirohu plahvatama panna.

Kui laeng kõvasti kinni tambitud, võeti peenike varras välja. Sellest jäänud auku torgati süütekõrs. Kõrre ülemisesse otsa aga pisteti tükike salpeetripaberit. Kui paberitükk äärest süüdati, hak-kas hõõguv tuli vähehaaval kõrre poole ronima. Nüüd oli õige aeg jalga lasta, sest kui hõõguv «rinne» kõrreni jõudis, süütas see kõrreõõnsuses püssirohu ja kõrt mööda lahvas tuli laenguni.

Joosti tükk maad eemale, sest tugevam laeng paiskas kivikilde teinekord väga kaugemale. Eemal heideti pikali maha ja hakati pauku ootama.

Aga isa ja Kusti püssirohukeetmine polnud vist kõige paremini õnnestunud. Vähe oli neid laenguid, mis pauku tegid. Suurem osa laenguist vuhises kõrreaugust välja. Sisisev tulejuga kerkis paari meetri kõrgusele. Mõnikord jälle lõi laeng kivitüki pealt vastu taevast. Kivid ei teinud väljagi. Ainult paar väiksemat olid prao sisse saanud.

Isa oli vihane:

«Midagi peab siin viltu olema. Õige rohi lööb kivi lõhki nii et kärtsub. Aga see susiseb nagu lõhkinge aurukatel. Proovime uue rohu keeta, vast õnnestub paremini.»

«Ei sest sussitamisest tule midagi,» arvas Kusti. «Kõige õigem oleks kaaliga lõhkuda. See põrutab alati allapoole. Pole muud, kui torka laengule puupulgaga natuke mulda peale. Pole rohu vaaritamist ega vihastamist.»

Isa oli vastu:

«See kuradi kaali on ju pöörane. Teinekord plahvatab koti raputamiselgi. Ta ei kannata väiksematki hõõrumist.»

Aga Kusti oli oma tahtmist täis:

«Kes sul käsib siin raputama hakata. Kui ettevaatlikult teha, pole häda midagi. Hommepäev lähen linna ja toon kaalit. Eks me vaata, kas need kivid siis veel susisevad.»

Aga ema oli kategooriline:

«Issand hoidku! Niisugust juttu ei maksa meie majas rääkida. Seda mei. ei tehta. Kas Kutsari Karla lugu on juba meelest läinud?»

Kutsari perepoeg Karla oli möödunud aastal oma põllul kaaliga kivi lõhkunud. Hulk lõhutud kive oli juba põllult ära veetud. Siis aga juhtus õnnetus. Karla oli laengule vist veidi kõvasti peale surunud, või mis seal oli juhtunud, kuid ootamatult käis pauk. Kivi lõhkes. Karla pääses õnnelikult eluga. Tänu sellele, et kaalilaeng lõnub allapoole, seletasid asjatundjad. Aga Karla jäi poolpimedaks. Mõlemad silmad olid viga saanud ja näkku jäid eluajaks mustad põletusarmid.

«Kui seda tegema hakkate, lähen siit minema. Mina sante toitma ja surnuid matma ei hakka,» ähvardas ema.

Ja jäigi see kaaliga kivilõhkumise plaan katki. Aga kivid olid põllul ees ja pealegi oli Värdis jõudnud juba mitmekümnele kivile augud sisse täksida. Mis nendega teha?

Paar nädalat läks mööda. Kesakünni aeg hakkas kätte jõudma. Kivid ähvardasid jälle põllule ette jääda. Peale selle oli nende all hulk head põllumaad kinni. Siis tuli ühel päeval Kusti külast ja seletas õhinal:

«Teatel Lepikul on kivilõhkuja. Linnast. See lõhub kaaliga. Kolmkümmend kopikat pauk, kui augud enne valmis. Laseme oma kivid ka ära lõhkuda. Eks selle mõne rubla ikka kokku saa. Pole endal jandamist ega midagi.»

Kusti nõu kildeti heaks.

Ühel päeval tuligi kivilõhkuja. Oli selline väheldane kõhn mees. Ta ütles emale:

«Perenaine, tee söök valmis. Ja ära koonerda, tee midagi head. Ma ajan põllul niikaua asjad ühele poole. Öhtupoole pean Vasi-veres veel mõned kivid vastu taevast põrutama.»

Värdis meelest mees praalis. Kaua ema seda sööki teeb. Tund või poolteist. Aga põllul oli kakskümmend kaks kivi, millele tema

augud sisse täksinud. Isa ja Kusti oleks selle ajaga ehk vaevalt kaks pauku jõudnud teha.

Ema hakkaski kartuleid koorima. Mehed läksid põllule. Kui kivid üle vaadatud, võttis kivilõhkuja oma kotist puupulga, keeras sellele takku ümber ja puhastas kiviaugud ära. Siis võttis kotist kimbu süütenõore ja kaalikarbi. Ise ütles:

«Teie minge nüüd tagasi. Ega siin ole midagi vahtida. Võib ainult kivikilluga vastu silmi saada.»

See oli õige. Mida siin ikka ninapidi juures vahtida, kui see kuramuse kaali on nii pöörane. Pärts ära siiski ei mindud. Mindi ainult nii kaugele, et kildude eest võis julge olla. Jäädi vahtima, mis põllul sünnib.

«Ootame vähemalt esimese piraka ära,» ütles Kusti ja pani suitsu ette. Arutati omavahel, mitu kivi mees enne lõunat jõuab ära lõhkuda.

Akki nägid mehed, et kivilõhkuja pistis põldu mööda jooksu. Ikka sinka-vinka, nagu jänes hagi ees. Lõpuks hüppas ta üle kraavi Sandri kuusikusse.

Vaevalt oli kivilõhkuja puude vahele kadunud, kui käis pauk. Üks kivi lõhkes. Mehed nägid, kuidas suuremad kivitükid kõrgele lendasid. Selle paugu kaja ei jõudnud veel kustudagi, kui kõmatas teine, siis kolmas, neljas... Mehed lugesid kümme pauku.

Natukese aja pärast tuli kivilõhkuja puude vahelt välja ja tõmbas näpuga. See tähendas, et võis minna vaatama. Kõik kümme kivi oli tükkideks lõhkenud.

«Nagu tellimise peale tehtud vundamendikivid,» imestas isa. «Kätku käib sul see asi. Kuidas sa seda tulevärki teed?»

«Mis siin ikka ära ei ole. Laadin terve rea kive ära, siis jooksen ühe kivi juurest teise juurde ja süütan süütenõõrid põlema. Mul on nii välja rehkendatud, et esimene pauk käib alles siis, kui ma ise varjule olen jõudnud.»

Järel oli veel kaksteistkümmend auguga kivi.

«Need panen korraga. Minge aga pealegi jälle eemale!»

«Mis me siin ikka vahime, kaelad õieli. Nüüd on teada, kuidas see asi käib. Läki kojul!» kamandas isa.

Kuid enne veel, kui koju jõuti, hakkasid põllult paugud kostma.

«Üks, kaks, kolm... üksteist, kaksteist,» luges Värdis.

Varsti tuligi kivilõhkuja. Riputas oma koti aidaukse kõrvale naela otsa ja astus tuppa:

«Noh, perenaine, kas toit valmis?»

«Kohe saab,» vastas ema ja hakkas lauda katma.

Ilmkärakas

Värdi oli sel aastal esimest korda tagumisel karjamaatükil. See oli kaugel ja sinna pääses ainult siis, kui keegi aitas karja viljade vahelt läbi ajada. Kohe karjamaatüki taga oli Lasila mõisa mets, tihe ja salapärane. Sealt Värdi selle raudmuna leidiski. Muna oli mehe rusika suurune ja hästi ümmargune, nagu tõukekuul, millega noorsooseltsi jõustikutrupi liikmed koolitoa juures harjutasid.

Koolitoa juures käidi laupäevaõhtuti ja pühapäeviti harjutamas. Peamiselt tõsteti kahepuudast pommi, loobiti seda üles ja püüti õhus kinni, loeti, mitu korda keegi kummagi käega seda suudab üles suruda. Mõned jälle tõukasid kuuli. Värdi pommi tõsta ei tahtnudki, sest ta suutis selle suure vaevaga maast lahti rebida. Kuuli oleks ta teiste omasuguste jõmmidega hea meelega tõuganud, aga harva lasti pisematel poistel seda teha.

Nüüd oli Värdil oma kuul. Ta proovis kohe karja juures. Täitsa paras tõukamiseks. Ühes küjes oli tal küll kruvidega kinnitatud plaadike, mille keskel peenike auk. Värdi proovis noaga kruvisid lahti keerata, et näeks, mis seal sees on, kuid kruvid olid nii kõvasti rooste läinud, et ei tulnud kuidagi lahti, murra või nuga pooleks. Värdi lõi siis käega, et olgu pealegi. Tõukamist see ei sega. Õhtul tassis Värdi kuuli koju, et oleks vabal ajal käepärast võtta.

Ühel päeval tuli vend Sass sõjaväest ootamatult koju. Seda ei osanud keegi arvata, et Sass Esimese maailmasõja kõige kibedamate lahingute ajal koju käima lasti. Aga Sass oli kaval, oli osanud ülemuste käest endale kaks nädalat puhkust välja kaubelda. See oli Sepa peres suursündmuseks. Esimestel päevadel andis kohe kuulata, mis Sass kõik sõjast pajatas. Värdil oli neil päevadel vastumeelt karja minna. Hea meelega oleks ta kogu päeva Sassi kannul käinud ja kuulanud, mis see räägib. Aga keda sa ikka karja saadad, kui Värdi juba selle ameti peal on. Selle eest ei jäänud ta lõunaaegadel ja õhtuti Sassist sammugi maha. Tal ei olnud enam aega kuuligi tõugata.

Ühel päeval, kui Värdi karjaga koju lõunale tuli, oli Sass külla läinud. Siis tõi Värdi oma raudmuna aida trepi alt välja ja hakkas tõukamist harjutama. Mõned tõukeid teinud, kuulis ta äkki selja taga Sassi ärritatud hüüdu:

«Pane mahal Pane silmapilk mahal!»

Värdi vaatas ümber. Kuna ta õues peale Sassi kedagi ei näinud, hakkas ta pikapeale taipama, et see käsk võis ainult temale määratud olla. Ta vaatas Sassile arusaamatult otsa ja hüpitas

oma kuuli ühest pihust teise. Sass aga hüppas Värdi juurde, haaras raudmuna oma pihku ja pani selle ettevaatlikult murule.

«Kas sa, poiss, tead ka, millega sa mängid? See on ju käsi-granaat.»

Värdi mõtles, et Sass teeb temaga nalja. Ta hakkas naerma:

«Noh, kui ta granaat on, miks ta siis pole lõhkenud? Ma loobin teda siin juba kevadest peale, nii et maa mütsub.»

Sass võttis muna pihku ja uuris seda.

«Sinu õnn, et siin sütikut sees ei ole. Kui siin oleks näiteks äramurdunud sütik sees, siis oleks see võinud kõva põrutuse puhul plahvatada.»

Värdi vaatas Sassile ikka veel uskumatult otsa.

«Sa ei usu? Hea küll! Ma näitan sulle, missuguse kardetava elukaga sa mängid.»

Sass astus aita ja võttis oma seljakotist lameda plekk-karbi. Värdi juba teadis, et selles on sütikud. Sass oli selle karbi sõjaväljalt kaasa toonud ja demonstreeris pühapäeval kogu perele, kuidas need töötavad. Ta võttis karbist ühe umbes kümne sentimeetri pikkuse vaskpulga. Selle üks ots oli pikk ja peenike, teine ots oli aga jämedam ja lõppes mingi nõõbitaolise kettaga. Sass käskis teistel õue paigale jääda, ise aga läks ta kaevu juurde lombi kaldale. Siis lõi ta nõõbi plakstil vastu kaevu kaant ja paiskas sütiku kähku kaugele lomp. Samas käis nagu püssipauk ja vesi lombis kerkis kõrgele.

«See sütik kruvitakse käsigranaadi külge. Kui nüüd nõõp millegi vastu koksata, siis jääb plahvatuseni nii kaua aega, et jõuad parajasti viieni lugeda. Selle aja sees pead granaadi nii kaugele viskama kui vähegi jõuad. Granaat juba nalja ei mõista. Kui see õnnestub vaenlaste summa visata, siis jääb mehi maha nagu loogu,» seletas Sass.

Nüüd aga tõi Sass toast sae. Saagis teiba otsast umbes Värdi pikkuse tüki. Siis käskis Värdil labida ja kirve kaasa võtta. Ise võttis ta granaadi ja sütikukasti. Mindi karjamaa tagasopis asuvale kesapõllule. Seal oli keset põldu suur kivi. Maapealne osa ulatus Värdile rinnuni. Kui palju teda maa sees oli, seda ei teadnud keegi.

«Proovime, mis sest minu plaanist tuleb,» ütles Sass, võttis Värdi käest labida ja hakkas kivi külje alla auku kaevama. Tuli välja, et vähemalt pool kivi oli veel maa sees. Sass uuristas kivi alla koopa, niikaugele kui labida vars ulatus. Siis puhastas ta granaadi küljel oleva augu peenikese oksaraoga puhtaks ja pistis sellesse sütiku peenikese otsa. Siis asetaski ta granaadi koos sütikuga ettevaatlikult augu põhja kivi alla. Nüüd võttis ta teiba otsast saetud kaika ja seadis selle ühe otsa vastu sütiku nõõpi, nii

et kaika teine ots poolviltu august välja ulatus. Ise hoidis ta kalgast kinni ja käskis Várdil ettevaatlikult mulda hakata auku ajama. Kui kindel oli, et kaigas paigal püsib, hakkas Sass ise mulda auku ajama. Vahepeal surus ta seda käega tihedamaks ja täitis augu maapinnaga tasa.

«Sool Lidu nüüd sinna põllu äärde ja heida pikali!»

Várdi lidus, mis jalad võtsid. Oli ju põllu äärde vähemalt sada meetrit või rohkemgi. Ta heitis pikali ja vaatas, mis Sass edasi teeb. Sass viskas labida eemale, pistis sütikukarbi põuetasku ja vaatas ringi. Kui ta nägi, et Várdi on juba võsa ääres maoli maas, läks ta otsustavalt maa seest välja vahtiva teiba otsa juurde. Ta sülitas pihku, tõstis kirve ja lõi...

Hoop tuli kuidagi nigel. Arvatavasti sattus kirvesilm Sassi pabistamise tõttu teibaotsale kuidagi viltu. Sass hüppas mõned pikad sammud kivist eemale, jäi siis seisma ja hüüdis Várdile:

«Nihu läks see pauk!»

Samas aga nägi Várdi, kuidas kivi tõusis maast välja, umbes Sassi pea kõrgusele, ja siis käis vägev imkärakas. Várdi meelest kõmatas kogu mets ja maa, nii et kõrvad lõi lukku. Samas nägi Várdi, et Sass langes nagu niidetult pikali ja jäi vaikselt lamama. Kivi langes raskelt maapinnale, muld ja prügi sadas veel tükk aega krabinal rukkikörde.

Várdi hakkas üle kere värisema. Ainus mõte, mis ta suutis mõelda, oli: Sass sai pihta! Sass sai pihta! Ta ei julenud tõusta. Ta tundis, kuidas süda tagus lausa kuuldavalt vastu roideid ja hambad hakkasid üksteise vastu lõigisema. Ta surus lõualuud kramplikult kokku ja vahtis üksisilmi lamavat Sassi.

Paugu kaja oli vaikinud. Tagasilangevad mullatükid ei krabisenud enam. Akki tundus see vaikus kohutavana. Siis aga märkas Várdi, et Sass liigutab. Esiti tõusis ta aeglaselt istuli, siis aga hüppas püsti. Ka Várdi oli nagu väik maast lahti ja tormas Sassi juurde. Ise karjus täie häälega:

«Sa elad, sa elad!»

Sass elas. Tal ei olnud midagi viga.

«Ma mõtlesin, et sa said pihta. Kuidas sa muidu sedasi — nagu niideti maha...»

Sass oli näost kahvatu, kuid naeratas:

«See on mul juba verre kasvanud. Sõjaväljal oled varsti surnud mees, kui paugu peale kähku pikali visata ei oska. Sa pead jõudma enne kildude laialilendamist maha heita. Pikali on pihtasaamise võimalused palju väiksemad.»

Nüüd hakkasid poisid uurima, mis siis tegelikult oli juhtunud. Kuigi kirvehoop oli nigel, lõi see ometi sütiku lahti ja viie sekundi

pärast lõhkes granaat. Lõhkemisjõud oli nii võimas, et suur kivi-mürakas nagu tõsteti maa seest välja. Nüüd lamas see augu kaldal ja ulatus Várdile üle pea.

«Küll on kuramusel ikka jõud!» imestas Várdi.

«Maa sees ummuksis, sellepärast,» ütles Sass. «Huvitav oleks teada, kuhu see teivas lendas.»

Poisid asusid teivast otsima. Hoolikalt pandi märgile, kuhupoole teiba ots oli «sihitud». Sinnapoole hakatigi minema.

«Pea hoolega silmad lahtil!» õpetas Sass. «Minu arvates peab ta otsapidi maa sees olema.»

«Miks nii?»

«Vaata, teiba ots oli enne pauku poolviltu ülespoole. Kui see kärakas käis, lendas ta kõigepealt august välja nagu püssikuul. Poolviltu ülespoole. Pärast, kui hoog juba vähemaks jäi, keeras ta nina maa poole. Seda nimetatakse suurtükiväes trajektooriks. Kes teab, kui kõrgel ära käis. Ega ta vist siin ligidal olegi.»

Lage põld ulatus kolme-neljasaja meetri kaugusele. Selle ääres oli kohe Laskja talu. Teivast põllul ei olnud.

«Viimaks on rohtaias,» sosistas Várdi ja poisid ronisid läbi aiamaiguga rohtaeda. Kuid ka seal ei olnud teibast jälgegi. Järgnes hõredale põõsastega karjamaa ja siis tulid hooned. Vabadiku Madise saun ja Kaardi-Tõbrase talu. Viimase ni aga polnud poisitel vaja minna. Just Madise jalgvärava kõrvalt leidsid nad kadunud teiba. See oli otsapidi nii kõvasti maa sisse lennanud, et andis enne sikutada, kui kätte sai.

Kui poisid kodus loo ära rääkisid, lõi ema kaht kätt kokku:

«Jumal hoidku küll teid oma mõtlemata teoga. Oleas nüüd see teivas otsapidi Madise sauna aknast sisse lennanud... Madise halvatud ema istub alati akna all. Jumal tänatud, et teie hullutemp nii õnnelikult lõppes.»

Peole!

Várdi otsis saapamäärdekarpi ja laulis:

«Kui pea on sinul haige,

siis aitab aspiriin

Kui saapaid tahad määrida,

siis selleks kingaliin.»

See salm oli ühel eelmisel peoõhtul lauldud kupleest pähe jäänud. Ja mitte üksi Várdile. Seda kõõrutasid nüüd kõik küla noored.

Värdi tõi koiku alt välja Sassilt päranduseks saadud kamassid, kuid need olid nii lootusetult auke täis ja katki, et isagi ütles:

«Need kamassid ongi aukudest tehtud. Naharibad hoiavad aukusid koos. Nendega ei tasu enam jännata.»

Värdile oli ammugi selge, et nendega ei tasu jännata, aga teisi saapaid tal ei olnud. Iga kord, kui Värdi saabastest juttu tegi, öeldi talle, et eks sügisel vaata, kui koolimineks ees. Praegu soe aeg, pole saapaid vajagi. Aga kuidas saab peole paljajalu minna? Ja minemata jätta ei saa.

Värdi leidis pääsetee. Ta viksis oma aukudega kamassid korralikult mustaks ja siis määris jalal samuti kõik need kohad, mis aukudest välja vahtima kippusid, paksult saapamäärdega kokku. Siis proovis ta saapaid jalga. Tõepoolest — nüüd ei saa hämaras peosaalis arugi, et saabastel augud sees. Kes seal poisikese jalgu ikka nii hoolega uurima hakkab.

Värdil oli oma leiutisest nii hea meel, et laulis:

«Saabastel on augud sees,

kuid aukudel on prillid ees.»

Värdi ei saanud ka oma peoriidetega uhkustada. Tuli igapäevase «sõraväekindrali mundriga» läbi ajada. Sellel ei olnud auke sees, sest alles hiljuti oli ema püksitagumikule uued paigad peale õmmelnud. Veidi teist värvi nad ju olid, aga Värdi trööstis ennast:

«Ega ma seal ringi karga. Kes mu istumise alla ikka sihtima hakkab.»

Juhani pere karjapoiss Alf ootas juba ja kahekesi astutigi peomaja poole. Sass ja Kusti olid tegelased, nemad olid juba ammugi läinud.

Peosaali oli tükk maad. See asus Levalas otse vana koolimaja taga. Varem oli selles hoones magasiait. Isegi Värdi mäletas veel seda aega, kui isa kevaditi käis magasinist viljaseemet laenamas. Oma viljanatuke kulus talve jooksul suurele perele toiduks. Aga kevadel oli vaja põld maha teha. Sügisel tuli laen protsentidega tagasi anda. Mõni aasta tagasi oli vallavalitsus magasiaida likvideerinud. Kehvikutelt oli raske laenuvilja tagasi saada. Mõnigi vakk rukkeid või otri tuli korstnasse kanda, sest mõned laenuvad olid nii vaeseks jäänud, et neilt ei olnud parimagi tahtmise juures midagi võtta. Mõni pops või vabadik kolis vallast koguni ära ega mõelnudki enam magasivõlga tasuda. Iga kahjudega töötav ettevõtte jääb varem või hiljem pankrotti, arvati vallavalitsuses. Järelejäänud vili müüdi ära ja hoone anti Järni Nooresoo Kasvatamise Seltsile. Nii oli selle koolmeister Kilksoni eestvõtmisel ja õhutusel loodud organisatsiooni ametlik nimetus. Noored ehitasid magasiaidast endale peosaali. Sünge see ilma akendeta pakivilobudik ju oli. Kuid laastukatus paigati ära, ühte otsa

ehitati näitelava, pikkadest saelaudadest meisterdati pingid sisse ja peosaal oligi valmis. Mugavusi seal just ei olnud. Puudus jalu-
tusruum, krohvimata kiviseinad olid rōsked. Suvel oli saalis umbne, talvel külm. Kaks sisseehitatud raudahju ei suutnud küllaldaselt sooja anda. Kuid ta oli oma päralt ja mitu korda parem kui igaks peoks ajutiselt kohandatud rehealune kusagil talus. Siia võisid noored kokku tulla igal ajal, kui selleks soov tekkis. Ja rahvast seal käis. Saali mahtus ligi paarsada inimest, kuid peoõhtutel oli ta peaaegu alati täis, nii et osa pidi tagasi minema.

Pidusid tehti tihti. Seltsil oli sissetulekuid vaja. Kui endal midagi pakkuda ei olnud, üüriti saal väljastpoolt tulnud truppile. Ise aga sõideti ettevalmistatud kavaga kibedamate tööde vaheaegadel mujale etendusid andma.

Värdi ja Juhani pere karjapoiss jõudsid kohale ja uurisid kõigepealt ukse kõrvale naelutatud kava. Selles oli:

1. Divertissement. Ilulugemine, kupleed, piramiidid, elavad pildid jne.
2. Näitemäng «Püve Peetri riukad». August Kitzbergi draama 3 vaatuses.
3. Lõpuks tants. Õnne õngitsemine. Aamori post ja muud lõbustused.

Saalis ukse kõrval oli laud, kus müüdi pileteid. Juhani pere karjapoiss Alf oli linnast, julgem ja peenemate kommetega. See pärast andis Värdi oma kopikad tema kätte. Alf astus tähtsalt laua juurde, kummardas viisakalt ja ütles:

«Palun kaks seisuplatsi! Kui vähegi võimalik, siis kõrvuti.»

Seisuplatsid olid seinä ääres ja taga. Poisid trügisid harilikult ette näitelava lähedale. Seekord aga tiris Värdi Alfi käisest:

«Ära nii ette trügil! Siit näeb päris hästi.»

Värdi oli muidu ikka «ninapidi laval», aga eelmisel peoõhtul oli juhtunud vastik lugu. Kui eesriie eest ära tõmmati, oli laval kivihiinik. Selle juures istus sünge näoga Siimu Kustav, nārune kuub seljas ja Värdi isalt laenatud kahekümnenaelane sepahaamer käes. Ta seadis väiksema kivitüki suurema peale ja laulis:

«Maantee ääres istun mina,
lõhun katki kivisid.
Igal hoobil lõhuks mina
puruks kivi südame.»

Selle juures virutas ta haamriga kivitükile niisuguse põraka, et kivi killud lendasid saali laiali. Üks kivitükk lendas Värdile vastu pead. See oli nii jubedalt valus, et Värdi karjatas, haaras peast kahe käega kinni ja istus potsti põrandale. Mõned naised kilja-

tasid. Kustav jäi poole sõna pealt vait ja vahtis ehmunult alla hämarasse saali. Lähemalolijad kogunesid Värdi ümber. Kui selgus, et poisi pea oli terve, ainult suur muhk tõusis imekiiresti juustesse, virutas Kusti Vär dile veel omalt poolt võmmu kuklasse:

«Mis sa ronid siia büüne ette. Sa näed tagantpoolt küll.» Ise viipas Kustavile laval:

«Põle midagi. Lase edasi!»

Kuid Kustav ei lasknud edasi, vaid alustas hoopis uuesti:

«Maantee ääres istun mina...»

Vär di pugest tahapoole ja hoidis peo valutava muhu peal. Talle tundus, et see kasvab järjest kõrgemaks. Ka valu oleks nagu suuremaks läinud. Laval toimuva jälgimisest ei tulnud enam midagi välja. Silmad nutust märjad ja valutav muhk peas, vantsis ta koju ja rääkis emale ära, missugune hirmus õnnetus temaga oli juhtunud. Seejuures ei unustanud ta muidugi ka Kustilt saadud võmmu. Ema kaitsus õrnalt Vär di juuksed läbi, tõi siis suure lei-valõikamise noa ja vajutas sellega muhku mitu korda. Ise lausus:

«Küll see paha paraneb, enne kui noore naise saad.»

Vär dil hakkas kohe parem. Muhk ei valutanud enam nii hullusti ja käega katsudes tundus, nagu oleks ta palju väiksemaks jäänud.

Seekord ei usaldanudki Vär di enam lava lähedale minna ja nad jäid Alfiga veldi kaugemale, toetasid õla vastu jahedat kivi-seina ja jäid ootama.

Varsti helistatigi lava taga suurt aisakella. Kolm korda. See käis ikka nii, et kui helistati üks kord, siis pidid tegelased lava taha kogunema. Kui helistati kaks korda, pidid peolised saali oma kohtadele asuma, et ettekannete ajal enam kobistamist ei oleks. Nüüd järgnes õige pea kolmas kell ja etendus algas. Aga seda juhtus ka tihti, et teine kell anti küll ära, kõik olid saalis ootel, kuid kolmandat kella ei tulnud ega tulnud. Kas ei jõudnud mõni esineja valmis või selgus, et mingi rekvisiit oli puudu. Seda tuli veel lähematest taludest otsima joosta. Igatahes oli mõnikord teise ja kolmanda kella vahe õige pikk. Lõpuks rahvas tüdines ja hakkas jalgadega trampima ning vilistama, kuni lõpuks ometi oodatud kolmas kell ära anti. Mõnikord anti see küll rahva rahustuseks, sest oodati ja oodati, ja kui midagi ei juhtunud, hakati uuesti trampima.

Lõpuks ometi avanes eesriie. Algas «divertissement». Alustati püramiididega. Väike-Maarja mehe Georg Lurichi edust tiivustatuna tekkis pea igasse külasse oma «jõustiku»-grupp. Võimeldi, tehti püramiide, tõsteti pomme, maadeldi ja vahel joosti võidu. Kõva trupp oli naaberkülas Lepnal. Sealsest trupist said hiljem kuulsaks tõstjad ja maadlejad vennad Steinbergid. Keskmine

neist, Roman, tuli 1924. aastal koguni olümpiamängudel maadluses pronksmedalile.

Selle Lepna pommitõstjate trupiga sai kord nalja. Trupp sõitis aegsasti kohale. Vär di lippas lõuna ajal vaatama, kuidas nad harjutavad. Laval olidki parajasti mehed, kes harjutasid žongleerimist kahepuudaste sangpommidega. Pomm visati õhku, see tegi seal tiiru või paar, siis püüdis esineja selle õhust uuesti kinni. Kahepuudaseid pomme, mida Vär di suurivaevu suutis kahe käega maast lahti kangutada, loobiti nagu palle, küll ühe, küll kahe käega, küll ühe käest teise kätte. Ei tea nüüd, kuidas see juhtus, et ühel harjutajal kukkus pomm käest ja sadas läbi õhukeste lavalaudade lava alla, nii et põrandalaua pilpad ja tolm lendasid. Seda raksatust kuulis Vabadiku Vaabu, kes oli seltsimaja võtme-mehiks ja nüüd parajasti saali pühkis. Ta oli laval nagu välg, vaatas õnnetuskoha üle ja haaras jõumehel kahe käega rinnust kinni:

«Mis sa, kuradi tuhnus, lähed siisugust asja käperdama, mil-
lest su jõud üle ei käi. Endal käed kui lehma nidad...»

Ega tema teadnud, et see oligi jõumees ise Vaabu arvas, et mõni kõrvaline sell hakkas pomme proovima. Kõik lähedalolijad pistsid metsikult naerma. Keegi soovitas:

«Taat, pane see mees jah selja peale! Sihuke loru teine.»

Aga kaua sa ikka naerad. Oli vaja külast kähku lauajuppe paluda ja lavapõrand enne peo algust ära parandada.

Nüüd tegid koolipoisid püramiidide. Vär di oleks tahtnud ka nende hulgas olla, aga tema oli veel väike ja nõrgake. Koolmeister Kilkson õpetas poisse poose võtma ja üksteise kukile ronima, kus siis ülemistel tuli käed laiali ajada. Ega kõrgele saanudki ronida. Kaks poissi üksteise otsa püsti ei mahtunud. Lava oli liiga madal.

Lava tagant kostva plaksu peale lagunes püramiid koost, poisid asusid üksteise kõrvale ja teise plaksu peale võtsid uue asendi. Vär dile püramiidid eriti ei meeldinud. Vaadata neid ju võis, aga põnevat seal ei olnud ja nalja ka ei saanud.

Püramiidide järel deklameeris või õigemini küll luges Silga Toomas luuletuse:

«Ma olen klaasivaaberkant,
kes töös ja sõnas imetark.
Ma mõistan kõiki õpetä,
kuis pudelit saab puhuda.»

Järgnes rida salme, kus klaasivaaberkant kirjeldab oma närudes välimust ja näitab seejuures saalisistujaile oma katkisi pükse, kuube ja vesti. Selleks oli ta ju vastavalt kostümeeritud. Vär dile meeldis salm:

«Mu piip kui pigipirakas,
kuid selles puudub tubakas.
Siis soo pealt samblaid kitkun ma
teen tublit suitsu nendega.»

Värdi ise oli proovinud samblaid suitsetada. Tõmmata ju võis, kuid Kusti taskust näpatud mahorka oli ikka kõige ette tubakas.

Deklamatsioon pidi alati olema koomilise sisuga. Mõni tõsisem pala jättis publiku külmaks.

Nüüd kuulutati välja etteaste «Kaardimoori juures». Mustaks ja näotuks grimeeritud kaardimoor istus laval laua taga ja ladus kaarte. Sisse tuli vanatüdruk, kes laulis:

«Tere, tere ka, kaardimammal
Sind tuln paluma,
ole hea ja teada anna,
kas varsti mehel' saan?»

Kaardimoor ladus siis kaarte ja laulis vastu, mida vanatüdruk peab tegema ja kui palju kaardimoorile maksma, et kosilased hakkaksid käima.

Nii käis kaardimoori juures igasuguseid tegelasi mitmesuguste hädadega ja see andis igaühele head nõu. Aga kõigi soovide täitmised olenesid ikka sellest, kui palju kaardimoorile raha, liha, mune, võid või püülijahu toodi. Kogu tegevus toimus lauldes. Lõpuks tuli mees, kelle naine oli tema juurest jalga lasknud. Enne veel, kui kaardimoor sai oma tingimused esitada, laulis mees, nii et saal kajas:

«Kui teed, et koju tuleb Mai,
siis lasen teha ma
ühe teo püüjasaia
ja ühe sulle toon.»

Järgnesid elavad pildid. Kõigepealt süüdati bengali tuled. Lava äärel asetatud plekkpannidele riputati linnast toodud pulbrit. See süüdati põlema, siis saadi soovi kohaselt punast, sinist, rohelist või kollast valgust. Koos sellega levis saali ka halvasti lõhnavat valget suitsu, mis rahva aevastama pani. Eesriie tõmmati eest ja laval tuli kirkas bengalivalguses nähtavale grupp inimesi, kes teatud poosi olid kivistunud. See oligi elav pilt. Neid kombinereeriti igasugustel teemadel või aimali järele kusagil nähtud pilte.

Seekord hüüti lava tagant: «Heinalised». Mehed olid niitmispoosis, naised tegid, nagu riisusid, Silga Toomas aga ajas pea

kuklasse ja hoidis suu peal suurt lähkrit. Tema jäi palavaga. Kogu gruppi valgustas roheline bengali tuli. Kui see kustus, tõmmati eesriie ette.

Varsti hüüti lava tagant: «Karutantsitaja». Süüdati punane tuli ja eesriide tagant ilmus nähtavale mees, kel rippus kaelas traadist vändaga pappkast. See pidi olema leierkast. Mees ise tegi, nagu keeraks vända. Teise käega hoidis ta ketti, mille teine ots oli karu kaela ümber. Karuks maskeeritud oli tagurpidi kasukas seljas ja karu mask peas. Ta hoidis teist jalga ülal, nagu tantsiks parajasti.

Enne kui eesriie jõuti ette tõmmata, kukkus karu kaela ümber olnud lehmaketi ots kolksudes põrandale. Karu krahmas küll käega, kuid kaotas selle juures tasakaalu ja komistas. Saalis oli naeru kui palju. Keegi hõikas: «Kuule, vanamees, su karu on lakku täis.»

Värdile tuli meelde ükskord varem esitatud elav pilt «Kalevipoeg Soomesepa juures». Pilt oli dramaatiline. Kalevipoeg, kelleks oli Sandri sulane Jaagup, vägev kerekas mees, hoidis kahe käega pea kohal suurt puust mõõka. Just nüüd pidi mõök raksatama alasisse ja selle lõhestama. Hirmunud sepapoiss oli nurka kõssi tõmbunud, sepp hoidis kätt silmade ees, et laiali lendavad sädemed silma ei satuks. Aga siis lendas Kalevipoja ninale suur kärbes ja hakkas seal edasi-tagasi sibama. Vaene Kalevipoeg kartis ilmselt kõdi. Ta pööritas silmi ja tegi näovigureid, et tüütut kärbest eemale peletada. Kuid see ei teinud teise ponnistustest väljagi, jalutas rahulikult edasi. Lõpuks ajas Jaagup alumise huule torru ja puhus: phhh! Kärbes lendas ära, kuid saalis kommenteeris keegi valjusti:

«See polegi Kalevipoeg, see on hoopis lõõts.»

Kui elavad pildid lõppesid, kuulutati vaheaeg. Soojal ajal valgus rahvas õue ennast tuulutama ja suitsu tõmbama, kuni näitelaval kulissid üles seati ja näitlejad end grimeerisid. Külmal ajal polnud aga kusagile minna. Tõusti püsti, sirutati niisama selga ja aeti tuttavatega juttu. Suitsumehed kogunesid saali tagumisse otsa ja panid seal piibud tossama. Naised nurisesid küll, et saal läheb tossu täis, aga kes sellest küsis. Etenduse ajal nagunii plotski põlema ei tohtinud panna. Kui mõni võõras, kes kohalike kommetega tuttav polnud, püüdis poolsalaja oma piibunälga rahuldada, kutsuti ta kohe korrale. Vastu hakata ei olnud mõtet, sest siis tulid kohale kaks korrapidajat, kes korrarikkuja saalist vaikselt välja toimetasid.

Igal peol oli kaks noormeest, kel näitleja-andi ei olnud, korrapidajaks määratud. Tavaliselt oli neil aga selle eest tublisti kehalist rammu. Sellest vist tuligi, et Värdis mälestuses polnud maga-

sialdas ühtegi tõsist korrariikkumist ega lõõmingut, nagu neid kuulu järgi kaugemates seltsimajades tihti ette tuli.

Vaheaja lõppemisest anti jälle kellahelistamisega märku. Algas näitemäng. Tavaliselt esitati ühe- või kahevaatuselisi jante. Tõsi-semaid lavatükke ei juletud kavva võtta. Tegelaste nõrk näitlemisoskus ei võimaldanud neid esitada sellisel tasemel, et rahvas oleks neist võinud naudingut või kunstilist elamust saada. Seekord mängiti August Kitzbergi «Püve Peetri riukaid». Ega sest midagi, et ligi tund aega kestnud divertismendile järgnes veel kolmevaatuseline näidend. Kui esitus vähegi ladusalt välja tuli ja tublisti nalja sai, siis rahvas ära ei tüdinenud. Aga nalja sai neis näidendis sagedasti märksa rohkem, kui tüki autorid seda ette nägid.

Proove tehti üldiselt vähe. Polnud ju lõõnimestest tegelastel kuigi palju vaba aega. Tavaliselt piirduti nelja-viie prooviga, kuid lühemaid näidendeid toodi lavalaudadele isegi kahe proovi järel. Osa püüdlikke tegelasi õppis oma osa pähe, kuid enamik püüdis teksti proovidel pähe kuulutada. Kui aga proove oli vähe, siis tuli välja minna hea õnne ja etteütaja abi peale lootes. Näitelava esi-ääres oli lavapõrandas auk. Selles augus istus etteütaja ehk suflöör. Ta pea ulatus näitelava põrandapinnast veidi kõrgemale. Publiku silmade eest varjas teda suflöörkast. Suflöör pidi sosistades ette ütleva, kui näitleja takerduma hakkas. Väheste proovide tõttu tuli aga vaesel suflööril peaaegu terve tekst sõnasõnalt ette ütelda. Kui oli näha, et näitleja tihti suflöörkastist lähedale «asja teeb», siis oli selge, et osa ei olnud peas.

Selle etteütlemisega saigi tihti nalja. Kui näitleja asus lava tagumises osas, siis kostis etteütaja sosistamine sinna hästi. Kui aga näitleja oli rambis, tuli talle kõvasti ette ütelda. Vahel kostis etteütlemine saali enne, kui lava esiosas tuiutav näitleja seda kuulis. Siis hakati näitlejale alt saalist ette ütleva. Publiku hul-gast julgustati: «Nüüd ütle: «Pai kohtumees, ära ole vaesele lesk-naisele kuril!»» Või midagi muud sellesarnast.

Ega sellest midagi olnud. Rahvas oli niiviisi harjunud. Teati, et ilma etteütajata läbi ei saa, ja püüti siis näitlejaid omalt poolt abistada. Muidugi — näitemäng hinnati heaks või halvaks just selle järgi, kui palju näitlejad suflöörkastist abi otsisid.

Ükskord oli aga rahvas üllatatud. Kui näidend algas, ei olnudki lava ees suflöörkast. Augul lavapõrandas oli luuk peal. Aga näitlejad mangisid. Rahvas muidugi ei teadnud, et külalistrupp oli seda näidendit juba nii palju kordi esitanud, et tekst oli näit-lejatele pähe kulunud. Ja seda publik ka ei teadnud, et etteütaja oli igaks juhaks siiski olemas. Ta asus kõrval lavakardinate vahel.

Seekord läks «Püve Peetri riukad» päris ladusalt. Ainult Siimu

Kustav oli enne esinemist veidi julgust võtnud. Kuna tema oma osa kunagi pähe ei õppinud ja ainult etteütaja peale lootis, siis fantaseeris ta näidendisse lauseid ja ütlemisi omast peast, sest ta ei kuulnud etteütajat alati hästi. Küllap tal kõrvad kohisesid. Tema ütlemised olid alati veidi totrad, mistõttu keegi saalist Kus-tavi järjekordse uuenduse peale hõikas:

«Ara tapa Kitzbergil!»

Aga ega Kustav sellest hoolinud.

Ükskord anti külaskäigu etendus Lepnal. Näidendit oli vähe harjutatud ja Kustavil ei olnud oma osast peaaegu midagi peas. Pealegi oli ta ka seekord enne näidendi algust teinud vägeva «krõmaka». Poole näidendi ajal oli ta nii purjus, et ei suutnud enam teiste abilgi osas püsida. Ühe etteaste ajal ei tulnud Kustav õigel ajal lavale. Kaks näitlejat otsisid tegevust ja viivitasid, kuid lõpuks ei olnud neil muud teha, kui lahkusid lavalt. Samal momen-dil aga astus teisest küljest lavale Kustav. Nähes, et teised on lavalt lahkunud, läks temagi lava taha, kuid tuli kohe tagasi, rekvisiitide hulgast kaasa haaratud suur must pada ja mingi kaigas käes. Ta asetas paja keset lava maha, istus ise kõrvale ja hakkas suure kaikaga pajas ringi liigutama. Ise deklameeris:

«Kee, kee, pudrukenel

Podise, odraleemekenel!»

Siis läks ta hariliku kõne peale üle:

«Kallis Lepna rahvas! Kas teil on teada, kuidas kõige paremat odra jahuputru keeta? Ma räägin teile selle asja ära. Teil tuleb otsida maja lähedal kõige rammusam põllutükk, kunda see korra-likult üles, äestada ja külvata kevadel sinna oder. Kogu suve tuleb sealt umbrohtu kitkuda ja pere ei tohi enam kapsamaal kükitamas käia, vaid nüüd peavad kõik odrapõllul käima, et vill vägev kasvaks...»

Algul oli rahvas hämmeldunud. Kui aga asja tuuma hakati taipama, naerdi ja vilistati sellele totrale improvisatsioonile kaasa. Nalja ju sai. Kustavit püüti lavalt ära kutsuda, et talle mõistus pähe panna. Küll sosistati ja veheldi kardinade vahel, kuid Kus-tav oli hoogu sattunud. Ei teinud keilestki välja. Lõpuks katkes teiste kannatus. Kui Kustav oli oma odrakotiga veskini jõudnud, tõmmati eesriie ette. Kustav vihastas, võttis oma paja, võitles end inimeste vahelt välja ja varsti oli kuulda, kuidas ta oma «ette-astet» jalutusruumis jätkata püüdis. Näidendi esitamisest ei saa-nudki enam asja. Eesriide ette astus teadustaja ja hüüdis:

«Pärast saali korrastamist algab tants.»

Kord oli magasiadas külalistrupp kas Altjalt või Toolsealt. Värdi teadis ainult seda, et nad olid kohale sõitnud mere äärest ja välja puldani alla organiseerinud ka puhveti, kus müüdi värs-

keid suitsusilke ja kompvekke. Näidendi nimi ei tulnud Vårdile enam meelde, kuid sellest sai ta aru küll, et näitlejad ei näidelnud, vaid lugesid oma osa monotoonselt ette. Aga üks põnev ja verine lugu oli see küll. Kolmandas vaatuses lamas juba kaks laipa maas. Kuid üks vihane mees tõstis veel püstoli ja karjus teise peale:

«Sure, koer!»

See, keda sihti, jõudis ainult põlvili kukkuda, sest pauku ei järgnenud. Käis ainult nõrk plöks. Eriline korgist laenguga püstol, mida selleks otstarbeks kasutati, ei läinud lahti. Ohver sai aru, et hakkas ilmaaegu langema, ja ajas enda püsti. Püstoliga mees sihtis uuesti ja karjatas veel koledama häälega:

«Sure, koer!»

Kuid ka seekord ei järgnenud pauku. Ohver ei hakanudki enam kukkuma. Mõne hetke pärast tuli siiski pauk. Keegi nahtavasti taipas lava taga, et sellest püstolist enam pauku oodata ei maksa, aga rumal olukord tuleb päästa. Ta virutas luuavarrega vastu põrandat ja käiski pauk missugune. Nüüd aga tuli see mahalastavale täiesti ootamatult nagu piksekärgatus veebruaris. Ta vahtis üllatunult laskja otsa, kuid see oli lavatagusest paugust isegi ehmunud ja vahtis totra näoga oma püstolit. Nüüd alles taipas ohver, et ta peab paugu peale surnult maha langema. Kähku lükkas ta üht ettejäänud maas lamavat laipa veidi eemale, sest muudu poleks kolmandale laibale enam ruumi jätkunud. «Laip» oli aga lavapõrandast kõvasti tolmuga kokku saanud. Kolmas laip (nüüd võis teda juba nii nimetada) lõi känd teineteise vastu laks-laps! puhtaks, heitis põrandale, sirutas enda viisipäraselt välja ja oligi surnud. Naer, plaksutamine ja vilistamine ei tahtnud saalis lõppeda. Näitlejatel tuli kolm korda käia eesriide ees kummardamas, mis oli selle aja kohta haruldane.

«Päve Pectri riukad» kulges aga normaalselt. Näitlejatel oli osa ladusalt pähe õpitud ja rahvas jälgis põnevusega sündmuste arengut. Siis aga tuli perenaisel roobiga ahju segada. Ahi oli tehtud puulistudest, millele oli kinnitatud pruun pakkimispaber. Slimu Olga, kes eite mängis, oli veidi ettevaatamatu. Ta koksas kogemata roobiga vastu ahju raamistikku. Ahi hakkas kõikuma ja krabisema. Siis hõikas keegi saalist:

«Vanaeit, hoia alt, ahi kukub kaelal!»

Kui näidend läbi, tõstsid korrapidajad pingid seina äärde, põrand piserdati veega üle ja puhiti puhtaks. Muudu oleksid tantsu ajal tolmupilved nii suured olnud, et nendest poleks muusikatki läbi kuulnud.

Sellal väga keerulisi tantse ei tantsitud. Kõige populaarsem oli valtser. Järgnesid polka, padespaan, reinlender, oira-oira ja

vingerka. Viimase tantsijaid oli vähe, sest see nõudis tantsijailt suurt kiirust ja paindlikkust. Sammud olid palju keerulisemad kui mõnel teisel tantsul.

Kui pillimehed puhkasid, mängiti ringmänge. Haarati kätest kinni ja moodustati suur ring. Mõned paarid astusid ringi sisse ja siis lauldi:

«Roheline hein, roheline hein,
roheline hein oli heinamaal.
Siin on hea, seal on hea,
hea on igas paigas.»

Sagedamini lauldavateks ringmängulauludeks olid ka «Mu isamaa armas», «Mäe otsas kaljulossis» või «Üks noormees otsib pruuti, kes teda armastaks».

Iga salmi järel lauldi tantsurefrään, näiteks:

«Talv oli mööda minemas,
suvi oli kätte tulemas,
toomingate õiepungad
olid lahti minemas.»

Tavaliseks valsirefrääniks oli:

«Seks elu on loodud, et võitlema pead,
kui sipelgas lõhutud pesakest seab.»

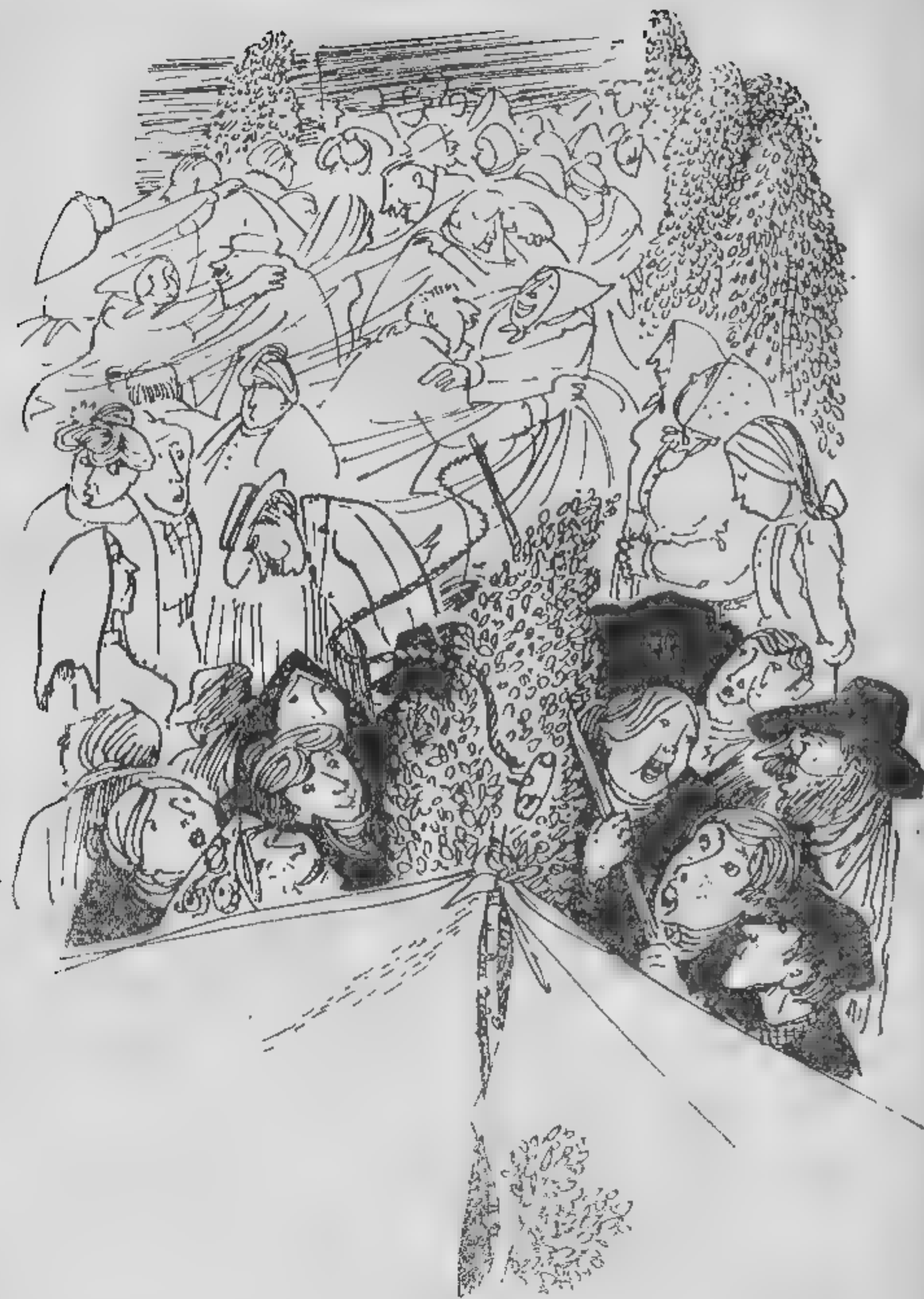
Need, kes ei tantsinud, käisid tavaliselt õnne õngitsemas. Ühte saalinurka oli vaipadest putka chitatud. Selles istus kassapidaja. Teatud väikese summa eest sai peoline õiguse kepi otsa monteeritud õnge üle putka ääre pista. Sees pandi siis õnge otsa mingi eese, oli see siis taskurätt, koolivihik, paberlill, pipratoos, pliiats või mõni muu tühi asi. Kuid vahel oli õnge otsas ka väärtuslikumaid esemeid. Tavaliselt koguti need kõik külaelanikelt annetustena. Vårdi isa andis iga kord ikka mõne vajaliku asja, kas endavalmistatud pussi, kapsaraua või väikese kirve. Seega jäi õngeõngitsemisest saadud raha tervenisti peotuludesse.

Mängureeglite järgi ei tohtinud esemete õnge otsa asetaja teada ega näha, kelle õng üle putkaääre ripub. Aga küllap ta ikka kusagilt piilus, sest tihti tabasid esemed omamoodi märki. Umberseisjad said palju nalja, kui mõni noor näitsik sai piibu või elatanud vanamammi kummist tite. Aga haaknõelu oli õnge otsas õige tihti.

Pidu lõppes tavaliselt hommikupoole ööd või suvisel ajal tihti ka hommikul, kui päike tõusis. Siis sai Vårdi vaevalt tunnikese heintel tukastada, kui ema juba lakaredelilt hüüdis:

«Vårdi! Küllalt magatud! Loomad vaja välja ajada!»

Ega ema teadnud, et Vårdike alles natukese aja eest peolt tagasi jõudis.

San Martino de Kastrozza

Uhel ilusal päeval ilmusid seintele vakamaa suurused kuulutused, milles teatati, et lähemal ajal esineb magasiaidas «Üle maailma kuulus maagika professor, India fakiir ja hipnotismuse suurmeister San Martino de Kastrozza». Kuulutuse lugejad ei osanud selle nime järgi midagi arvata. Alles siis, kui altpoolt loeti «asjad kaovad ja ilmuvad jälle, saladuslikud muutumised, tütarlaps magab õhus» ja muud selles stiilis, siis ütlesid nooremad, et see on tsirkus või laadapalagan. Sellega olid nooremad inimesed tuttavad, sest laadal käies ei unustatud kunagi palaganis käimata. Aga laatu oli peaaegu iga kuu ja palagan ei puudunud ühelki laadalt. Mõned teadjamad rääkisid, et pole see ühtigi lihtne laadakloun, vaid see mees on nõid ja teeb lausa uskumatuid asju. Keegi ei teagi õieti, kust maalt see imetegija pärit on. Seega kujunes sellise eksootilise kuulsuse esinemine Värdis kodukülas juba ette menukaks. Seda enam, et niisuguseid esinejaid maa seltsimajades ei olnud varem nähtud. Polnud siis ime, et rahvast kogunes rohkem, kui saal mahutas.

Kui eesriie avanes, oli lava tavalisest nõrgemini valgustatud. Silmad pidid enne tükk aega harjuma, et näha, mis hämaral laval sünnib. Hämarusest astus esile keskmist kasvu kõhnapoolne mees, sabakuub seljas ja silinder peas. Sõnagi lausumata haaras ta taskust väljarippuva rätiku ja tegi sellest muna. Nüüd pistis ta muna silindrisse, tegi musta läikiva kepikesega selle kohal mingisuguseid maagilisi liigutusi ja silindrist rabeles välja kana, kes fakiiri käest lahti pääses ja saalis ringi hakkas lendlema, kuni ta kõigi ühisel ponnistusel edukalt kinni püüti ja lavale tagasi sokutati. Nüüd pandi laual asuvasse kasti viinapudel, mille «professor» sealt ära kaotas. Selle asemel aga ilmus kasti tass auravat kohvi, mille esimestes ridades istujad umbusklikult, kuid suure mõnuga ära rüüpasid. Uhesõnaga, esitati hulk tänapäeva illusionistidele nii tavalisi trikke, kuid maarahvale olid need kõik uudiseks. «Professor» ei rääkinud oma trikke sooritades muud, kui hüüdis mõnikord «allee-hoppl!», «hookus-pookus fileookus nullal!» või midagi muud selletaolist. Vanemad inimesed, kes selliseid kunsttükke esmakordselt nägid, ahhetasid. Neile oli see uskumatu ja üleloomulik, nii et mõned pomisesid: «Täitsa nõid!» ja lisasid sellele mõne palvesõna. Igaks juhuks.

Ka Värdis nägi selliseid trikke esimest korda. Ta oli küll kord laadapalaganil käinud, kus esines ka üks sabakuues ja musta läikiva silindriga isand. Kuid see žongleeris ja loopis nuge märklauda. San Martino de Kastrozza trikid aga viisid poisid hämmel-

dusse. Mõistuse lõi täiesti sõlme järgmine trikk. «Professori» assistent, kõhn ja kahvatu tütarlaps, tuli alla saali, vaatas pealtvaatajate poolt temale salaja näidatud esemeid ja küsis lavale jäänud «meistrilt»: «Mis asi see on, mis sel lugupeetud daamel käes on?» Meister vastas silmi pilgutamata: «Juuksenõel.» Arglikult võttis Värdis taskust määrdunud kaardipakist ühe kaardi ja näitas seda tütarlapsele. «Mida teeb see noorhärja sellega, mis ta mulle näitas?» küsis assistent. «Ta mängib sellega kahtkümmend üht.» «Missugune mast ja kaart see on?» «Poti kuningas,» oli vastus ja see oli õige.

Nüüd oli Värdis veendunud, et tegemist on saladuslike ja üleloomulike jõududega, nimetatagu seda siis nõiduseks või maagiaks. Ja Värdis hakkas veidi kõhe. Niisugune fakiir teab ju siis sedagi, mis Värdis mõtleb. Sellest peale püüdis Värdis de Kastrozast ainult hästi mõelda. Et vältida igasuguseid ebameeldivusi.

Kava teine osa oli pühendatud hüpnootilisele. «Suurmeister» astus lavale oma assistendi saatel. Tüdruk pandi toolile istuma. «Professor» jõllitas talle tükk aega üksisilmi otsa, sirutas käed ette ja käsutas:

«Sulke silmad!»

Tütarlaps sulges silmad.

«Tõstap üks käsi!» — «Tõstap teine käsi!» — «Tõusep püstil!» —

«Toop laualt need roosid ja heidap need armsale publikummile!»

Tüdruk liikus nagu unes ja tegi kõik, mis kästi. Suur punt veest tilkuvate vartega karikakraid sadas rahva hulka, kus neid üks-teise võidu püüdma hakati. Need polnudki mingid nõiaroosid, vaid päris loomulikud kraavipervelt korjatud karikakrad.

Kui tüdruk oli küllalt igasuguseid ülesandeid täitnud, «äratati» ta üles ja saadeti lava taha. Nüüd kutsus fakiir kedagi pealtvaatajate hulgast lavale. Keegi ei julgenud minna. Mitmekordse kutsumise peale hüppas viimaks lavale Värdis vend Sass. Ta jäi seisma ja ootas käske.

«Ei kardap, mina gipnotiseerip sinu!»

Jälle sirutas ta käed ette, vahtis Sassile üksisilmi otsa ja ütles õudse häälega:

«Sina ei saap enam mitte reekida!»

Ja Sass ei saanudki sõna suust, kuigi ta pingutas ja tegi igasuguseid näomoonutusi, et keel käima hakkaks. Aga ei hakanud.

«Sina ei saap enam oma suu kinni panna!»

Ja Sass ei saanudki. Seisis suu laiali nagu hambatohtri juures.

«Nüüd olep sinul krampid!»

Sass hakkas krampides väänlema. See oli kole. Värdis hakkas hirmu, et viimaks ei saagi Sassist enam elulooma.

Siis aga tegi «professor» kätega rahustavaid liigutusi.

«Ärkap! Ärkap! Sinul ei olep paha. Sinul olep veega hea.»

Ja fakiir tõmbas Sassil peoga üle näo. Sass ärkas — vaatas meeletute silmadega ringi, hüppas lavalt alla ja tormas saalist välja, nagu oleks tal kuri kannul.

Nüüd tuli tüdruk lavale tagasi. Ta pandi «magama».

«Nüüd minu meedium magap õhus.»

Trikimeister tõi mingi musta raudtoru ja säitis selle tüdruku kaenla alla. Siis tõstis ta tüdruku kangestunud keha ristloodi. Kuid niipea, kui mees õla alt ära võttis, langes tüdruk tagasi. «Professor» proovis veel mitu korda, kuid ikka samade tulemustega. Siis tõmmati eesriie ette...

Lavalt kostis tükk aega kopsimist ja askeldamist. Kui eesriie uuesti avanes, seisis tüdruk ikka keset lava silmad kinni nagu unes. Uuesti tõstis maag tüdruku ristloodi, kuid sinna ta ei jäänud. Mitmekordse üritamise peale jäi tüdruk lõpuks posti otsa rippuma kuidagi viltu, nii umbes 45 kraadi all.

«Täna mittemaagiline kuu seisukord. Minu meedium ei seisa mitte transis. Halv päev, väga halv päev!»

Kava oli lõppenud. Algas tants.

Hommikul küsis Värdis Sassi käest, et kas tal oli väga halb, kui fakiir ta ära nõidus. Sass naeris:

«Ma ise tegin sedasi. Leppisime enne etendust fakiiriga kokku. Sain prii pääsme ja 50 kopikat peale selle.»

Esmaspäeva lõuna paiku sõitis jalgrattal Sepa talu õue keegi kõhnavõitu mees ja küsis Sassi. Värdisle tuli see nagu kangesti tütav ette. Aga alles siis, kui Sass tuli ja võõras hakkas saali üüri õiendama (Sass oli nimelt noorsooseltsi laekur), oli Värdis korraga selgus käes: see ongi ju seesama kuulus San Martino de Kastrozza. Värdis oli pettunud. See oli ju tavaline inimene. Pealegi jalgrattaga. Nii kuulus fakiir oleks võinud ju kohale sõita lendaval vaibal või vähemalt ratsutama luua seljas, nagu neist meestest muinasjuturaamatutes kirjutati.

Et parajasti oldi lõunalauda asumis, palus ema ka «professori-härja» lauda. Nii oli Sepa talus kombeks. Võõras oli rõõmuga nõus. Kui isa seinakapist ka söögialuse välja tõi, hakkas fakiiri keel õige libedasti käima. Ei enam mingit «olep» ega «sulkep».

Kuulus fakiir oli üldse lõbus sell. Rääkis, et tema nimi on Juhan Kull ja tal on linnas väike maja ja perekond. Trikke õppinud ta ühelt Riia illusionistilt. Ta seletas lahkelt ka seda, kuidas neid tehakse.

«Ega minu töös mingisugust nõidust ole. Puha käte osavus ja kiirus. Nagu näiteks see»

Kull võttis taskust õhukese siidrätiku ja hakkas seda kokku lappama.

«Ma panen ta nüüd veel kokku ja veel kord ja nüüd on ta päris pisike. Nüüd panen ma rätiku siia pihku ja pigistan pihu kõvasti kokku. Nii! Sool! Nüüd loen «Tsippaara-nipaara, karakalumm!» Vaadake nüüd hoolega!»

Kull sirutas rusikas käe teiste ette.

«Nüüd ma avan ta...»

Peopesa oli tühi. Lauasistujad uurisid isegi «nõia» sõrmevahed ükshaaval läbi, kuid rätik oli kadunud.

«Imelik. Kuhu see taskurätik ometi sai?» imestas ema.

«Peremees, olge nii kena ja pistke oma käsi parempoolsesse kuuetasku!»

Sepa Ants pistis käe tasku ja ta nägu venis pikaks. Ants tõmbas taskust sama rätiku ja näitas seda üllatunud perekonnaliikmetele.

«Kust, kurat, see siia sai?»

«Mina panin,» naeris Kull. «Tegelikult ma seda kokkupandud rätti ei pannudki vasakusse pihusse. Jätsin selle paremasse kätte ja sel ajal, kui teie kõik rinnuli laua kohal minu peopesa uurisite, sokutasin ma rätiku teie tasku. Näete, kui lihtne, kui natuke kiirust ja osavust on. Mul oli tarvis ainult mõneks hetkeks teie tähelepanu mujale juhtida. Laval on sama lugu. Selleks lasen ma kana saali lendama, lasen tüdrukul saali visata lilli, et siis sel ajal, kui kõik nende püüdmisega tegelevad, oma järgmist trikki ette valmistada.»

«Aga tüdruku magamapanek?» küsis keegi.

«See trikk mul ei õnnestunud sellepärast, et teie saali lavapõrand on liiga õhukestest laudadest. Tüdruku riiete all on metallist toed. Kui ma ta õlale tõstan, siis haagin selle süsteemi lavapõrandasse kinnitatud toru külge. Aga lavapõrand andis järele,» seletas hüpnootisöör avameelselt.

Kui Kull õhtu eel jalgrattale istus, et linna tagasi sõita, oli «kuulus maagikaproffessor» peaaegu Sepa rahva perekonnasõbraks saanud. Edaspidigi käis ta mõned korrad Sepal toidukraami otsimas. Oli ju sõja aeg ja linnas leiba vähe.

Rehepeks

«Hurraa, poisid! Tänavu saame sellest neetud rehepeksust lahti!» hõikas Sass juba kaugelt.

Värdi ja Kusti istusid aidatrepil ja pidasid pühapäevast lõunatundi. Kusti toppis paberosse ja Värdis meisterdas vibupüssi.

«Mis lori see on? Kes siis tänavu vilja peksab?» küsis Kusti.

«Masin. Tulen praegu Siimult. Taat on seal. Ja Saapari Juhanes Levalast, see, kel rehepeksumasin on. Siimu Joosep tegi kaubad maha, et masin tuleb neile vilja peksma. Siis meie isa ütles Juhanile, et noh, kui sa juba kord siin kandis oled, siis lase meie viljanatuke ka läbi. Ega meil rohkem lähe, kui üksainus päev,» seletas Sass õhinal.

Värdis suu kiskus naerule. Ei olnud ju tema meelest midagi hullemat kui sügisene rehepeks. Suviviljaga polnud viga, temal oli sellega vähe tegemist. Harva küll, kui teda pahmatallamise juures vaja oli. Kaerad ja odrad kuivatati parsil ära, siis laotati rehealuse savipõrandale ringlademesse. Eks Värdis käis vahel abiks vihusidemeid lahti päästmas. Kusti või Sass tõi tallist hobuse ja ajas selle ohja otsas lademel ringi jooksmas. Ikka tümp-tümp, tümp-tümp! Hobuse oma kapjadega peksis viljapeadest terad välja. Vahepeal tuli isa, harvade pikkade pulkadega rehereha käes. Rehaga sasi vastu säärt soputades puistas ta lademest terad ja aganad välja. Need lükati rehenurka hunnikusse. Kusti lasi hobuse uuesti sasilademele traavima, ikka tümp-tümp, tümp-tümp! Ega siis ühe hobusega teri nii ruttu kätte saanud. Suuremates taludes, kus mitu hobust, pandi need kõik korraka lademele traavima.

Seda tööd öösel ei tehtud. Värdis läks juba karjaga välja, kui isa vanemate poistega esimest ringladet laotama hakkas.

Aga rukkipeksu päevad olid Värdisle rasked. Kell võis vast neli olla, Värdis arvates aga kõige rohkem kaks, kui ema poisid üles ajas:

«Tõusel Täna on rehi. Ega nad seal ilma sinuta hakkama saa. Ole nüüd hea poiss ja aja silmad lahti!»

Polnud parata. Rusikatega silmi hõõrudes pani Värdis riidesse ja läks. Sumbunult soojas rehetas lasi isa juba ahteid maha. Siis võttis ta vihu ja hakkas vastu pinki taguma. Seda nimetati rabamaiseks. Suurem osa teri peksti nii pähikutest välja. Seda nimetati rapperukkiks ja nii saadud teri teistega segi ei pandud. Neid peeti kõige paremateks. Värdisle hakkas silma, et rehetoa põrandal oli palju rukkiusse. Need olid juba parsil suures kuumuses surnud ja

lamasid nüüd kerratõmbunult maas nagu pruunid nõõbid. Värdis katsus näpuga — mõni oli juba täitsa kõvaks kuivanud.

Kui isa oli vihu tühjaks peksnud, viskas ta selle rehe alla, kus Kusti ja Sass vihusidemed lahti päästsid ja kõrred kahte lademesse laotasid, vihuladvad korralikult keskele vaheliti seatud. Värdis hakkas poistele vihke kätte kandma. Nii laabus töö kiiremini.

Kui üks lade rehala ühest seinast teise ulatus, tuli isa rehetoast, ise tolmune kui vanapagan. Ainult silmavalged välkusid parre külge riputatud laterna valgel.

Nüüd alles algas päris rehepeks. Ega siis rabamisega kõiki teri kätte saadud. Umbes pooled olid veel pähikutes. Seinalt nagist võeti koodid. Rakvere kandis hüüti pinta või kooti millegipärast vardaks. Ometi oli vart hoopis teistmoodi. See oli lihtne kõveraks kasvanud puu. Koot ehk pint kujutas endast aga paari meetri pikkust vart, mille külge oli nahkrihmaga kinnitatud käsi-varrejämedune 50—60 sentimeetri pikkune kasepuust kolk. Mõnikord tehti kolk kuue- või kaheksakandiliseks, et teravad kandid pähikust teri paremini välja lööksid.

Isa koot oli kõige suurem ja raskem. Kolk varre otsas oli vaht-rapnust. Teistel oli kergemast kasest. Värdis jaoks oli isa meisterdanud hoopis väiksema koodi, millest poisi jõud parajasti üle käis.

Nüüd asuti paarikaupa lademele. Sass oli Kustiga, Värdis aga isaga paaris. Paarid hakkasid kootidega ladet peksma. Algul ikka sops-saps, sops-saps! Hiljem, kui lade õhemaks vajus, käisid koodid juba kilk-kolk, kilk-kolk! Vahepeal pöörati lademe alumine kiht peale ja jälle alustasid koodid oma tantsu, kuni pähikutest viimane kui tera oli välja peksnud. Siis aga raputati õled teradest hoolikalt puhtaks, seoti kubudesse ja kanti rehe seina äärde riita. Reherahaga saputati järelejäänud sasi tühjaks. Terad koos aganatega lükati nurka hunnikusse tuulamist ootama. Põrandale laotati uus lade ja kõik algas jälle otsast peale, kuni rehetuppa ei jäänud enam ainsatki vihku.

Sedaaegu oli suur valge väljas. Nüüd võeti veidi, einet, siis läksid vanemad poisid koos isaga teri koristama ja tuulama. Parre külge riputati suur sari. See oli nagu hiiglase sõel. Isa loksutas sarja edasi-tagasi, poisid tõstsid kühlvitega peksuvilja sarja. Terad koos sõkaldega langesid läbi sarja rehepõrandale, suured aganad jäid sarja, kust need pärast välja tõsteti ja aganikku viidi. Neist oli talvel hea loomadele sulpi teha. Muudkui kalla kuum vesi peale, riputa näpuotsaga jahu, ja loomad sõid seda nii hea meelega, et anna aga ette. Päris puhtaks tuulati vilja hoopis hiljem, kui juhtus tuul rehealuse väravatest sisse puhuma. Nüüd

pandi üles hoopis peenema põhjaga sari. Sellest langesid terad peaaegu otse alla, aganad ja kõlud kandis tuul hoopis teise hunnikusse. Vahel tuli tuulamiseks sobivat tuult kaua oodata. Isa rääkis, et kui tema veel sulane oli, siis oli peremees pannud teda kummuli sõelaga ümber rehe käima, seepeale pidi tuul soovitud suunas pöörama.

Pärast einet pani Kusti tavaliselt ikka hobuse adra ette ja läks kündma. Värdis aga võttis kasetohust leivamärsi selga ja läks karja. See oli karjasele hirmus raske päev. Sügisesed ilmad olid külmad ja tihti sadas. Keha oli raske koodi viibutamise haige ja uni tikkus vägisi peale. Kuid silma kinni lasta ei võinud, loomad oleksid paha peale läinud. Olid ju karjamaa ääres kohe teiste talude orasepõllud. Kuigi päevad olid juba lühikeseks kulunud, andis poisil õhtut oodata.

Ei ole siis imestada, et Sassi teade rehepeksust vabanemisest Värdis rõõmust lausa keksima pani. Kuid lõunalauas oleks talle nagu ämbritäis külma vett kaela kallatud. Isa ütles:

«Rukkirehed tuleb ikka kootidega peksta. Masin lööb ju kõrre puha põhuks. Ei saa katuseparandamise õlgigi. Odra ja kaeraga on ükskõik, kas talle pahmast või lase masinast läbi, ühesugune loomasõõr jääb ikka järele.»

Värdis jäi nukraks. Õised ülestõusmised ja raske koodiviibutamine jäi siis ikka edasi.

Ohel päeval karjas olles kuulis Värdis Siimu poolt pidevat undamist. Nagu mõni hiiglaelukas oleks läbi nina inisenud. Värdis teadis, et niisugust häält teeb rehepeksumasin. Ta arvestas kohe, et Siimul kulub viljapeksuks kaks päeva. Neil on suurem talu ja vilja rohkem. Seega peaks masin ülehomme Sepale jõudma. Neil oligi selleks kõik valmis, vilja rehe alla veetud ja talgulised kutsutud.

Sel päeval, kui rehepeksumasin Sepale toodi, jäeti Värdis karjast koju. Lehmaid jäid lauta. Neile niideti ädalat ette. Rehe alla seati peksumasin üles. Küll see oli Värdis meelest keeruline värk: iga-suguseid rattaid, võlle ja nahkrihmu risti-rästi täis. Masina külge kruviti pikk puistajate kere, kus kolm pikka restsõela pidid põhu seest aganad ja terad välja puistama. Masina küljest toodi aga õue roosvärgi külge pikk kardaanliigenditega raudvõll. Rossvärk oli ka üks isemoodi värk, millest palju näha ei olnud, sest pealt kattis teda suur pearatas nagu kaas. Sellelgi olid hambad seespool. Sellele pearattale kinnitati kaks pikka puust tiislit. Kummagi külge rakendati veohobuste paar. Värdis määrati hobusteajajaks. Teise paari ajajaks oli Laskja karjatüdruk Selma. Varem olevat olnud üksainus hobuseajaja. See istunud roosvärgi pearattal põhukotil, pikk piits käes. Nüüd nõudis Saapari Juhane, et mõlemal

rakendil pidi oma ajaja olema. Need pidid käima tiisli taga, ohjad käes. Uks ajaja ei suutnud kahte hobustepaari ühtlaselt vedama panna. Peale selle ütles Juhanes, et ajaja oma raskusega kallutab pearatta ühele poole ja takistab seega masina ühtlast kaiku.

Algul oli see töö Vårdile täitsa uus ja huvitav. Ta käis vaikides hobuste kannul ringiratast. Selmaga ei tahtnud ta tegemist teha, mis juttu sa temaga ikka ajad. Vårdi püüdis rohkem reheväravatest sisse piiluda. Seal oli hulk inimesi ametis. Saapari Juhanes ise lasi vilja trumlisse. Seda tööd teistele ei usaldatud, võis käe masinasse lasta. Tema kõrval lõikas Siimu Olga suure pussnoaga vihusidemed lahti ja lükkas laialilaotatud vihud Juhanese ette. Mõned loopisid virnast vihke Olga ette lauale. Siis oli veel aganapoiss, «põhuponder», kes puistajate jalgealust puhastas, ja põhu eemale lükkas, kust siis virnastajad põhu virna kandsid. Ligi paarkümmend inimest oli kibedasti ametis. Masin undas kõrvulukustavalt. Vahetevahel aga tegi ta hirmsat madalat häält — jõuuuu! Nagu oleks masinale midagi kurku jäänud. Tegelikult nii oligi — Juhan lasi vahel kogemata suurema suutäie või lahtilõõmata vihutombu trumlisse. Siis kippus masin kinni jääma. Nüüd pidas Juhan allalaskmisega vahet, kuni masin jälle ühtlaselt undama hakkas. Mõnikord aga lõi liiga suur suuläis masinatrulli kinni. Siis tuli harilikult mõni rihm pealt ära. Nüüd jäeti hobused seisma, kuni vili trumlist välja kisti. Need pausid Vårdile meeldisid. Siis oli hea ringi vaadata. Vaatamata raskele tööle olid inimesed lõbasad, lõõpisid ja hullasid üksteisega põhuvirnas. Ei sehest olnud midagi, et rehealune oli paksu tolmu täis, mis suit-supilvena reheväravatest välja üllis ja inimestele suhu ning silma kippus.

Vårdi hakkas varsti väsima. Üksluine ringiratast vantsimine tüütas lõpuks ära. Poiss oli päris õnnelik, kui masin lõunaks seisma jäeti. Hobustele anti kaeravihk ette ja hobusteaajad võisid istuda ning jalgu puhata.

Lõunasöögiks keedeti tavaliselt mingi supp, mis muud sa nii suurele perele mõistsid teha. Ema oli keetnud hea hernesupi. See maitses kõigile. Ants pani lauale isegi pudeli viina. Igaüks sai sealt pitsi või paar. Ega rohkem ei tahtnudki. Pool tööpäeva oli ju veel ees.

Akki hakkas Laskja Jaan taldrikus lusikaga ringi sõudma, nagu otsiks sealt midagi. Ema vaatas Jaani ja küsis:

«Mis sul kadunud on? Kas tahad soola või? Oma arust pidi supp ikka paras saama. Aga mõni tahab soolasemat. Eks ma toon kohe.»

«Ära sellepärast jookset!» keelas Jaan. «Mind huvitas ainult, mis looma lihaga see supp keedetud on?»

Ema läks ähmi täis.

«Mis looma siin muud..., eks ikka sea lihaga. Hoidsin selle jaoks isegi koodi. Eks sa ise vaata lihavaagnalt!»

Kuid Jaan muudkui muigas ja sobras lusikaga taldrikus.

«Eks sa jäta siis järele, kui ei kõiba,» sai ema lõpuks pahaseks.

«Ega ma sellepärast,» irvitas Jaan. «Supp on priima. Aga mulle tuli meelde, et möödunud sügisel keedeti Kruusiaugul viljapeksutalgul ka hernesuppi. Pistime igamees juba taldrikutäie vatsa, kui Kärsti Karla hakkas kausist lisa tõsima. Kulpi tuli keedetud konn...»

Kõik jäid äkki vait. Mõned naised panid lusika kõksti lauale ja tõstsid põllenurga suu juurde.

«Kust, kurat, see konn supikaussi sai?» imestas Siimu Joosep.

«Eks Kruusiaugu peret tea igaüks. Ega see ordnung seal just kõige parem ole. Kaev on juba aastaid raketeta. Eks siis koos supiveega see konn patta sulpsanudki.»

Mõned tõusid lauast, kuigi taldrikud olid veel pooleli. Pere-naine sai nüüd päris pahaseks. Tõmbas Jaanile käterätikuga üle turja:

«No leidsid vast aja, kus niisugust juttu ajada. Eks lasknud inimestel enne lõuna ära süüa!»

«Ega mina nende söömist keela,» ütles Jaan süütult, tõstis kausist suppi juurde ja hakkas rahulikult edasi sööma. «Ega mina su pada näe, kui palju seal suppi sees on. Mõned teevad endale hüva roaga liiga ja supp saab enneaegu otsa, aga mul vatsas veel ruumi palju.»

«Oled ikka va päitsik!» pahandas ema. «Mul veel pool pada suppi täis, söö ennast või lõhki!»

Lõuna ajal oli hakanud vihma sadama. Töö läks uuesti lahti. Rehe all töötajatel ei olnud vihmast midagi, aga hobuseajajate elu muutus kehvaks. Mitte üksi seepärast, et kogu aeg krae vahele vihmavett valgus, vaid sellepärast ka, et hobuste tallatud ringtee muutus varsti ligaseks ja trepiliseks. Pori kleepus jalgade külge, hobused komistasid tihti. Raske oli astuda. Mida rohkem õhtu poole, seda enam väsimus kallale kippus. Peagi tuli pime peale. Rehe all süüdati laternad. Väljas oli valgust ainult nii palju, kui reheväravate vahelt kumas. Ka hobused ei tahtnud enam hästi käia, küllap olid nemadki väsinud.

Vårdi lipsas ühe ringi ajal väravate vahele vaatama, kas vilja on veel palju masindada. Ei olnud enam palju, ainult virnapõhi oli veel järele. Kuid töö ei lõppenud. Kui kaeravirna läbi, lasti masinasse veel koorem vikisegatist, mida Vårdi ei märganud. Tuli edasi marssida. Laskja karjatüdruk ei pidanudki lõpuni vastu. Hakkas virisema, et tema ei saa enam käia, saabas hõõrub. Siis

tuli tema asemele Siimu Olga. Allalaskjale ei olnud vaja enam vihke kätte anda, segatise tõtsid mehed otse koormast hanguga Juhanese ette.

Lõpuks ometi jäeti masin seisma. Värdis lipsas kohe tuppa, võttis märjad riided seljast ja heitis voodisse pikali. Ta oli nii väsinud, et ema ajas teda sööma, kuid Värdist ei olnud minejat. Ta jäi varsti magama kui ront.

Mõni päev pärast viljapeksutalтусid ütles Sepa Ants:

«See oli nüüd viimane kord külast masinat tuua. Juhanes rõõvib masina eest veerand vilja endale. Inimeste toit ja talgupäevad peale selle.»

«Mis sa siis teed? Hakkad jälle hobustega pahmast tallama? Nüüd ikka on vili ühe päevaga pekstud. Ainult tuulamise vaev. Hobusega nokutad nääripäevani välja.»

«Järgmiseks sügiseks teen ise rehepeksumasina.»

Ja tegigi. See oli nagu imekomet. Palju väiksem kui Juhanese oma. Puistajaid ei olnudki ja seda masinat aeti käsitsi ringi. Selleks olid kummalgi pool suured hoorattad, mille küljes vändad. Kusti ja Sass asusid vântama, isa ise läsi vilja peotäiekaupa trumisse. See oli raske töö, kuid masin tegi masina töö, peksis vilja ära. Kui poisid lõõtsutama hakkasid, võttis isa rehereha ja puistas masina otsa alla kogunenud põhust terad välja. Siis lasti jälle kümme-kond vihku läbi. Võttis aega mis võttis, kuid pekstud see vili sai. Ja ammu enne nääripäeva. Kuid rukki-peks kootidega käis omasoodu.

Koolipoisipõlv

*Jään seisma oma vana klassi uksele
— kas üldse avada veel seda ust?
Ma enda kannul sulgesin ta ammu,
võib-olla astun praegu liigse sammu
ja riiuan mõnda hella mälestust?*

*Võib-olla. Aga vana klassi ukse
kord ikkagi ma lahti lööma pean.
Jah... olgugi et vajutades linki
ma juba ette tean
— seal näen vaid
kahtekümmend tühja pinki.*

Uno Laht

«Minu esimene pruut...»

Nortsu Anni oli tore tüdruk. Väliselt. Tal oli ümarik naerusuine nägu ja roosad põsed. Kõige uhkemat olid aga Anni juuksed. Need langesid jämedate pruunide patsidena seljale. Várdil, kes istus Anni selja taga, oli alati kiusatus neid patse läbi peo lasta või vähemalt õrnalt silitada. Kuid Värdis häbenes Anni. Ei julgenud temaga õieti rääkidagi, kartes, et teised saavad aru, kui kõvasti Värdis Anni armastab. Kuigi poisid alati tüdrukutega hullasid ja lõõpisid, ei püüdnud Värdis Anniga kontakti luua. Isegi ringmängu sees mitte. Ja kui kassi ja hiirt mängiti, siis laskis Värdis enda kohe kinni võtta, et Annil poleks vaja nii palju joosta. Kuid Anni lähedale ta püüdis hoida. Kui Anni vahetunniks klassi jäi, siis ei läinud ka Värdis teiste poistega koos välja, tegi klassis asja. Kui aga Anni välja läks, lippas ka Värdis õue. Et vähemalt näeks, mis Anni õues teeb.

Halb oli see, et Anni ja Värdis koolitee kokku ei läinud. Siis oleks ikka mingisugune võimalus olnud teineteisega juttu ajada. Kas viljasaagist või loomadest. Mis muud kõneainet maalastel ikka sai olla. Aga Värdis elas koolimaja läheduses, Anni aga hoopis teisel pool, läbi küla ligi kaks kilomeetrit. Seal, Harakapaju ääres, oli Anni kodu. Kollaseks värvitud linnatüüpi elumaja hulga kõrvalhoonetega kirsi- ja kreegipuude vahel. Värdis oli vahel linnas käies vaadanud ja igatsenud, et mööda sõites kas või vilksamisigi Anni näeks. Aga ei juhtunud nägema.

Ükskord tuli aga Värdis hea mõte — ta teeb Annile kingituse. Küll Anni siis aru saab, et kinkija teda armastab. Lilli tuua ei olnud mõtet. See oleks kohe teiste tähelepanu äratanud ja kus siis nende narrimiste ots! Värdis kodus polnudki ei tea mis haruldasi ja väärtuslikke lilli, mida oleks sobinud kinkida. Aia ääres üks puhmas siniseid kõokingi, teine kassinaereid ja peenramaal metsikult kasvavad kirjud moonid. Nortsu talu aed aga kirendas igas värvis lilledest, nagu Värdis oli sealt mööda sõites märganud. Oma kassinaeristega oleks Värdis ennast ainult naeruks teinud.

Värdis endale meeldisid kõige enam metsalilled. Ta võis teinekord kas või tundide kaupa imetleda mõnda õit ja uurida selle ehitust. Tal tekkis suur aukartus looduse vastu, sest see suudab ühest ja samast mullast valmistada siniseid meespealilli, valgeid ülaseid, kollaseid tulikaid ja kirjute õitega imepäraseid kõorvikuid. Anni kodu asus ju peaaegu metsa sees ja seal ümber kasvas neidsamu metsalilli külluses.

Värdis kingib Annile hoopis märkmiku. Sellise tillukese raamatukese, mida võib taskus kanda ja kuhu võib tarbe korral märkida

klassikaaslaste nimed ja sünnipäevad ning muudki, mis muidu meeles ei seisa. Värdis oli meister märkmike valmistamise peale. Oli vaja valget kirjutuspaberit ja mõnda paksemat kartongi kaaneks. Lehed õmmeldi kaante vahele, ääred lõigati terava noaga hästi sirgeks ja Värdis sai koolis selle eest mõnelt poisilt kolm kopikat või rohkemgi. Nüüd teeb ta Annile criti ilusa märkmiku ja ei taha selle eest kopikatki.

Värdis mässas selle märkmiku valmistamisega hulk aega. Kaaneks sai ta Möldrilt ilusa tumepunase kartongitüki. Kui märkmik valmis, maalis ta selle kaanele paksu valge vesivärviga A. N. See tähendas Anni Norts.

Loomulikult ei saanud Värdis märkmikku Annile lausa pihku pista. Ta poetas selle salamahti pingisatlusse Anni raamatute vahele. Et aga Anni aru saaks, kes teda armastab, kirjutas ta viimasele leheküljele tagurpidi ja hästi väikselt «Mälestuseks Värdisilt».

Tont teab, kuidas see juhtus, aga märkmiku leidsid kõige enne poisid. Keegi oli ilmselt Anni raamatute vahelt midagi otsima läinud. Juba see keegi siis hoolitses selle eest, et kõik teada saaksid, mis märkmiku tagakaanele oli kirjutatud. Järgmisel vahetunnil hakkasid poisid Värdis ümber tantsima ja laulma:

«Minu esimene pruut oli Anni,

ta lakkus praepanni.»

See oli poiste hulgas laialt levinud lorilaul. Laulus oli nii palju pruute kui salme, igal pruudil ise nimi ja igaüks tegi midagi naljakat või rõvedat, olenevalt lauljast. Kui palju selles laulus neid salme oli, seda ei teadnud Värdis. Näis, et neid oli nii palju, kui palju oli üldse naiste nimesid. Värdis üle üheteistkümne ei teadnud. Üheteistkümnes salm kõlas nii:

«Üheteistkümnes pruut, mu Ella,

lõi õhtul hädakella.»

Seekord läks laulusalm kenasti tegeliku eluga kokku, sest Anni oli tõesti Värdis esimene pruut. Värdis oleks häbi pärast maa alla vajunud, kui poisid seda salmi laulma hakkasid. Ja kui nad juba kord hakkasid, siis ei pannud nende suud enam miski asi kinni. Värdis võis vihastada, mõnele narrijale näkku sülitada või nutta, poisid muudkui laulsid:

«Värdis esimene pruut oli Anni,

kes lakkus praepanni.»

Ega Annilgi kerge olnud. Tema ei teadnud ju kogu loost midagi. Poisid olid märkmiku enne leidnud, kui Anni seda nägigi. Poisid seda muidugi ei teadnud. Nad tulid Anni juurde ja küsisid:

«Anni, kui sa Värdisega pulmad teed, kas siis meid ka kutsud?»

Anni niigi roosad põsed laksid veel punasemaks. Ta vahtis ühelt

teisele — ja hakkas nutma. Pärast aga, kui asi talle ära seletati, võttis Anni märkmiku ja viskas selle demonstratiivselt Värdisle sõna tõsisel mõttel näkku. Sellega oli nüüd kõigile selgeks tehtud, et Annil pole Värdisega ega tema kingitusega mingit pistmist. Värdis oli siis hästi paha olla. Parema meelega oleks ta koolist hoopis minema läinud. Oleks läinud metsa, heitnud seal rohule pikali ja nutnud.

Oleks see draama ometi kooli seinte vahele jäänud! Aga kus seda! Ei tea kustkaudu, küllap vist vanemate poiste käest oli vend Sassil varsti kogu sündmusest selge pilt. Ühel õhtul, kui kogu pere köögis koos oli, ütles Sass äkki:

«Noh, varsti on siis meie peres pulmi oodata.»

«Mis jutt see on?» tegi ema suured silmad. «Ega ometi Kusti...?»

Kõik vaatasid Kusti poole, kuid see ei teinud kuulmagi. Parandas rahulikult range edasi.

«Eks meie Värdis ole koolis pruut,» kuulutas Sass.

Nüüd läks kõigil meel lõbusaks. Ainult Värdis põrnitses altkulmu Sassi ja ootas, millega lugu lõpeb.

«So-oh, või Värdis pruut!» imestas ema. «Ei tea, kes see ka peaks olema?»

«Nortsu Anni. Aga see oli Värdisle korvi annud ja nüüd pidi Värdis Silga Almale silma viskama,» seletas Sass.

Nüüd oli Värdis mõtet täis. Täis tulist viha kargas ta Sassile kallale ja hakkas teda rusikatega peksma, kuhu aga juhtus. Enda teada lõi ta halastamatult ja kõvasti. Sass algul naeris ja püüdis poissi kinni hoida, kuid siis tabas üks rusikalöökk Sassi otse nina pihta. Nina hakkas verd jooksuma. Värdis aga lõi edasi ja ähkis:

«Kas said nüüd, tõbras!»

«Aitab!» sekkus poistevahelisesse kaklusesse nüüd isa. «Kui see jant silmapilk järele ei jää, võtan mõlemale püksitrihma!»

«Mina pole midagi teinud. Värdis tuli rusikatega kallale,» õigustas ennast Sass ja pühkis ninast tilkuvat verd.

«Mis sa narrid last!»

Värdis jooksis pimedasse kambrisse, langes kummuli voodile ja nuttis.

Kui ema tuli teda sööma kutsuma, nähvas Värdis:

«Ei taha!»

«Mis sa turtsud. Sass lobiseb niisama. Ega sul sellepärast tarvitse nälga surra!»

«Vaata kui surengil!»

«Ei sellepärast ole veel keegi ära surnud. Tule nüüd, tule! Ei puutu sind enam keegi.»

Värdis läks aegamisi ema kannul kööki, ise ikka veel vihane ja

nutune. Kuid söögilauas ei viidatud enam poole sõnagagi juhtunule.

Mõni päev hiljem olid Sass ja Värđi kahekesi köögis. Sass istus akna all ja tegi luuda. Värđi luges raamatut ja ei vaadanud akna poolegi. Ta oli ikka veel Sassile vihane.

Täitsa ootamatult ütles Sass nagu muuseas:

«Ah nüüd siis mehkeldad Silga Almaga.»

Värđi läks näost punaseks. Viha tõusis näkku, kuid ta ei teinud Sassi nõgamisjutust väljagi.

Silga Alma oli koolis kõige näotum tüdruk. Pikk ja kondine nagu kärpapuu. Nägu oli tal üleni tedretähtedega kaetud. Ja rumal oli ta ka. Alma oli vähemalt neljateistkümnepäevane, sest ta istus igas klassis kaks aastat. Temaga ei tahtnud tüdrukudki hea meelega tegemist teha, poistest rääkimata. Poisid hüüdsid teda «Kirbits», tema punase telliskivivärvi näo pärast. «Kirbits» tähendas ju vene keeles telliskivi. Nüüd aga hakkas Sass teda Almaga narrima. Värđi sundis ennast rahulikuks, kuigi tal iga närv pingul oli. Värđi lausa värises pingutusest. Ta surus hambad tugevasti kokku ega lausunud sõnakestki. Siis aga küsis Sass:

«Kas nüüd teed Silga Almale märkmiku?» Ise laulis:

«Värđi teine pruut oli Alma,
see kutsus kirbud pulma.»

Nüüd oli küllalt. Värđi käsi tõusis ja käes olnud raamat lendas hirmsa hooga Sassi suunas. Sass aga tõmbas pea eest ära. Raamat vuhises mööda ja otse aknasse, nii et klaasikillud lendasid. Mis seal imestada, selleks raamatuks oli väikeseformadiline kõvade kaantega venekeelne Krõlovi valmide kogumik, millest ta parajasti koolitükki õppis.

Värđil ei olnud aega aknale mõelda. Ta silmade ees oli kõik must. Uuesti tormas ta Sassile rusikatega kallale ja lõi kuhu juhtus. Sass oli aga tugevam ja haaras ta kätest kinni, nii et Värđi võis ainult viha pärast vingerdada.

Klaasi klirin oli nagu häiresignaal uppuval laeval. Kõik, kes lähedal olid, tormasid kööki. Isegi isa tuli sepikojast, nõgine põll ees:

«Mis siin juhtus? Kes akna katki lõi?»

Värđi ei saanud sõnagi suust. Ta ainult värises viha pärast. Sassi oli ehmunud. Ta lasi küll Värđi käed lahti, kuid ei lausunud samuti sõnagi. Tal oli väga hästi mees, et isa keelas teda Värđit nende pruudijuttudega narrimast.

«Noh, suud lahti, poisid! Mis siin juhtus? Kes tegi akna katki?» pörutas isa ja pani käe Värđi õlale. Ju ta poiste näoilmetest taipas, kes süüdi on. Värđi ei suutnud enam. Ta nuuksus:

«Mina viskasin. Sass narris.»

«Kuidas ta narris?»

«Laulis, et Värđi teine pruut on Alma, kes kutsus kirbud pulma.»

«Sass, tule!» kamandas isa ja astus ees tahatuppa.

Värđi pühkis silmad kuivaks ja jäi kikikõrvul kuulama, kas nüüd hakkab tagatoast kostma püksirihmamuusikat. Värđi mäletab, et Sass sai alles möödunud suvel kere peale. Siis, kui ta sepi-kojast omavoliliselt võttis parandada toodud jalgratta ja selle esiratta kaheksasse sõitis.

Kuid Värđi ei kuulnud midagi selletaolist. Oli kuulda ainult isa jutukõminat. Siis läks uks lahti. Sass tuli kööki, silmad maas. Astus Värđi juurde ja pakkus kätt.

«Anna andeks, Värđil! Ma enam sind ei narri. Ausõnal!»

Värđil polnud leppimise vastu midagi. Ta viha oli üle läinud. Viivitamisi võttis ta Sassi käest kinni ja ütles:

«No eks me näel!»

Nüüd aga, täiesti ootamatult, võttis isa Värđi käekõrvale ja viis ta tahatuppa. Ukse pani isa enda järel hoolikalt kinni. Värđi hambad hakkasid tasa lõgisea. Ikkagi saab ta keretäie, mõtles ta hirmuga. Ometi on Sass süüdlane.

Isa istus toolile ja tõmbas Värđi endale lähemale.

«Poiss, kuidas sa mõtled elus läbi saada, kui sa ei suuda ennast taltsutada? Praegu peksad pimedas vihas aknaid sisse, saad vane-maks, hakkad inimesi tapma.»

«Ei hakka,» nuuksus Värđi. «Palun andeks!»

«Ära karda, peksma ma sind seekord ei hakka, sest Sass oli süüdi. Aga pea meeles, et kui sul jälle kunagi vihahoog peale tuleb ja sa sellest võitu ei saa, siis peksad sa ennast isel!»

Inglismaa linnad

Värđi käis juba vallakooli kolmandas klassis. Tolleaegses vallakoolis ainult kolm klassi oligi. Kõik ühes suures klassiruumis koos, ühe õpetaja käe ja käsu all. Klassi ees kõrge musta kantsli kohal tuhmunud palkseinale rippus uhkes kuldraamis portree: habetunud näoga mees, üle rinna kaks rida aurahasid ja üle õla sinine ordenilint.

«See on Tema Keiserlik Kõrgus tsaar Nikolai II,» seletas õpetaja.

Ükskõik, kustkohast sa seda pilti vaatasid, ikka vahtis «isake

tsaar» sulle otsa. Isegi koerust ei saanud poisid mujal teha kui ahju taga. Sinna ta vahtima ei ulatunud. Poisid vihkasid teda just selle vahtimise pärast ja hüüdsid Igaveseks Tõpraks. Järni külas elas vabadik, kes oli täpipealt Nikolai nägu. Isegi habe ja vuntsid olid samas lõikes. See oli Kärdi Karla. Karla ei ütelnud kunagi «kurat» nagu teised mehed. Tema ütles «tõbras». Ja kui ta eriti rängalt kiruda tahtis, siis ütles «igavene tõbras». See «tõbras» lipsas tal harjumuspäraselt pea igasse lausesse ja meest ennast hakatigi Tõpraks kutsuma. Keisrihärja oli aga poiste meelest kõrgem kategooria, sellepärast hüüti teda Igavene Tõbras.

Oli parajasti geograafia tund. Eelmisel korral oli koolmeister andnud õppida Inglismaa. Vahetunnil riputas korrapidaja Igavese Tõpra portree kõrvale seinale suure Inglismaa kaardi. Kui õpetaja ähkides kantslisse ronis ja küsima hakkas, tegi Vardi enda hästi väikeseks ja lamedaks nagu lestakala. Ta hoidus hoolega Sandri Jaani selja taha, et õpetaja ei märkaks. Vardil ei olnud Inglismaast õrna aimugi, sest eelmisel õhtul läks poistega kõvaks katskiilloomiseks, mis kestis pimedani. Ema enam lampi süüdata ei lubanud:

«Kust see õli välja võetakse? Las jääd kinni, siis teine kord tead, et õpid päevavalgel ära!»

Kolme klassiga töötades ei olnud õpetajal peaaegu kunagi aega õppetükki seletada. Tunni lõpus ütles ta lihtsalt:

«Kolmas klass õpib järgmiseks tunniks raamatust selgeks Inglismaa. Asend, linnad ja majandus. Siit siiani.»

Viimane tähendas lehekülgede numbraid, kust tuleb õppimist alustada ja kuhumaani selgeks õppida.

Nüüd siis küürutas Vardi Sandri Jaani selja taga ja palus endamisi:

«Ära täna mind küsi! Armas jumal, tee, et Kilk täna mind ei küsi!»

Kilk oli koolmeister. Ta õige nimi oli Kilkson. Algul läkski kõik Vardi soovi kohaselt. Kilk kutsus vastama Lepa Alma. See laulis nagu linnuke. Nagu oleks ta ise kogu aja Inglismaal elanud. Õpetaja ei lasknudki tal kaua oma tarkust välja ajada, pani päevikusse viie ja saatis kohale. Järgmisena küsis õpetaja Turba Eedit. Vardi süda naeris sees, kuid Eedi kukkus kokutama ja ütles, et tema pole saanud õppida, käinud õhtul isaga hagu vedamas. Aeg kulunud käest ära, nii et pole saanud raamatutki lahti võtta.

«Hagu võid siis vedada, kui õppetükid selged. Oks.»

Kes on järgmine? Vardi kummardas uuesti Jaani laia selja varju, kuid armas jumal seekord enam ei aidanud. Õpetaja kutsus Vardi kaardi juurde:

«Räägi Inglismaa linnadest!»

Vardi pidi juba vabandama, et õhtul ei saanud kange kõhuvalu tõttu õppida, kuid siis jäi silm pidama seinale riputatud kaardil.

«Heheel Seal on ju linnade nimed peal,» taipas poiss äkki. Mis sest, et kaart on venekeelne. See ei teinud kolmanda klassi õpilastele enam mingisugust raskust. Oli ju vene keele lugemine ja isegi jutustamine neil kõigil kenasti käes. Ja seda teadis Vardi ka, et mida suurem ja tähtsam linn, seda suuremate tähtedega on ta trükitud. Lapselegi on selge, et mere ääres on sadamalinnad ja sisemaal tööstuslinnad. Nende teadmistega peaks vähemalt kolme välja venitama.

Vardi astus vapralt kaardi juurde. Ta veeris suuremate linnade nimesid ja näitas kepiga:

«See siin Saksa mere (nii nimetati tollal Põhjamerd) ääres asub... eee... üks Inglismaa tähtsam sadamalinn Boston.»

Vardi kiikas silmanurgast, et mis nägu õpetaja teeb. Noogutas heakskiitvalt. Vardi lasi juba julgemini edasi:

«Teisel kaldal...»

«Mis tähendab teisel kaldal?» küsis õpetaja.

«See, et... noh... Inglismaa läänekaldal asub teine hästi suur sadamalinn Liverpool.»

«Liiverpuul,» parandas õpetaja.

«Liiverpuul,» kordas Vardi. «Ja Saksa mere ääres on veel üks tähtis sadamalinn Kull.»

«Mis Kull? Kuskohas?»

Vardi näitas kepiga.

«Vene «g» hääldatakse siin nagu «h».»

«Hull!» hüüdis Vardi rõõmsalt.

«See pole Hull ega Kull, vaid Hall. Said aru —Hall!» seletas õpetaja kannatlikult ja sügas kõrvalesta.

«Hall!» kordas Vardi nagu kaja. «Inglismaa tähtsamaks tööstuslinnaks on Lits...»

«Mis sa ütlesid?» karjatas õpetaja. «Ütle veel üks kord!»

«Lits.»

«Mis loom see on?»

Vardi veeris kaardilt täht-tähelt linna nime ja näitas veel kord kepiga:

«See on üks tähtis tööstuslinn Inglismaal.»

«Hull!» hüüdis õpetaja.

«Hall ikka! Hall on aga hoopis mere ääres ja sadamalinn. Lits on tööstuslinn,» parandas Vardi süütult.

«Ma ütlesin, et sina oled hull ehk teiste sõnadega peast põrunud. Selle linna nimi on Liids. Korda Lii-iids!»

«Liids,» kordas Vardi. «Aga õpetaja, siin on ju ainult üks «i»?»

«Kasi kohale!» karjus õpetaja. «Kolm miinusega.»

Mis see miinus siin enam, peaasi, et nahk päästetud, muigas Värdis oma kohale tagasi minnes. Ikka vedasin välja. Kui järgmisel korral vähemalt nelja peale vastan, siis kaob kolme tagant see saba ära, mõtles ta endamisi.

Kui Värdis kohale jõudis, võttis ta lauasahtlist salamisi geograafia õpiku ja vaatas järele. Seal oli eesti keeles selge sõnaga trükitud «Hull», aga «liidsi» asemel oli «Leeds». Mine sa saa neist Inglismaa linnade nimedest sotti.

«Puna»

«Vaata nüüd hoolega! Siit treppide juurest keera Väike-Ameerika uulitsasse. Seda uulitsat tunned kohvilõhnast. Siin asub Rehfeldi kohvivabrik. Kui järgmisesse uulitsasse jõuad, siis mine natuke maad allapoole, kuni üle raudtee Maieri vabriku korsten paistma hakkab. Vasakut kätt ongi kool, kus sa käima hakkad, kui sind vastu võetakse,» seletas Sepa Ants Värdisle.

Lõpuks ometi oli Värdis saanud loa edasi õppida. Ta sai isegi aru, et üksnes vallakooli haridusega pole midagi peale hakata. Isagi ütles mitu korda, et oleks noores põlves ikka vähemalt vene keelegi selgeks õppinud, oleks tee igale poole lahti olnud. Värdis koolitamise vastu ei olnud isal midagi, oleks ainult natuke rohkem jaksu. Et aga Värdis siiski kooli pääses, selles oli suuri teeneid koolmeister Kilksonil. Kord Sepal käies ütles ta Antsule:

«Patuasi oleks Värdis koju jätta. Tal on hea pea, vallakooli kolm klassi lõpetas viitega. Mis ta teil siin kodus tegema hakkab, vane-mad poisid ees.»

Siis otsustatigi, et Värdis läheb Tallinna kooli. Isa oli vähetasuva külasepaametis Järnil maha jätnud ja oli nüüd Tallinnas Rotermanni vabrikus lukksepa. Isa juurde pidigi Värdis elama asumata, kui ta kooli vastu võetakse.

Kui isa ja poeg ühe suure kahekorruselise pruuniks värvitud maja hoovi pöörasid, helises kusagil kell ja korrapealt hakkas suur maja sumisema nagu hiiglaste mesipuu. Müdinat ja hõikeid olid koridorid ja trepid täis. Igal pool sagisid tumedates vormikuubedes poisid, vööl lakknahast rihtm vaskpandlaga, millel suured tähed «ГВ».

Isa läks Värdisega trepist üles õpetajate tuppa. Seal oli hulk õpetajaid, kõigil tumesinised kuuldõkmetega vormipintsakud või sabakuued seljas.

«Ah siin siis meie uus õpilane ongi. Teret!» astus nende juurde

üks noorem vuntsidega õpetaja ja pistis isale käe pihku. See oligi, kellega isa paar päeva tagasi Värdis koolivõtmisest oli rääkinud. «Lähme direktori juurde!»

Kolmekesi astuti direktori kabinetti. Laua tagant tõusis priske punaste vurrudega mees. See oligi direktor. Kui kuulis, milles asi, hakkas ta kohe Värdis vene keeles küsima. Värdis oli ähmi täis. Keel takerdus ja paljud sõnad ei tulnud meelde. Kuid midagi ta ikka vastu kohmas, sest ta teadis, et nüüd oleneb temast endast, kas ta saab kooli või mitte. Ega direktor suurt midagi küsinudki, niisama tühja-tähja, nagu nimi, vanus, kus koolis seni käis ja mitmendasse klassi ta tahaks astuda. Siis ütles direktor Antsule sulaselges eesti keeles:

«Kas teil on umbes tund aega oodata? Meie proovime järele, missugusesse klassi teie poeg kõlbab.»

Värdisil vajus suu lahti. Kolm klassi viitega lõpetatud, nüüd on tema koht iseenesest mõistetavalt neljandas. Kuid talle ei antud aega oma õigusi jalule seada. Ta viidi õpetajatetuppa tagasi, kus mõned õpetajad direktori korraldusel tema teadmisi kontrollima hakkasid.

Kui kõik need lugemised, rehkendamised ja vastamised läbi said, läks veel tükk aega, enne kui Värdis koos isaga direktori kabinetti tagasi kutsuti. Direktor ütles Antsule:

«Meie otsustasime teie poja võtta kolmandasse klassi proovi peale.»

«Aga tal on ju kolmas klass läbi, mis ta seal enam teeb?» ütles nüüd ka Ants.

«Jaa, tema käis vallakoolis. Aga meil on siin garadskoi, see tähendab linnakool. Teadmisi teie pojalt on, aga näiteks ajalugu pole ta üldse õppinud. Ja vene keel jätab ka soovida. Peale selle on neljas klass juba kaks kuud käinud, seda materjali ei jõuaks ta enam järele õppida. Kolmandassegi võtame selle tingimusega, et ta ajaloo veebruarikuuks ära õpib ja ka muidu hoolas on.»

Direktor võttis laualt paksu venekeelse raamatu.

«Mis sa arvad, noormees, kas saad selle raamatu muu õppetöö kõrval pähe?»

«Saan küll!» vastas Värdis.

«Siis tule homme hommikul kooli! Kolmandasse klassi. Klassijuhataja ütleb, mis vaja kaasa võtta.»

Sellega olid asjad ühel pool. Värdis oli Tallinna 8. linnakooli õpilane. Esialgu küll alles kandidaat.

Järgmisel hommikul läks Värdis kooli. Ta juhutati klassi. Seal oli umbes kolmkümmend poissi, küll suuri, küll väikesi, küll tüsedaid, küll kõhnu. Värdis sai koha ühe endataolise kõhnavõitu suurte kõrvadega poisikõrendiku kõrvale. See oli sõbralik poiss ja võttis

Värdi kohe oma kaitse alla. Kippusid ju linnapoisid «maakat» tor-
kima.

«Minu nimi on Rehfeld,» tutvustas pinginaaber ennast.

«Kas seesama, kel Väike-Ameerika uulitsal kohvivabrik on?»
küsis Värdi.

«Mis vabrik? Isal on seal väike kohviveski, muud midagi,» reh-
mas pinginaaber käega.

Esimene tund möödus tavaliselt. See oli usuõpetus. Värdil ei
olnud siin midagi uut, oli talle ju piiblilugu ja katekismus valla-
koolis pähe kulutatud.

Järgmine oli matemaatikatund. Seda andis direktor ise. Alles
nüüd nägi Värdi, mis mees see on. Kui tahvli juurde vastama
kutsutud poiss ülesannet lahendada ei osanud või mõne numbri
valesti kirjutas, astus direktor tahvli juurde ja virutas õpilasele
kuklasse, nii et selle nägu käis vastu tahvlit. Kui keegi häält
tegi, sai ta teise «muraka» veel. Värdil hakkas kõhe. Niisugust
lõõmist poleks ta osanud uneski näha.

Kui õpilased kirjalikke ülesandeid lahendama hakkasid, käis
direktor pinkide vahel. Ta vaatas möödaminnes ka Värdi vihi-
kusse, kuid ei ütelnud midagi. Ju siis töö klappis. Siis jäi ta aga
äkki seisma. Värdi ees istus pisike kõhn poiss. Ta nimi oli Liik,
nagu Värdi hiljem teada sai.

«Kas sulle pole öeldud, et pea peab olema nulliga paljaks aetud,
ah?»

Sellejuures võttis direktor oskuslikult poisi kuklast juuksetutist
kinni ja sikutas seda ülespoole, nii et poiss oli sunnitud püsti
tõusma.

«Ai-ai!» karjus poiss, sest selline juustest rebimine pole nali.

Direktor läks näost tulipunaseks.

«Ah kisendad veel! Hakkad käsule vastu ja nüüd karjud ka
veel! Säh sulle, võta!»

Direktor virutas poisile vastu nägu. Nähtavasti arvas ta, et
ühast hoobist on vähe ja lõi teist korda veel. Kuid see sattus nii
õnnetult vastu pead, et poiss kukkus meelemärkusetult pinkide
vahele maha. Põksis võiks seda nimetada «knokki» lõõmiseks.
Kogu klass vaatas sündmust hirmunult. Ainult direktor ei läinud
sellest põrmugi pabinasse. Kui üks poistest Liigi mahakukkumise
ajal nõrgalt karjatas, läks direktor näost veel punasemaks, vaatas
kiljuja poole ja küsis:

«Kas sina tahad ka saada, ah?»

Kui direktor nägi, et Liik ennast liigutama hakkab, võttis ta
pingisähtlist raamatupambu, virutas selle poisile peale ja käratas:

«Paššoll damoi! Ilma vanemateta ära siia oma nägu näita!»

Poiss püüdis üles tõusta, kuid oli näha, et ta ei saanud sellega
hästi hakkama. Direktor näitas näpuga kahe tugevama poisi peale:

«Viige ta klassist välja!»

Poisid talutasid Liigi klassist välja. Tund läks edasi, nagu
poleks midagi juhtunud.

Rehfeld nūgis tasakesi Värdir:

«Vaata, kui punane ta näost on! Meie hüüamegi teda Punaks.
Ta pärisnimi on Unt.»

«Rehfeld, mis kõnetund sul seal on? Kas tahad Liigile järele
minna, ah?» hõikas direktor kantslist.

Rehfeld tõmbas pea õlgade vahele.

Kui tund lõppes, kogunesid poisid troppi. Kõik vandusid:

«Kuradi Punal! Oleksin ma tugevam, virutaksin talle endale
vastu sihverplaatil!»

Üks poiss ütles Rehfeldile:

«Oleks Liigi-poisi isal ka mõni vabrikuloks, ei ta siis oleks
julgenud kallale minna. Näe, sulle ei teinud ta midagi.»

«Uus poiss klassis, nüüd Puna näitas, mis ta võib. Ajas kohe
alguses hirmujudinad naha vahele,» arvas keegi.

«Millal ta parem on, kogu aeg üks togimine ja tagumine,» vas-
tasid teised.

Värdil algasid nüüd rasked päevad. Esimese koolipäeva muljed
olid nii tugevad, et ta tegi oma koolitööd hoolega, et Punal või
mõnel teisel õpetajal poleks põhjust talle kallale tulia. Oli ju
teisigi õpetajaid, kes õpilasi löid, kuid see oli Puna peksu kõrval
süütu nūgimine. Keelega oli Värdil kõige raskem. Jutustamine pea
igas aines toimus ju vene keeles. Ja see paks venekeelne ajaloo-
õpik tuli muu õppetöö kõrval lihtsalt pähe tuupida. Neid kohti oli
raamatus palju, kust Värdi oma puuduliku keeleoskusega midagi
ei taibanud. Need kohad õppis ta lihtsalt pähe, et vajaduse korral
ette vuristada.

Visadus kandis vilja. Veebruaris vastas Värdi ajaloo hiilgavalt
ära ja nüüd oli ta täieõiguslik «garadskoi» õpilane. Isa lasi talle
õmmelda samasuguse kinnise kraega vormikuue nagu teistelgi ja
ostis nahkrihma vaskpandlaga, millel tähed ГУ. Samasugused
tähed olid ka vormimütsil kahe kuldse vahtralehe vahel. Värdi
leidis küll, et need lehed olid rohkem kahe risti seatud ülaselehe
moodi. Nüüd võis ta rinna ette ajada ja koolivaheajal maale min-
nes oma «kindrali»-välimusega uhkustada. Sellest polnud midagi,
et mõni suurem poiss uulitsal vastu tulles kraaksatas: «Гусь
лапчатый!» See tuli tähtedest ГУ, mis tegelikult tähendas
«городское училище», või rahvakeeles «garadskoi». Sõimajal
endal oli seljas just samasugune vorm, kuid riimapandlat ja
mütsitärnil olid tähed «ВНУ» (высшее начальное училище). Selle

vormi kandmise õiguse said poisid alles viiendast õppeaastast alates. Nooremad ei hakanudki nendest tähtedest mingit venekeelset sõimusõna kombineerima. Hüüdsid selges eesti keeles: «Va napakas utsa!» ja ise pistsid jooksu, nii et kannad välkusid. See «utsa» pidi tähendama õpilast.

Värdis klass oli koolimaja teisel korrusel ainuke. Seal oli veel suur saal, õpetajatetuba, direktori kabinet ja õppeabinõude ruum. Kõik teised klassid olid alumisel korrusel. Ülemise ja alumise korruse poiste vahel käis millegipärast sõda. Iga vahetund olid väed poolpimedal trepil vastamisi. Löödi rusikatega, peksti rihmapannaldegaga, loobiti igasuguste esemetega jne. Kokkuleppe kohaselt ei tohtinud karjuda ja kõvasti vanduda. Ainult ähkida ja nohiseda oli lubatud. Ülemise korruse poisid olid küll vähemuses, kuid nemad olid eelisolukorras. Trepist üles trügijaid võis kas või jalgadega tagasi peksta.

Siiski surus alumise korruse poistemass «surnutele ja haavatele vaatamata» mõnikord trepist üles koridori. Seal läks siis lahti üks ähkimine ja käsikähmlus, kuni kell tundi kutsus või kuni korrapidajaõpetaja juhuslikult suvatses õpetajatetoast välja tulla.

Alumise korruse poisid olid juba mitmel päeval kolmanda klassi territooriumile tunginud. Peeti sõjanõu, et leida, mis vaenlase vastu aitaks. Keegi soovitas pussid kaasa tuua. Kui neid vaenlase nina all väljutada, ega nad siis edasi julge tulla. Kainemad laitsid selle nõu maha. Siis ütles Sonn, kõige suurem ja kaklemis-himulisem poiss klassis:

«Küll ma neile homme näitan, nii et ülestrügimise isu tükiks ajaks kaob.»

Teised uurisid küll, mida Sonn kavatseb ette võtta, kuid poiss ei lausunud enam sõnagi. Ainult kiristas vaikselt hambaid. Seda tegi ta alati, kui vihane oli.

Järgmisel päeval tungisid alumise korruse poisid juba esimesel vahetunnil trepist üles, kuid korrapidajaõpetaja ajas nad seekord tagasi. Kui järgmisel vahetunnil poistemass hakkas jälle trepist üles trügima, hüppas Sonn hambad ristis läbi pealetungijate ja... alumises jalutusruumis sähvatas leek. See oli mingi rakett, mis ei teinud pauku, vaid sähvis sisinal seinast seinale, pörkas lakke, keerutas ringi... Kogu alumine korrus oli silmipimestavalt valge. Poisid, kes klassiukse taha ei jõudnud hüpata, karjusid ja hoidsid kätega silmi. Enamik oli põrandal pikali maas, nagu vastu põrandat.

Rakett kustus niisama äkki kui oli süttinud. Esialgu ei näinud keegi midagi. Kui suits hajus ja silmad jälle normaalse valgusega harjusid, avanes vaatajaile hirmus pilt: kogu alumise kor-

ruse jalutusruum oli nõgimust nagu mingi vana rehetare. Poiste näod ja riided samuti.

Nüüd oli ka kogu õpetajatevägi kohale tormanud. Poisid kaman-dati klassidesse. Algas juurdlus. Pikemata oli selge, et süüdi on kolmanda klassi poisid. Kuid kes nendest? Kõige rohkem imes-tati seda, et ükski alumise korruse poistest ei tundnud või õige-mini vist ei tahtnudki tunda raketi lahtilaskjat. Ometi tundis kogu kool Sonni. Ilmselt oli tegemist poiste solidaarsusega. Arvestati, et kui kolmas klass tegi, eks nad siis ise näita näpuga.

Klassijuhataja astus kolmandasse klassi ja küsis ilma pikema sissejuhatusega:

«Kes tõi raketi kaasa ja laskis selle alumise korruse jalutus-ruumi lahti?»

Poisid seisisid ja vaikisid. Oli ju enne jõutud kokku leppida, et Sonni välja ei anta. Oli ta ju välja astunud kogu klassi huvides. Pealegi oli teada, mis Sonniga oleks tehtud. Vähe sellest, et ta koolist oleks välja heidetud. Kindlasti oleks hakatud ka uurima, kust Sonn sai sõjaväeraketi, kuigi sõjaaja tõttu vedeles mitme-sugust sõjavaruistust mitmel pool.

Klassijuhataja ei saanud heaga ega kurjaga küsimusele vastust.

Siis tuli klassi Puna. Ta oli näost punane kui keedetud vähk ja kokutas viha pärast:

«Ke-kes oli see ka-ka-kaabakas?»

Poisid seisisid kui puujumalad. Kui Puna tükk aega asjatult vas-tust oli oodanud, tõmbas ta esimese näppujuhtuva poisi kraed-pidi klassi ette:

«Ütle, kes lasi all raketi lahti?»

Poiss vaikis. Puna virutas talle lahtise käega vastu nägu. Poiss vaarus, kuid vaikis. Puna lõi veel:

«Kas ütled, kes tõi raketi kooli?»

«Ma ei tea,» ütles poiss läbi hammaste. Ta punaseks pekstud põskedele välguisid suured pisarad.

Puna nägi, et siin ei saavuta ta midagi. Ta taipas, et poiste vaikumisemüür on tema rusikatest tugevam.

«Küll ma selle kaabaka kätte saan. Pärast tunde jääb kogu klass siia!»

Pärast tunde käsutati poisid saali. Seal ootas neid Puna.

«Ravnjäässä!»

Poisid rivistusid. Puna lasi rivi neljaks lugeda ja viirgude viisi saali laiali hargneda nagu võimlemistunnis. Nüüd käsutas Puna poisid ühel jalal seisma, teine jalg taha sirutatud, käed kahele poole laiali. Võimlemistunnis nimetasid poisid seda rasket asen-dit «pääsukeseks».

«Kes liigutab, seisab pool tundi teistest kauem. Kui ütlete, kes raketi laskis, saab klass vabaks.»

Kui poisid midagi ei vastanud, istus Puna klaveri juurde ja hakkas klaverikaanel vihikuid parandama. Poisid märkasid, et saali uksepiidale toetus kojamees, turske sagris habemega mehe-mürakas. Küllap vist sellepärast, et keegi saalist plehku ei paneks, arvasid poisid endamisi.

«Pääsukesed» seisis. Poos oli raske. Jalga vahetada ei tohtinud. Värdis seisis, hambad ristis. Ta tundis, kuidas higipiisad tungisid otsmikule ja seljanahale. Käed muutusid tuimaks...

Veerand tundi... Värdis tundis, et pea läheb uimaseks. Kaks-kümmend minutit... Siis üks poiss kukkus. Ta minestas. Puna käskis kojamehel poisi välja viia. Teised seisis edasi. Pool tundi...

«Kas ütlete, kes tõi raketi kooli?»

Poisid vaikisid.

«Küll te mul rääkima hakkate,» sähvas Puna. «Täna võite minnal Homme peale tunde tulete uuestil Jätke igaüks oma koht meelde!»

Saalist kostis üksainus suur kergendusohe, kui poisid oma kangestunud koibi liigutama hakkasid. Oma kohta oli kerge meelde jätta, igaühe jala ase põrandal mustas. Küllap see on higi, mis läbi saapä imbus, arvas Värdis endamisi.

Järgmisel päeval kordus sama lugu. Ainult et minestajaid oli nüüd rohkem. Võib-olla tegi mõni ka vigurit, et saalist pääseda. Enamik poisse seisis edasi. Nad kannatasid, kuid vaikisid.

Kolmanda päeva hommikul ütles Sonn, et tema läheb nüüd direktori juurde, et teistel poleks vaja tema pärast kannatada.

«Mõni seisab siin minu pärast enda sandiks,» ütles Sonn.

Poisid ütlesid selle peale:

«Kui lähed, saad tuupi ja eluaegseks tolaks jääd peale selle.»

Sonn siis ei läinud ja poisid seisis sellelgi päeval pool tundi saalis ühel jalal.

Neljandal päeval, kui poisid olid jõudnud asendi sisse võtta, astus korrapidajaõpetaja saatel saali võõras mees. Sel oli tumesinine pikk kuub seljas, lõkmetel kuldtärnid ja kuue küljetaskust vaatas välja mõõga käepide. See oli kuldne ja hästi pepsilt välja nikerdatud. Mõõk ise oli kuue all, ainult alumise ääre alt paistis välja selle peenikene alumine ots.

See uhkes mundris mees astus direktori juurde ja käsutas:

«Saatke poisid koju!»

Kõik lendasid uksest välja nagu tõelised pääsukesed. Mis koolis siis juhtus, seda ei saanudki poisid teada. Niipalju oli kuulda,

et lastevanemad olid käinud kubermanguvalitsuses kaebamas, et koolis piinatakse lapsi.

Koolitöö läks edasi. Raketist ei rääkinud enam ükski õpetaja. Sõda trepil jäi soiku. Aga Sonnile lükkasid teised poisid mööda minnes rusikaga ribidesse, pilgutasid silma ja ütlesid:

«Maru mats!» Rohkem ei sõnagi. Küllap siis Sonn pidi ise aru saama, mis see tähendas.

Puna tagus ikka poiste päid vastu tahvlit ja virutas mõnele «muraka» selga. Kuid ka tema ei vihjanud poole sõnagagi raketile. Poisid püüdsid küll kinnitada, et ka need peksmise juhud on vähemaks jäänud ja et Puna ei lähegi nüüd enam näost nii punaseks kui enne. Värdis püüdis mõne tunni ajal sellele jutule kinnitust leida, kuid asjata. Ta pinginaaber Rehfeld kinnitas samuti:

«Pole siin mingit vahet, koidab nagu ennagi.»

Siis tuli 1917. aasta ja koos sellega revolutsioon. Koolis oli tunda nagu värsket tuulepuhangut. Igatahes enamik õpetajaid naeratas sagedamini kui enne. Peaaegu kõik poisid käisid ringi, punane lindike rinnas ja tähtis nagu peas. Poisse enam ei löödud. Isegi Puna ei läinud enam tahvli juurde «murakaid» jagama. Ta muutus ainult näost punaseks, vaatas vihaselt vastaja poole ja sisistas läbi hammaste:

«Kas tahad jälle murakaid saada?»

Siis hakkasid poisid klassis ähvardavalt mõmisema. Sonn ja mõned tema sõbrad tagumistest pinkidest hüüdsid ähvardavalt:

«Kottil!»

Sel ajal oli kombeks igasuguseid tagurlikke tegelasi kotti ajada. Puna ei lausunud enam sõnagi, kuid oli näha, et enesevalitsemine nõudis talt suurt pingutust.

Ühel päeval astus klassi ette poiste armastatum õpetaja Taal. Ta ütles lihtsalt:

«Direktor, Unt on üle viidud teise kooli. Mina olen nüüd teie uus direktor.»

Poisid kargasid püsti, tagusid käsi kokku ja karjusid vaimustusega:

«Hurraa!»

Valeraha

Selleks talveks pandi Värdis Rakveresse kooli. Korterit sai ta tädi Anna juurde. Tädi Anna oli Tallinna maantee ja Pika tänava nurgal «kojamutriks». Selle eest oli tal prii korter, hoovinurgas pesuköögi otsas suure plekkahjuga poollagunenud überik. Sinna

mahtus parajasti Anna ja Tõntsu voodi, Värdis koiku ja laud akna alla. Söögi ajal oli see söögilauaks, muul ajal Värdis töö-
lauaks.

Seal ta siis õppis. Kui viitsis. Tavaliselt luges ta juturaamatuid või joonistas. See töö talle meeldis. Peamiselt joonistas Värdis raamatupilte ja kopeeris värvilisi postkaarte. Eriti meeldis talle lilli joonistada. Need maalis ta vesivärvidega nii ilusaks «nagu päris», nii et isegi vana Tõnts tõstis joonistuse nina juurde ja nuusutas:

«Jaa, ainuke viga, et haisu ei ole. Kas sa seda ei oska juurde joonistada?»

Roosi oli raske joonistada. Sellel olid keerulised õielehed ja pooltoone oli rohkesti. Üleminekud ühest värvivarjundist teise olid nii sujuvad, et Värdis oli lausa tegu, enne kui originaalile vähegi vastava koopia valmis sai.

Teda ei seganud keegi. Vana Tõnts, tädi Anna mees, käis tööl, tädi Anna ise oli päev otsa väljas oma talitusi tegemas. Kui Värdis hommikul ärkas, olid mõlemad juba läinud. Vana Tõnts vabrikusse, tädi Anna turule. Anna oli ju väiksest sahkerdaja. Hoov, kus tädi elas, asus linna sees käidavas kohas. Sellepärast peatus hoovis palju maamehi. Neilt ostis tädi tihti kaupa: mune, võid, jahu ja muud taludest müügile toodavat. Järgmisel hommikul vara, enne kui maamehed veel kohale jõudsid, oli tädi Anna oma kraamiga juba platsis. Varased ostjad harilikult palju ei valinud, ja tädi teenis oma leivarahaga aega ära, nagu ta ise ütles. Pärast lõunat koristati ta hoovi ja tänavat hilise õhtuni, nii et Värdis heitis sagedasti enne magama, kui tädi tuppa tuli.

Värdis ega tema tööd ei kontrollinud keegi. Teda ei sundinud keegi taga. Teda ei õpetanud ka keegi. Kuigi joonistamises oleks Värdis mõningaid häid nõuandeid vajanud. Ta joonistases oleva pildi küll täpselt ära, kuid värvimisega edenes asi visalt. Kõik tuli endal katsetada ja leiutada. Tõsi, koolis oli joonistamine programmis. Tavaliselt seisis joonistusõpetus selles, et õpetaja tuli klassi, jaotas suurest pakist igale pingile ühe värvilise postkaardi ja lausus hääkooniliselt: «Joonistage!»

Õpetaja ise istus klassi ette kantslisse ja hakkas vihikuid parandama. Vahetevahel, kui klassis kusagil sosistamine väga valjuks kippus, koputas õpetaja pliiatsotsaga vastu kantsliserva. Sellest harilikult aitas. Haruharva tegi ta tiiru ka pinkide vahel, heitis pilgu laste joonistustele ja ütles kriitiliselt: «Hm!» Keegi ei saanud ära, kas oli see tunnustus või laetus. Kui aga juhtus, et mõni õpilane läks õpetaja käest nõu küsima, siis tegi õpetaja suured silmad:

«Millest sa siin aru ei saa? Endal kaks suurt silma peas. Vaata ja tee täpselt samuti nagu kaardi peal!»

Õpetajale meeldisid ilmselt loomad, sest peaaegu kõik postkaardid kujutasid loomi. Hobuseid, sigu, lambaid, kitsi, koeri ja kasse. Küll oli neid igat sorti igas asendis ja igat värvi, küll suuri, küll väikesi.

Värdis leidis kodust tädi vanade postkaartide hulgast paar ilusat värvilist kaarti, millel oli kujutatud hobuste päid. Need olid tore-
dad pead, suurte ilmekate silmadega. Värdis võttis need kaardid kooli kaasa ja järgmisel joonistamistunnil küsis õpetajalt, kas neid võib joonistada. Õpetaja heitis pilgu üle kantli ääre alla ja sõnas:

«Hm! Miks mitte!»

Värdis näitas kaarte oma pinginaabrile, Heinrich Mundströmile, kellest hiljem sai tuntud kunstnik Hando Mugasto. Too sattus vaimustusse. Koos asuti nüüd hobuste päid joonistama. Järgmisel päeval oli Heintsil kaasas suur patakas postkaartide hobuste peadega. Ta oli need raamatukauplusest ostnud. Heintsil kui maja-
peremehe pojal selleks raha jätkus. Nüüd läks lahti võistluseks. Igal õhtul joonistati vähemalt üks hobuse pea. See oli peen töö. Eriti värvimine. Raske oli värvidega edasi anda hobuse peas naha all hargnevaid veresooni. Koolis siis võrreldi teineteise töid ja anti pinginaabrile edasi oma kogemusi. Õpetaja neile enam oma kaarte ei pakkunudki. Ta teadis, et poisid olid hoolega ametis oma kaartide kopeerimisega.

Kuid ühel ilusal päeval oli niisugusel tööl lõpp. Klassi astus noorevõitu mustajuukseline naisterahvas ja tutvustas ennast:

«Minu nimi on Olga Raudsepp. Mina olen teie uus joonistamise õpetaja.»

Tuli välja, et see oli koolijuhataja Peeter Raudsepa abikaasa, kes oli Peterburis joonistamist õppinud. Ta võttis kaislatest punutud käekotist suure punapõselise õuna, asetask selle kantli äärele ja lausus:

«Lapsed, täna joonistame selle õuna. Vaatleme teda kõigepealt üksikasjalikult...»

See oli niisama suur uudis, nagu oleks keegi tulnud klassi ja ütelnud, et kooli õuel turnib kari ahve puu otsas. Kuidas siis nii joonistada? Mida siin vaadata? Õun on ju õun! Seni oli kaartees, kohe oli selge, kuhu joon tõmmata ja missugust värvi kusageile panna. Aga nüüd? «Vaatleme teda kõigepealt üksikasjalikult!» Vaadelda ju võib, kuid joonistamine on ikka midagi muud, kui silmad pärani vaatamine.

Võttis kaua aega, enne kui harjuti õpetaja juhatusel järgi klassi ette seatud esemeid vaatama ja siis joonistama. Kodus aga käis

Värdil ja Heintsil hobuste joonistamine endist viisi edasi. Kuid sekka joonistati ikka muud kah. Näiteks kompvekipaberi pilte või kaamelit kujutavat teepaki ümbrist.

Ühel õhtul, kui Värdis jälle üksinda kodus oli, jäi ta pilk peatuma margasele paberrahale. Kui õige joonistaks seda? Raha joonistamine on keeruline ja nõuab kannatlikkust ning täpsust. Kuid selle eest oleks homme jälle Heintsile midagi uut näidata. Hobusepeade joonistamine hakkaski juba tüütama.

Värdis võttis joonistustarbed välja ja töö läks lahti. Kõigepealt õiged mõõdud. Ta värvis põhja kollaseks ja hakkas ornamente peale joonistama. Kõik jooned pidid saama niisama täpsed kui ehtsal margasel rahal. Kõige raskem oli keskel asuvate viljavihkude täpne edasiandmine. Need olid nii peenikeste joontega välja joonistatud, et hariliku sulega oli nende tegemine väga aegaviitev töö. Kuid mitmetunnise higistamise tulemusena seisis Värdis ees margane paberraha. Nagu päris. Kõik kirjad, numbrid ja isegi allkirjad olid võimalikult suure täpsusega järele tehtud. Muidugi — kes ikka lähemalt oleks vaadanud, see oleks kohe taibanud, et tegemist on koolipoisi tööga. Kuid veidi kaugemalt vaadates võis selle ehtsa margasega segi ajada küll.

Värdis oli väsinud. Tädi Anna ja Tõnts olid läinud linna lähedalt metsast kütust tooma. Nad tegid seda ikka õösel pimedas. Saagisid mõne noore kase tükkideks, ladusid kelkudele ja jälle oli mitme päeva kütus tasuta käes.

Värdis jättis oma raha lauale kuivama, kustutas tule ja kobis voodisse.

Kui ta hommikul ärkas, oli tädi juba turule läinud. Nagu ikka. Värdis pakkis oma kooliasjad kotti ja oli ise väiksel kehvel. Mis küll Heints ütleb, kui nii peenelt väljajoonistatud rahatähte näeb, et vaheta või ehtsaga ära? Seda võis aga ainult omavahel ja salaja näidata, sest Värdis teadis, et raha järeletegemine on karistatav. Mõnigi kord oli kodus juttu valerahategijalest, kes aastateks vangi mõisteti.

Värdis tuhnis laua ja selle ümbruse läbi, kuid tema õhtune töö oli kadunud. Ta vaatas laua alla, uuris toa põranda isegi voodi alt läbi. Igaks juhuks lappas ta oma kooliraamatud ükshaaval läbi, kuigi ta hästi mäletas, et raha jäi lauale. Värv ei olnud igal pool veel täiesti kuiv, et seda võiks raamatu vahele panna. Otsimistele vaatamata jäi raha kadunuks. Küsida kellegi käest ei olnud, sest ka vana Tõnts oli juba tööle läinud.

Koolis ei rääkinud ta Heintsile midagi. Ta ei tahtnud enneaegu kelkida. Küll ta homseks oma raha üles leiab. Siis näitab.

Kui ta peale lõunat koolist koju jõudis, tegi tädi Anna parajasti süüa. Värdis esimene küsimus oli:

«Kas sa hommikul nägid siin laual üht margast raha?»

Tädi Anna kratsis rasvase noaga pead.

«Nägin küll. Vaatasin, et ma olen selle vist kogemata maha pillanud ja nüüd keegi pani siia nähtavale. Kas see oli sinu oma?»

«Kuhu see sai?» päris Värdis läbematult.

«Kuhu ta sai? Panin teiste rahade juurde, kui turule läksin.»

«Tädi!» karjatas Värdis. «See oli valeraha.»

Nüüd vajus tädi suu laiali lahti.

«Va-le-rahaga? Kust sa selle said?»

«Ma ise tegin. Joonistasin ajaviiteks. Kus see on?»

«Või sina ise! No küll on lugu. Oot-oot, vaatame, kas ta mul enam alles ongi. Turul kogu aja rahadega tegemist. Viimaks andsin kellelegi tagasi.»

Tädi Anna jättis lihapraadimise poolele, tõstis panni pliidservale ja tõi välja oma vakstust, raudadega rahakoti. Ta ladus seal kõik omarahad lauale. Seal oli teiste hulgas terve rida margaseid rahasid, kuid Värdis tehtud raha nende hulgas ei olnud.

«Ei olegi enam alles,» laotas tädi nõutult käsi.

«Aga see oli ju valeraha,» ahastas Värdis.

«Kes seda märkas? Hommikul veel hämar, ju ta teiste rahade vahel ära läks. See oli ju nii päris raha moodi, et mina ei saanud mingit vahet...»

«Aga tal oli ju teine külg päris valge.»

«Narr, kes see raha kahest küljest takseerima hakkab. Oleks veel mõni sajaline... Juba ta nüüd läks. Eks katsugu see, kes ta endale sai, nüüd sellest lahti saada,» hakkas tädi Anna naerma.

«Kellele sa ta andsid? Ma läheks vahetaks ringi.»

«Kust mina seda enam tean.»

«Aga, tädi, viimaks tuleb välja, et mina tegin ja sina andsid edasi. Meid pannakse vangi.»

«Kuule, nüüd! Ei selle tühja margase pärast hakka keegi kohut käima. Mark ka nüüd mõni raha või asi,» lõi tädi käega ja hakkas liha pannile lõikama. «Aga ikka peenelt oli tehtud küll,» muheles ta omaette.

Kui vana Tõnts õhtul kuulis, kuidas Värdis raha turul «hakkama pandi», ütles ta:

«Loll olid. Hakkasid tühja margasega mässama. Eks teinud ikka mõni sajaline valmis.»

Värdis süda aga kripeldas ka selle margasegi pärast veel kaua aega, et viimaks mõni tõesti hakkab uurima. Ta oli oma valeraha käikuminemise pärast nii küps, et hiljem kunagi ei sõandanud enam raha joonistada. «Mul kukuvad nad liiga head välja,» muigas ta endamisi.

Kallaletung

Oli sume maikuu hilisõhtu. Väikelinn oli tõmbunud tubadesse. Päevased askeldajad puhkasid. Värdis astus ihuüksi mööda Tallinna tänavat kodu poole. Ta tuli koolivenna poolt. Seekord oli «tondipiibli lugemine» hilja peale jäänud. Tondipiibli lugemiseks nimetati tollal Rakveres väga arvukalt elunevate adventistide kõnepruugi kohaselt kaardimängu. See oli nende meelest üks surmapattudest ja kõik kaardimängijad pidid varem või hiljem üle kolima põrgusse. Kuigi Värdis perenaine, tädi Anna, adventiste ei seedinud ja neid piibliväänajateks nimetas, ei sallinud ta ka seda, et koolipoisid kaarte mängisid.

«Ei sobi see õigele mehelegi, saati siis veel koolipoistele. Kasvatatakse ainult sulisid ja loodreid,» arvas ta alati, kui Värdis juhtus kaardimängu õigustama. Seepärast tuligi Värdis salaja käia Pagu soo ääres Kuivkaevu Viidi pool kaarte mängimas. Viidi isal oli seal oma maja ja pojal ärklikorrusel omaette tuba. Nii häid tingimusi teistel ei olnud, sellepärast kogunesidki poisid kaks või kolm korda nädalas paariks tunniks Viidi ärklituppa. Egas seal mõnda süütut «linnapõletamist» või «viit lehte» mängitud. Tavaliselt käis ikka «kakskümmend üks». See oli meeste mäng ja pakkus põnevust kui palju. Raha oli poistel vähe, kui välja arvata mõnikümmend penni hädavajalisteks kulutusteks. Nendegi kohta tuli emale või isale aru anda, ja kuidas sa ütlesid, et mängisid kodust kaasaantud pennid kaardimängus maha. Mängida võis ka sulgede, tikkude ja markide peale. Oli neidki, kes mitme aasta kestel suure vaevaga kokku korjatud margikogu maha mängisid. Kuid kui «leht jooksmas hakkas», võis selle järgmisel õhtul tagasi võita. Vahel löödi ka nelja käe peal marjaasi või podkidnoid, harvem oma trumpi. Viimane oli üks salakaval mäng. Kui kaks kõvakätt lõpuks vastakuti jäid, võis mäng venida pikale. Nii ka seekord.

Värdis sammud kajasisid majaseintelt vastu, nagu nad õösiti tühjadel tänavatel ikka kajavad. Silla lähedal kuulis Värdis korraga müdinat selja taga. Ta pöördus, et tagasi vaadata, kuid sai samal hetkel hoobi kuklasse. Müts lendas kõnniteele, ta ise jäi hädavaevu jalule. Värdis märkas, et kallaletungijad olid tema enda taolised nolgid. Neid oli neli. Värdis ei saanud äkki sõnagi suust, sest hoope hakkas sadama tihedalt. Löödi, kuhu juhtus. Värdis kogus end ja püüdis vastu äiata, kuid üksinda nelja vastu oli see kaunis lootusetu üritus, sest Värdis oma keha ja kaaluga ei andnud kaugeltki mõne poksitšempioni mõõtu välja. Kahe käega pead varjates suutis ta hüüda:

«Mis teil, kaabakatel, vaja on?»

Uks kallaletungijatest sisistas:

«Kirjuta, raisk, veel ajalehes!»

Nüüd tundis Värdis ütleja ära. Oieti oli ta selle kollega tuttav juba põnnipõlves peetud kivisõdadest Vallimäel. Oli selline logard tüüp, kes ei viitsinud isegi suvel maale peremehe juurde karjaseks minna, nagu teised temaealised. Nüüd oli ta muidugi juba karjapoisi eest väljas. Enamik Rakvere poisse käis tavaliselt tööl Pagusoo taga asuvas turbarabas või raudteejaamas propse laadimas, kus Värdis suviti endale kooliraha teenimas käis. Kuid ka seal ei olnud seda poissi kunagi näha.

Värdis kisendas täiest kõrist:

«Volts, ära poe teiste selja taha!»

Kas nüüd see, et Värdis ühe kallaletungijaist ära tundis, või ehmatas neid Värdis meeleheitlik kisa, igatahes pöördusid lööjad kannapealt ümber ja kadusid pimedusse.

Värdis korjas oma lõmmitallatud mütsi üles, nuuskas nina verest tühjaks ja lippas koju. Endal oli kogu aeg hirm nahas, et mine sa tea, mis manöövrit need sellid teevad. On varsti uuesti ja hullemini kallal. Ta ei läinudki tänavat mööda, vaid põikas ühest lahtisest hoovivärvast sisse, ronis sealt üle aia ja siis pääses ta juba Rohuaia tänavalt tädi Anna peenramaale.

Kodus ei olnud Värdisil vaja kellelegi aru anda, sest tädi Anna oli poisi hiliste kojutulekutega harjunud. Kui uks käis, pööras ta tavaliselt teist külge ja küsis uniselt:

«Mis kell on?»

Muud ei midagi.

Teki all oli Värdisil aega juhtunu üle järele mõelda ja viha pärast väriseda. Pilt oli selge. Linnas oli kamp poisse, kes koolis ega tööl ei käinud. Nad lonkisid päeval turul ja õhtuti tänavatel ringi. Nad terroriseerisid teisi, norisid väiksematelt raha ja peksid, kui seda ei saanud. Õösiti olevat nad Tammikus jalutajaid hirmutanud ja kõjusõitmisega hilja peale jäänud talumeeste hobuseid lõhkuma ajanud. Volts oli üks neist. Sagedasti märatsesid nad kino «Union» esikus, mis oli külmematel õhtutel nende kogunemiskohaks kujunenud. Seal mõnitati kinokülastajaid, noriti naistelt kinoraha ja tehti väiksematele tuupi. Räägiti, et mõnel piletiostjal olevat kassa ees isegi rahakott kaduma läinud. Kuid kätte ei saadud midagi, sest kui poisse otsima hakati, olid need juba viimseni kadunud. Kinoomanik käis neid tihti ära ajamas, aga abi oli ainult selleks korraks. Niipea kui peremees ära läks, olid poisid jälle kohal. Politsei «mingisuguste poisikeste vallatuste» pärast välja ei tulnud.

Sõja ajast oli rahva kätte jäänud palju pruunist pakkepaberist soolatšেকে. Need olid väliselt väga sarnased tollaegsete kino-

piletitega. Hämaras saaliesikus ei märganud kontroll vahet Nende tšekkidega pääsesid mürtsumehed sisse. Kui film ei meeldinud: viistati, trambiti ja joosti pingiridade vahel. Filmivaatamine oli häiritud. Õnneks polnud siis veel helifilmi. Heli tegi ekraani kõrval sirni taga asuv klaver, millel kehvemad muusikaõppijad filminäitamise ajal tasuta harjutamas käisid. Oli ju seekord klaver oma hinna tõttu haruldus, klaveriõppijad aga enamasti vaesed. K. noomanikule oli see kasulik, polnud muusika eest vaja maksta. M. s. sest, et vahel kõige lüürilisema armastusstseeni ajal hakkas sirni tagant kostma Griegi «Åse surm» või koguni mõni Chopini leinamarssidest. Kui mängiti mingit populaarset melodiat, hakkasid mürtsuvennad täiest kõrist kaasa mõirgama. Heli kui paljut! Kord kuulsa Tom Mixi filmi ajal visati saalist nuga ekraani sisse püsti. Viskajat aga ei tabatud, sest koos nõrganärviliste naistega kadusid saalist ka Voltsi kambamehed.

Värditki oli mõnikord kimbutatud, kuid kuna ta käis kinos koos koolivendadega, siis asi päris pahasti ei saanud minna. Mõni nädal tagasi oli aga kinouksel trügimisel tema pisike soome puss ära võetud. Rihm, mille küljes puss rippus, oli läbi lõigatud ja puss kõige tupega läinud. Värdis mäletas selgesti, et sel ajal oli tema läheduses mitu Voltsi kamba poissi rüselnud. Niisugune asi ajas juba hinge täis. Vihast kobrutades tuli Värdis koju, võttis sule ja kirjutas «Virumaa Teatajale» paraja nupu, kus ta eriti taunis korrarikumisi kinos ja märkis nimeliselt ära ka paar mürtsutegijate nime. Ja oh sa imede ime — lugu ilmus lehes. Värdis nimi all ja puha. Küllap nüüd see kallaletung Tallinna tänaval oligi nendepoolseks kättemaksuks.

Ta ei saanud leppida, et õiglase kriitika pärast tema silm siniseks ja nina veriseks lüüakse. Juba lüüasaamisele järgneval päeval kirjutas ta «Virumaa Teataja» toimetusele pika artikli pealkirjaga: «Kus on politsei silmad?» Süüdi oli ju peamiselt politsei, kes ei suutnud öösel tänavail liikujale julgeolekut kindlustada.

Ka see lugu ilmus. Teadagi — Värdis enda arvates kõige mõnusaamad ütlemised olid loost välja jäetud. Kuid sellest polnud eriti midagi. Tähtis oli, et peksjaid oli veel kord suure avalikkuse ees hukka mõistetud.

Pärast artikli ilmumist kutsuti Värdis toimetusse. Talle maksti ilmunud lugude eest honorari. Värdis oli see otsekui loteriilt võidetud raha, kuigi see just eriti suur ei olnud. Tollel maksid ajalehed honorari rea pealt. Tavaliste sõnumite puhul oli see penn või paar. Viis kuni kümme penni maksti juhtkirjade ja tähtsate tegelaste artiklite pealt. Aga seda raha oli küllalt selleks, et Värdis hammas verre ajada. Pealegi surus toimetaja isiklikult Värdis kõhna kätt ja ütles:

«Hoidke ikka silmad lahti, ja kui midagi sobivat märkate, pange kohe paberile ja tooge siia!»

Seda püüdis Värdis edaspidi ka teha.

Selliselt, võmmuga kuklasse, löödigi Värdis ajakirjanikuks või tänapäeva mõiste kohaselt küll ainult kirjasaatjaks.

Õpetaja

Ta oli pikk, veidi vimma hoidev keskealine mees. Keegi polnud ta seljas näinud muud, kui musta võidunud saterkuube, millel puudus ülemine nööp. Kui ta ärkvel oli ja õpilased järjekordselt «iseseisvalt lektüüri omandasid», istus ta kantslis ja sakutas raevukalt oma tumepruuni mokahabet.

«See habe on tal pagana kõvasti külge kasvanud,» sosistas Lembit Värdis. «Normaalne habe oleks selle sikutamise peale juba ammugi küljest ära tulnud.»

Harilikult teadsid Rakvere seminari õpilased oma õpetajaist peaaegu kõike, mis nende meelest vähegi huvi pakkus. Ei ole teada, kust nad oma informatsiooni hankisid, kuid üksikasjalikult teati, kus õpetaja õppinud, missugune oli ta õppeedukus, kust ta seminari tuli ja miks. Tunti õpetaja iseloomu, õpetamise iseärasusi, harrastusi, koduse elu üksikasju jne. Kuid õpetaja Schmaltzist ei teatud peaaegu mitte midagi. Teati ainult niipalju, et ta oli poissmees, rahvuselt saklane ja eesti keelt oskas ainult niipalju, kui igapäevases elus leiva küsimiseks vaja läks. Seda ei olnud just palju. Kuna õpilased astusid saksa keele alal alles esimesi samme, siis oli klassi ja õpetaja vaheline kontakt äärmiselt nõrk. Keelebarjäär oli vahel.

Oige tihti polnudki õpetaja Schmaltz võimeline õpilastega vestlema või neid õpetama. Harilikult tuli ta klassi, ronis suure vaevaga üles kantslisse, mõmises midagi ebamääraselt, toetas pea kätele ja minis peaaegu silmapilkselt. Õpetaja Schmaltz oli siis nii purjus, et ta ei suutnud oma mokahabetki sakutada.

Enamik päevi oli selliseid, kus ta õpilastele vaevaliselt selgeks tegi, et neil tuleb hakata «iseseisvalt lektüüri omandama». Vahel määras ta õpikus isegi pealkirja või lehekülje, mille kallal õpilased pidid töötama, ja uinus alles siis. Klass asus vaikselt tööle, s. t. valmistuti järgmisteks tundideks, tehti näputööd, poisid ajasid juttu või mängisid trips-traps-trulli, lahendasid igasuguseid nupuga ülesandeid või hiilisid koguni vaikselt võimlasse, kui see juhtus parajasti vaba olema.

Päris kainenena polnud õpetaja Schmaltzi veel keegi näinud. Oli küll üksikuid päevi, mil ta püüdis õpilasi targaks teha. Kuna tema

saksa keelest keegi aru ei saanud, siis püüdis ta seda teha eesti keeles. Kuid see kukkus tal alati koomiliselt välja. Näiteks võeti käsile H. Heine luuletus «Lorelei». Opetaja Schmaltz püüdis siis lektööri omalt poolt selgitada:

«See Lorelei on... on... *verzaubert*. Mis on eesti keeles *verzaubert*?»

Keegi poistest hüüdis kohalt:

«Ära narritud.»

«Just, just! See ilus neitsi Lorelei oli ära narritud.»

Loomulikult oli siis nalja kui palju. Pärast hakkasid õpilased ikka sagedamini selliseid situatsioone esile kutsuma, et nalja saada. Kuna Värdis oli tubli annus näitlemisoskust, siis õhutasid kaasõpilased just teda õpetaja Schmaltzi ees küsimustega esinema. Värdis võis ka kõige totrama küsimuse esitada surmtõsise näoga, samal ajal, kui teised naerust vingerdasid. Värdis oskas oma totrusi esitada nii, et õpetaja Schmaltz ei aimanudki, et teda haneks võetakse.

Näiteks tõuseb Värdis ja küsib:

«Opetaja, kuidas on tee saksa keeles?»

«Tee, tee, tee...», masseerib õpetaja sõrmedega oma valutavat otsaesist. See on *der Weg*. Jah — seda ta on — *der Weg*.»

«Aga kuidas on saksa keeles moosiga tee?»

Opetaja Schmaltz mõtleb ja hõõrub nüüd juba kahe käega oma meelekohti:

«Moos, moos, moos... Moos on üks sammal. Nõnda siis — tee, mis läheb läbi sammal. Oot-oot! See on — *ein Weg durch Moos*. Jah, seda ta on — *ein Weg durch Moos*.»

Tüdrukud kiljuvad naerust. Opetaja näitab ühele tüdrukule:

«Miks teie karjub nii valju?»

«Elli näpistas,» vastab tüdruk ja teeb näo, nagu oleks tal tööpoolest valu.

«Ai, ai, Elli!» viibutab õpetaja näppu. «Tunni aeg *nicht Unfug treiben! Verstehen Sie, junge Dame?*»

Peab imetlema õpetaja Schmaltzi kannatust kolmekümne ülemeeliku inkvisiitori ees. Võib-olla tulebki ta seepärast tundi andma juba nii põhjalikult ära sätitult, et kantslisse jõudes silmapilk uinuda ja tunni lõpuni rahulikult magada. Kuid tunni lõppu kuulutav vali kellahelin äratab tema nagu pasunahääl lahinguratsu. Opetaja virgub, pobiseb midagi arusaamatut, koperdab kantslit alla ja väljub klassist.

Nii kestab see juba nädalaid. Opetaja Schmaltz käib klassis magamas. Tema kiituseks peab ütleva, et tunnist puudunud on ta ainult mõned üksikud korrad. Vahel, kui juba karta on, et õpetaja Schmaltz tundi ei tule ja tema asemele suunatakse tundi

andma mõni teine nõudlik õpetaja, jookseb üks õpilastest kähku kõrvalmajja, kus õpetaja Schmaltzil on väike omaette tuba. Ta äratab õpetaja ja palub sellel tundi tulla. Ise aga ruttab ta kähku tagasi, et siis, kui direktor või inspektriss Schmaltzi puudumise avastab, võiks öelda:

«Õpetaja Schmaltz tuleb kohe.»

Opetaja Schmaltz on õpilastele selle eest tänulik. Ta käib korrapäraselt tundides ja saab oma palga.

Novembris on suur koolipidu. See on suursündmus. Kogu koolimaja on kihinat-kahinat täis. Õpilased on aegsasti linnarahvale kõik piletid ära müünud. Kogu väikelinna koorekiht on peole palutud. See pidu on aastate kestel kujunenud juba traditsiooniks ja harilikult pakutakse seal head eeskava.

Mõni päev enne pidu peatub Värdis teadaannete tahvli ees. Sinna on üles riputatud direktori korraldus peo läbiviimise kohta. Muuseas on lugeda, et üldkorrapidajaks on määratud õpilane Värdis, on määratud korruste korrapidajad ja «korrapidajate töö juhendajaks ja üldise korra eest vastutajaks määratud õpetaja Schmaltz.»

Värdis on hämmeldunud. Alati on korrapidajaõpetaja õpilastest korrapidajatele varem konkreetseid juhiseid ja tegutsemisplaani kätte andnud. Värdis ei usu, et õpetaja Schmaltz oleks võimeline seda tegema ja seega on karta, et kogu vastutus langeb õpilaste peale. Korrapidamise ülesanded sellisel peol ei olnud ju sugugi kerged. Tahtsid ju peole paljud noorukid, kes olid pääsmetest ilma jäänud. Suur osa neist oli purjus ja nad kippusid sissepääsu juures huligaanitsema. Oli sedagi juhtunud, et alumisel korrusel mõni aken sisse löödi ja sealtkaudu sisse trügiti. Niisugustel puhkudel oli korrapidajaõpetaja toetus hädavajalik. Mis toetust aga võis oodata purjus Schmaltzilt?

Värdis rääkis oma murest klassijuhatajale. See ütles, et peaaegu kõik õpetajad on ettekannetega ja muude vältimatute ülesannetega seotud. Opetaja Schmaltzil aga muid ülesandeid ei ole, siis määratudki direktor tema korrapidajate ülemaks, öeldes:

«Me tunneme õpetaja Schmaltzi nõrkust. Kuid ma loodan, et kui talle anda vastutusrikas ülesanne, võtab ta enda kokku ja ei tee koolile häbi.»

Kuid õpetaja Schmaltz korrapidajaid kokku ei kutsunud ega neile mingisuguseid korraldusi ega tööplaani ei andnud. Tuli tegutseda oma äranägemise ja varasemate kogemuste kohaselt.

Pidu läks lahti. Kõik ruumid olid dekoreeritud. Igale pool värvi- ja valgus ja pidulikult riietatud inimesed. Kõik ei mahtunudki üles saali ettekandeid jälgima. Paljud liikusid koridorides ja klassiruumides, kus pea igal pool pakuti midagi. Uhes ruumis oli cinelaud, teises õnne õngitsemine, kolmandas mängude tuba, nel-

jandas ennustaja mustlasemoor, viiendas karikaturist-päevapiltnik, lugemislaut, puhkenurk ja nii edasi. Igal pool pidi korrapidaja silm peal olema. Värdis liikus ruumist ruumi ja kontrollis, kuidas korrapidajad oma ülesannetega toime tulevad.

Ta tuli parajasti ilalt, et minna välisukse juurde vaatama, kuidas sissetrügijatega toime tulaks. Siis märkas ta trepimademel õpetaja Schmaltzi, kes hoidis kramplikalt käsipuust kinni, et tasakaalus püsida. Kui ta Värdis silmas, haaras ta teise käega selle lipsust kõvasti kinni. Tugevasti kõikudes ajas õpetaja oma viinalõhnalise nää otses Värdis nina alla ja kokutas:

«Te-teie oleb see *Chefordner*. V-vaadake hoolega, et siin mitte purjus inimesi ei ole! *Verstehen Sie!*»

Ja õpetaja Schmaltz vangutas oma pikka sõrme Värdis nää ees nagu korda armastav papa oma vallutat last noomides. Sää hakkas ta oma lõnkuvatele koibadele trepi käsipuust kahe käega tuge otsides trepist alles rühkina.

Kui Värdis välisukse juurest tagasi jõudis, tuli talle vastu direktor Raam, kes talutas käe alt kinni hoides õpetaja Schmaltzi ja püüdis selle saksa keeles vaikselt midagi selgeks teha. Kui direktor Värdis nägi, viipas ta käega:

«Vaadake paar poissi ja aidake õpetaja Schmaltz koju puhkama! Tal hakkas haib. Las üks teist jääb sinna, kuni ta magama jääb!»

Härra Schmaltz oli aga juba nii pehme, et ei saanud enam õiget sõna suust. Ta mõnises ja laiutas käsi, kuid keegi ei taibanud, mis ta ütelda tahtis. Kui kaks poissi tal otsustavalt kae alt kinni haarasid, ajas ta enda sirgu ja möirgas:

«*Ordnung muß sein! Verstehen Sie, Herren!*»

Kui härra Schmaltz oli uksest välja talutatud, tuli direktor Värdis juurde:

«Kas arvate, et ta täna enam tagasi ei tule?»

«Seda pole karta, härra direktor!» vastas Värdis naeratades. «Meil on puha spordipoisid, neist ta jagu ei saa. Olge päris mureta.»

«Aga korrapidamine? Kas arvate, et saate ilma õpetajast korrapidajata hakkama?»

«Temast ei oleks nagunii abi olnud, härra direktor.»

«See on õige. Olge siis tublid!» ja direktor Raam surus Värdis kätt. See oli iseenesest erakordne sündmus, et direktor mõne õpilase kätt surus.

Pärast suurt pidu kulus paar nädalat, enne kui töö jälle normaalselt hakkas kulgema. Oli parajasti saksa keele tund, kui klassi üks vaikselt lahti läks. Direktor Raam astus sisse. Kõik tõusid viisakalt ja kombekohaselt püsti. Peale õpetaja Schmaltzi, kes magas jälle kantslis õiglase und.

«Mis te siin teete?» pöördus direktor õpilaste poole.

«Omandame iseseisvalt saksa keele lektööri,» vastas korrapidaja nagu tunnimees sõjaväes.

«Kas ta teil tunnis tihti... niimoodi...?» ei leidnud direktor kohaseid sõnu, ja viipas käega magaja poole.

Korrapidaja lõi silmad maha. Keegi ei vastanud. Oieti ei tahtnud vastata ja direktor ka peale ei käinud. Ta astus õpetaja Schmaltzi juurde ja raputas teda kergelt. Õpetaja ajas enda vaevaliselt kantslile rinnuli ja vaatas segaste silmadega klassi poole:

«Also, lesen sie weiter!» pomises ta.

Siis aga märkas ta enda kõrval direktorit, ehmus ja kobis kantslit alla. Direktor võttis tal käe alt kinni:

«Bitte, kommen Sie mit!»

Nad lahkusid klassist ja sellest peale ei näinud keegi enam õpetaja Schmaltzi.

Järgmise saksa keele tunni ajal tuli klassi direktor koos noore naisõpetajaga ja tutvustas:

«See on teie uus saksa keele õpetaja. Olge tema vastu kenad!»

Pulmad

Värdi käis linnas koolis ja andis juba kavaleri mõõdu välja, kui Kusti naise võttis. Sõna tõsisel mõttes võttis. Vanarahva ütluse järgi koguni — tõmbas.

Lugu sai alguse sellest, et Värdis kooliaegses linnakorteris oli kostil ka üks maatüdruk. See käis õmbluskoolis, nagu sellal veidi ärksamatel maatüdrukutel kombeks oli. Tegelikult polnudki see mingi kool. Mõni ettevõtlikum õmbleja võttis endale mõned õpilased, kes siis tema kõrval särke, kleite ja vahel ka naiste üleriideid õppisid juurde lõikama ja õmblema. Maal aga nimetati seda õmbluskooliks.

Kord, kui Kusti Värdis linna toidupoolist tõi, nägi ta seal Adiinet. Sellest ajast peale käis Kusti paar-kolm korda nädalas Värdis vaatamas. Ega tal iga kord midagi tuua olnudki, aga üks linna olnud ikka asja, kui just sooviti. Kas oli siis mõnikümmend muna turule tuua või seasulu parandamiseks peotäis naelu osta. Iga kord oli siis hea hobune Masingute hoovi ajada ja ka toas veidi aega viita ja Värdis juttu ajada. Seal siis Kusti Adiinega jutule saigi.

Uhel laupäeval, kui Värdis kodus oli, laenati Saksilt saraban. See kerge, lakitud vedruvanker oli sel ajal taludes kõige nooblim sõiduriist ja pidi näitama pererahva head maitset ja jõukust. Sepa omad ei olnud küll nii jõukad, et sarabaniga uhkustada,

kuid Värdis isa ise oli sarabanimeister. Tal oli koguni oma sarabani puuvärk juba peaaegu valmis.

Tol laupäeval askeldas Kusti virgasti varahommikust peale. Nühkis Miira karva läikima, ajas endal habet ja käis vannis. Sepa perel sauna ei olnud. Käidi köögis vannis. Suur puuvann tõsteti sooja ahju kõrvale ja seal siis pesti ennast puhtaks. Lõuna paiku rakendas Kusti hobuse sarabani ette. Koos Siimu Joosepiga sõideti Vatkusse Adiinele kosja. Istmekasti oli neil ka pudel samitenit või kristall-kümmelit heintesse pistetud.

Hommikupoole ööd ärkas Värdis kõnekõmina peale. Köögis, kus Värdis kodus käies harilikult magas, oli taitnina põlema pandud. Laua ümber istusid ema, isa, Kusti ja Joosep. Nad olid hämaras nagu matuselised, nukrad ja tujust ära. Akki pani ema kõvemad noodid peale:

«Ah nii! Ise on nad poolest saadik popsud, aga meie neile sugulaseks ei kõlba. Ah et meie oleme neile liiga vaesed? Kas sa kuuled! Kus on ikka miljonärid välja tulnud! Ära tee väljagi, poegi! Sülitä sihukeste peale! Kas ilmas tüdrukuid vähe.»

Kuid Kusti ei sülitanud. Ta istus ja hoidis pead kahe käe vahel. Ise pomises:

«No ega ikka igaüheda altari ette ka ei lähe. Küll ma seda asja veel vaatan!»

Värdis kinkis ahju taga kõrvu. Tuli välja, et Adiine isa ja ema olid Kusti kosjad tagasi lükanud. Pole lasknud hobustki kinni siduda. Adiine oli küll meeletult nutnud ja öelnud, et tema läheb ikkagi Kustile. Kas või vägisi. Siis oli isa pöörutanud:

«Soo! Või nii? Siis seon ma su voodisamba külge kõide nagu pimedat kana.»

Adiine oli selle peale ütelnud, et ega sa saa mind eluaja köies pidada. Siis isa oli vastanud iga sõna rõhutades nagu halupuid lõhkudes:

«Kui sa vastu meie tahtmist teed, siis pea meeles, et minu tütar sa ei ole ja oma jalga sa siit väravast enam sisse ei tõsta!»

Siimu Joosep kui isamees oli püüdnud ikka seletada, et üks noortel endal peaks ikka ka sel puhul kaasaraäkimiseõigus olema, aga Adiine isa oli selja keeranud:

«Mis te ilmaaegu suud kulutate. Adiine on ära lubatud. Tal siin oma külas võtja. Rikas taluperemees. Pole vaja kuskile ilma ja maade taha minna mõnele Sepa Kustile lapsi tegema ja naba venitama.»

Nii siis Kusti ja Joosep need kolmkümmend kilomeetrit tagasi tulid. Peaaegu õõ läbi vankril iga sammu peal hobusega koos nukralt noogutades.

Õnnetust kosjaskäimisest oli juba mitu nädalat möödunud.

Adiine enam linna ei tulnud. Kord õhtusöögi ajal küsis Värdis korteriperenaiselt, et ei tea, kuhu see Adiine on kadunud. Pere-naine ütles, et temale olevat üks Adiine koduküla inimene sõna toonud, et tüdruk hakkavat mehele minema. Kodus valmistatavat kõvasti pulmade vastu. Üks omakandi mees pidi Adiine ära võtma. Tema ei teadvat ka rohkem midagi.

Järgmise laupäeva õhtul läks Värdis jälle koju. Kevadel ei tahtnud Värdis linnas olla. Maal oli kogu ümbrus lõhnu ja lilli täis.

Kustit ei olnud kodus. Värdis pärimise peale oli ema kuidagi salapärase. Rehmas korra käega:

«Ah, eks ta ole ka... oma asju ajamas.»

Ise aga koristas ja küüris, nagu oleks suured pühad tulemas. Isegi värsket saia oli küpsetatud.

See andis Värdisle tükiks ajaks mõtlemist. Harilikult käisid Kusti ja Sass alati koos simmanitel. Seekord oli aga Sass kodus ja ei kavatsenudki kusagile minna.

Õösel ärkas Värdis jälle jutuajamise ja sosistamise peale. Ahju tagant välja piiludes nägi ta kõigepealt Kustit. See seisis võidurõõmsa näoga keset kööki. Tema kõrval aitas ema suurraatidest välja koorida noort naisterahvast. Värdis pilgutas mitu korda silmi — ei, ta ei eksinud, see oli Adiine.

Kui Kusti oli kuulda saanud, et Adiinet tahetakse kibekiiresti mehele panna, ei olnud ta kusagil rahu saanud. Ta oli jalgrattal Vastu sõitnud ja seal Adiinega salamahti kokku saanud. Siis oli lepitud, et Adiine tuleb isa-ema teadmata kodust ära. Kusti oli laupäeva õösel hobusega sinna sõitnud ja emal kaasikutukas nii kaua oodanud, kuni Adiine oli salaja oma riided väheldasesse pampu köitnud, ja kui kõik magama jäid, vaikselt läbi akna väljunud.

Nüüd olid nad Sepal. Veel samal ööl lepitati kokku, et pulmad peetakse suvistepühade ajal. Sinna oli jäänud ainult kaks nädalat. Ei passinud ju noortel laulatamata kaua ühes elada.

Adiine vanematele ja lähematele sugulastele saadeti ka pulmakutsed, kuid Adiine isa kirjutas vastu, et tema võõraste inimeste pulma ei lähe.

Pulmalisi kogunes sellegipärast palju. Enamik Adiine sugulastestki oli kohal. Sepal tehti aga kõik, mis vähegi võimalik, et pulmad oleks vägevad. Oli ju Kusti Sepa poistest esimene abielluja. Pealegi tuli Adiine sugulastele näidata, et peigmees polegi nii väga popside killast.

Kirikusse sõiduks oli pulmarongi kogunenud ligi paarkümmend hobust. Nii suurt pulmarongi peeti juba küllaldase jõukuse tunnuseks. Peigmees ja pruut sõitsid uhiuuel sarabanil. Sepa Ants oli ööst lisa võttes lõpuks siiski oma sarabani valmis teinud. Värdis

jäeti sellesama sarabani pärast mitmeks päevaks koolist koju. Tema pidi sarabanile ja uuele loogale lakkvärvidega ornamendid peale maalima. Selletaolist tööd oli ta varemgi teinud. Koolist ärajäämine oli Värdisle seekord päris meeltmööda, sest kodus pulmade-eelses saginas oli palju põnevam kui linnas.

Ka Värdis oli peiupoisiks määratud ja seisis nüüd laulatuse ajal kirikus vastamisi oma pruutneitsiga. Selleks oli üks Adiine Toolse kandist sugulasi, Selma-nimeline gümnaasiumipika. Tema õde Jette oli Sassi pruutneitsiks. Sass oli küll manguunud, et tema pruutneitsiks kutsutaks Lepiku peretütar Leeni. Kuid see number ei läinud läbi. Polnud ju teises külas elav Leeni kummalegi poolele sugulane.

«Ega siis kõiki neid tüdrukuid, keda magatamas käiakse, passi pulma kutsuda,» ütles ema nähvamisi. Nähtavasti talle need poiste laupäevaõhtused ringikolamised nii väga ei meeldinud.

Sass oli nüüd kirikuski morni näoga, ei vaadanud Jette poolegi.

Siimu Kustav oli laulatuse ajaks enda juba «ära sättinud». Ka temal oli lilleõis pika valge lindiga rinnas, tähendab, et ka temal oli pulmaliste seas oma pruutneitsi, kuid ainult organiseerijad teadsid, kes see oli. Vähe sellest, et Kustav ei teinud tüdrukust valjagi, ta ei püsnud üldse peiupoistele ettenähtud kohas. Ta tõllesdas kirikus ringi ja püüdis pruutpaari kõrvale altaririnnatisele trügida, kuid talutati sealt eemale. Kui Kustav nägi, et teda altari lähedale ei lasta, hakkas ta eemalt pastorile appi. Ta lisas pastori jutule omalt poolt kommentaare ja noorpaarile õpetusi. Kui õpetaja häirimisele vaatamata oma jutlust veel lõpetada ei kavatsenud, läks see Kustavi meelest juba liiale. Ta hakkas õpetaja iga lause lõppu hüüdma valju häälega «Aamen!» Polnud õpetaja iga lause lõppu hüüdma valju häälega «Aamen!» Polnud teist teed, Kustavil võeti kahelt poolt käe alt kinni ja talutati käärkambrisse ning kecrati uks lukku. Kuid parajasti siis, kui pastor pruutpaari sõrmuseid vahetas, alustas Kustav käärkambris täiest kõrist kirikulaulu:

«Kui kuradid mind kiskvad
ja paigast teise viskvad...»

Ometi suudeti laulatustalitus lõpule viia. Maruvihane Kustav paasteti arestist. Sepa Ants sai pastori käest kõva peapesu, et nii purjus pulmaline kirikusse kaasa võeti. Pulmarong hakkas Järni poole kihutama, nii et kilomeetripikkune tolmupilv püsis veel kaua aega Harakapaju kohal.

Sedaaegu olid kodus lauad kaetud. Kuigi need ulatusid taga-toas kahelt realt seinast seinani, söödi siiski mitmes vahetuses. Naised muudkui kandsid köögist ja sahvrist toiduliudasid. Sass pidi hoolitsema selle eest, et laual õllest puudus ei tuleks. Sepa

isa oli mitu päeva ja ühe öögi takkajärele õlle valmistamisega jännanud. Aga selle eest sai õlu hea. Paks ja kange. Nüüd oli köögis seina ääres mitu tammeankrut reas. Oks neist oli pingile tõstetud. Sellest lasti õlu ämbrisse, kust Sass selle kannudesse villis ja lauale viis.

Äkki märkas Värdis, et Sass tõmbab teda köögiukselt näpuga. Värdis loovis sõojate vahelt läbi ja läks kööki. Sass seletas:

«Üks õllenõu on tühi. Aita teine ankur pingile tõsta ja lahti võtta!»

Poisid tõstsid umbes neljakümneliitrise tammeankru pingile, seadsid klotside vahele tasakaalu. Värdis võttis laualt ämbri. Sass hakkas vasaraga punni lahti koputama, Värdis hoidis ämbrit all, et niipea kui õllejuga haanist tulema hakkab, on nõu valmis. Punn tuli ettevaatlikult ainult niipalju lahti koputada, et gaas selle vahelt sisinal hakkaks välja tulema. Siis tuli oodata, kuni surve väheneb. Alles pärast seda võis punni rohkem välja koputada ja õlle ämbrisse lasta.

Nii tehti nüüdki. Juba paari kerge koputuse peale hakkas punni vahelt visisema. Oodati tükk aega, kuid visin paistis koguni vihasemaks minevat. Värdis tahtis haamriga veel ühe pisikese toksu anda, et gaas kiiremini välja pääseks, kuid Sass torkas käe ette:

«Ära jända! See on vihane vaat. Las vusiseb veel!»

Poisid ootasid. Ankur muudkui vusises ja visises. Igavaks läks. Värdis pani ämbri põrandale.

«Nii võib siin järgmiste pulmadeni oodata, enne kui õlle kätte saame. Koputame veel!»

Kuid Sass ei lausunud sõnagi, muudkui vaatas, kuidas punni vahelt imepisikesi mullikesi välja visises. Lõpuks katkes temagi kannatus. Laudadel oli õlu juba ammugi otsas. Sass haaras haamri ja koksas kergelt vastu punni.

Kõik toimus üheainsa sekundi jooksul. Punn lendas vägeva pauguga vastu köögi vastasseina. Hirmsa hooga paiskus vaadist õllejuga. Köök oli korruga valget õllevahtu täis, naised pliidi juures hakkasid kiljuma. Paugu peale tormas Sepa Ants kööki. Ta jooksis kõigepealt õlleankru juurde ja tõstis selle püsti, et päästa veel, mis päästa annab. Kuid päästa polnud enam midagi, ankur oli tilgatumaks tühi.

«Kus on ikka kuradil võim!» vandus keegi.

Naised pliidi juures ja mõlemad poisid olid nagu kaevust välja tõmmatud. Nende riietest tilkus põrandale õlut, kuigi seda kobrutas seal ennegi piisavalt.

«Hea, et kaks keha veel terved on. Mehed, võtke ja tõstke need õue. Paneme kaevu juures külma vee tõrde, muidu juhtub õnnetus,» kamandas Sepa Ants. Nii tehtigi.

«Las nüüd mõtlevad siin järele, kuidas olla,» pomises Sass ja hakkas endale teisi riideid selga otsima.

Kui teine laudkond sööma asus, lõi lõõtsamees õues aidatrepi oma lood lahti. Hoolikalt puhtaks puhitud õuemurul algas tants. Ja kui pillimees vahepeal puhkas ning õlut rüüpas, mängiti ringmänge ja tagumist paari. Osa vanemaid inimesi vaatas nooremate lusti pealt. Kui aga pimedamaks läks, koondusid vanemad mehed söögilaua juurde, kus laelambi valgel juttu aeti ja vanu asju meelde tuletati. Seal sõlmiti uusi tutvusi ja leiti koguni sugulasigi, kellest senini midagi ei teatud.

Sepa Ants süütas nahkhiirelaterna ja riputas väljas ukse kohale. Kuid selle valgusest piisas ainult lähedalolijatele. Pillimees kolis oma õlletoobiga laterna alla pingile. Tants muutus aga järjest ülemeelikumaks. Pimedusest oli kuulda poiste hõikeid ja tüdrukute kiljatusi. Kogu õu mütsus polkasaminudest.

Peagi hakkas väsimus maad võtma. Vanematele inimestele toodi köögipõrandale õled, noored aga juhatati rehealuse lakka heintesse. Sinna läks Värdis, kui Selma väsimust kurtma hakkas.

«Siin on nagu vähikott,» sosistas Selma ja haaras lakaluugil Värdis käest kartlikult kinni.

Tööpöolest oli lakk juba okupeeritud. Igast nurgast kostis kudinat, sosistamist ja vaikseid naeruturtsatusi. Raske oli ütelda, kui palju paare oli lakaluugi juba enne Värdis ja Selmat üles leidnud. Igatahes olid kõik kaugemad nurgad ja räästaalusedki hõivatud, ainult luugi läheduses oli veel juurdetulijatele ruumi. Värdis laotas rehe alt kaasahaaratud vankriteki heintele ja sinna heideti peo väsimust välja puhkama. Alles hommiku poole õõd jäi lakas rahulikumaks. Uni võttis võimust.

Värdis ärkas vaikselt rääkimise ja mingisuguse kobina peale. Väljas oli juba suur valge. Katusepragudest lakka langevate viltuste kiirte järgi arvestades pidi keskhommik käes olema. Oli aeg tõusta ja hommikusöögi ajaks end korda seada. Ta hakkas Selmat heinakõrrega nina alt kōditama, et ka see ärkaks. Kuid samas kerkis lakaluugile mingi vari ja lakka visati ämbritäis külma vett. Kohe järgnes sellele teine, siis kolmas...

Värdis kargas püsti ja hüppas lakaluugi juurde, et veeloopijat takistada, kuid sai samas ämbritäie vett kaela. Ta tõmbas käega üle nāo ja märkas, et vanemad mehed olid asunud ahelikku, mis algas kaevu juurest ja lõppes redelil seisva mehega. Kaevu juures tõmbas mees kaevust ämbritäie teise järgi, ämbrit aga rändasid käest kätte, kuni viimane vee lakaluugist sisse paiskas.

Nüüd olid lakalised kõik jalul. Poisid vandusid, tüdrukud kiljusid, kuid kusagile minna ei olnud. Luugile lähenejad tõrjuti uute veesahmakutega taanduma. Lakas ei olnud enam kuiva kohta.

Ka heinad olid läbi ligunenud. Rehe all sadas läbi laudi nagu vihma. Savipõrand oli libe ja lompe täis. Kuid sellest polnud midagi. Kogu Sepa talu ümbrus kajas üha uutest naerurõkatest, sedamööda kuidas reheväravate vahele mõni uus vett tilkuv paarike ilmus. Mõni tüdruk ei julgenud alla tullagi. Kuid seda halvem neile. Vana «kaardivägi», kes vahepeal raskest veeammutamisest oli puhunud ja õlletoobist innukust juurde rüübanud, oli ka nüüd otsustavalt aktiivne. Roniti redelist üles ja toodi läbiligunenud jalgusiputavad pelgurid väevõimuga rahva ette. Seda vägevam oli naer ja seda piinlikum naerualustel.

Kuid tüli sellest ei tõusnud. See oli pulmanali ja tegi lõpuks ka kannatadasaannule endine lõbusa meeleolu. Ainult et hommikusöök viibis, kuni «vesirotid», nagu lakalisi nüüd hüüdma hakati, oma riietuse korda said. Siis istuti lauda ja pulm jätkus.

Peale sööki asus kogu pulmapere heinte kallale. Ühed ajasid märjad heinad luugist alla, teised laotasid need reheväravate ette murule kuivama. Onneks oli ilm nagu loodud heina kuivatamiseks, soe ja päikesepaisteline. Kuid veega läbiletatud hein oli visa kuivama. Sepa pere sai veel mitu päeva pärast pulmi neid kaarutada ja uuesti lakka ajada. Sepa isa arvestuse järgi ikka oma kuus tublit hobusekoormat kuiva heina leotati läbi.

Pulmadest oli möödunud aasta. Adiline sündis tütar. Vaatamata sellele, et noorpaari ja nooriku vanemate vahel mingisugust läbikäimist ei olnud, saadeti varrukutse neilegi.

Ja vaata imet — varrupäeva varahommikul peatus Sepa õuel vanker, millel istusid Adiline isa ja ema. Vankril oli kaks lammast ja vankri taga ohelku otsas tammus pikast teest väsinud lehm. Eit ja taat ei tundnud vankrilt mahagi. Adiline isa naris kohmetult heinakõrt ja ütles vankri ümber kogunenud Sepa rahvale:

«Tõime Adiline kaasavara ära. Ei tea, kas võetakse vastu?»

Muidugi võeti. Koguni suure rõõmu ja kilkamisega. Adiline haaras ema kaelast kinni ja aitas ta vankrist maha, isa aga teretas kõiki väarikalt kättpidi. Kustile lõi ta kämbлага vastu turja:

«Noh, väimeespoeg, pärdiku tembu tegid sa ära küll, aga mis sest enam rääkida.»

Sellega oli rahu ja diplomaatilised suhted jalule seatud.

Ohtul, kui laps ristitud ja kõik lõbusas tujus peolauas istusid, ütles veidi viinastunud Adiline isa:

«Ei tea, kas teil tänavu rehelaudadel ka palju heinu on? Ma võtsin ämbri oma käest kaasa, et oleks jõudsam.»

«Missa nüüd lorad!» lõi Adiline ema talle küünarnukiga ribide vahele. «Punikut oli ju vaja tee peal joota.»

Ju see heinte leotamise lugu otsaga isegi kolmekümne kilomeetri taha Vatkusse oli jõudnud.

Tööpoisipõlv

*Raiun kui rauda —
jalale pidet
ja küüntele ka,
et tagasi orjahauda
ei libiseks ma.*

*Ju verised käed
ja rakkus varbad,
kuid puhkepilgud on harvad, nii harvad!
Ja iga silmapilk vaata, et mõni
hall elukas alt sulle järgi ei roni.*

*Kuld ees kumab koit,
rinnus lõõmab loit;
haud — taga,
elu — ees;
valgus, vabadus kõrguses.*

Hans Pöögelmann

Leeripäev

Värdile tundub, et orel ei mängigi enam kirikus, vaid kusagil kaugel, väljaspool kirikut, seal Vallimäe taga pargis. Kord hoo-vavad helid lähemale, kord vajuvad nad jälle peaaegu kuulda-matuks. Ja äkki hakkab Värdi ajus kujunema mingi sõna. Esi-algu on see veel segane, koosneks nagu mingisugustest vanaaeg-setest teravatipulistest tähtedest. Värdi veerib oma kujutluses neid tähti ja äkki on see selge: «Seraphim.» Nii selge, et selles ei saa enam mingit kahtlust olla.

Seraphim. Nüüd tuleb Värdile meelde. See sõna oli ju Möldri suures toas harmooniumi ühel registripulgal. Talle meenub üks pühapäev, mil ta läks möldrile külla. Ta käis seal sagedasti, sest möldri perenaine pani ta siis alati laua juurde istuma ja tõi alus-tassil mett. Kuld kollast venivat mett. Vahel oli aga alustassil ka tükike kärjemett, sest mölder polnud üksnes mölder, vaid ka mesinik.

Seekord aga kutsuti Värdi «saali». Seal asuski too harmoonium, mille ees pingil istus kuldnööpidega uhkes mundris mees ja män-gis. See oli möldri maamootjast poeg August, kelle töökoht oli kusagil Kiievis või Lvovis. Ta oli isakodus puhkusel.

Nüüd, kirikus, mäletab Värdi selgesti, kuidas August tõmbas välja ühe musta pulga, mille nupul oligi selliste teravatipuliste tähtedega kirjutatud «Seraphim». Kui senini harmooniumihelid täitsid kogu toa, siis sellest silmapilgust peale mängis harmoo-nium vaikselt ja imeõrnalt, nagu orel praegu. Just nagu laulaksid inglid. See «seraphim» tähendabki vist inglit, sest kusagil laulus on öeldud: «... ja seeravimid laulavad.»

«Ei tea, kas õige hea inimene saaks laulda niisuguse häälega. Nagu paitaks pehme käega üle põskede. Nagu ema täna hommi-kul,» mõtles Värdi.

Ta tuli emaga koos õue, uus lepakoortega värvitud poolvilla-sest riidest ülikond seljas ja ema lauluraamat käes. Nad jäid vära-vale seisma. Siis see juhtuski. Ema paitas kuidagi arglikult-peh-melt üle Värdi põse ja lausus nukralt:

«Nüüd saab siis ka sinust mees, pojakene. Viieteistaastane mees.»

Ise äigas põllenurgaga üle silmade. Kuid ta ei nutnud. Ema sil-mad olid küll niisked ja läikisid veekalkvel, aga ühtki pisarat ei kukkunud ta põsile. Siis aga pöördus ta äkki ümber ja astus käbe-dalt toa poole tagasi, nagu polekski Värdit enam vära-val.

Värdi hakkas astuma. Kaheksa kilomeetrit kirikuni polnud ju kes teab mis maa, kuid parem aegsasti kohale jõuda. Tuli tal ju

kolme leerinädala vältel käia seda maad pea iga päev kaks korda. Hommikul leerisaali, õhtul koju tagasi. Ainult paar sajast ööd oli Värdis maganud linnas tädi Anna pool. Ta oleks meeleldi kogu aja linnas ööbinud. Siis oleks tal olnud mahti õhtuti linnaga lähemalt tutvuda ja teiste kombel eelseisva «meheseisuse» vastu valmistuda. Kuid kes oleks siis kodus kündnud põllud ja visanud mulda viljaseemne? Mõlemad vennad, kes senini seda tööd olid teinud, viidi sõtta. Läksid juba enne uut aastat. Isa jalad olid aga sel kevadel nii haiged, et ta hädavaevu suutis kepi najal kodu-õuel ringi koperdada. Onneks polnud põldu palju. Kõigest paar-kolm hektarit. Kuid maa oli kivine ja raske. Ainult suure vaevaga suutis täismeeski atra kiviklibuses pinnases hoida ja vagu ajada. Värdis oli seni ainult koolipingis istunud. Hobuse, atrade ja muu sihukese värgiga polnud tal tegemist olnud. Ainult mõni kord oli ta äestanud või hobusega sõnnikut põllule vedanud, kus Sass koorma maha tõmbas.

Pole kerge hakkama saada, kui ei oska õieti hobustki ette rakendada ega tea, kummalt poolt look peale tõsta või kas ohjajaru peab rooma alt või pealt läbi käima. Ei ole kerge, kui adra käsi-puud ulatuvad peaaegu ninani ja atra pead vaole tõstma kahe käega nagu pommi üle pea. Palju parema meelega oleks Värdis raamatuid lugenud ja karjas käinud nagu seni.

Akki Värdis võpatas. Orel hakkas mürisedes mängima ja kirikutäis inimesi ühines sellega lauldes. Värdis tõstis laululehe ja tahtis hakata kaasa laulma, kuid sellest ei tulnud midagi välja. Mõte tormas tagasi koju, kus hulk hädalisi töid oli tema leeriskäimise tõttu ripakile jäänud. Värdis oli leeritamisele küll vastu vaieldud ja ütelnud, et mis tähtsust sellel on. Kuid siis olid isa ja ema mõlemad teda hurjutama hakanud. Kui ta lõpuks arvas, et ega selle asjaga kilret ole, teised lähevad leeris alles kuue-seitsmeteistkümneaastaselt, siis ütles ema:

«Ei sellega ole venitada enam midagi. Nüüd sõja tõttu lühike leer, kõigest kolm nädalat. Muidu oli ikka kuus. Ja mine sedagi tea, kas tuleval aastal saadki enam leeris minna. Oli kuulda, et hakatakse juba kuuteistkümneid sõjaväkke võtma.»

Veel viimane vägev akord, ja orel nagu vajus kusagile kauge-male. Nüüd ei olnud melodiat enam unistavalt paitav, vaid rõõmus ja sillerdav, nagu kevadise oja vulin kodukoplis, kus ta veel möödunud aastal vesiveskeid käima pani. Värdis oli pettunud. Tema arvates pidi leeris lõpetamine ja õnnistamistalitus temale nagu midagi uut kaasa andma, pidi temast paugupealt mehe tegema. Kuid Värdis ei tundnud midagi muud kui ainult muret koduste asjade pärast.

Vaikselt paarikaupa ravis asuti leeritoa poole teele, ühe käega

talaarisaba kergitav ja teise käega jutluseraamatut rinnal hoidev õpetaja poisterivi ees. Kui see protsessioon aga kirikuuksest välja jõudis, ei jäänud endisest pühalikkusest raasugi järele. Rongkäigust algas sosistamine, näpuga näitamine, itsitamine ja üksteise nügimine, nii et pastor oma «lambukeste» ees pidi kulmu kipra tõmmates üle öla tagasi vaatama ja ülemeelikuid korrale kutsuma.

Veel viimased käepigistused hüvastijätsuks, ja Värdis seisiski leeritoa ees tänaval. Seal tungles ja tõukles suur rahvamurd. Oli rõõmsaid hüüdeid, naervaid nägusid, õnnesoove, kallistusi ja sületäied lilli. Voorimeeste troskad, taluvankrid ja inimesed saalisid läbisegi. Isegi paar kaskedega ehitud autot sõitis kirikuesiselt turtsatades minema, mõlemas hulk naervaid ja hõiskavaid noori.

Aegamisi hakkas rahvahulk hõrenema. Veel mõned üksikud mustades pearättides eidekesed jutlesid omavahel. Varsti eemaldusid nemadki ettevaatlikult astudes, taskurätti mässitud laulu-raamat näpus.

Värdis märkas, et ta on kirikuesisel üsna üksi. Selles inimparves ei olnud ühtki, kes teda oleks oodanud ja õnnitlenud. Lilli poleks ta tahtnudki. Neid oli tal kodus võsaveeres ja heinamaal rohkemgi kui vaja. Aga oleks tahtnud, et keegi oleks tulnud, lõõnud mehiselt käe õlale ja ütelnud:

«Noh, poiss! Nüüd oled siis sinagi meeste kirjas.»

Kuid polnud kedagi. Üksi ta tuli ja üksi pidi ka minema. Otsustavalt hakkas ta astuma, rullikeeratud õnnistamistäht ja valkjaks hõõrdunud kaantega lauluraamat kaenlas. Asi see kaheksa kilomeetrit ilusa ilmaga astuda.

Kuid siiski oldi ka temal vastas. Koduvärvavas seisis ema ja ootas. Vaatas lähenevale pojale kuidagi nagu võõralt vastu. Sirutas siis käe ja teretas. Teretas, nagu ta seni oli teretanud kooli-õpetajat, vallavanemat või mõnda teist austamisväärselt külalist. Värdisle näis see imelik. Miks teretab ema teda nagu võõrast? On siis kodus vahepeal midagi juhtunud? Viivitades sirutas ta käe, kuid unustas tere ütlemata.

Akki Värdis taipas. Ma ei ole enam laps. Ma olen nüüd mees, perekonnapea. Ema austab teretamisega oma poega, kes täna lahkub oma lapsepõlvest.

Värdis kerkis nagu pikemaks, kui ta oma uuele seisundile mõtles. Rõõm tulvas temast üle. Nüüd maksab tema sõna ka midagi. Kui ta kogu kodutee oli nukrutsenud, siis nüüd märkas ta, kui heledasti paistis päike ja kui tore kevadpäev laius üle looduse. Ou oli puhtaks pühitud ja toaukse kõrvale oli pistetud kaks noort

kaske. Ka isa oli kepi najal trepile komberdanud ja naeris sealt nüüd laia näoga Vårdile vastu. Ta pistis pojale käe pihku ja lausus:

«Noh, nüüd on siis meil jälle üks mees majas juures.»

Värdi oli õnnelik. Ta lausus mehe väarikusega:

«Lähme tupp! Mis me siin õues seisame.»

Kõrgendatud meeleolus möödus ka lihtne, kuid pidulik lõuna. Pidulik just selle poolest, et söögilauale oli laotatud valge lina ja igapäevaseid soolasilke asendas kartulite kõrval praetud pekk. Oli veel keedetud mune ja toosi sees paar tükki suhkrut kohvi jaoks. Munad polnud ju eriliseks harulduseks. Neid saadi viimati kevadpühade ajal. Aga suhkur? Värdi ei mäletanud enam õieti selle maitsetki. Kohvi ja teed tehti magusaks sahhariiniga või kodus keedetud kartulisiirupiga.

«Hoidsin ikka seda terakest — sinu õnnistamisepäevaks,» lausus ema nagu muuseas, tõmbas vargsi põllenurgaga üle silmade ja naeratas nukralt.

Peale sööki, kui kiriku-uudised ära räägitud, kavatses Värdi seda päeva eriliselt pühitseda. Kavatses minna kodumetsa, hulkuda läbi kõik karjapõlve armsamad kohad, vaadata, kas tagakopli kibuvitsad on juba õitsele lõõnud. Ta oleks heitnud Kirsimäele seljali ja vaadelnud taeva all rändavaid pilvi, nagu ta poisikesena tihti oli teinud. Ta oleks kas või kordki keldrikünkalt kukerpalli alla lasknud. See oleks olnud tema jumalagajätt lapsepõlvega.

Ta oli juba uksest välja lipsamas, kui isa viivitamisi kõnelema hakkas:

«Täna on sul niisugune tähtis päev... Aga leeri ajal jäi neid hädalisi töid nii palju... Homme pidid minema Siimule appi sõnnikut vedama... Aga ema pani hommikul tagaväljale kartulid maha... Nüüd niisugused palavad ilmad, vaod tuleks kinni ajada..., muidu närtsivad nii ära, et ei saagi teistest enam asja. Eks ta paha ole..., niisugusel päeval... Aga ega seal kaua lähe... Ainult mõnikümmend vagu...»

Isa vahtis maha ja keerutas põlvede vahel keppi, nagu tahaks sellega põrandasse auku puurida. Värdi jäi sambana uksele seisma. Just nüüd, kus ta kavatses tähistada oma meheseisusesse astumist, pannakse ta rakkesse nagu hobune. Ta pidi isale ägedalt vastama, avas suugi, kuid sai õige ajal endast võitu. Sõna lausumata haaras ta mütsi ja tormas välja.

Vihapisarad silmis ja nutt kurgus, ajas ta nüüd kartulivagusid kinni. Kuid mõtted peas tormasid ainult ühes suunas. Ka seda päeva ei jäetud mulle endale. Teised seal linnas sõidavad auto-

dega, istuvad pidulauas rõõmsate inimeste keskel ja on õnnelikud. Tema aga sammub adra taga ja lohistab jalgadega tolmu üles.

Värdi surus lõuapärad nii tugevasti kokku, et hambad krigisid. Miks pean mina selline vilets tööloom olema? Ühed võivad pidu pidada, teised peavad orjama. Kus on siin õigus? Käed adrapuudega tõusid nagu iseenesest, nii et sahk raksatas sügavalt maasse. Miira ei jõudnud enam tõmmata ja jäi lõõtsutades seisma. Värdi kirus viha pärast. Ta lükkas mütsi kuklasse ja haaras piitsa:

«Või sina, saatan, ka veel...!»

Hobuse selga hakkas sadama hoope. Oli ometi üks, kellest ka tema üle oli, keda tema võis kamandada ja käskida. Miira oli palavast päevast ja parmudest isegi rahutu. Kui Värdi teda veel lõi, tõmbas ta korra ägedalt ja läks... Läks põiki vagusid, ader järel, nii et kuiv muld tolmas.

Värdi silme ees hakkas sähvima musti ja punaseid välke. Pikade sammudega jooksis ta Miirale järele, sai adra käsipuust kinni ja veel kord vingus piitsapiug hobuse laudjal. Veel ägedamalt pistis hobune jooksu. Nüüd ei jõudnud Värdi enam järele. Meeletult tormates tegi Miira põllul poolringi, kolisev ader pea-aegu lennul järele. Siis tormas ta metsa. Adrasahk raksatas jämeda kasetüve taha kinni ja värisedes jäi hobune seisma.

Lõõtsutades jõudis Värdi kohale. Käsi piitsaga tõusis, kuid nähes väriseva ja üle kere tõmbleva looma hirmuga täidetud silmi endale otsa vaatavat, viskas ta piitsa eemale, langes samasse adra kõrvale karusamblamättale ja puhkes nutma.

Nuttis see viieteistkümnendaastane mees. Ta oli ennast täna küllalt valitsenud. Nüüd ei suutnud ta enam. Läbi põllutolmust poriste sõrmede veeresid pisarad ja ahtad lapseõlad tõmblesid. Kurbus, viha, jõuetus, trots — kõik voolas nüüd pisaratena haljendavasse karusamblamättasse.

Päike oli juba metsalatvu paitamas, kui Värdi lõpuks rahunes. Ta keeras selili ja vaatles leiges tuules õõtsuvaid kaseoksi ja taevas sõudvaid valgeid pilverünkaid. Need muutusid pidevalt. «Nagu inimese elu,» mõtles Värdi. «Kogu aja oled laps, kelle teod ja mõtted ainult tüütavad teisi. Siis aga loetakse leeritoas sulle kolm nädalat mingisuguseid sõnu. Uhel pühapäeval kallutatakse sulle hõbekarikast lonks veini kurku ja öeldakse: «Nüüd oled sa mees!» See on ju tsirkus.»

Värdi lõi käega ja tõusis otsustavalt. Ta astus hobuse juurde. See heitis poisi poole kartlikke kõõrdpilke. Kuid Värdi patsutas rahustavalt ta kaelale, haaras heldinult kahe käega hobuse pea ja ütles:

«Ära karda, Miira! Rumal olin. Unustasin enda. Ära karda!»

Võib-olla saadaksegi niiviisi meheks, mõtles ta endamisi, kui ta uuesti kartulivaole asus. Värđi vaatles, kuidas muld saha ees sahinal kahele poole kartulimugulatele langes. Ta vaatas kõrval-asuval põllulapil ühtlast rohelist orast ja mingi õnnetundega pomises ta endamisi:

«Ka see seal, mis niimoodi haljendab, on minu töö. Niisuguse töö nimel tasub mees olla.»

Hirm

Ega Värđi noores eas suur pidudel käija olnudki. Aga seekord ei saanud ta Lepnale minemata jätta, kuigi eelmise nädala tööst oli veel kõva väsimus kontides. Hüüneri Marta, see prullakas punaste pruntis huultega tüdruk, kes nii kenasti r-i pöristas, oli lubanud tingimata Lepnale minna. Värđi oli ühel õhtul Hüüneri suures toas simmanil Martaga nii kenasti läbi saanud, nad olid teineteisest kõvasti kinni hoidnud, kui «Tipi-tipi, ära näital» mängiti. Siis Marta sosistaski Värđile kõrva:

«Saada mind laupäeva õhtul Lepna peolt koju!»

See oli kuueteistkümneaastasele mehehakatisele taevast ja paradist üheskoos. Värđi meelest ilusamat tüdrukut Martast ei saanud ollagi, kuigi ta r-i pöristas ja poisid teda alati narrisid:

«Mar-r-rtta kukkus maha, süda pör-r-rus, r-r-rüüpas lur-r-rpsti vett peale!»

Värđi tõmbas siis alati kulmu kortsu ja käed rusikasse. Ta oleks viha pärast solvajatele kallale tormanud, kui neid nii mitu poleks olnud. Hulga vastu üksi ei saa — seda vana tõde teadis Värđi väga hästi. Aga näis, et Martat see eriti ei puudutanudki. Tema ainult naeris, välgutas silmi ja näitas poistele keelt.

Nüüd istus Värđi Lepna peomajas ja ootas eeskava lõppu. Ta kavatses siis kohe Marta üles otsida ja temaga tantsima minna. Varem, simmanitel ja pidudel, kutsus Marta Värđi tihti tantsima. Värđi ise ei jüngenud kutsuda, oli ta ju natuke kopajalg. Aga Marta sellest ei hoolinud. Värđi mõtles, et seekord kutsub ta siiski ise ja ei lahku Marta kõrvalt enne peo lõppu. Siis aga lähevad nad käsikäes koju. Neli kilomeetrit läbi noore kasemetsa.

Kuid Värđi plaani esimene osa läks luhta. Marta tantsis juba esimesest pillikääksatusest peale ühe poisijässakaga Mädaapealt. Ja järgmised tantsud ka. Värđi nägi neid näidendi vaheajal juba koos einelauda minevat. Nüüd ei jäänud Värđil muud, kui oodata igatsusega daamide valssi. Küllap see Mädaapea poiss oli liiga

pealetükkiv, nii et Marta ei saanud varem Värđit üles otsida. Aga daamide valsi ajal tuleb ta tingimata. Nii on see varemgi mõnel peol olnud, et algul Marta tantsib teistega, aga daamide valiku ajal võtab Värđi.

Lõõtsamees hüüdiski daamide valsi välja, kuid niipalju kui Värđi kaela õiendas, Martat ei märganud ta kusagil. Samuti polnud ka seda Mädaapea poissi näha. Ka järgmiste tantsude ajal ei ilmunud kumbki tantsupõrandale. Värđi süda hakkas ärritusest pekslema. Miks see Marta tema, väsinud töömehe, ilmaaegu peole meelitas, kui ta nüüd teistega ringi laseb? Värđi süda hakkas täis saama Mädaapea poisi, Marta ja kogu selle totra peo peale. Tal ei olnud enam asu. Ta käis puhvetis, näitelava taga, käis väljaski kogu rahvamaja ümbruse läbi — otsitavaid ei olnud kusagil. Värđi istus saali pimedamasse nurka ja pidas hoolega ust silmas, kuid Martat ei tulnud.

«Nüüd on ta selle masajalaga juba üle tunni aja ära. Enam ta ei tule. Ja kui tulebki, mis sest! Susi teda söögu! Lähen otsekohe minema, küll ta siis pärast kahetseb!» otsustas Värđi. Ta oli nutmapuhkemiseni vihane. Heitis siiski veel pilgu kõikidesse võimalikkudesse kohtadesse, kuid asjata. Siis surus poiss hambad kõvasti kokku, pistis rusikas käed tasku ja hakkas astuma.

Tal oli hulk maad minna. Suveks oli ta end kaubelnud Piirä saeveskisse katlakütjaks. Kella kaheksaks, kui teised tööle tulid, pidi aur katlas juba üleval olema, nii et kaatri võis kohe käima lasta. See aga tähendas, et katel tuli juba enne kella kuut kütte panna. Seepärast Värđi ei läinudki peolt enam koju, vaid otse Piirale, kus tal riistakuuri nurgas oli ajutine eluase sisse seatud.

Oli sume ja soe hilissuvine öö. Värđi astus mööda teed ja oli ääretult õnnetu. Kui esimene armastus niimoodi karile jookseb, siis toob see teinekord surmamõtted pähe. Värđil küll niisugust mõtet ei tulnud, kuid töötas, et edaspidi ta ei tunnegi enam Martat. Las kurameerib oma jässakaga. Aga kui kunagi juhus tuleb, lööb ta sel sellil näo üles, nagu seal kandis öeldi. Värđi vehkis rusikatega ja tundis, et praegu see jõmm tema vastu ei saaks, kuigi ta näib tugevam ja vanem. Ikkagi peksan ma ta läbi, ja kui Marta sellest kuuleb, siis tuleb ja kahetseb, et ta mind selle selliga nii alatult pettis, mõtles Värđi.

«Marta võib siis mind kas või põlvili paluda, ma pööran temast põlastusega eemale,» otsustas Värđi ja otsekohe hakkas tal palju kergem. Tükk aega oli hea astuda. Siis aga tundis ta, et väsimus tikub peale. Ta oli väsinud möödunud nädala raskest tööst, oli väsinud hilisest ülalolemisest ja asjatust käimisest. Oli ju Lepnalt Piirale oma kuus kilomeetrit. Mitu korda tuli Värđil niisugune uud, et viskab siiasamasse tee äärde ja magab hommikuni

välja. Kuid mõte soojast pesast riistakuuri nurgas sundis teda jalgu taga vedades edasi astuma. Samuti sundis teda taga teadmine, et hommikul tuleks ülejäänud teeosa ikkagi ära käia...

Värdi jõudis parajasti Tõrma surnuaia juurde, kui Rakvere kiriku kell hakkas lööma. Värdi luges — kaksteist!

Ta jäi ehmunult seisma. Algab ju parajasti igaõine vaimude tund. Tulid meelde kõik lood, mis Värdi kodus videvikku veetes vaimude tunnist räägiti. Siis tulevat kõik kooljad haudadest välja, kolavat mööda surnuaeda ringi, oigavat ja korraldavat metsikut pillerkaart. Inimestele, kes vaimude tunnil sõandavad surnuaiale minna, tungivat nad kallale, ajavat taga või ehmatavat surnuks. Värdile meenus lugu vanast Leenust, kelle kooljad olid just vaimude tunnil kalmistu kiviala ääres surnuks ehmatanud. Sealt ta hommikul leitud, külm ja kange. Paistis küll veidi imelik, et leidus inimesi, kes täpselt teadsid, mis Leenuga öösel toimus. Nagu oleksid nad ise seal juures olnud. Mõni teadis isegi seda, kui palju neid kooljaid oli, mis neil seljas oli ja mis Leenu enne surma mõtles.

Nüüd oli siis Värdi ka kalmistu väravas ja kell lõi parajasti kaksteist. Kõhe tunne pugus poisile tahtmatult südame alla. Tal ei tulnud Martat ja tema masajalgset austajat enam meeldegi. Peas oli ainult üks mõte: oleksin ma nüüd ometi mingi imenipiga Piiral oma asemel...

Värdi seisis ja mõtles. Tee Piirale viis ümber surnuaia Palermoost läbi. Sinna oli umbes kolm kilomeetrit. Päeval käidi harilikult läbi surnuaia, siit oli veidi üle kilomeetri. «Kui ma surnuaialast läbi lähen, saan ma vähemalt paarkümmend minutit kauem magada,» kalkuleeris Värdi kainelt. Seda enam, et praegu ei viitsinud ta astuda ühtegi üleliigset sammu. Kogu see ilmaelu oli talle vastik.

Värdi seisis ja mõtles. Vaimude tunnil tulevad kooljad ja kummitused haudadest välja ja kipuvad otsekohe mulle kallale. Minuga juhtub seesama mis vana Leenuga. Hoopis kindlam on Palermo kaudu minna. Üle kalmistu kivimüüri vaimude võim ei ulatu. Kuid see tee on pägana pikk ja väsimus on nii suur, et kuku või ümber. «Kui nüüd aga hakata asjalikult mõtlema, siis pole ju vaime ega mingisugust vaimude tundi olemaski. See käib kaine mõistuse vastu ja on ainult vanade arenemata inimeste väljamõeldis. Mul pole midagi karta, kui ma surnuaia kaudu otsemat teed pidi lähen,» arutas Värdi.

Ta hakkas juba kalmistu värava poole astuma, kuid jäi uuesti kõheldes seisma. Midagi peab ju ometi olema, kui inimesed selliseid jutte räägivad ja neid usuvad. Need jutud võivad ehk olla

liialdatud, kuid millestki peavad nad ju oma alguse saama. Värdi tundis, et uuesti hakkasid tal hirmujudinad üle selja käima.

Värdi seisis ja mõtles. Ta tundis jalgades tinast väsimust ja uni surus silmadele. «Ei, Palermo tee on praegu mulle liiga pikk. Mina, täiskasvanud inimene ja kooliskäinud mees, peaksin uskuma mingisuguseid rumalaid muinasjutte! Koolis ju õpetati, et sellistel lugudel ei ole tegelikkusega midagi ühist. Need on inimeste fantaasia vili,» targutas poiss tee peal seistes. Siis astus ta otsustavalt surnuaia väravast sisse.

Sirge peatee viis läbi surnuaia otse Piira väljade äärde. Seal samas võrendiku ääres asuski saekaater. Värdi hakkas peateed mööda edasi minema, hoolega jälgides kahel pool teed asuvaid haudu. Onneks oli selle tee ääres suuremaid puid vähe. Varjulisi põõsapuhmaid ja kõrgeid hekke, nagu neid leidus kalmistu vanemas osas, siin ei olnud. Oli küllaltki pime, et näha võis ainult nelja-viie sammu kaugusele. Paarikümne sammu järel Värdi seisatas ja kuulatas. Ta pingutas kuulmist, nii et trumminahkadel hakkas valus, kuid midagi polnud kuulda. Ainult väga kaugelt, arvatavasti Tõrmast, kostis nõrka koera klähvimist.

Värdi astus edasi. Kui ta senini oli püüdnud peaaegu kikivarvul astuda, et kooljad ja mardused tema samme ei kuuleks, siis nüüd astus ta kiiremini ja julgemini. Varsti oli üle poole teest selja taga ja midagi ei olnud juhtunud. Värdil hakkas naer peale tükikima. Loba kõik, mis räägitakse. Kui neil vaimujuttudel natuke negi tõepõhja all oleks, siis selle aja peale oleks mõni vaim ikka endast märku andnud...

Värdi mõttelõng katkes äkki nagu liiga pingule tõmmatud pillikeel. Ta jäi seisma kui post ja tundis, kuidas juuksed mütsi ülespoole hakkavad kergitama. Läbi pimeduse paistis mõne sammu kaugusel otse ees kset teed puusärk... Valge puusärk, põiki kset teed.

Värdi tardus paigale ja tundis, et ihule tõuseb vastik külm higi. Alateadvus käskis püsida paigal, et keegi teda ei märkaks. Tähen-dab, siiski...

Värdi aju töötas pingsalt. Mis nüüd teha? Jooksu panna? Pole mõtet, üleloomulike olevuste eest ikkagi ära ei jookse. Vaimud ja koolnute hinged võivad liikuda ju mõtte kiirusel. Meenus lugu mehest, kes püüdnud ratsahobusel haldjate eest pageda, kuid ta polevat jõudnud kuigi kaugemale. Hommikul leitud mees maanteelt murtud kaelaga. Samas lähedal tammunud hirmunud hobune, kes ratsmeidpidi põõsastesse takerdunud.

Mida teha? Hommikuni surnuaiateel liikumatult seista ei ole võimalik. Jalad ei pea vastu, juba praegu võibisevad all. Millegi-

pärast oli Vårdil niisugune usk, et niikaua kui ta suudab püsida liikumatult, jääb ka valge puusärk paigale...

Värdi vahib üksisilmi läbi pimeduse kumavat puusärki. Ja äkki näib, et kirstukaas hakkab aeglaselt kerkima... Selle vahelt hõljub välja mingi ebamäärane kogu valges hõlstis. See hajub ümberrusse laiali, sest Vårdi ei näe enam selgelt. Ta silmad on vett täis valgunud. Ta pilgutab silmi... Veel kord... Nüüd märkab ta, et vaimu pole enam kusagil. Puusärk lebab endiselt risti teel ees. Selle kaas enam ei kerki ja väljatulnud vaimust pole vähimatki jälge. Poiss kaldub arvama, et küllap see oli ainult mõttekujutus silmade pingutuse ja neisse valgunud higi ja pisarate tõttu. Ta pilgutas veel kord ja tõepoolest — kõik oli nagu enne.

Kui nüüd keegi ütleks, mis teha! Öeldakse, et viimases hädas haarab uppuja õlekõrrestki kinni. Vårdile tuli meelde, et igasuguste üleloomulike jõudude vastu pidi aitama palumine. Üksi jumala nimetamine pidi kõik vaimud ära peletama. Vårdi sosistas kolm korda: «Jumal aita! Jumal aita! Jumal aita!» Ütles veel: «Aamen!» ja avas silmad kindlas veendumuses, et nüüd on plats puhas, kuid puusärk oli nagu paigale naelutatud.

Lõpuks hakkas see asi juba närvidele käima.

«Ma ei saa siin ometi sedasi seista nagu vana tola, kuni ma väsimusest ümber kukun. Ja kui ma pikali kukun, on vaimud mul kallal, see on kindel.»

Ja Vårdi tegi meeleheitliku otsuse:

«Edasi! Saagu mis saab! Tagasi minna pole mõtet!» —

Ta hakkas edasi nihkuma. Esialgu sentimeeterhaaval puusärgile lähemale. Kõrvale põigata pole kusagile, sest platsid kahel pool teed on raudaedadega piiratud. Ta püüdis edasi nihkuda nii tasa, et ükski kruusatera talle all ei krabiseks. Ise jälgis pingsalt ümbrust, et keegi ootamatult selja tagant kukile ei kargaks. Tilluke samm... Veel üks. Veel natuke edasi. Midagi ei muutunud ja Vårdi astus juba paar pikemat sammu. Siis...

Siis äkki kukkus Vårdi täiest kõrist naerma. Ta naeris, nagu võiks naerda ainult surmasuust pääsenud inimene, või hullumeelne. Poiss lausa vappus naerust ja kiskus kõverasse. Tema jaoks polnud enam salapäraseid vaimu, polnud vaimude tunnil ringihulkuvaid kooljaid. Ja polnud ka enam hirmu.

Vårdi nägi, et puusärki polnudki. Peatee, mida mööda ta lootis surnuaiast läbi jõuda, lõppes järsku ära. Algasid reahauad, kuhu olid maetud need, kellel polnud raha kalmistule platsi ostmiseks. Aga otse seal, kus peatee lõppes, oli üks selline reahaud põiki ees. Sellele oli tolle aja kombe kohaselt asetatud tsemendist valatud kast, et liiv laiali ei valguks ja kääbas korralik välja näeks.

Kast oli valgeks värvitud ja tõepoolest puusärgikujuline, ühest otsast kitsam.

Rahunenuna istus Vårdi rohtukasvanud naaberkääpale, sest ta jalad vajasisid nüüd puhkust. Ta istus ja katsus seda «puusärki» käega, et veenduda selle olemasolus. Kastile oli kaunistuseks punaseid ja siniseid lilli oskamatu käega peale maalitud. Ennist hämaruses pidas Vårdi neid puusärgi plekk-kaunistusteks.

Vårdi istus ja puhkas, kuigi ta enam ei tundnudki väsimust. Ta mõtles:

«Nii need tondijutud tekivad. Ma võiksin praegu vabalt siia haudade vahele magama heita ja hommikuni põõnata, kuid Piiral on ikkagi mõnusam. Pealegi olen siis hommikul õigel ajal platsis.»

Vårdi tõusis ja hakkas haudade vahel teed otsides edasi astuma. Siis ronis ta üle raudkivist aia kalmistult välja ja hakkas vilistades männiku äärt mööda Piira poole astuma. Sinna ei olnud enam poolt kilomeetritki.

Vähid

Oli see alles kuum suvi. Päike kõrvetas juba mitu nädalat täie teraga, nagu Sepa Ants niisuguste ilmade kohta ütles. Kogu maailm oli põuavines. Põldudele tekkisid esimesed enneaegselt küpsenud rukki hakid. Tee aga tolmas hullemini kui tühi jahukott, mida ema vastu värvaposti puhtaks kloppis.

Rommi astus ees ja vedas teetolmus kõhisevat teraslinti. Ats hoidis lindi tagumist otsa ja korjas raudvardaid, mida Rommi iga saja meetri takka püsti torkas. Vårdi aga käis kõrval. Tema märkis iga varda asukoha oma «aabitsasse», nagu maamõõtjate keeles krokiivihikut nimetati. Vårdi oli selle väikese kollektiivi «šeff». Maamõõtja Pajos, kelle juures Vårdi koolitöö kõrval talv otsa töötas, andis talle suveks iseseisva ülesande: mööda üle kõik Virumaa teed ja joonistada nende andmete põhjal järgmiseks kevadeks suur Virumaa teede kaart. Abilisteks palkas Vårdi endale klassivennad — Raudla Rommi ja Niuduri Atsi.

Poisid higistasid meeletult. Tuli ju neil kogu aeg marssida lagedal teel eredalt kuumava päikese all. Kuid riideid vähemaks võtta ei olnud mõtet. Neid oleks tulnud ikkagi kaasas kanda, kas õlal või käevarrel. See oleks olnud tülikas. Aeg-ajalt tehti peatusi ja pikutati mõne puu või põõsa varjus. Rommi ajas niisugustes peatustes alati jalad püsti taeva poole. Nii pidid jalad pikalt mat-

kal paremini vastu pidama. Mõõdeti ju iga päev kolmkümmend kuni nelikümmend kilomeetrit teed. Senine rekord oli kuuskümmend kilomeetrit. Kuid selle hulgas oli ligi viisteist kilomeetrit tühja käiku läbi Sirtsu soo.

«Varsti jõuame jõe äärde. Siis lähme vette,» unistas Värdis. Temal oli ju kogu ümbrusest täielik ülevaade, sest kaardid olid tema käes.

«Mis jõgi see on? Kas ta on veel kaugel?» uurisid poisid.

Värdis vaatas kaarti.

«Selle koha pealt, kus me praegu oleme, peaks Sämi jõeni olema kahe kilomeetri ringis.»

«Mis me siis veel passime. Paneme minema. Eks jõe ääres puhka,» arvasid poisid ja kohendasid seljakotid selga.

Kuid jõe ääres selgus, et silla lähedal õiget suplemiskohta polnudki. Jõgi oli mudane ja paksult luga täis kasvanud. Poisid hakkasid jõe kallast mööda edasi minema, et sobivat suplemiskohta leida. Maanteest veidi kaugemal suubus jõkke lai magistraalkraav. See näis olevat juba ammu kaevatud, sest oli osaliselt üsna rohtu kasvanud. Kuid kraavi suubumiskohas oli suplemiseks sobiv koht. Pambud ja riided jäeti põõsa äärde ja joosti kraavisuudmesse.

Akki jäi Rommi nagu naelutatult seisma. Ta nuhutas.

«Poisid! Siin on vähi lõhna.»

Teised ei osanud midagi öelda. Polnud ju nad kumbki vähi-ega kalamehed. Rommi aga oli kogu oma vaba aja Papiarus jõe ääres, õngeritv või natapunt kaasas. Teda võis uskuda. Otsustati enne supelda, siis proovida, kas Rommi jutt peab paika.

Värdis jõudis esimesena kraavi äärde.

«Hõi, poisid! Siia ei saagi sisse minna. Kogu kallas on mingisuguseid orke täis taotud. Vaadake!»

Poisid vahtisid vette. Tõepoolest — kogu veealusel kaldanõlval võis näha mingisuguseid kümne-viieteistkümne sentimeetri pikkusi orke nagu oksatüükaid kaldamudast välja ulatumas.

«Oh-oh-hoo! Kus kahvel?» karjus korraka Rommi. «Või vähemalt taskunuga.»

Iselidus ta ruttu riiete juurde tagasi. Teised jäid talle rumala näoga järele vahtima ega osanud arvata muud, kui et Rommi on päikesepistest ogaraks läinud. Ats sulistas jalaga vees, et proovida, kas vesi on ka soe. Ja kentsakas. Kõik need «oksatüükad» kadusid valgukiirusel. Kaldanõlval võis vees näha ainult mustavaid auke, mille juurest kerkisid väikesed mudapilvekesed.

Rommi jõudis lõõtsutades tagasi, lahtivõetud taskunuga püsti peos nagu teeröövlil. Ta vaatas vette, kus Atsi solistamisest veel praegu laialiveerevaid rõngaid võis märgata.

«Mis te, lollid, tegite!» hädaldas Rommi. «Hirmutasite suurepärast uhhaa minema.»

Värdis kastis näpu märjaks ja torkas vastu Rommi laupa:

«Surtsub. Ma ütlesin, et loll mis loll!»

Rommi ei teinud teiste nõgamisest väljagi.

«Kas teate, mis elukad siin mudas mõnulesid? Need olid lutsud. Kalad, noh! Palavaga on nad urkas. Ainult pea on mudast väljas. Kui oskad ettevaatlik olla, võid neid siis püüda kahvliga nagu ahinguga. Kuid hädakorral võib ka noaga. Peoga ei saa. Nad on nii libedad, et palja käega kinni ei hoia. Aga vaatame, ehk on kusagil veel mõni. Olge ainult kuss!»

Rommi astus tasa mööda kraavikallast edasi. Teised hiilimisi järel. Akki osutas Rommi käega. Vesiheina tuttide vahel oli jälle tuttav «tüügas» kaldamudast väljas. Rommi laskus ettevaatlikult kaldapealsele kõhuli. Välkkiire torge noaga, ja Rommi tõstis veest välja umbes poolekilose lutsu.

Poisid uurisid veel kallast, kuid «tüükad» olid kadunud. Nähtavasti hirmutas poiste sammude müdin nad minema.

«Seal, kus luts urkasse poeb, peab tingimata olema ka vähki,» ütles Rommi asjatundja otsustavusega ja libistas enda kraavi. Vesi magistraalkraavis ulatus talle peaaegu rinnuni. Rommi ajas puristades käe küünarnukini urkasse, kuid tõmbas samas tagasi.

«Tühil!»

Kuid kolmandast urkast tõmbas Rommi välja vähi. Mitte mingi kreepsu, vaid suure, ligi paarikümne sentimeetri pikkuse puraka.

«Lähmel! Proovime meie kah!» hüüdis Värdis Atsile.

«Tulge sisse, kuid pidage meeles, et kui urgas on külm, siis vähk pole kodus. Kui vähk on sees, on urgas soe.»

«Aga külmas urkas pidi usse olema,» ühmas Ats.

«Lora. Njisugune jutt on tulnud sellest, et mõnes urkas võib olla angerjas. Inimesed peavad hirmuga seda ussiks. Kui tunnete, et vähk on urus sees, libistage käsi vähehaaval koopa lage mööda edasi. Käsivarrega suruge aga koopa alumine osa kinni, et vähk teie käe alt plehku ei pane. Kui tunnete peopesa all vähki, pigistage sõrmed kokku!»

«Aga kui ta haarab sõrmest sõrgadega kinni?»

«Siis hakake nutma ja karjuge appi!» nähvas Rommi ja hakkas kallast urgas-urkalt läbi otsima. Teised järgisid Rommi eeskujul veidi kaugemal. Varsti oligi igal mehel paar vähki peos. Ja imeplik — mida kaugemale jõest, seda rohkem leiti rohtunud kraavist vähke. Ja kõik olid suured nagu labakindad. Ikka paarikümne sentimeetri ümber ja üle sellegi. Väikesi vähke ei olnudki.

«Suured ajavad väikesed minema. Nattadega on samuti. Väike-

sed vähid saavad alles siis lõõgile, kui suured juba välja püütud,» teadis Rommi.

«Nii ei tule sellest asjast midagi välja,» ütles Värdis otsustavalt. «Iga paari vähi pärast veest välja ronida ja seljakottide juurde joosta pole kuigi mõttekas. Oigem on, kui üks meist ronib kaldale, teeb oma seljakoti tühjaks ja käib mööda kallast ning võtab teistelt vähid vastu.»

«Aga kuhu asjad panna» küsis Ats. «Seljakotid on ju trāni täis.»

«Eks pärast näe,» arvas Rommi. «Kes läheb kaldale?»

«Mina lähen,» ütles Värdis.

Värdisle tuli meelde, kuidas ühel sügisel suurvee ajal Arkna jõe ääres Sassiga ja Kaalepi Karlaga vähil käidi. Vesi ulatus sel sügisel kaugele niidetud heinamaadele. Vähid aga ronisid õõsel pimedas jõesängist välja. Seal siis poisid neid korjasidki, taskulambid käes, nagu kartuleid, ise põlvini külmas vees. Vähke oli ädala peal palju. Kuid vastu hommikut hakkas Värdisil külm. Ta hambad plagisesid. Vähipüüdmisest ei tulnud enam midagi välja. Ta ronis läheda, olevasse heinaküüni sügavale heinte sisse. Kuid hambad plagisesid ikka. Teised püüdsid valgehakuni. Järgmisel päeval helis Värdis voodisse ja jäi sinna kuueks nädalaks elu ja surma vahele vaakuma. Tüüfus, ütles arst.

Seepärast loobuski Värdis vees solistamisest. Ta läks põõsa juurde, kuhu nende asjad jäid. Pidi hakkama oma seljakotti tühjendama, siis tuli talle hea mõte. Ta võttis põõsa alt oma särgi ja sidus selle käised kokku, nii et tekkis midagi kotitaolist. Nii polnud vaja seljakotti tühjendada. Selle palavaga ei olnud särki vajagi.

Nüüd liikus Värdis mööda kaldapealset ja toppis kotti kõik vähid, mis teised veest välja viskasid. Peagi oli aga Värdis sark neid täis. Järg tuli Rommi särgi kätte...

Varsti hakkas vähke harvemaks jääma. Ikka rohkem oli tühje urkaid. Või polnud neid vahepeal üldse.

«Neli tükki veel, siis saab sada viiskümmend täis,» hüüdis Värdis püüdjatele.

Kulus tükk aega, enne kui need neli vähki leiti.

«Siin enam ei ole, aga lähme kraavi mööda ülespoole! Seal paistab ka niisugust kallast,» arvas Ats.

«Aitab!» ütles Rommi kategooriliselt ja ronis veest välja. «Mis me nendega peale hakkame? Oleks härilikud vähid, kröbistaks paari päevaga ära. Aga need on niisugused pirakad, et sööd ühe ära, ongi kõht täis.»

«Teate, poisid!» hüüdis Värdis. «Päike kaldub juba õhtusse, aga meie pole veel lõunat söönud. Siit umbes pool kilomeetrit tagasi

paistis heinamaa serval kena talu. Läheme ja küsime, ehk saab sealt midagi hamba alla. Keedame seal oma vähid ka ära, ega me neid kusagile müüma lähe.»

Nii tehtigi. Pandi riidesse. Korjati oma seitse asja kokku, võeti vähikotid selga ja mindi tallu.

Selgus, et poisid olid sattunud toredasse kohta. Kui pererahvas kuulis, et tegemist on maamöötmatega, ütles perenaine:

«Eks viitke natuke aega, niikaua kui ma midagi lauale sätin. Vähid keedame pärast, ega need kellegi kõhtu täida. Eks nad ole rohkem nagu ajaviide.»

«No on ikka hobused küll,» imestas peremees vähke takseerides. «Olí kuulda jah, et siin jões neid ikka on, aga kes seda oskas arvata, et magistraalis...»

Kui poisid singiga praetud mune ja head hapupiima kere täis olid vitsutanud, ütles peremees:

«Aga nüüd lahme sauna. Liina ütles, et saun on valmis. Laupäeva õhtu, ega te täna enam kusagile lähe. Pärast vaja ju vähid ka hakkama panna.»

«Mis te arvate, poisid? Tänaest plaanist on veel kümnekond kilomeetrit puudu,» küsis Värdis.

«Selle teeme nädala sees tasa,» hüüdsid poisid nagu ühest suust. «Saun kulub selle higistamise peale marjaks ära. Ega niisugust juhust enne järgmist laupäeva tule.»

«Ja nii toredat pererahvast pole ka iga päev käepärast,» lisas Ats juurde. Ta oli märganud paari tüdrukut üle õue lipsamas.

Nii tehtigi. Varsti tuli ka perepoeg Hugo põllult. Ta oli poistega üheeline ja peale tutvumist hakkas kohe jutt sobima.

Saun oli rännumeestele hästi kontimööda. Saunamõnused suurendasid omalt poolt peremees ja Hugo, kes mõlemad olid head jutu- ja naljamehed.

Lõpuks ometi vasiti vihtlemisest. Kui saunast tuldi, ootas poisid ees üllatus. Nende vähikottideks olnud särgid olid läbi loputatud ja kuivaks triigitud. Aias oli aga kivide vahele uues seatud suur pada keedetud vahkidega. See alles auras ning levitas kogu ümbruskonda head tilli- ja kõõmnelõhna.

Poisid istusid aidatrepile ennast saunakuumusest jahutama.

«Kukkus välja kurramuse komplitseeritud situatsioon,» ütles Ats omavahel jades. «Kes siin näid keda võorustab? Kas meie kui vähipüüdjad pererahvast või pererahvas meid? Kumb see vähipeople kutsujaks hakkab?»

Asi lahenes aga lihtsalt. Peremees tuli õuele, takseeris vähipada ja ütles asjalikult:

«Kuumad alles. Ootame niikaua, kui naised ka saunas ära käivad, siis kargame kõik korraga kallale!»

Naised — neid oli kolm: perenaine, peretütar ja teenija Liina, kena matsakas ja lõõpijat sorti naisterahvas, kes kohe algusest peale poiste poole hakkas silmi välgutama. Peremees kutsus Hugo tuppa. Varsti tuli ta õuele, võttis rehe alt jalgratta, pilgutas pois-tele vandeseltslase kombel silma ja sõitis sõnagi lausumata minema.

Naiste saunaskäimine läheb ikka ruttu, nagu kõik nende tööd. Meesterahvas mõtleb ja plaanitseb tükk aega, naine aga paneb käed külma ja — ongi valmis.

Peremees otsis vähipaja juurde paar pinki ja taburetti. Parajasti hüppas ka Hugo jalgrattalt ja pistis isale pudeli pihku. See oli kristallkümmel, mida Hugo oli käinud lähemast kauplusest toomas.

Siis läks lahti vägev vähisöömine. Vähid olid maitsvad ja nii suured, et juba paari esimese vähi maitsmise järel suur krõbistamischoog ralgas. Algul oli peamiseks jututeemaks ikka need erakordselt suured vähid. Mida rohkem aga kümmeliklaas ringi käis, seda lalemalt jooksis jutt. Eriti hinnas olid igasugused naljalood. Poisid olid juba loomu poolest huumorimehed. Neile sekundeerisid peremees ise, Hugo ja kõige «elulisemate» ja paiguti pikantsetegi seikluslugudega «kaunis Liina».

Varsti tõusis Ats ja kutsus Hugo kõrvale. Siis nägi Värdis, et Ats vänderdas Hugo jalgrattal väravast välja. Värdis aimas küll, milles asi, aga ei teinud väljagi, et üks tema «alamatest» omavoliliselt pihku pani. Kuid Ats oli nobe. Umbes poole tunni pärast oli ta tagasi — uue pudeliga.

Nii see pidu kestis. Üks kui teine kuivatas käed perenaise poolt toodud käterätti ja lausus:

«Enam mitte üks vähk. Suu on juba hell sest krõbistamisest.»

Kuid varsti võis teda jälle näha kätt patta uue vähi järele pistmas. Ju see suunahk vastu pidas.

Oldi lõbusad, lauldi ja lõpuks löödi laulu saatel tantsugi. Mis seal imestada, kõik olid ju noored. Ja ega peremees perenaise-gagi veel kalmistukandidaadid olnud.

Aeg oli kaugelt üle südaöö, kui perenaine poistele linad ja tekid pihku pistis:

«Mina lähen nüüd puhkama. Hommikul jälle oma töö. Loomad vaja koplisse lasta ja sead sööta. Eks igaüks kobi koti peale, mil ise heaks arvab. Küll Hugo näitab lakahuugi kätte.»

Hugo näitaski. Kuid ega sellepärast veel magama mindud. Rommi võlus peremeest oma lorijuttudega Hugo kadus varsti kusagile. Peretütar talutas Atsi mööda aeda. Värdis aga jäi Liina naga lõmpsima...

Siis tuli jutule vahe sisse. Kõik hakkasid haigutama. Liina

kadus ka kusagile ära. Värdis vaatas ringi, lõi Rommile õlale ja ütles:

«Aitab naljasti Homme ka vaja elada. Läki magama!»

Rehala lakapealne oli heinu täis. Ainult redeliluugi all oli magamiseks madalam koht jäetud. Sinna poisid siruli viskasidki. Üni tuli ka kohe. Värdis kuulis veel läbi une, kui Ats lakka ronis ja üle tema kusagile tahapoole kobis...

Äkki tundis Värdis, kuidas keegi teda varbast hellalt näpistab. Unesegase peaga ei taibanud ta midagi. Siis sakutati juba tugevamalt ja sosistati:

«Tõuse üles! Lehma lüpsma!»

Mis imelik unenägu see on, mõtles Värdis unesegaselt. Ta pistis pea teki alt välja. Keegi kiljatas ja ronis kribinal redelist alla.

Und enam ei tulnud. Läbi katuseaukude langes lakapealsele kuldsete päikesekiirte vihke. Värdis aeles veel veidi ja laskis kogu vähipüügi ja sellele järgneva peo uuesti vaimusilme eest läbi. Ats ja Rommi norskasid. «Ega neil ole vastutust. Töö aga tahab tegemist,» mõtles Värdis ja kobis lakaredelist alla. Ta läks kaevu juurde, jõi suure suuga jääkülma vett ja pesi siis silmad klaariks. Tore suvehommik oli ja enesetundel ei olnud ka väga viga, kuigi kurk oli kare ja sees nagu pööratas veidi. See on sest suurest vähi-söömisest, arvas ta ise. Siis istus ta trepikivile päikesepaistele.

Perenaine tuli laudast. Kui ta Värdis nägi, jäi ta viivitamisi seisma ja näppis häbelikult põllenurka. Nagu mõni tüdrukuhakatis, mõtles Värdis.

«Ärge pange pahaks, et ma teid sedasi nii vara üles ajasin,» ütles perenaine maha vahtides ja Värdisle näis, et ta isegi punastas veidi. Aga või sa teise päevitunud näost aru saad. «Ma arvasin, et need on Liina varbad. Tema magab alati jalad teki alt väljas. Vaatasin, et aidas oma asemel teda ei olnud. Mõtlesin siis rumalast peast, et ta tuli teiega lakka. Nägin, et kaks inimest nii kaelakuti ühe teki all... Et kes see muu on kui Liina. Andke mulle andeks!»

Värdis hakkas naerma.

«Võib-olla oleksingi Liinaga lakka läinud, aga ta kadus õhtul mul käest ära.»

See varbanäpistamise asi oli siis selge. Kui Värdis veel seletas, et ka temal on niisugune komme, magada jalad teki alt väljas, ja et see on vist päritud isalt, kes samuti ei sallinud labajalgadel tekki, siis naersid mõlemad tublisti.

Värdis läks ajas teised üles. Oli vaja tööle minna. Maanteed ootasid. Perenaine keelitas küll, et kui kauem ei saa olla, siis olge vähemalt keskhommikuni. Ta valmistab veel süüa. Et kuhu

poisid pühapäeva hommikul kiirustavad. Pooled vähidki veel söömata.

Kuid Värdis jäi kindlaks. Neil niisugune töö, et pole igakord aega pühapäeva pidada. Eile läks niigi pool päeva vähkide nahka.

Perenaine seadis siis kiiruga piima, leiba ja külma liha lauale. Sinna kõrvale tõi ta suure pesukaunitäie ilusaid punaseid vähke.

«Sööge, niipalju kui jõuate. Ulejäägi pakin teile pärast paberisse.»

«Õõ-hhl Ma ei või vähki enam nähagi,» tõrjus Ats kahe käega. Rommi ja Värdis proovisid kumbki söögi peale ühe vähi. Rohkemaks ei olnud neilgi isu.

Kui perenaine tuli paberiga, pakkis Värdis kümmekond vähki paberisse. Teised jäid kaussi. Ega saanud arugi, et sellest punasest kuhjast vähemaks oleks võetud.

«Need jäävad siia.»

«Kuidas siis nii saab?» hädaldas perenaine. «Need on ju teie vähid.»

«Pole nad rohkem meie kui teie. Sööge terviseks ja ärge laske hüva rooga hapuks minna!»

Poisid korjasid oma kraami kokku ja hakkasid astuma. Kogu pere tuli neid väravale saatma.

«Kui kunagi siia kanti juhtute, astuge tingimata sisse! Siis keedame uhhaad,» ütles peremees jumalagajatuks kätt andes.

Nälgiv küla

«Vabandage, peremees, kas teilt võiks midagi hamba alla saada? Näiteks piima ja leiba. Hea oleks, kui ka midagi soolast juurde saaks.»

«Meil pole endalgi midagi, mis sa veel võõrastele annad.»

«Ega me muidu taha. Maksame ausalt kõik kinni.»

«Ma juba ütlesin, et meil pole teile midagi anda,» nähvas peremees pahaselt ja kergitas pükse nagu mõista andes, et temalgi on kõht tühi. Demonstratiivselt pööras ta poistele selja ja astus tuppale. Siin polnud enam midagi teha. Poisid võtsid oma mõõdulindi, vardad, teodoliidi ja seljakotid ning astusid edasi. Võib-olla on mujal rohkem õnne.

Poistele jäi meelde nägus majake Mäetaguse vallas. Kui just enne seda paaris suuremas talus neile söögi andmisest selge sõnaga ära üteldi, siis siit oli väga vähe lootust midagi saada. Võis arvata, et sinne pererahvas sõi ka ise ostuleiba, kuid poisse

võeti vastu kui külalisi. Pärast teetolmu mahapesemist juhutati nad puhtasse kambrisse, kus oli juba kaetud rikkalik laud.

Pärast sööki kujunes nagu iseenesest väga sõbralik ja hubane õhtu. Perenaine mängis klaverit. Tuli välja, et ta oli kohalikus algkoolis õpetaja. Peremees jutustas oma seiklustest valla masinaühisuse traktoristina. Poisid rääkisid koolipoisianekdoote ja koos üritati lauldagi. Oli juba hiline öö, kui rännumehed taga-kambrisse puhaste linade vahele magama juhutati.

Kui hommikusöök söödud ja aeg oli teele asuda, ei suutnud poisid pererahvale kuidagi selgeks teha, et nad kõige hea eest ka maksta tahavad. Oli kohe näha, et tasu võtmisest keeldumine ei olnud seekord tavaline viisakuse pärast põiklemine. Otse ja selgelt öeldi:

«Teil kuluvad need kopikad endalegi ära. Õpilaste asi. Meil oli aga natuke vaheldust siin üksluises maaelus. See tasub kulud.»

Ja ei võetudki midagi. Poisid saadeti väravani ja kahetseti, et nende teekond teist korda sealtkaudu ei kulge.

Hoopis teistsugune oli pilt rikka vallavanema talus. Öömajale võeti vastu tahtmist. Uteldi kohe ära, et kui poleks tegemist poolest saadik nagu ametiisikutega, siis ei maksaks öömajast juttugi teha. Nüüd aga on peremees sunnitud neile öömaja andma oma ameti tõttu. Peab ju vallavanem ka niisuguste asjade eest hea seisma.

Õhtusöögiks toodi lauale leiba, nokatäis tulisoolast võid, keedetud kartulcid, soolasilku ja teed. Magamisase tehti veranda põrandale, kus hiired ja rotid kogu öö oma pillerkaari pidasid.

Hommikusöögiks oli piim, praetud pekk ja munasoust. Kui minema hakati, küsis Värdi peremehelt nagu tavaliselt:

«Kui palju me teile võlgname?»

Peremees hakkas sõrmede peal arvutama:

«Kaks kilo leiba, kakssada grammi võid, kolm muna, kolmsada grammi räimi... linade pesemine... Ühesõnaga — öömaja, õhtusöök ja hommikusöök kolmele — kokku seitse krooni ja viiskümmend senti.»

Poisid ei saanud tükil ajal sõnagi suust. Lõpuks plahvatas Rommi pahaselt:

«Mis? Nii palju? See on ju kallim, kui linnas võorastemajas nõutakse.»

«Kallim pole siin ühtigi,» vastas peremees külmalt. «Ise kuulsite, kõik on arvestatud praeguste turuhindade järgi. Ja linade pesemine maksab võorastemajas täpselt niisama palju. Ma olen ise linnas käies võorastemajas olnud, ärge tulge mind püüdma!»

«Kas teile võorastemajas soolasilku ka pakuti?» jonnis Rommi edasi.

«Vasikapraad oleks veel kallim tulnud,» pareeris peremees.

Ei olnud midagi teha. Tuli maksta, kuigi selle öömaja eest võeti rohkem, kui oli poiste päevane teenistus.

Niisuguseid «soolajaid», kuigi iga kord mitte nii hulle, tuli suve jooksul ette teisigi. Sellepärast muutusid poisid mõnikord häbematukski. Oli ju vaja päevapalgast suuremaid väljaminekuid kuidagi tasa teha. Seepärast mängiti mõnelgi puhul naiivseid. Õige tihti ei ütelnud ju tagasihoidlikud maainimesed oma soovi otse välja, vaid põiklesid mingist valeviisakusest: «Oh, mis see natuke nüüd ikka ära ei maksa. Ei oska selle eest kohe midagi võtta.» Kuigi oli näha, et võtta kavatseti. Selline venitamine kuulus nagu asja juurde või pidi kuidagi õigustama järgnevat summat. Niisugusel puhul oli üks poistest ikka kiire ütleja kätt haarama: «Suur aitäh teile! Jääme surmani tänulikuks!» Ja nii edasi, kuidas olukord nõudis. Loomulikult ei passinud pererahval nüüd enam hakata raha küsima. Nad jäid rumala näoga poistele järele vaatama, kui need vilistades väravast välja marssisid.

Seekord oldi tööjärjega Kohtla lähedal Võrnu külas. Seal ähvardas poisse nälgajäämine. Talud selles külas olid nagu hundi jäljed põldude ääres reas. Selline ridaküla oli tavaliselt iseloomulik Peipsi kandile. Sisemaal oli rohkem levinud hajaküla tüüp. Kuid võrnukad olid praktilised. Kunagi oli soise heinamaa ja põldude vahele rajatud tee, taluhooned ehitati siis tee äärde ritta — nii polnud vaja kallist põllumaad raisata ega uusi juurdepääsuteid rajada. Mis sest, et sellist küla rahvasuus «sandiväsitaja» külaks kutsuti. Poisid said aga seda sandiväsitamist omal nahal tunda.

Alustati esimesest talust. Näis päris jõukas talu olevat, suured kõrvalhooned ja värvitud elumaja. Kui poisid oma soovi avaldasid, lubas perenaine koerad lahti lasta, kui kutsumata külalised silmapilk õuest ei kao.

Järgmises talus ei olnud kedagi kodus. Ülejärgmises vilksatas akna taga mehe nägu, kuid koputamisele vaatamata jäi uks suletuks. Neljandas talus oli pererahvas küll kodus, kuid piim oli just meiereisse ära viidud ja leivajärg oli ka nii otsakorral, et tundus, nagu ootaks pererahvast ennastki lausa näljasurm. Rommi oli igavene lõuamees, soovitas siis pererahvale nõgesesuppi keeta.

Viiendas talus juhutati poisid Kohtlasse, seal olevat söökla. Sinna oli viisteist kilomeetrit.

Aeg aga läks ja kõhud jäid järjest tühjemaks ja näljatunne kasvas, sest päike kaldus juba tugevasti metsalatvade poole. Poistel ei õnnestunud isegi ilukõnede ja viisakate kummarduste peale vaatamata midagi hamba alla saada. Seejuures ei olnud need sugugi viletsad popsikohad, kus leivapuudust oleks võinud oodata, vaid kõik need paarkümmend talu näisid olevat jõukal järjel. Poistele

jäi lausa arusaamatuks, miks neile ei raatsitud raha eestki tükki leiba ega liitrit piima anda. Kas oldi liiga mugavad oma toiduküluse otsas, võõraste suhtes umbusklikud või lihtsalt nii uhked, et sellise väikese müügitehinguga ei vaevutud tegelema.

Nõrdinult astuti sisse viimase talu õueväravast. Ka see paistis olevat suur ja jõukas talu. Kuigi rehalaga koos, oli elamu osa kenasti värvitud ja maja otsas laius suur õunaaed. Kodus oli umbes kuuekümnepaastane vanaema. Kui poisid nüüd juba miinimumini kärbitud soovi: tükk leiba ja kruusitais piima igaühele, esitasid, siis pani vanainimene käe kõrva taha ja küsis:

«Mise?»

Rommi hüüdis kõvasti:

«Palume natuke süüa!»

«Ah kartuleid müüa? Ei mina saa midagi müüa. Meie pererahvas on heinamaal.»

«Ega me suurt midagi taha. Saaks natuke leiba ja piima,» karjus Värdis omakorda.

«Peremees läks jah kunturisse vallamaksu ära viima.»

«Süüa palume, vanaema! Kõhud on tühjad. Ega me muidu taha.»

Värdis täiendas oma kõva häälega väljendatud soovi püksivärvli üles-alla loksutamisega. See žest oli nii ilmekas, et kurdid kui kurt pidi aru saama, et mehepoegadel on kõhud tühjad.

«Ah süüa tahate? Kullakesed, ei mina saa midagi anda. Pererahvas ei luba. Toidukraam on sahvris ja sahvriuks lukus. Ma ise annaksin küll, aga mul ei ole midagi.»

«Kes teie siin talus olete?» muutusid poisid uudishimulikuks.

«Mise? Ah mina või? Eks ma ole perenaise ema. Eks ma saa teinekord ise ka tühja kõhtu kannatada, kui pererahvas kodust ära on. Kõik ukSED on lukus.»

«Halb tütar, kes laseb emal näljas olla,» pomises Ats, nii et vanainimene seda kuulda ei võinud. Kuid näost oli näha, et ta väga hästi aru sai, mis öeldi.

«Pole parata, selles neetud külas meie süüa ei saa,» pöördus Värdis poiste poole. «Läki! Tuleb edasi vantsida. Vahest on Rääsa külas vastutulelikum rahvas. Sinna pole rohkem kui kuus kilomeetrit.»

«Lausa kiviga visata,» nähvas Rommi irooniliselt.

Jäeti hüvast ja hakati õuemurule jäetud tööriistu selga seadma. Vanaema tuli poiste järel uksele ja küsis uudishimulikult:

«Mis asjamehed te olete, et siisugused imelikud riistapuud kaasas?»

Värdis oli kogu Vörnu küla peale süda täis. Tühi kõht teeb ikka õelaks. Ta karjus vanaemale kõrva:

«Meie oleme maamöödjad. Tuli käsk, et Vörnu küla suurematest aedadest tuleb osa popsidele aiamaaks mõõta, et neil poleks vaja puudust tunda.»

«Ah maamöödu-härrad!» imestas vanainimene ja hakkas korraga hoopis paremini kuulma. «Ah siisuke lugu, et popsidele antakse talude küljest maad.»

«Tehti jah siisugune seadus.»

«Ah seadus kohel! Tulge siis ometi tuppa, kuhu te tühja kõhuga ikka lähete. Vaatan, ehk saan midagi kätte. Tulge, tulge aga julgesti! Ma saan pererahva käest riielda, kui sellised härrad söömata ära lasen minna.»

Nagu veskipais oleks valla pääsenud, Vanaema hakkas nii kiiresti toimetama ja seletama, et poisid jäid lausa tummaks. Alles mõni minut tagasi oli see vanainimene mannetu, ei kuulnud ega teadnud midagi.

«Tulge tagakambrisse, siin nagu veidi puhtam olemine! Istuge natuke aega! Vaadake pilte, niikaua kui ma sätin. Või ehk soovite väheke pikali heita ja puhata, kuni ma süüa teen. Eks te, vaeskesed, ole väsinud, kogu päev jala peal.»

Poisid tänasid ja võtsid laualt sametkaantega ja vasklukkudega pildialbumi. Hakati mõistatama, missugune neist piltidest kujutab vanaperenaist noores eas, missugune on tütar ja väimees, selle talu peremees. Kõõgipoolt aga kuuldus särinat ja ukse vahelt tungis tuppa pekipraadimise magusrasvast lõhna. Sülge valgus suhu ja «maamööduhärrad» nautisid juba ette eelseisvat sööma-aega.

Ei kulunud poolt tundigi, kui käbe vanainimene uksele ilmus:

«Palun nüüd kõõki tullal! Ärge pange pahaks, aga meie pere sööb alati kõõgis. Kataks härradele laua siia kambrisse, aga ma ei leidnud kusagilt puhast laudlina. Ei tea, kuhu see Elsa nad on toppinud. Leppige seekord kõõgiga, olge head!»

Poisid olid nõus kas või saunalaval sööma, peaasi, et ammugi nurisema hakanud kõhtu midagi rahustuseks sisse saaks.

Kõõgiuksel jäid poisid tulpadena seisma. Nii kuninglikku lauda ei osanud nad oodata. Keset suurt värvimata kõõgilauda asus paraja silmapesukausi suurune pütt koorimata hapupiimaga. Selle kõrval oli liud täis pekiga praetud mune. Siis oli seal veel taldrik isuäratavate singiviiludega, tass võid, leiba ja värskelt küpsetatud lõhnavat nisusepikut.

«Leppige sellega, mis ma kiiruga kätte sain! Prostoi söök ju on, eks perenaine ise oleks paremat vaadanud ja teinud. Mis mina, vanainimene, nüüd enam mõistan või oskan. Olge nüüd head ja istuge, kuhu keegi saab! Laske sellelgi hea maitsta!»

Poisid ei lasknud ennast mitu korda sundida nagu mõni koht-

lane pulmavõõras, kes pärast hoopis söömata jääb. Ei seal olnud enam aega sõnagi lausuda. Oieti poleks see täis suu tõttu võimalik olnud. Vanaperenaine aga käis ja toperdas kogu aja ümber laua ja sundis sööma. Ometi oleks ta pidanud nägema, et see on asjatu vaev. Toit rändas sundimatagi laualt pideva vooluna poiste näljaste hammaste taha.

Kui poisid lõpuks püsti tõusid, tuli neil tahtmine püksirihma järele lasta — nii trimmi täis hüva toitu oli kõht pika nälgimise peale —, kuid viisakus ei lubanud «härradele» sellist vabadust. Tuli oodata, kuni perenaise silma alt välja jõutakse.

«Täname südamest hüva kõhutäie eest!» pöördus Värdis kui «brigadir» vanaperenaise poole ja tõmbas taskust rahakoti. Ta oli kindel, et see jääb nüüd küll hulk maad kergemaks. Aga sest poleks kahju olnud, seekord oldi valmis ükskõik missugust tasu maksma — nii kõva kõhutäit saadi harva.

«Kui palju me teile nüüd võlgu oleme?»

Vanaperenaine kiljatas ja hakkas kahe käega tõrjuma:

«Issand hoidku! Mis te nüüd! Ei selle natukese eest ole vaja midagi maksta. Ma saan pererahva käest riielda, kui nad kuulevad, et ma teilt raha võtsin.»

Ta hääls alaneks peaaegu sosinaks:

«Aga kui te neid aiamaid mõõdate, ärge siis meie omast ära võtke! Hea oleks, kui saaksite meile siit naabri õunaaiaast raasike juurde mõõta. Meil endil on õunapuud vähe, aga temal on seda aeda tõesti ülearu. Õunad kukuvad iga sügise niisama maha ja mädanevad ära. Sead ka ei jõua ära süüa. Aga ärge te seda kellelegi ütlege, et mina rääkisin. Ei teil ole selle natukese söögi eest, jah, midagi maksta. Mis see siis ära ei ole, puha oma talu kraam, ega seda ole raha eest ostetud.»

«Täname südamest!» surus Värdis vanaperenaise kätt. Siis uuris ta asjaliku näoga oma märkmikku:

«Teie aiamaa on suurem, kui normid ette näevad,» valetas Värdis julmalt. «Sellepärast me teile enam juurde mõõta ei saa. Aga ma kinnitan teile, et see, mis teil praegu on, see jääb. Ära ei võta me teilt tolligi. Ütelge oma tütrele ja väimehele ka, et nad võivad oma maa pärast mureta olla!»

Selle pika tiraadi ajal turgatas Värdisle uuesti meelde, kuidas nad tükk leiba nurudes terve küla olid läbi käinud, ja temas tõstis pead väike kättemaksukuradike:

«Aga mõnelgi Võrnu peremehel tuleb nüüd muist maad kehve-matele ära anda. Seda võite neile suu sisse ütelda. Veel kord palju tänu tubli toidu eest ja head aega!»

Poisid astusid rõõmsalt käega viibates väravast välja.

Kohv

Sel õhtul sai «tattnina» puhkust. Suurest ukseta pliidisuust kumas kööki punakat valgust. Sellesse valgussõõri kogunes kogu pere videvikku pidama. Nagu pikkadel sügis- ja talveõhtutel ikka. Ainult vanaisa Juhan istus oma voodi äärel peaaegu pimedas. Seal pajatas ta õhtuti oma pikast elust mõnegi huvitava loo. Tema jutud poistele meeldisid, sest vanaisa oskas nii põnevalt jutustada, et poisid kuulasid, suu lahti. Enamasti olid vanaisa jutud tema noorusest, mõisaorjusest, kubjastest ja kiltritest, kuid ka esimestest päriseks ostetud talude peremeestest ja taibukatest sulastest. Kui mõni julges vanaisa sagedasti otse uskumatutes lugudes kahelda, siis pörutas taat pahaselt:

«Sina, tattnina, olid alles oma isa püksitaskus, kui mul oli juba kolm vene tsaari maha maetud. Kui tervist jätkub, siis matan neljandagi, selle praeguse Kolla.»

See oli õige. Vanaisa oli sündinud juba tsaar Nikolai I ajal. Vahepeal oli troonil olnud kaks Aleksandrit ja nüüd oli pukis juba Nikolai II.

Selle õhtu jutt algas vanaisal nii.

«Eks peremehi olnud igasuguseid. Aga neid, kes ka sulast inimeseks pidasid, oli vähe. Enamik oleks sulasest kas või viimase verepiisa välja pigistanud, kui tema sellest kas või kopika kasu oleks saanud. Sulane oli tema arust hullem kui hobune. Hobune oli oma ja maksis kallist raha. Hobust ei võinud ju tööga ära tappa. Aga sulane oli võõras, teda võis. Tema sai palka. Seda ei arvestanud keegi, et see palk, mis peale söögi ja tööriiete anti, ei võimaldanud sulasel tüdrukutele kommi ja endale poctubakaiki osta.»

Üks põrguline oli Tõrvaangu Leena. Peremees Mart ise polnudki nii pöörane. Lasi vahel ikka suitsutundi pidada ja lõi ise kah mõnikord lõdvaks, kui Leenat ligidal ei olnud. Siis Mart targutas:

«Ei tea, mis see inimene sellest ülearu rügamisest saab? Pärast ussid söövad ühtemoodi, ole sa saks või sant.»

Aga neid nõrkusehetki oli vähe, sest ohjad olid kõvasti Leena käes ja see juba oma vanameest tundis. Kui Leena läheduses oli, tõstis ka Mart häält:

«Juhan, kurat, lase käed kiiremini käia! Ega sulle uinumise eest palka maksta.»

Aga mina ainult muigas. Oli ju teada, miks Mart äkki pröökama pani.

Leena oli talus a ja o. Tema äratas su koos päikesetõusuga, oli

ilm milline tahes. Tema näitas sulle päevatöö ette, tema normide järgi anti sulle süüa. Pererahvas ise sõi kambris. Sulasele, teenijatüdrukule, päevilistele ja karjapoissile anti köögis süüa.

Eks selleaegne söök ole teada. Umbes seesama, mis praegugi. Ikka silk, tangupuder, hapupiim, millelt koor pealt ära korjatud, kaks nädalat sahvis kuivanud leib, piimaga keedetud kartulisupp, silgusoolvesi. Oleks sedagi volildasa antud. Igal asjal oli norm peal. Näiteks soolasilku anti iga inimese kohta ainult üksainus. Need ujusid soolveekausis, nii et tõmbi taskunoaga oli neid sealt raske kätte saada ilma põialt soolvette pistmata. Liha anti ainult killuke suurte pühade ajal.

Tont seda teab, kas nad ise meist paremini sõidki, kuid seisuste vahe ei lubanud teenijatega ühes lauas istuda. Mõnikord võis siiski lõhna järgi arvata, et tagakambris söödi midagi muud kui köögis.

Ükskord tõi Leena lauale jälle suure kausitäie piimaga keedetud kartulisuppi. Kohe oli näha, et supp oli keedetud lihaga. Piim oli hiljem juurde lisatud, sest supi peal ujusid suured rasvalaigud. Nähtavasti ei jõudnud Leena seekord rasva supi pealt korralikult ära riibuda. Kui ta kausi lauale valge kätte tõi, siis märkas ta isegi, et rasvalaigud olid selgesti näha. Ta ütles:

«Näh, seitungis olevat kirjutatud, et piimal on ka oma rasva protsent sees. Ju see jutt on ikka õige. Näe, tänasel supil kohe suured rasvamullid peal.»

Kõik muigasid. Mina siis ütlesin ainult nii palju, et pagan neid lehma teab, mida nad eile sõid, mõni päev annavad nii lahjat piima, et supil pole rasvalõhnagi küljes.

Teenijatüdruk nähvas oma poolt:

«Küllap Mustik ja Punik lugesid vahepeal ajalehte.»

Perenaine tatsas pliidi juurde ja sinna see jutt seekord jäi. Hea, et siisugust suppigi sai. Mõnikord ei raatsitud supile piimagi lisada, see oli sinine kui tindipudeli loputamise vesi.

Aga Tõrvaaugu pererahval oli üks iseäralik komme, mida ma mujal taludes, kus ma oma eluaja jooksul sulaseks olin, ei märganud. Kui tallu tulid külalised, siis sõid kõik ühes lauas, külalised, pererahvas ja teenijad. Sel puhul pakuti ikka siisugust toitu, mida tavalisel pühapäevalgi ei antud. Nähtavasti tahtis Leena sellega näidata, et tema inimese ja inimese vahel vahet ei tee, kuigi see vahetegemine oli suurem kui mõnes teises talus. Meie jälle arvasime omavahel, et Leena tahtis sellega Tõrvaaugu talule reklaami teha. Et oleks kergem teenijaid saada. Vahetusid ju need Tõrvaaugul tihti. Vaevalt keegi üle aasta vastu pidas. Seda peamiselt just Leena tõttu.

Kuid siin oli juures ka üks pisike konks. Kui pühapäeval oli

külalisi oodata, siis anti sulasele ja teenijatüdrukule vaba päev. Nii jäi lauas suu või paar vähemaks. Karjapoissi ei tarvitsenud nagunii arvestada, tema oli karjaga metsas.

Õhel pühapäeval tulid Tõrvaaugule külalised. Täiesti ootamatult. Tuli perenaise õde oma perega. Loomulikult hakkas Leena kohe süüa vaaritama. Peremees Mart puhus tagatoas külalistega juttu. Minule löödi sõit sisse:

«Juhan, võta külaliste hobune lahti ja anna heinu ette!»

Kui perenaine nägi, et õde parajasti kööki astus, lisas ta juurde:

«Ära siis lauda pealt neid soojusse too! Võta kambri lakast ristikuid! Pane aga nii, et hobune heinu jalge alla ei saaks trampida.»

Kui see tehtud ja ma uuesti kööki astusin, käsutas Leena:

«Võta saunaesikust puid, sae parajateks pliidi puudeks ja too sisse!»

Ma tegin lolli näo pähe:

«Kulla perenaine, need on ju leivaahju puud. Pliidi alla raiutakse hagu.»

«Ära targuta! Tee, mis kästil» nähvas Leena.

Tõin puud ära.

«Too kaevust vetti!»

Tõin vee ära.

«Too keldrist õhtuks seakartulid valmis!»

«Vasikakopliks on kaks lativahet maas. Sāti seal see asi korda, nii et vasikad välja ei pääseks!»

Läksin vasikaaeda kohendama. Ise mõtlesin õelalt, et küll ma söögi ajaks kohal olen. Teritasin teibad ära. Siis tuli suitsuisu peale. Tuli meelde, et tubakakott jäi koju teise pintsaku tasku. Läksin seda ära tooma.

Kööki oli head toidulõhna täis. Pliidiäärel oli suur pannitais praelud liha, kausitais potsu, nagu seal talus munaputru nimetati, teine kausitais pannkooki ja pajatäis kohvi. Köögis polnud parajasti ühtki inimest. Läksin ahju taha, kus mu koiku ja riided asusid. Just siis tuli perenaine oma õega kambrist kööki. Leena kamandas:

«Võta sa siit need taldrikud ja vii lauale! Palju meid lauda saab? Oot-oot..., üks, kaks, kolm..., karjapoiss on metsas, tüdruk küsis luba ema vaatama minna. Pidi haiglane olema. Oot-oot, segi läks. Palju see nüüd sai? Teid on neli, meie Mardiga — kuus, Juhan seitse...»

«Kes see Juhan on?» päris perenaise õde.

«Meie uus sulane. Näe, iga pühapäe laseb küla mööda ringi, jalg üles, teine alla, tehku koduseid talitusi kes tahes. Aga täna on kodus kui raudnael.»

Seda oli üllatav kuulda. Seni polnud mul Tõrvaaugul ühtki pühapäeva olnud, mil Leena mulle majapidamises tööd ei leidnud. Mõnikord õhtul hilja pääsesin tunniks või paariks teiste noorte sekka. Nüüd hoidsin enda sihilikult ahjunurga taha ja olin hästi vaikselt, et kuuleks, mis Leena minust veel pajatab. Kuid naised võtsid sööginõud ja läksid kambrisse lauda katma. Onneks nad mind ei märganud.

Silmapilk oli mul otsus valmis. Hüppasin pliidi juurde, kummutasin soolavaka kohvipotti tühjaks, haarasin kähku naela otsast pühapäevariided kaenlasse ja kadusin kui vari. Ajasin rehe all teised riided selga ja otsustasin, et enne poolt ööd ma oma nägu ei näita. Rakendagu ise külalistele hobune ette ja talitagu oma loomad.»

«Noh, mis sellest soolasest kohvist pärast sai?» ei suutnud Sass oma uudishimu taltsutada.

«Ega ma ise seal juures olnud,» jätkas vanaisa. «Aga üks vana Mart oli ükskord kangesti heas tujus. Rääkis ära. Kui sööma asunud, jäänud laua taga üks koht tühjaks. Külalised hakanud pärima, et kuhu see uus sulane teil siis jäi. Perenaine öelnud, et läks vasikaaeda parandama, aga jääbki nii kauaks. Ju tal läheb seal aega. Küll ta tuleb, kui valmis saab.

Söödud siis tugevamat toitu kõhud täis ja hakatud kohvi jooma. Perenaine valanud tassid täis. Üks rüübanud. Maigutanud suud ja jäänud teistele jõllis silmadega otsa vahtima. Teine mekinud ja maigutanud, kolmas rüübanud punnsuutäie ja hakanud hirmsasti lakkastama. Perenaise õde proovinud omakorda ja kiljatanud:

«Issand, Leena, mis kihvti sa meile annad?»

Leena läinud näost teist karva, rüübanud ja hüüdnud:

«Kuradi poisid!» Litsunud aga kohe kae suu peale ja lisanud:

«Eks ma, tobu, ole soola- ja suhkrukotid kogemata segi ajanud.»

Ise hakanud kiiresti uut kohvi keetma.»

«Sinule torgati muidugi järgmisel päeval sulg sappa?» küsis Sauna Kristjan.

«Mitte sinnapoolegi. Leena ei lausunud mulle sellest kohvi soolamisest mitte ühtki sõna, kuigi ta teadis, kelle temp see oli. Kartis vist, et läheb kõvaks ütlemiseks ja Tõrvaaugu jääb jälle ilma sulaseta. Aga ma tulin ise sügisel ära. Mardi pärast oleks võinud olla, aga Leena tegi elu nii põrguks, et ingel ise poleks seal kauem vastu pidanud. Mahv oli liiga suur.»

«Jah, eks inimesi ole igasuguseid,» ütles ema ja hakkas seakartuleid raiuma.

Äike

Vesikaares kõmistas korra kõvasti. Äge tuuleil vihises üle laadaplatsi. Kaupmehed hakkasid puldaninööre pingutama, et tuul nende peavarju minema ei viiks. Kaubad kaeti kinni.

Värdi seisis poistega palagani juures. Ta uuris taevast ja ütles:

«Läheb mölluks! Kaome kähku teemajassel!»

Aga enne kui poistekamp teemaja ukseni jõudis, kärgatas äike otse poiste pea kohal ja samal silmapilgul langes jäme vihm alla. Nagu raske veemüür oleks korraga kogu laadaplatsi enda alla matnud.

Kui poisid teemaja uksest sisse hüppasid ja riidetelt vett rapsides vaba laua järele ümber vaatasid, jõudis lõpuks ka Tiivase Karla teistele järele. Ta oli kivilõhkumisel teisest silmast ilma jäänud. Laeng lõhkes parajasti siis, kui ta kaksiraksi kivil istudes kaalilaengut kinni toppis. Kaali ei kannata hõõrumist ega põrutust. Karla teadis seda küll, kuid ettevaatusest jäi seekord puudu. Teise silma puudumine oli tal tihti takistuseks. Nagu nüüdki. Paksust pilvest ja tihedast vihmast hämaraks muutunud ümbruses ei leidnud ta kohe õiget suunda. Sellest siis tuligi, et Karla oli poistest kõige rohkem märg. Ta tõmbas käega üle märja nää ja ütles:

«No viimane aeg oli varjule joosta.»

«Viimane aeg oli juba möödas. Vaata, missugune mu uus ülikond välja näeb! Nagu toobrist võetud. Esimest korda seljas,» kurtis Sandri Jüri.

«Sul ju ülikonna liigud alles tegemata,» kähvas Värdi.

«Pealtpoolt on asjad kombes, kuid seestpoolt peaks ikka ka niisutama,» irvitas Silga Toomas ja kergitas Sandri Jüri pintsaku hõlma.

Taga nurgas leiti vaba laud. Letilt toodi kuus õlut ja näputäis suitsusilku. Hakati Jüri ülikonda niisutama. Akna taga aga kohises vihm. Vahetevahel lõi teemaja valgeks ja sellele järgnesid kärgatus ning kõmin. Nagu keegi oleks suure haamriga vastu raudplaati tagunud.

«See äike on niisama äkiline nagu siis, kui ma leeris käisin,» ütles Jüri kahe õlleklaasitäie vahel. «Siis jäin ükskord niisuguse äikese kätte. Vihma kallas kui toobri äärest. Kirikhärja tuli parajasti vastu, reinsirm peal. Leeripoisi asi, võtsin kaabuloti peast ja teretasin viisakalt. Aga kui loti pähe tagasi panin, jooksis vesi üle silmnäo ja krae vahelt alla kubemeni välja. Teretamise ajal sadas lott peaaegu ääreni vett täis. Nii vägev vihm oli.»

«Eks sa hoidnud oma kaaper teistpidi käes!» irvitasid teised.
«Luiskad,» arvas Toomas. «Ei tea, mis häda pastoril niisuguse vihmaga väljas patseerida oli.»

«Narri! Arvad, et mõni sind usub,» lisas Värdis juurde.

«Jumala õigus!» mangus Jüri. «Tuli surnuaiast matmast, noh. Vihm tuli nii äkki peale, ega ta meelega vihma kätte jaanud.»

«Jah, Jüri võib ikka õigus olla küll. Äikesepilve aar on teinekord nii äkiline, et imesta. Kogu aja kuiv ja ilus ilm, aga kui korra kärgatab, siis tuleb niisugune vägev vesi alla, et sa ei jõuagi kusagile varjule joosta,» seletas Tiivase Karla. «Ükskord ma raiausin põnnul kividesse laenguaukusi. Naen küll, et Kalnulepiku poolt taevaaär sinab nagu paapõhi. Vahetevahel nagu kõmistab ka kusagi kaugel. Ise veel mõtlesin, et vaata, kui hea. Lepua kant saab omati vihma. Igal pool nii kuiv, et viljad kõrnevad ära. Äkki vaatan selja taha — vihm tuleb nagu müra, põld otse tolmab ees. Paar sammund sammul oligi veel minust eemal. Kärgasin püsti ja pistsin koda poole lauma. No cest ära jooksin. Kuiva t jõuasin koju. Kodu ei tulnud tükki. Mõmmi paus küll, et tuleks ja kastaks peenrad ära, aga ei kedagi. Natukese aja pärast polnud vihmast enam lõhnagi, taevast jälle selge naga peegel. Läksin põlme tagasi. Teisel pool kivi oli vihm kõik porik peksnud. Aga kivi ise oli kuiv. Isegi minu piip suutes veel kivi peal, kuhu selle suure kiiruga unustasin.»

«Jah, just nagu noaga lõikab ära,» tõendas nüüd ka Silga Toomas. «Ükskord heinaajal lausin samuti äikesevihma eest ära Sain koju. Suure jooksupäeval ei olnud aega ülevaravat kinni panna. Kui see sagar mööda läks, olid õu ja aed paratavalt kuiv, ainult lahtijäänud värava oli vihm läbi leotanud ja pulkadest lahti peksnud.»

Nüüd oli jutujärg Värdis käes.

«Mina jälle sõitsin ükskord linnast koju. Vägevasti palav ilm oli. Ära rammestas. Miira lasi parajat sörki, ise suigatasin tühjas vankrikastis.»

Kus äkki kärgatas! Vaatasin üle õla tagasi. Piksevihmasagar tuli lähemale nagu hall müür. Haarasin piitsa ja tegin Miirale särü. Hea tuline loom oli. Võttis niisuguse vaardi peale, et vankrirattad olid kogu aja õhus. Vahel harva, kui mõni neist vastu kruusakivi koksas.

Koju oli kolm versta. Aga hea tee oli. Hästi siledaks sõidetud. Istusin kastipõhjas ja muudkui lasin Miiral minna. Vahetevahel vilksasin selja taha, vihmamüür ronis ikka lähemale ja lähemale. Pärast polnud enam aega tagasi vaadatagi, muudkui sikutasin ohjavarudest. Selja taga mühises ja ladises mis hirmus. Mina aga sudisin Miirat takka, põgenesin nagu vanapagan välgu eest.

Juba oligi kodu, aga vihm oli ka kannul. Kihutasin otse lah-

tisest rehealuse väravast sisse ja tõmbasin ohjad pingule: «Tpruu!»

Vanker jäi nõksti seisma. Aga selja tagant virutati mulle nagu toobrist külma vett istme alla.»

«Hä-hä-hää! Taguots märg, mitte poolt kopikatki!» hirnusid poisid.

«Mõtlesin, et mis jant see siis nüüd on? Kobisin maha. Vaatan — vankri esimesed rattad kuivad, tolmuga koos. Tagumised rattad porised nagu sügisel kartulinoppimise ajal. Alles siis hakkasin taipama, milles asi. Mina istusin vankrikasti esimeses otsas. Vankri tagumine ots oli aga kogu aja vihmavalli all, kasti tagumine pool peaaegu ääreni vett täis sadanud. Mul oli nii suur kiirus peal, et vesi ei jõudnud kasti esimesse otsa voolata. Niipea kui vanker äkki seisma jäi, lõi see loksti ette.»

«Vaata saadanat!» imestas Tiivase Karla.

Vihm oli üle jaanud. Poisid kobisid välja. Kusagil kaugel veel kõmistab, kuid päike piilus juba pilvede vahelt. Laadaplats säras lompidest. Karusselli leierkast alustas jälle oma kääksumist, palagani uksele ilmus kloun ja kõhatas. Laad sai vähehaaval oma endise hoo tagasi.

Turukaup

Heinakoorem tehti juba õhtul valmis, et hommikul poleks ajaviitmist. Teele tuli asuda koos päikesetõusuga. Linna oli küll kõigest kümmekond kilomeetrit, kuid hommikul vara sai paremini kaubale. Sakste teenijad käisid turul ära enne, kui pererahvas ärkas ja kohvi hakkas nõudma. Samuti armastasid voorimehed, loomapidajad ja koduperenaised varem turul käia. Hommikul laabus kaubategemine hoopis hõlpsamini, sest hommikul olid inimesed heas tuju. Päevamured ei olnud jõudnud neid veel ära pahan-dada ega närviliseks teha. Need ostjad, kelle ostud veel lõuna paiku tegemata, olid tavaliselt suured tingijad ja virisejad. Nad ootasid oma ostmisega nimme turu sulgemist. Loodeti, et need, kelle kaup siis veel muumata, annavad odavamini. Ega keegi taha oma võivitsikuid ja munakümneid koju tagasi viia. Kartulitest ja heintest rääkimata.

Oli ju üksikuid maamehi, kes põhimõtte pärast küsitud hinnast alla ei jätnud. Külas räägiti Lepiku Jaanist, tema olevat nii kõva mees, et ennem toob kauba koju tagasi ja sööb ise, aga kopikat alla ei jäta. Kord olnud ta turul kartulikoormaga. Aeg oli kaugel üle jaanipäeva ja turg nagu kiuste värskeid kartuleid täis. Jaanil olid aga vanad. Hoidis kogu talve, et kevadel saab paremat hinda,

aga nüüd lõid värsked kartulid hinnad alla. Jaanil oli kodus neid veel pool keldritäit alles. Selle hinnaga, mis Jaan turul küsis, ei tahtnud neid keegi loomalegi. Jaan istus oma kartulikoorma äärel, kuni turukubjas lõpetamiseks signaali andis. Keegi ei tulnud enam Jaani käest hindagi küsima. Tuli hakata kojusõitmisele sät-tima. Siis tuli üks seapidaja eideke juba kolmandat korda koorma juurde:

«Noh, peremees, kas nüüd annad odavamalt? Kas jätad alla?»

Jaan oli vihane:

«Mitte üks kopik! Ennem kalkan kraavi, aga alla oma hinda ära ei anna.»

Ja kallaski. Kui ta umbes kilomeeter maad linnast välja jõudis, tühjendas ta kartulikotid maanteekraavi ja sõitis koju, ise vihane kui õuepeni. Vaene Miira sai seekord vatti. Piits tantsis tal tur-jal, nii et kogu tee tuli traav sees pidada.

Tõtt öelda — ega Jaanil olekski olnud suurt mõtet vanu kartu-leid koju tagasi tuua. Seadki poleks neid varsti enam söönud, sest Liisa oli kartulid juba kaks korda läbi idandanud. Varsti oleks neist ainult kortsus tohlud järele jäänud. Nüüd kratsis Jaan küll kukalt, et õigel ajal ei osanud kartuleid ära müüa, aga mis teh-tud, see tehtud.

Turul kauplemine ei olnud tingimiseta mõeldavgi. See oli aegade kestel väljakujunenud turukomme. Igaüks, kel midagi müüa oli, küsis algul ikka tublisti rohkem, et vast leidub mõni rumal ostja, kes kohe küsitud hinna maksab. Kui aga tingima hakatakse, siis võib kahju kannatamata hinna alla lasta. See oli juba «rehnutis» ja iga müüja eesmärk oli ostja «nahk üle kõrvade tõmmata». Ostja muidugi teadis, et müüja soolab üle ja pakkus omakorda tublisti alla õiget hinda. Nii see tingimine algas. Üks lasi kopika alla, teine pani kopika juurde, kuni lõpuks kusagil vahepeal kokkulep-pele jõuti. Mõlemad olid nüüd rahul. Müüja arvas, et suutis ostijat pügada, ostja omalt poolt oli veendunud, et sai kauba odavalt kätte.

Värdi tõi Miku tallist välja ja rakendas vankri ette.

«Ära siis heinu muidu ära anna! Ilus aruhein,» õpetas isa ükselt, kui Värdi juba koorma otsas endale mugavamast isteaset kohendas.

Miku tõmbas koorma väravast välja ja varsti jõuti kõvemale kruusateele. Seal oli mõnus minna, polnud sügavaid lainetavaid roopaid nagu külavaheteel, kus koorem raskelt ühelt küljelt teisele loksus, nii et rattad mõnikord ühelt poolt õhku kerkisid ja koorem ümbermineku äärel balansseeris. Eks metsaheinamaalt heinu koju vedades juhtunud seda mõnigi kord, et koorem ümber läks, kui hooletu olid ja koormat õigel ajal ja õigelt poolt õlaga ei toe-tanud.

Linnatee oli hea ja Värdi võis oma koormaköksi isegi väikest sõrki lasta. Miku oli noor ja tugev hobune, alles teist aastat aiste vahel. Kergema vankri ees kippus Miku vahel koguni koerust tegema. Siis pidi mees ohjade taga valvas olema. Ilma suurauda-deta ei julgenud isegi isa väravast välja sõita.

Peagi jõuti linna. Vanker kolises munakivisillutisel, nii et kõr-vadel hakkas valus. Seda enam, et turuplatsi poole rühkis peale Värdi ka hulk teisi maamehi oma kaubaga. Seekord oli suur turg. Ka heinu oli päris palju kokku toodud ja Vårdil hakkas juba mure, millal ta siin viimaks oma koormast isa poolt määratud hinnaga lahti saab. Ikka oli ju nii, et mida rohkem üht ja sama kaupa turul oli, seda madalamaks tuli hind lasta. Muidu ei leidu-nud ostjaid. Heinte rohkus oli ka arusaadav — nüüd, suvisel ajal, ei olnud ju maainimesel millestki muust vajalikku raha saada. Võiraasukese ja mõne munakümne eest ei saanud ju rohkem kui vikatite, luiskude, naelte ja muu pudipadi ostmiseks kulus. Hein-dest sai korraga rohkem. Ega heinugi kellelgi üleliia olnud, kuid midagi tuli müüa, et elu edasi ajada. Voorimehed ja äärelinna lehmapidajad ostsid meeleldi heinad suvel valmis. Siis olid nad odavamad ja valik suurem.

Värdi jäi oma heinakoormaga teiste varem tulnud koormate kõr-vale. Ta ei jõudnudki veel õieti ringi vaadata, kui koorma juurde astus nägus noorik. Ta takseeris koorma kõrgust, pistis käe paa-rist kohast sügavale heintesse, nagu prooviks, kas heinad on ka hästi kuivad. Ilmselt jäi ta kaubaga rahule. Ei tea, kas meeldi-sid talle värsked toredasti lõhnavad heinad või Vårdi lustakas jutt, sest pikalt tingimata ostis ta koorma ära. Klitis veel pealegi, et haruldaselt ilus aruhein, söö või ise, ei raatsigi lehmale anda. Ta vaatas Vårdile kelmikalt otsa ja naeratas. Seejuures tekkisid ta põskedesse lohukesed.

Värdi ronis koorma otsa ja tahtis noorikugi üles upitada, aga see ütles:

«Ega meil kaugele minna ole. Ma lippan koorma kõrval ja näi-tan teed.»

Varsti lõppeski kivisillutis ja vanker veeres aguli tolmusele kruusateele. Kõrvad said rataste kolinast puhata ja Värdi nuputas, millest noorikuga juttu alustada, kuid see juba tõmbaski ühe hoovivärava lahti. Värdi pööras hobuse hoovi ja ajas koorma kuuriukse alla.

Kui kõied valla päästetud, viskas Värdi kuue seljast ja hakkas heinu kuuri ajama, kus noorik hangutäied vastu võttis ja virna seadis. Ta näis olevat tragi tööinimene. Heinasületäite tõstmisest muutus ta niigi päevitunud nagu veelgi punasemaks ja aeg-ajalt

tõmbas ta rätinurgaga üle silmnäo. Palav ilm oli ja töö andis sooja.

Värdi küsis, kus peremees on, et noorik ise rassib?

«Mees metsas, saba seljas,» naeris noorik ja jälle nägi Värdi ta põskedel vallatud lohukesti. See noorik meeldis talle. Hoopis rohkem, kui koduküla rohmakavõitu tüdrukud.

Jutt hakkas laabuma. Vårdil oli varsti teada, et nägus heinastja on «surematu lesk», nagu ta ise ütles. Mees sõitnud paar aastat tagasi Ameerikasse õnne otsima. Siinne ehitusmehe elu teda ei rahuldanud. Ära sõites ütelnud naisele:

«Kui ma seal jalad alla saan, müüd siin kõik maha ja sõidad järele!»

Varsti aga hakanud kirjad harvemaks jääma ja juba poole aasta pärast tulnud teade, et mees on Ameerikas tööpoolest oma «õnne» leidnud ja kavatseb sellega abielluda. Palunud lahutuseks nõusolekut.

«Mis ma tast keelan, ega mul sihukesest kahju ole.»

Nüüd töötati natuke aega vaikides. Enamik koormast oli juba kuuri aetud, kui noorik äkki heinavirnale istus, rätinurgaga näolt higi äigas ja naerdes ütles:

«Ei need niimoodi siia virna mahu. Ma olen ju kerge, ei jaksa heinu kinni tallata. Tulge kah korraks siia üles! Teie ikka meeste-rahvas. Raskem.»

Vårdil ei passinud ära ütelda. Veidi võorastades hüppas ta heinavirnale. Roovlattidest kahe käega kinni hoides hakkas ta jalgadega heinu seina äärtes kokku trampima. Kodus küünis tehti alati nii.

Noorik aga istus ja hingas raskelt. Ta nägu lõkendas ja kuurihämarduses läikisid ta helevalged hambad. See heinavirnal lõkendav naine nagu polnud enam see atsakas trimmis noorik, kes turuplatsil heinu ostis. Vårdi aga trampis ja surus ning ta raskuse all vajus heinavirna äärtest madalamaks. Ainult keskel, kus noorik lesis, jäid heinad kohevile, sest Vårdi hoidus nooriku lähedale minemast.

Kuid äkki haaras naine Vårdi käest kinni ja tõmbas ta jõuga enda kõrvale:

«Istuge ja puhake veidi! Ega töö jänes ole, et eest ära jookseb,» ütles naine kuidagi võõra häälega. «Küll teil on ikka tugevad musklid!»

Noorik muljus heinavirnale istuli kukkunud poisi biitsepsit. Vårdil hakkas häbi. Imelik tunne oli, kui võõras nägus naisterahvas su ihu kompab. Värske heina lõhn koos mingi erilise higi-seguse lõhnaga, mis naisest hoovas, lõi poisile pähe. Talle tõusis veri näkku. Ohust oleks nagu puudus tulnud. Kui nüüd noorik

tema vastu naaldus ja tahtis ka reielihaseid katsuda, kargas Vårdi püsti ja nagu vedrust paisatuna hüppas heinavirnalt alla.

Sõnagi lausumata astus ta kuurist õue ja ahmis õhku. Pikka-misi hakkas pea selginema. Kuid häbitunne jäi. Näost punetades haaras ta harigu ja hakkas heinu üles loopima. Ta ei hoolinud sellest, kuhu hangutäied sattusid ja kas naine suutis neid vastu võtta ja korralikult paika panna. Tal oli ainult üks mõte — saaks siit rutem ära! Ta ei sõandanud naise poole vaadata. Ainult aimamisi märkas ta teda heinavirnal askeldamas.

Töötati kiiresti ja vaikides. Vårdi tõmbas veel viimased kõrred hanguga kokku ja viskas üles. Mujale vaadates pomises ta läbi hammaste:

«Valmis!»

Siis hakkas ta hobust lahti päästma. Naine astus temast mööda. Toauksel pöördus ta ümber, vaatas poissi imeliku pilguga ja naeratas kuidagi virilalt:

«Tule tuppa! Ma maksan raha ära... Sul ju aega on, ma teen veidi kohvi soojaks...»

Vårdi nägi, et naise põskedesse ilmusid jälle kelmikad lohuke-sed.

«Ei tule! Mul pole enam aega,» ütles Vårdi kuidagi jõhkralt ja toppis kätt hobuse laka alla.

Naine kehtas õlgu. Siis astus tuppa, tõi raha ja luges heinte hinna mahavahtivale Vårdile peo peale. Siis tõmbas hoovivärava laiali. Vårdi istus vankrile ja pöördus minekule. Väravat lahti hoidvast naisest möödudes keerutas ta bravuurselt ohjavarusid ja hüüdis üle öla:

«Head aega ja aitäh!»

Sisukord

PISIPOISIPÕLV

Hädaaristised	7
Rõuged	12
Mõisad põlevad	16
Lend	19
Saapad	23
Arstimised	28
«Pudlusadu»	35

RÜBLIKUPÕLV

Raudtee	41
Kaev	47
Rada	53
Kirbud	56
Orav	60
Silga saun	63
Silk	68
Rääkimise masin	72
«Miks ei oska»	77

KARJAPOISIPÕLV

Kastmine	85
«Oisu-oisu, poks!»	92
Pedagoogika	96
Põiss	101
Sinep	107
Lõunavaheaeg	110
Jalgratas	116
Kivitäks	119
Ilmkärakas	124

Peole!	127
San Martino de Kastrozza	139
Rehepeks	143

KOOLIPOISIPÕLV

«Minu esimene pruut...»	151
Inglismaa linnad	155
Puna	158
Valeraha	165
Kallaletung	170
Õpetaja	173
Pulmad	178

TÖÖPOISIPÕLV

Leeripäev	187
Hirm	192
Vähid	197
Nälgiv küla	205
Kohv	211
Aike	215
Turukaup	217

LAHI, R.

L 11 Värđi. — II trükk. — Tln.: Eesti Raamat, 1984. — 224 lk., ill.

Eesti nõukogude kirjaniku jutukogu kordustrükk. Sisaldab viis tsükli «Pisipoisipõlv», «Rüblipõlv», «Karjapoisipõlv», «Koollipoisipõlv» ja «Tööpoisipõlv». Jutud on kirja pandud paraja huumoriga ja lugeja tutvub sajandi esimese poole eluluga.

L 4803010200—347
901(15)—84 TL—11—19—83

84.3E

Keskmisele koolieale

Рихо Лахи
ВЯРДИ

На эстонском языке

Художник-иллюстратор Аста Вендер
Таллин, изд-во «Ээсти раамат»

Toimetaja R. Aro
Kunstiline toimetaja H. Tikand
Tehniline toimetaja L. Nagel
Korrektorid E. Kõrge ja I. Torm
ИБ № 4946

Laduda antud 21. 02. 84
Trükkida antud 11. 05. 84

Formaat 60×84/16

Trükipaber nr. 2

Kiri: literaturnaja

Kõrgtrükk

Trükipoognaid 14,0

Tingtrükipoognaid 13,02

Tingvärvitõmmiseid 13,38

Arvestuspoognaid 13,88

Trükiarv 20 000. Tellimus nr. 1122

Hind 60 kop.

Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10
Trükikoda «Komunist», 200001, Tallinn, Pikk tn. 2